TIETOLIPAS 284 | SKS

Johanna Isosävi

Miten tutkia kohteliaisuutta?

Käsityksiä suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta

Tietolipas 284

Johanna Isosävi

Miten tutkia kohteliaisuutta?

Käsityksiä suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura | Helsinki | 2023

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

unesco
Inscribed on
the National Register
Memory of the World

Tietolipas 284

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon Maailman muisti -rekisteriin.

Sarja-asu: Markus Itkonen
Kannen toteutus: Eija Hukka
Kannen kuva: Gunnar Berndtson, *Morsiamen laulu*, 1881. Antellin kokoelmat, H. F. Antellin testamenttikokoelma. Museovirasto. Kuva: Kansallisgalleria / Jenni Nurminen. CC0.
Taitto: Jaana Tarsa
EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-852-1 (nid.)
ISBN 978-951-858-853-8 (EPUB)
ISBN 978-951-858-854-5 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)
ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI https://doi.org/10.21435/tl.284

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
https://doi.org/10.21435/tl.284
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

TEHTY SUOMESSA
PRODUCERAD I FINLAND

Hansaprint Oy, Turenki 2023

Sisällys

Lukijalle

Aloitin tämän teoksen kirjoittamisen palattuani toiselta tutkijavierailulta Lyonista maaliskuun puolivälissä 2020, kun paluu oli aikaistunut koronapandemian vuoksi. Koneen Säätiön rahoittama hankkeeni (2017–19) "Suomalainen ja ranskalainen kohteliaisuus" oli päättynyt, mutta halusin hankkeeni keskeiset tulokset myös suomenkielisen yleisön saataville. Monivuotisesta hankkeestani oli myös enemmän kirjoitettavaa kuin mitä kansainvälisiin lyhyisiin artikkeleihin oli mahtunut. Kun syksyllä 2019 pidin luentoa kohteliaisuudesta Helsingin työväenopistossa Päivi Hytösen kutsumana, ymmärsin, että tutkimustulokseni kohteliaisuuden määritelmistä nykykohteliaisuuteen ja aina kohteliaisuuden muuttumiseen asti muodostivat punaisen langan ja kokonaisuuden, joka toimisi kirjan muodossa. Tärkeä motivaatio teoksen kirjoittamiselle oli myös se, että suomen kielellä ei ollut olemassa kattavaa esitystä kohteliaisuuden tutkimuksen teorioista ja metodeista. Tavoitteenani onkin tämän kirjan avulla vakiinnuttaa kohteliaisuustutkimusta Suomessa. Tämä kirja laajeni myös sanastotyöhön, kun määrittelin kohteliaisuuden tutkimuksen keskeisiä käsitteitä Tieteen termipankkiin. Kiitos vinkistä, Tiina Onikki-Rantajääskö!

Kirjan kirjoittamiseen tuli välillä taukoja, sillä väliin tuli toinenkin kirjaprojekti, monien artikkeleiden kirjoittamista ja uusi työ määräaikaisena yliopistonlehtorina. Kirja pysyi kuitenkin ajatuksissani, valmistui ja nyt pitelet sitä käsissäsi – tai luet tekstiä ruudulta. Koko kohteliaisuushankettani ei olisi kuitenkaan ollut olemassa ilman osallistujia, jotka olivat halukkaita keskustelemaan suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Haluan lämpimästi kiittää jokaista 22 fokusryhmäkeskusteluun osallistunutta. Te osallistuitte keskusteluihin paljon aktiivisemmin kuin olin uskalta-

https://doi.org/10.21435/tl.284

nut toivoakaan, ja olen oppinut teiltä valtavasti kohteliaisuudesta. Lisäksi haluan ilmaista suuret kiitokseni myös Tuuli Holttiselle, joka reippaasti lähti mukaan toteuttamaan fokusryhmäkeskusteluja avustavana moderaattorina. Kahdestaan kaikki oli paitsi helpompaa myös paljon hauskempaa! Ranskankielisten esimerkkien litteraateissa olen saanut apua Xavier Richerdilta, jota haluan kiittää arvokkaasta avusta!

Kokonaisen kirjan kirjoittaminen yksin on toisinaan yksinäistä puuhaa, mutta sen ei kuitenkaan tarvitse olla pelkästään sitä. Minulla on ollut ilo muokata kirjani käsikirjoitusta myös perustamassani kirjoitusryhmässä ”Pen drivers” Helsingin yliopistolla. Kiitos kaikki kanssakirjoittajat! Tukenne on ollut arvokasta. Kiitos myös Facebook-palstamme ”Kirjoitan vaikka ei ole aikaa” -jäsenet, joille olen raportoinut päivittäisistä kirjoitustavoitteistani ja -saavutuksistani. Erityisesti käsikirjoituksen loppuvaiheessa olen saanut kannustusta kollegoiltani Hanna Lappalaiselta, Camilla Lindholmilta, Sabine Kraenkerilta, Tiina Onikki-Rantajääsköltä ja Johanna Vaattovaaralta. Tukenne on ollut ollut korvaamatonta, ja haluan ilmaista siitä lämpimät kiitokseni! Lämpimät kiitokset kuuluvat myös tutkimusavustajalleni Krista Leipivaaralle, joka antoi arvokkaan panoksensa käsikirjoituksen loppuvaiheessa. Lopuksi haluan kiittää Suomalaista Kirjallisuuden Seuraa teokseni julkaisemisesta.

Kun ryhdyin saattamaan tämän kirjan käsikirjoitusta loppuun, koronapandemia ei ollut kadonnut, mutta Ukrainan sota oli alkanut. Vaikka maailman tapahtumat tekevät toisinaan voimattomaksi, yksi asia on selvä: kulttuurien välinen vuorovaikutus ja kohteliaisuus on entistä tärkeämpää. Sitä on tutkittava ja tutkimustietoa on jaettava. Mitä paremmin ymmärrämme toisiamme, sitä helpompi meidän on elää yhdessä tässä maailmassa. Haluan omistaa tämän kirjan kaikille teille, jotka olette joskus tunteneet olonne epävarmaksi, innostuneeksi, hämmentyneeksi, uusia asioita oppivaksi, väärinymmärretyksi – tai mitä ikinä – kulttuurien välisissä kohtaamisissa.

Helsingissä 20.10.2023
Johanna Isosävi

https://doi.org/10.21435/tl.284

Saatteeksi

Kielenpuhujina törmäämme kohteliaisuuteen kaikkialla: vuorovaikutustilanteissa, mediaa lukiessa, toisen kulttuurin edustajia kohdatessa ja niin edelleen. Kohteliaisuudesta esitetään jatkuvasti arvioita: ”Kyllä suomalaiset ovat epäkohteliaita, kun eivät tervehdi!” ”Mutta ranskalaiset ovat niin kohteliaita, kun sanovat herra ja rouva!” Vaikka kielenpuhujat arvioivat sujuvasti kohteliaisuutta, he eivät ole siitä aina samaa mieltä: ”Sanna Marin oli epäkohtelias, kun hän pyyhälsi pyöröovista, eikä jäänyt juttelemaan toimittajan kanssa!” ”Eipäs ollut epäkohtelias, pääministeri oli vain kiireinen!”

Käsittelen ensin kohteliaisuuden normatiivista luonnetta: millaisesta ilmiöstä on kyse? Tämän jälkeen perustelen, miksi kirja on kirjoitettu, kenelle se on tarkoitettu ja mitä se sisältää.

Kohteliaisuuden normatiivinen luonne

Kohteliaisuus on luonteeltaan normatiivista, sillä siinä arvioidaan käytöstämme ja tapojamme: Miten meidän tulisi käyttäytyä tietyssä tilanteessa? Miten muut kokevat käytöksemme? Kun olemme vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa, emme useinkaan kiinnitä huomiota kohteliaisuuteen vaan useammin sen puutteeseen. Huomaamme, jos joku käyttäytyy mielestämme epäkohteliaasti, ikävästi, ylikohteliaasti tai muuten odotustemme vastaisesti. Kohteliaisuus onkin ilmiö, jota kielenpuhujat itse kommentoivat. Se eroaa siten monista muista kielellisistä ilmiöistä, joita puhujien on vaikeampi tunnistaa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Odotusten vastaista käyttäytymistä voi tulla vastaan arjessamme tai esimerkiksi mediassa. Maaliskuussa 2021 Twitterissä nousi kiista Sanna Marinin kohteliaisuudesta (Isosävi 2021). Ylen *Rankka vuosi* -koronadokumentissa esiintyi kohta, jossa pyöröovista kulkeva pääministeri Sanna Marin ei ehdi jutustella Ylen toimittajan Hannu Särkän kanssa. Toimittaja Sanna Ukkola tviittasi asiasta sanoilla: ”Hannu Särkkä on maailman kiltein ihminen.” Ylen entinen ohjelmapäällikkö Juhani Wiio puolestaan tviittasi: ”Kohtelias käyttäytyminen on tärkeimpiä koodeja, joka takaa selviytymisemme yhdessä. Erityisesti johtajien tulee sitä toteuttaa.” Tviitteihin vastanneet olivat eri mieltä Marinin kohteliaisuudesta tai epäkohteliaisuudesta. Särkkä itse totesi jälkihaastattelussa (Hallikainen 2021) näin: ”Minulle ei ole jäänyt mieleen se, että pääministeri olisi käyttäytynyt mitenkään epäkohteliaasti.” Marin ei halunnut kommentoida vanhaa vuorovaikutustilannetta. Esimerkit osoittavat yhtäältä, että ihmiset eivät arvioi kohteliaisuutta samalla tavalla. Toisaalta kohteliaisuutta eivät koskaan arvioi pelkästään vuorovaikutustilanteeseen osallistujat vaan myös katsojat – vaikka sitten jälkikäteen videolta.

Eriävät käsitykset kohteliaisuudesta tulevat vieläkin todennäköisemmiksi, kun kohtaamme toisesta kulttuurista tulevia puhujia. Silloin voi käydä niin, etteivät puhekumppanin käytös ja tavat vastaa odotuksiamme, vaan puhuja saattaa vaikuttaa meistä epäkohteliaalta tai tylyltä. Kun emme tunne toisen kieli- ja kulttuurialueen vallitsevia tapoja, meillä on tapana tulkita toisen käytöstä omista lähtökohdistamme käsin. Saatamme myös yleistää ja arvioida tietystä kulttuurista tulevien ihmisten käytöstä joko positiiviseksi tai negatiiviseksi. Esimerkiksi ranskalaista kulttuuria saatetaan pitää kohteliaana, koska kielessä käytetään puhuttelusanoja *Monsieur* (’herra’) ja *Madame* (’rouva’) – tai niitä kuvitellaan käytettävän enemmän kuin todellisuudessa käytetään. Toimittaja Lynne Truss (2005) vertaa kirjassaan ”kohteliaita ranskalaisia” ja ”töykeitä brittejä” (ks. Kádár & Haugh 2013, 55) ja esittää englanniksi keksityn esimerkin ranskalaisesta asiointikeskustelusta. Esimerkissä asiakas ja myyjä käyttävät runsaasti puhuttelusanoja, ja lopuksi myyjä

https://doi.org/10.21435/tl.284

hyvästelee asiakkaan runsaine toivotuksineen. Keksitty esimerkki on monin tavoin ongelmallinen, sillä se perustuu analysoijan omaan normatiiviseen näkökulmaan eikä variaatiota sisältäviin todellisiin asiointikeskusteluihin.

Voimme arvottaa kategorisesti myös oman kulttuurimme jäsenten kohteliaisuutta tai esittää arvioita siitä, miten ”muut” näkevät ”meidät”. Viime vuosina mediassa on noussut esiin keskusteluja, joissa pohditaan, ovatko suomalaiset epäkohteliaita (Isosävi 2017). Jotkut ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että esimerkiksi Keski-Euroopassa ihmiset tervehtivät enemmän. Tarkoittaako suomalaisten vähäisempi tervehtiminen sitä, että muut pitävät meitä epäkohteliaina? Osa tuntuu kaipaavan Suomeen enemmän tervehtimistä, kun taas toisten mielestä nykyiset tavat riittävät. Asenteet ovat tällä hetkellä polarisoituneet Suomessa.

Kohteliaisuus on siis kompleksinen ilmiö, jossa keskeistä on kielenpuhujien usein eroavat arviot. Kohteliaisuus on kiinnostavaa myös siksi, että kulttuurimme normit vaikuttavat käsityksiimme, sillä arviomme eivät synny tyhjyydessä. Kohteliaisuus ei ole tutkimuskohteena yksinkertainen, ja toki harva tutkimusaihe sitä onkaan. Tämän kirjan tavoitteena on joka tapauksessa nostaa esiin kohteliaisuuden tutkimusta ja tarjota tutkijoille työkaluja tutkimuksen tekemiseen.

Miksi ja kenelle kirja on kirjoitettu?

Tämä teos pyrkii vakiinnuttamaan kohteliaisuustutkimusta Suomessa. Suomen kielellä ei ole aikaisemmin ollut saatavilla yhtenäistä esitystä kohteliaisuustutkimuksesta ja sen mahdollisuuksista. Kohteliaisuuden tutkimus on haastavaa, sillä kohteliaisuus kuten kauneuskin on niin sanotusti katsojan silmässä. Sen vuoksi sen tarkasteluun ei välttämättä ole helppoa päästä kiinni, vaikka esimerkiksi mediasta löytyy runsaasti esimerkkejä kohteliaisuutta koskevista kommenteista. Tämä tiedekirja tarjoaa apua ja konkreettisia esimerkkejä kohteliaisuustutkimukseen ja kannustaa sen pariin.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Tutkimuksen haasteena on ensinnäkin se, että kohteliaisuutta ei useimmiten kommentoida eksplisiittisesti vuorovaikutustilanteessa. Toiseksi kohteliaisuustutkimuksen lähestymistapoja on monia kuten metodejakin. Onko se kielitieteelliselle kohteliaisuustutkimukselle haitta vai vahvuus? Kenties molempia, mutta melkoinen viidakkohan se on, varsinkin aloitteleville tieteentekijöille. Tutkija Jonathan Culpeper kertoi plenaariluennossaan ”12th International Conference on (Im)politeness 2019”, että aloittelevat väitöskirjatutkijat tulevat hänen luokseen jopa itkien, kun kohteliaisuusteorioista ei tahdo saada tolkkua. Puhuttelua käsittelevän väitöskirjani jälkeen yritin itsekin kehittää uutta hanketta kohteliaisuuden ympärille, mutta en saanut aiheesta otetta. Kohteliaisuuden tutkimus on kuitenkin kehittynyt ja mennyt eteenpäin, joten uusi yritykseni onnistui joitakin vuosia myöhemmin, kun tarttumapintaa tuntui olevan enemmän.

Kohteliaisuustutkimuksen lähestymistapojen kirjo on yhtäältä etu: monimutkaista ilmiötä voidaan aidosti lähestyä eri tavoin, eikä ole yhtä ainoaa tapaa tehdä kohteliaisuustutkimusta. Erilaisiin lähestymistapoihin perustuvat tutkimukset vievät alaa eteenpäin. Toisaalta kannattaa myös hyväksyä, että kohteliaisuus on monimutkainen ilmiö. Yhtenä todisteena on emeritaprofessori Maria Sifianoun kommentti hänen plenaariluentonsa jälkeisessä keskustelussa (17th International Pragmatics Conference 2021): ”Olen tutkinut kohteliaisuutta vuosikymmeniä, mutta en vieläkään tiedä, mitä se on!”

Tässä kirjassa näytän kohteliaisuuden tutkimuksen mahdollisuuksia ja esittelen eri lähestymistapoja sekä metodeja. Osoitan, miten kohteliaisuus on alati liikkeessä ja muuttumassa. Teokseni nostaa esiin kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimuksen, joka on ollut marginaalissa myös kansainvälisen kohteliaisuustutkimuksen alalla. Tarkastelen käsityksiä suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta, sillä ranskalainen näkökulma antaa peilin meidän omalle kohteliaisuudellemme ja osoittaa myös, että molempien kulttuurien kohteliaisuus on osa eurooppalaista jatkumoa. Haastan myytin suomalaisten epäkohteliaisuudesta: suomalaiset saattavat yllättyä, että monet ranskalaiset arvostavatkin suomalaista

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuutta. Kohteliaisuustutkimukseni tavoitteena on myös lisätä suvaitsevaisuutta eri kulttuureista peräisin olevia kohteliaisuusnormeja kohtaan. Tämä on erityisen tärkeää kulttuurien välisissä kohtaamisissa, joissa kohteliaisuutta koskevia arvioita ei pidä tehdä omaa kulttuuria koskevien odotuskehysten pohjalta.

Tämä teos on tiedekirja, jonka ensisijainen kohderyhmä ovat tutkijat. Teos on suunnattu erityisesti kohteliaisuustutkimuksesta kiinnostuneille maisterintutkielmien ja pro gradu -tutkielmien tekijöille, väitöskirjatutkijoille ja muille tutkijoille, jotka kaipaavat tietoa kohteliaisuustutkimuksen eri lähestymistavoista ja käsitteistä. Teoksen näkökulma on kielitieteellinen, ja se on tarkoitettu erityisesti kielentutkijoille, mutta myös muiden alojen (esim. antropologia, kulttuurintutkimus, kasvatustieteet, viestintätieteet, yhteiskuntatieteet) tutkijat voivat saada siitä virikkeitä. Kohteliaisuus on luonteeltaan monitieteinen, ja sen tutkimuksessa kannattaa hyödyntää myös poikkitieteellisiä lähestymistapoja.

Mitä kirja sisältää?

Teos perustuu kielitieteeseen pohjautuvaan kohteliaisuustutkimukseen, ja se jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa on teoreettinen ja historiallinen. Se antaa perustiedot kielitieteellisen kohteliaisuustutkimuksen lähestymistavoista ja kuvaa kohteliaisuutta ilmiönä, jolla on paikallinen (kulttuuri) ja ajallinen (historia) ulottuvuus. Toinen osa on puolestaan empiirinen. Se antaa konkreettisen esimerkin kohteliaisuuden tutkimuksesta ajassa ja paikassa ja kohdistuu ensimmäisen tason kohteliaisuuteen eli kielenpuhujien omiin käsityksiin. Kolmas osa sisältää johtopäätökset ja epilogin.

Ensimmäinen osa, Kohteliaisuuden teoriaa ja historiaa, sisältää kolme lukua. Ensimmäisessä luvussa pureudun kohteliaisuustutkimuksen eri lähestymistapoihin ja esittelen sen kolme aaltoa. Toisessa luvussa pohdin kulttuurin kompleksista käsitettä ja siihen suhtautumista kohteliaisuustutkimuksen eri aalloissa sekä esitte-

https://doi.org/10.21435/tl.284

len kontrastiivisen ja kulttuurien välisen kohteliaisuustutkimuksen eroja. Kolmannessa luvussa tarkastelen kohteliaisuuden ajallista ja paikallista ulottuvuutta suomen- ja ranskankielisten historiallisten käytösoppaiden avulla, jotka taustoittavat myös nykypuhujien kohteliaisuuskäsitysten tutkimusta.

Toinen osa, Käsityksiä suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta, sisältää viisi lukua, jotka pohjautuvat omaan tutkimukseeni. Neljännessä luvussa esittelen tutkimukseni lähtökohdat. Tarkastelen fokusryhmien avulla niin sanottujen kulttuurin ulkopuolisten käsityksiä kohteliaisuudesta, tarkemmin sanoen Suomessa asuvien ranskalaisten käsityksiä suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvien tai asuneiden suomalaisten käsityksiä ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Viidennessä luvussa tarkastelen suomalaisten ja ranskalaisten määritelmiä kohteliaisuudesta. Kuudennessa luvussa analysoin, millaisia eroja suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat raportoivat kohteliaisuuden ilmenemismuodoissa. Seitsemännessä luvussa tarkastelen suomalaisten ja ranskalaisten käsityksiä niistä historiallisista syistä, jotka ovat johtaneet eroihin näiden kulttuurien kohteliaisuudessa. Kahdeksannessa luvussa tarkastelen käsityksiä kulttuuristen kohteliaisuusnormien oppimisesta ja opettamisesta. Yhdeksännessä luvussa keskiössä ovat käsitykset muuttuvista kohteliaisuusnormeista.

Jokainen luku sisältää pohdintakysymyksiä, jotka auttavat yhtäältä jäsentämään luettua ja toisaalta kannustavat tekemään havaintoja kohteliaisuudesta; tällaiset havainnot ovat tärkeitä, kun kehitetään uusia tutkimusideoita. Jokaisen luvun jälkeen on myös lista suositeltavasta lisälukemisesta. Kolmas osa, Johtopäätökset, käsittää yhteenvedon lisäksi epilogin, litterointikonventioiden esittelyn ja kirjallisuusluettelon.

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

I

Kohteliaisuuden teoriaa ja historiaa

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

Miten kohteliaisuutta voi tutkia?

Kohteliaisuus on aiheena monitieteinen. Tämän teoksen näkökulma on kielitieteellinen, koska kohteliaisuuden tutkimusta on kehitetty erityisesti kielitieteeseen kuuluvalla pragmatiikan alalla, joka on kiinnostunut kielen käytöstä eri tilanteissa. On kuitenkin korostettava, että kielitieteellinen kohteliaisuuden tutkimus on saanut vaikutteita muilta tieteenaloilta, kuten filosofiasta ja yhteiskuntatieteistä, eikä kohteliaisuutta tarkastelevia lähestymistapoja ole välttämättä mielekästä rajata tarkasti yksittäiselle tieteenalalle.

Kielitieteessä kohteliaisuutta on tarkasteltu systemaattisesti 1970-luvulta lähtien. Eri lähestymistapoja on tapana jaotella aaltoihin, joita ovat ensimmäisen aallon puheakteihin perustuvat lähestymistavat (esim. Brown & Levinson 1987 [1978]), toisen aallon diskursiiviset lähestymistavat (esim. Eelen 2001; Watts 2003) ja kolmannen aallon lähestymistavat, joissa tutkimus on fragmentoitunut entisestään. Ennen kohteliaisuustutkimuksen eri aaltojen tarkastelua pohdin kohteliaisuuden ilmenemismuotoja.

Kohteliaisuuden ilmenemismuodot

Vaikka kohteliaisuus on ollut kielitieteessä pragmatiikan alan keskeinen tutkimuskohde, ei ole olemassa laajasti hyväksyttyä yhteistä määritelmää kohteliaisuudesta teoreettisena tai maallikkojen käsitteenä (Fukushima 2019, 226). Kohteliaisuustutkija Michael Haugh (2019, 201) huomauttaakin, että tärkeä käynnissä oleva debatti kohteliaisuustutkijoiden kesken on se, miten meidän tulisi määritellä kohteliaisuus.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Millaisia yleisiä määritelmiä kohteliaisuudelle on annettu aikaisemmissa kielitieteellisissä tutkimuksissa? Ranskalainen kielitieteilijä Catherine Kerbrat-Orecchioni (2009 [2005], 189) määrittelee kohteliaisuuden kokoelmaksi konventionaalisia keinoja, joiden tavoitteena on säilyttää ihmisten väliset suhteet harmonisina, huolimatta sosiaalisiin kohtaamisiin liittyvistä riskeistä. Kohteliaisuustutkijat Dániel Kádár ja Michael Haugh (2013, 1) puolestaan antavat lyhyen määritelmän: sen mukaan kohteliaisuus on yksi avaintekijöistä, joiden avulla ihmiset rakentavat ja ylläpitävät sosiaalisia suhteita. Helen Spencer-Oatey ja Dániel Kádár (2021, 23–24) puolestaan painottavat, ettei heidän tarkoituksenaan ole antaa kattavaa kohteliaisuuden määritelmää vaan keskittyä kohteliaisuuden keskeisiin piirteisiin. Ensinnäkin kohteliaisuus liittyy ihmisten välisiin suhteisiin. Toiseksi kohteliaisuus noudattaa (kielellisiä) konventioita ja muotoja. Kolmanneksi kohteliaisuus tarkoittaa eri asioita riippuen siitä, kuka sitä yrittää määritellä tai tulkita. Neljänneksi kohteliaisuus tulee osittain esiin vuorovaikutuksessa ja osittain siinä, että jotakin jätetään vuorovaikutuksessa tekemättä, mistä henkilö voi saada kritiikkiä. Viidenneksi kohteliaisuus on sekä vuorovaikutukseen kuuluva että vuorovaikutustilanteen ulkopuolinen ilmiö, mikä pätee erityisesti kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa. Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 322) kannattavat kohteliaisuuden määrittelemistä laajasti, mikä korostuu silloin, kun kyseessä on eri kulttuureista tulevien kielenpuhujien kohtaaminen.

Kohteliaisuuden määritelmään liittyy myös se, millaisia ovat kohteliaisuuden muodot: kielellisiä, ei-kielellisiä vai molempia? Koska systemaattista kohteliaisuuden tutkimusta on tehty erityisesti kielitieteessä, kohteliaisuuden tutkimus on keskittynyt eniten kohteliaisuuden kielellisiin muotoihin, kun taas ei-kielellisiä muotoja on jätetty jopa huomiotta (Sifianou & Tzanne 2010, 662; Fukushima 2015, 264–265; Jucker, Hübscher & Brown 2023, 1). Tähän lienee vaikuttanut varhainen kohteliaisuustutkimus (esim. Brown & Levinson 1987), joka keskittyi puheen luonteeseen eikä kohteliaisuuteen varsinaisissa puhetilanteissa, sekä se, että kohteliaisuuden multimodaalinen tarkastelu on haastavaa (Jucker, Hübscher &

https://doi.org/10.21435/tl.284

Brown 2023, 1–2). Ei-kielellinen kohteliaisuus on kuitenkin noussut esiin viimeaikaisissa tutkimuksissa, joissa on havaittu, että ei-kielellinen kohteliaisuus on saattanut jopa dominoida kielenkäyttäjien kohteliaisuuskäsityksissä (esim. Sifianou & Tzanne 2010, 670: kreikka; Fukushima & Sifianou 2017: japani ja kreikka; Lappalainen 2020, 262 ja 267: suomi; Ogiermann & Saloustrou 2020: brittienglanti ja kreikka). Myös omassa tutkimuksessani on noussut esiin ei-kielellisen kohteliaisuuden tärkeys (Isosävi 2023c).

Kohteliaisuustutkimuksen kehitys heijastelee myös kielitieteen ja laajemmin yhteiskuntatieteiden kehitystä. Käsityksemme kielestä on laajentunut, eikä se rajoitu pelkästään puheen tutkimukseen, vaan tarkastelun kohteena ovat erilaiset multimodaaliset resurssit, kuten prosodia (esim. sävelkorkeus), eleet (esim. osoittaminen) ja asennot. Multimodaalisen tarkastelun ovat mahdollistaneet 2000-luvulla erityisesti videotallenteet, ja muutosta on kuvattu käsitteellä kehollinen käänne (*embodied turn*) (Nevile 2015, ks. myös Harjunpää, Mondada & Svinhufvud 2019, 199). Kohteliaisuuden suhteen voidaan ajatella, että jos puhuja haluaa olla kohtelias, ei riitä, että hän käyttää kohteliaita sanoja, vaan puheäänen, liikkeiden ja kirjallisessa viestinnässä esimerkiksi emojien täytyy olla linjassa kohteliaisuutta koskevien pyrkimysten kanssa (Jucker, Hübscher & Brown 2023, 8). Kohteliaisuuden multimodaalinen tarkastelu tulee varmasti lisääntymään tulevaisuudessa.

Kun määrittelemme kohteliaisuutta ja sen ilmenemismuotoja, meidän kannattaa olla laaja-alaisia. Esimerkiksi englanninkieliselle käsitteelle *politeness* on monenlaisia enemmän tai vähemmän suoria vastineita eri kielissä ja kulttuureissa. Jos määritelmämme kohteliaisuudesta on kapea, emme voi tutkia monia siihen liittyviä kompleksisia ilmiöitä. Lisäksi tutkimalla sekä kielellistä että ei-kielellistä kohteliaisuutta saamme monipuolisen kuvan kohteliaisuudesta.

Käsittelen seuraavaksi, miten kohteliaisuutta on tarkasteltu kohteliaisuustutkimuksen eri aalloissa ja millaisia ovat eri lähestymistapojen lähtökohdat. Tarkasteluni on kronologinen, koska tutkimusparadigmat ovat rakentuneet ajallisesti toistensa päälle.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Gricen ajatuksiin perustuva ensimmäinen aalto

Ensimmäisen aallon tutkimukset pyrkivät mallintamaan kohteliaisuutta abstraktilla, teoreettisella tasolla. Yhteisenä piirteenä tutkimuksille on ollut se, että ne perustuvat brittiläisen kielifilosofi H. Paul Gricen (1975) työhön, jonka keskiössä ovat pragmaattinen merkitys ja erityisesti yhteistyöperiaate (*Cooperative Principle*, CP). Voidaan siis todeta, että kohteliaisuustutkimuksen juuret ovat pragmatiikassa.

Gricen yhteistyöperiaatteeseen kuuluu neljä keskustelun maksiimia eli periaatetta, jotka ovat määrä (*quantity*), laatu (*quality*), olennaisuus (*relation*) ja tapa (*manner*). Määrän periaatteen mukaan ei pidä puhua enemmän kuin on tarpeen. Laadun periaatteen mukaan täytyy puhua totta. Olennaisuuden periaatteen mukaan kerrotun informaation tulee olla relevanttia. Tavan periaate liittyy siihen, miten jokin asia sanotaan (eikä mitä sanotaan), eli tavoitteena on puhua selkeästi. Lähtökohta gricelaiselle ajattelulle on se, että keskustelua pidetään rationaalisena toimintana. Puhujat eivät kuitenkaan välttämättä noudata edellä mainittuja maksiimeja, vaan heillä on käytössään monia tapoja toimia keskustelun periaatteita vastaan.

Vaikka Grice keskittyi enimmäkseen puheen merkityssisältöön, yhteistyöperiaate voi hänen mukaansa koskea muitakin maksiimeja, kuten odotusta siitä, että puhuja on ”kohtelias”. Jos puhuja on kertomassa toiselle esimerkiksi huonoa uutista, hän kertoo uutisen todennäköisesti epäsuorasti eli esittää ensin esimerkiksi pahoitteluja. Tällöin puhuja rikkoo määrän ja tavan maksiimeja ollakseen kohtelias. Grice käytti tällaisesta toiminnasta englanninkielistä nimitystä *floating*. Vaikka Grice itse ei kehitellyt näitä ideoita eteenpäin, hänen mallinsa otettiin ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimusten lähtökohdaksi (ks. Kádár & Haugh 2013, 15).

Vaikuttavimman ja suosituimman ensimmäisen aallon kohteliaisuusteorian ovat esittäneet Penelope Brown ja Stephen C. Levinson (1987 [1978]) kirjassaan *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Brown ja Levinson keskittyivät mallintamaan erityisesti sel-

https://doi.org/10.21435/tl.284

laista kielellistä käytöstä, joka ylittää yhteistyöperiaatteen maksiimit ja jonka tavoitteena on välttää konflikti. Esittelen seuraavaksi ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimusten keskeisiä käsitteitä.

Universaalius, kasvot ja rationaalisuus

Ensimmäisen aallon keskeisiä lähtökohtia ja käsitteitä ovat universaalius (vrt. edellä Brownin ja Levinsonin kirjan otsikkoon), kasvot ja rationaalisuus. Universaalius ilmeni ensimmäisen aallon lähestymistavoissa siten, että pidettiin mahdollisena kuvata kielellistä kohteliaisuutta systemaattisesti eri kielissä ja kulttuureissa käyttämällä samaa teoreettista viitekehystä. Kádár ja Haugh (2013, 16) yhdistävät universaaliuden vaatimuksen Noam Chomskyn (1957) generatiiviseen kielioppiin, jonka vaikutus näkyy heidän mukaansa myös siinä, että ensimmäisen aallon mallit perustuivat yksittäisiin lausumiin.

Universaaliuden ajatus ilmeni ensimmäisen kerran Robin Lakoffin (1973; 1977) tutkimuksissa. Lakoffin mukaan kohteliaisuuteen pätee kolme sääntöä: 1. Älä tunkeudu toisen alueelle (*don't impose*). 2. Anna toiminnanvapaus (*give options*). 3. Ole ystävällinen (*make a feel good – be friendly*). (Lakoff 1973, 298.) Kun puhujat noudattavat edellä mainittuja sääntöjä, he jättävät noudattamatta keskustelun maksiimeja. Esimerkiksi selkeyden ja kohteliaisuuden vaatimukset ovat ristiriidassa keskenään, mutta kohteliaisuus menee selkeyden edelle (Lakoff 1973, 297). Lakoff (1973, 303) toteaa eksplisiittisesti kohteliaisuussääntöjen olevan universaaleja: vaikka erilaisia painotuksia voi esiintyä, säännöt koskevat hänen mukaansa sekä puhetta että ei-kielellistä toimintaa.

Geoffrey Leechin (1983) kohteliaisuusperiaate (*Politeness Principle*) perustuu niin kutsutulle maksu–hyöty-asteikolle. Toiminta on sitä kohteliaampaa, mitä vähemmän se aiheuttaa kuulijalle ”kuluja” ja mitä enemmän ”hyötyä” kuulija siitä saa. Leechin (1983, 108) mukaan epäsuorat lausumat ovat yleensä suoria lausumia kohteliaampia, koska ne jättävät kuulijalle enemmän valinnanvaraa; mitä epäsuorempi lausuma, sitä vähemmän pakottava se on (vrt. *Answer the phone* ja *Could you possibly answer the phone*?). Leechin viite-

https://doi.org/10.21435/tl.284

kehyksessä universaalisuus näkyi implisiittisemmin kuin esimerkiksi Lakoffilla, sillä mallissa kohteliaisuuden ilmenemismuotoja eri kulttuureissa yhdistää se, että kyseessä on yhteistyöhön perustuva tavoite välttää konflikteja. Leech (2007, 169) itse tosin kielsi, että olisi koskaan esittänyt väitettä kohteliaisuuden universaaliudesta. Leech myös kehitti myöhemmin eteenpäin malliansa.

Brownin ja Levinsonin (1987 [1978]) mallissa universaalius näkyy siten, että konfliktia vältetään eri kulttuureissa niin kutsutun kasvotyön avulla (*facework*), joka perustuu puhujien rationaaliseen toimintaan. Brown ja Levinson lainasivat kasvojen (*face*) käsitteen sosiologi Erving Goffmanilta (1967), ja he erottivat negatiiviset kasvot (*negative face*) ja positiiviset kasvot (*positive face*). Brown ja Levinson (1987, 13 ja 62) viittasivat kasvoilla kahteen erityyppiseen haluun: negatiiviset kasvot tarkoittavat, ettei puhuja halua toimintaansa rajoitettavan, kun taas positiiviset kasvot koskevat tarvetta tulla hyväksytyksi. Brown ja Levinson (1987, 66) nimittivät joitakin puheakteja, kuten pyyntöjä, nimellä kasvoja uhkaava puheakti (*face-threatening act*, FTA). Kun kohteliaisuutta koskeva strategia kohdistuu negatiivisiin kasvoihin, kyseessä on kuulijan asemaa korostava negatiivinen kohteliaisuus (Brown & Levinson 1987, 129). Kun kohteliaisuutta koskeva strategia kohdistuu positiivisiin kasvoihin, kyseessä on positiivinen kohteliaisuus, jolloin puhujalla ja kuulijalla on jotakin yhteistä, ja puhuja on valmis täyttämään kuulijan kasvoihin kohdistuvan odotuksen (Brown & Levinson 1987, 101–103). Suomalainen kielitieteilijä Matti Larjavaara (1999; 2007, 472–473) on kääntänyt negatiivisen kohteliaisuuden termillä *etäkohteliaisuus* ja positiivisen kohteliaisuuden termillä *lähikohteliaisuus*.

Brownin ja Levinsonin teoriaa on myös kehitetty eteenpäin. Kerbrat-Orecchioni (1992, 171 ja 227–229) lisäsi malliin kasvoja uhkaavan puheaktin (FTA) vastakohdan *anti-FTA*, josta hän käytti myöhemmin nimeä *Face Flattering Act* (FFA) eli kasvoja imarteleva puheakti (Kerbrat-Orecchioni 2005, 31). FFA voi olla esimerkiksi lahjan antaminen, mikä mairittelee puhekumppanin kasvoja. Kun negatiivisessa kohteliaisuudessa puhuja välttää kasvoja uhkaavaa

https://doi.org/10.21435/tl.284

puheaktin tuottamista tai pehmentää sitä, positiivisessa kohteliaisuudessa puhuja tuottaa puheaktin, joka imartelee puhekumppanin kasvoja.

Brownin ja Levinsonin malli perustuu rationaalisuuden oletukselle. Toisin sanoen puhujan eli malli-ihmisen (*Model Person*) oletetaan olevan rationaalinen yksilö, joka huomioi kuulijan kasvoihin liittyviä toiveita (Brown & Levinson 1987, 59). Rationaalisesta toiminnasta seuraa se, että asiat saadaan hoidettua ilman tarpeetonta konfliktia. Rationaalisuus hyödyttää myös tutkijaa, sillä sen avulla tutkija voi systematisoida sen, mikä vaikuttaa olevan loppumatonta variaatiota kielellisessä käytöksessä (Kádár & Haugh 2013, 19).

Brownin ja Levinsonin (1987, 74–84) mallissa kohteliaisuuden kontekstuaalinen variaatio selitetään systemaattisesti kolmen muuttujan avulla, jotka ovat valta (*power*, P), sosiaalinen etäisyys (*social distance*, D) ja (puheaktin) suuruus (*ranking of imposition*, R). Vallassa (P) on kyse epäsymmetrisestä suhteesta, jossa vuorovaikutustilanteen osallistujilla ei ole yhtäläistä mahdollisuutta esittää vaatimuksia toiselle ihmiselle. Etäisyys (D) kuvastaa samankaltaisuutta ja erilaisuutta puhujan ja kuulijan välillä, mikä perustuu tavallisesti siihen, kuinka usein henkilöt ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Puheaktin suuruus (R) viittaa puolestaan siihen, kuinka paljon puhujan esittämät vaatimukset tietyssä tilanteessa ja kulttuurissa törmäävät yhteen kuulijan kasvoihin liittyvien halujen kanssa.

Brown ja Levinson (1987, 81) kuvaavat puheaktin suuruutta (R) esimerkillä, jossa esiintyy kaksi tuntematonta henkilöä, joista toinen tarvitsee rahaa. Tilanteessa vallan muuttuja (P) on pieni, kun taas etäisyyden muuttuja (D) on suuri. Tutkijat antavat esimerkkinä kaksi tapaa esittää pyynnön. Ensimmäisessä pyynnössä puhuja esittää pahoittelunsa, kertoo hukanneensa rahapussinsa ja pyytää rahaa ostaakseen junalipun kotiin. Toisessa pyynnössä puolestaan puhuja kysyy, olisiko henkilöllä antaa muutama kolikko. Analyysin mukaan anglo-amerikkalaisessa kulttuurissa huomattavan rahasumman pyytäminen ilman korvausta on suurempi puheakti kuin pyytää toista katsomaan, löytyisikö taskuista pikkurahaa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Ensimmäinen esimerkki kuvaa negatiivista kohteliaisuutta, kun taas toinen esimerkki kohdistuu positiiviseen kohteliaisuuteen. Brownin ja Levinsonin (1987) sekä Leechin (1983) tutkimukset kohdistuivat proaktiiviseen kohteliaisuuteen eli siihen, miten kohteliaisuuden avulla vältetään aggressiivista käytöstä ja ylläpidetään hyviä suhteita toisiin ihmisiin (Spencer-Oatey & Kádár 2021, 205).

Puheaktit

Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimukset pohjautuivat puheakteihin ja erityisesti kahden filosofin, John L. Austinin (1962) ja John Searlen (1969; 1975; 1979), pioneeritutkimuksiin. Tutkimuksissaan he kiinnittivät huomiota kielen performatiiviseen funktioon. Voidaan siis sanoa, että kielitieteellinen kohteliaisuustutkimus on ammentanut filosofiasta. Austin erotti kolme puheaktia: *lokutiivinen*, *illokutiivinen* ja *perlokutiivinen*. Lokutiivinen akti (*locutionary act*) tarkoittaa ilmaisun kieliopillista muotoa. Se voi olla yksinkertainen väitelause, kuten ”Täällä on kylmä”. Illokutiivinen akti (*illocutionary act*) viittaa puolestaan ilmaisun tarkoitukseen. Lausuman ”Täällä on kylmä” viestinnällinen tavoite voi olla esimerkiksi saada puhekumppani sulkemaan ikkuna. Perlokutiivinen akti (*perlocutionary act*) puolestaan tarkoittaa seurauksia, joita puheaktilla on todellisuuteen. Lausuman ”Täällä on kylmä” seurauksena voi olla, että puhekumppani sulkee ikkunan.

Searle jatkoi Austinin työtä jakamalla puheaktit tarkempiin luokkiin: *assertatiivit, direktiivit, komissiivit, ekspressiivit* ja *deklaratiivit*. Assertatiivilla puhuja kertoo, kuinka asia on. Direktiivillä puhuja haluaa saada kuulijan tekemään jotakin. Komissiivilla puhuja lupaa tehdä jotakin. Ekspressiivillä puhuja ilmaisee asenteita ja tunteita. Deklaratiivilla puhuja toteuttaa lausuman ilmaisevan asian. Tietyt puheaktit, kuten direktiivit (esim. pyynnöt) ja ekspressiivit (esim. anteeksipyynnöt), on perinteisesti yhdistetty kohteliaisuuteen. Puheakteihin keskittyvän kohteliaisuustutkimuksen edut ovat kahdenlaisia (ks. Kádár & Haugh 2013, 23). Ensinnäkin kohteliaisuutta voidaan tarkastella systemaattisesti, ja toiseksi puheaktit selittävät epäsuoruuden (*indirectness*) kommunikatiivisen funktion, johon

https://doi.org/10.21435/tl.284

Searle (1975) viittasi. Se sopii hyvin yhteen väitteen kanssa, jonka mukaan kohteliaisuuden tavoitteena on välttää konflikti siten, että minimoidaan puheaktin suuruus.

Monet ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimukset väittivät, että mitä epäsuorempi puheakti, sitä kohteliaampi se on. Tämä näkyy myös Brownin ja Levinsonin (1987, 68–69) mallissa, jossa kohteliaisuusstrategiat jaotellaan suoriin ja epäsuoriin strategioihin. Epäsuorissa (*off record*) strategioissa puheaktin kohde (esim. pyyntö) ei ole eksplisiittisesti mainittu (puhuja voi esittää puheaktin myös ei-kielellisesti), eikä lausuma uhkaa kuulijan kasvoja. Kielellisiä keinoja epäsuorien strategioiden toteuttamiseen ovat esimerkiksi metaforat, ironia, retoriset kysymykset ja puhujan antamat vinkit. Sitä vastoin suorissa (*on record*) strategioissa puheaktin illokutiivinen päämäärä on selkeästi mainittu.

Suoria strategioita voidaan ilmaista suoraan (*bald on-record*) tai kiinnittämällä huomio puhekumppanin kasvoihin positiivisen kohteliaisuuden tai negatiivisen kohteliaisuuden avulla. Suoraa strategiaa käyttämällä pyyntö esitetään esimerkiksi imperatiivin avulla (*Tee se!*). Positiivista kohteliaisuutta käyttävä puhuja puolestaan osoittaa puhujilla olevan yhteistä maaperää, yhteistyötä tai tavoite täyttää kuulijan haluja esimerkiksi sellaisten sanojen avulla, jotka osoittavat kuulumista sisäpiiriin. Negatiivista kohteliaisuuden strategiaa käyttävä puhuja voi lisätä pyyntöön esimerkiksi anteeksipyynnön tai varauksen. Brown ja Levinson (1987, 70) toteavat, että negatiivisessa kohteliaisuudessa on jännite: yhtäältä puhuja haluaisi suoraan ilmaista huomioivansa toisen kasvot, ja toisaalta hän haluaisi käyttää epäsuoraa strategiaa välttääkseen toisen painostamisen. Kompromissiksi tutkijat tarjoavat konventionaalistuneen epäsuoruuden. Englanniksi konventionaalistunutta epäsuoruutta esiintyy esimerkiksi kysymysmuotoisissa pyynnöissä: *Can you pass the salt?* (Brown & Levinson 1987, 70).

Shoshana Blum-Kulkan, Juliane Housen ja Gabriele Kasperin (1989) toimittama kirja *Cross-cultural pragmatics: Requests and Apologies* on klassikkoteos, jossa tarkastellaan puheaktien suoruutta ja epäsuoruutta useassa kielessä. Kyseessä oli tutkimushanke

https://doi.org/10.21435/tl.284

(CCSARP), joka kohdistui kahteen kasvoja uhkaavaan puheaktiin, pyyntöihin ja anteeksipyyntöihin. Brownin ja Levinsonin tavoin (ks. edellä) tämän hankkeen tutkijat jakoivat strategiat suoriin ja epäsuoriin, ja he erottivat konventionaalisesti ja epäkonventionaalisesti epäsuorat strategiat (ks. Blum-Kulka & House 1989, 123–124). Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 206) toteavat, että suoruuden ja epäsuoruuden tutkimus on kenties tärkein proaktiivisen kohteliaisuuden tutkimushaara.

Ogiermann ja Garcés-Conejos Blitvich (2019, 2) huomauttavat, että kulttuurien välisen pragmatiikan tutkimuksissa on yleensä keskitytty laskemaan ja vertailemaan puheakteja koskevia strategioita ja siten paljastamaan kulttuurien välisiä eroja, eivätkä kohteliaisuutta koskevat havainnot ole olleet keskiössä. Housen (1986) sekä Blum-Kulkan (1987) kontrastiiviset tutkimukset osoittivat kuitenkin, että epäsuoran puheaktin ja kohteliaisuuden välinen suhde ei ole yhtä lineaarinen kuin monet ensimmäisen aallon mallit antoivat ymmärtää. Amerikanenglannin ja heprean sekä brittienglannin ja saksan puhujat arvioivat kaikkein kohteliaimmiksi konventionaalisesti epäsuorat strategiat vihjausten sijaan.

Kádár ja Haugh (2013, 26) painottavat kontekstin merkitystä silloin, kun tutkitaan epäsuoria strategioita, esimerkiksi ystävysten kesken epäsuoruutta saatetaan arvioida kielteisesti. Kohteliaisuustutkijat ovat olleet myös erimielisiä siitä, voidaanko epäsuoruuden käsite operationalisoida menestyksekkäästi eri kielissä. Epäsuoruus liittyy läheisesti kieliopillisiin tapaluokkiin ja ajatukseen siitä, että epäsuora puheakti esiintyy, kun moduksen ja illokutiivisen aktin välillä on epäsuhta (Kádár & Haugh 2013, 23–27). Blum-Kulkan, Housen ja Kasperin (1989) taksonomia on kuitenkin edelleen keskeinen pyyntötutkimuksessa. Sen etuna on myös, että taksonomian enemmän tai vähemmän suora soveltaminen mahdollistaa vertailun aiempien tutkimustulosten kanssa (ks. Holttinen 2020; Isosävi 2023b).

Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimukset esittivät kohteliaisuuden muotojen (morfeemi, sana, virke, lause) ja strategioiden (ks. edellä) kahtiajakona. Kohteliaisuus käsitettiin puhujan tuotteeksi, mistä on sekä etuja että haittoja (ks. Kádár & Haugh

https://doi.org/10.21435/tl.284

2013, 26–28). Yhtäältä strategiat auttavat kuvaamaan tapoja, joiden avulla kohteliaisuutta ilmaistaan. Toisaalta niiden deskriptiivinen luonne aiheuttaa haasteita: tutkija voi päästä kiinni vain kohteliaisuuden yleisimpiin strategioihin tietyssä kielessä tai kulttuurissa, eikä kuvaus välttämättä päde kohteliaisuuteen muualla. Tarkastelen seuraavaksi ensimmäisen aallon tutkimuksissa käytettyjä aineistoja ja metodeja.

Aineistoja ja metodeja

Nykyajan tutkijoista voi tuntua hämmästyttävältä, että varhaiset kohteliaisuustutkimukset perustuivat tutkijan omaan intuitioon ja ajatteluun. Pragmatiikkaa tarkasteltiin niin sanotusti ”nojatuolista käsin”, ikään kuin filosofisena lähestymistapana. Kielitieteen ajateltiin perustuvan ennemminkin rationaaliseen ajatteluun kuin tiukasti empiiriseen tutkimukseen (ks. Jucker & Staley 2017). Austinin ja Searlen puheaktitutkimukset sekä Lakoffin (1973; 1975) naisten ja miesten kohteliasta kielenkäyttöä koskevat tutkimukset perustuivat tutkijoiden omaan intuitioon. Esimerkiksi Lakoffia on myöhemmin kritisoitu siitä, etteivät hänen tutkimuksensa perustuneet aineiston empiiriseen tarkasteluun. Myös Leech (1983) luotti natiivipuhujan intuitioonsa, kun hän kehitti teoriansa Gricen (1975) yhteistyöperiaatteen pohjalta.

Brown ja Levinson (1987 [1978]) käyttivät kasvotyötä koskevassa teoriassaan sekametodia. Toisin sanoen heidän mallinsa perustui paitsi tutkijoiden omalle intuitiolle myös empiirisemmälle, antropologiselle lähestymistavalle. Tutkijoiden tallentama aineisto koostui kolmesta kielestä: mayakieli tzeltal (Meksiko), tamili (Etelä-Intia) ja englanti (amerikan- ja brittienglanti). Jucker ja Staley (2017, 409) huomauttavat, että vaikka Brownin ja Levinsonin teoria perustuu havainnoituihin esimerkkeihin, ne oli kuitenkin irrotettu kontekstistaan ja analysoitu ilman edeltävän vuorovaikutustilanteen tai kuulijan reaktion huomioimista. Brown ja Levinson (1987, 59) kertoivat täydentäneensä aineistoaan englannissa natiivipuhujan intuitioon perustuvilla havainnoilla ja tzeltalissa ja tamilissa elisitaatiolla (ks. elisitaatiosta jäljempänä).

https://doi.org/10.21435/tl.284

1970–1980-lukujen pioneeritutkimusten jälkeen tutkijat ryhtyivät käyttämään aikaisempaa enemmän empiirisiä metodeja. Ensimmäisen aallon tutkijat hyödynsivät erityisesti elisitaatioon perustuvia menetelmiä. Elisitaatio on aineistokeruumenetelmä, joka perustuu tutkijan rakentamaan koeasetelmaan. Sen etuna on, että tutkija saa suoraan puhujilta aineistoa, joka sopii tutkimushankkeen tavoitteisiin ja kriteereihin. Suosittu elisitaatiomenetelmä on ollut täydennystehtävä eli *discourse completion task* (DCT) (ks. Jucker & Staley 2017, 409).

DCT-testien avulla on tutkittu, miten puhujat muodostavat niin sanottuja kohteliaita puheakteja. DCT-testeissä on kuvattu erilaisia tilanteita ja osallistujaa pyydetään ilmaisemaan reaktionsa siihen, esimerkiksi näin: ”Naapurista kuuluu melua, etkä voi keskittyä tenttiin lukemiseen. Menet koputtamaan naapurin ovelle ja sanot:___.” DCT-menetelmä soveltuu varsinkin kontrastiiviseen tarkasteluun, sillä eri kielistä saadaan vertailukelpoista aineistoa. Blum-Kulka, House ja Kasper (1989, 12–27) vertailivat klassikkohankkeessaan DCT-testin avulla natiivien ja ei-natiivien tuottamia pyyntöjä ja anteeksipyyntöjä eri kielissä (esim. englannin variantit, kanadanranska, saksa ja heprea) ja seitsemässä maassa. DCT-testin etuna Blum-Kulka, House ja Kasper (1989, 13) näkivät, että tutkija saa tietoa stereotyyppisestä puheaktien käytöstä, jota tarvitaan, kun tavoitteena on vertailla eri kieliä.

Elisitaatioon perustuvien menetelmien käyttäminen on yhteydessä ensimmäisen aallon tutkimusten lähtöoletuksiin. Ensinnäkin kohteliaisuutta pidettiin puhujan tuottamana, joten sitä oli luonnollista tarkastella lausuman tasolla; pragmatiikan alalla lausuma (*utterance*) viittaa pienimpään viestinnälliseen yksikköön (Kádár & Haugh 2013, 28). Kohteliaisuuden analyysi lausuman tasolla on huomattavasti yksinkertaisempaa kuin pitkien vuorovaikutusotteiden tasolla. Toiseksi kun kohteliaisuutta tarkastellaan koeasetelmien avulla, tutkija voi kontrolloida muuttujia eli tehdä vertailuja esimerkiksi eri sosiaaliryhmien välillä ja keskittyä tiettyihin puheakteihin (Jucker & Staley 2017, 409–410). Kolmanneksi elisitaatioon perustuvat menetelmät vastaavat vaatimusta siitä, että tutkit-

https://doi.org/10.21435/tl.284

tavien lausumien tulee olla ’hyvin muodostettuja’ (*well-formedness*), joka on peräisin Chomsky’n generatiivisesta kieliopista – tutkijat jättivät aineistostaan jopa pois lausumia, joita he pitivät ”poikkeavina” (Kádár & Haugh 2013, 29). Elisitaatioon perustuvien menetelmien avulla tutkijat voivat koota laajojakin aineistoja, joiden analyysi ei ole kovin kompleksista, mikä selittänee menetelmän yhä jatkuvan suosion (ks. Kádár & Haugh 2013, 31). Vaikka nykypäivänä aitoa aineistoa löytyy helposti esimerkiksi Internetistä, puheaktien tunnistaminen ei ole yksinkertaista, sillä ne voivat esiintyä hyvin erilaisissa muodoissa.

Eduistaan huolimatta DCT-testillä on rajoituksensa. Kirjallisesti vastattavissa DCT-testeissä osallistujat tuottavat ensinnäkin lyhyempiä ja muodollisempia lausumia kuin suullisissa testeissä, ja toiseksi esimerkit annetuista vuorovaikutustilanteista ja niiden roolit (esim. esihenkilö, poliisi, opettaja) voivat olla osallistujille enemmän tai vähemmän tuttuja (Jucker & Staley 2017). DCT-testejä on kuitenkin kehitetty eteenpäin. Suullisessa täydennystehtävässä (*Oral Discourse Completion Task*, OCDT, ks. esim. Yuan 2001; Holttinen 2020) informantit vastaavat suullisesti tilanteeseen, joka on esitetty joko suullisesti tai kirjallisesti. Kun Yuan (2001) tarkasteli kehumista koskevia puheakteja ja vertasi kirjallisesti ja suullisesti DCT-testin avulla tuotettuja tuloksia, hän havaitsi, että suullisesti tuotetut vastaukset sisälsivät enemmän puhekielen piirteitä kuin kirjallisesti tuotetut. Barron (2003, 90) puolestaan on kehittänyt uudenlaisen vapaan täydennystehtävän (*Free Discourse Completion Task*, FDCT), jossa osallistujat kirjoittavat sekä puhujan että puhekumppanin puheenvuorot, eikä niiden pituutta ole rajattu.

Elisitaation avulla kerätyn aineiston ongelmat liittyvät validiteettiin eli siihen, miten hyvin käytetty menetelmä mittaa sitä, mitä tutkija haluaa tarkastella. Pragmatiikan alalla tiedetään, että se, mitä informantit raportoivat sanovansa ja mitä he todellisuudessa sanovat, ei välttämättä ole sama asia. Tutkittavat eivät välttämättä muista, mitä he sanoivat aidoissa tilanteissa, he eivät osaa ennustaa sanomisiaan tai heillä voi tulla paine vastata ”oikein” sen sijaan, että he raportoisivat todellista kielenkäyttöään (vrt. Kerbrat-Orecchioni

https://doi.org/10.21435/tl.284

2005, 29). Nämä haasteet voi kuitenkin nähdä myös etuna, jos tarkoituksena on tutkia nimenomaan normatiivisia käsityksiä (Kádár & Haugh 2013, 259). Sen sijaan jos tarkoituksena on tutkia lausuman ja laajemman diskursiivisen kontekstin välisiä yhteyksiä, lausuman tasolle jäävä analyysi ei riitä. Jotkut ensimmäisen aallon menetelmiä käyttävät tutkijat ovatkin elisitoineet pidempiä vuorovaikutustilanteita esimerkiksi roolileikkien avulla (esim. Bataller 2013), vaikka niillä on samoja rajoitteita kuin muillakin elisitaatiomenetelmillä. Menetelmään liittyviä puutteita voi paikata triangulaatiolla eli useiden menetelmien yhdistämisellä (Kádár & Haugh 2013, 31). Esimerkiksi Holttinen (2020) yhdisti pyyntötutkimuksessaan ODCT-testiin informanttien jälkihaastattelut.

Toinen elisitaatiomenetelmien validiteettiin liittyvä haaste koskee tutkijan suorittamaa koodausta (ks. Kádár & Haugh 2013, 32). Kun tutkija on päättänyt kategorisoinnin ennalta teorian perusteella, silloin hän on valinnut myös sen, mihin luokkaan lausumat kuuluvat. Mitä tutkija itse asiassa koodaa ja analysoi? Jos analyysi ei ole jollakin tavalla kytköksissä osallistujien omiin käsityksiin, riskinä on, että tutkija luo analyyttisiä artefakteja. Vaikka tällaisessa lähestymistavassa reliabiliteetti on vahva – eli tuloksena on toistettavissa olevia analyysejä – kysymyksiä herättää se, mikä on analyysitavan validiteetti osallistujien itsensä näkökulmasta eri kielissä ja kulttuureissa. Kádárin ja Haugh'n (2013, 32–33) mukaan kohteliaisuuden tutkimuksen alalla tuntuu vallitsevan konsensus, jonka mukaan käsitteiden positiiviset kasvot ja negatiiviset kasvot avulla saadaan suhteellisen validia analyysiä, kun tutkitaan eri englannin varianttien vuorovaikutustilanteita ja kenties joitakin läntisen Euroopan kieliä ja kulttuureita, mutta mallin validiteetti muissa kielissä ja kulttuureissa on osoitettu ongelmallisemmaksi.

Validiteetin lisäksi elisitaatiolla kerättyjen aineistojen edustavuutta on kritisoitu. Vaikka elisitaatiomenetelmien avulla on tarkasteltu kokonaisia kieliä ja kulttuuriryhmiä, aineistot on usein kerätty lähes pelkästään opiskelijoiden keskuudesta (Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 2). Seuraavaksi tarkastelen toisen aallon kohteliaisuustutkimuksia, jotka painottavat pidempiä

https://doi.org/10.21435/tl.284

vuorovaikutustilanteita ja kielenpuhujien omien käsitysten huomioimista.

Toisen aallon diskursiivinen käänne

2000-luvun alusta lähtien kohteliaisuustutkimuksen määrä on lisääntynyt. Se on myös tullut entistä monimuotoisemmaksi, kun on ryhdytty tarkastelemaan esimerkiksi epäkohteliaisuutta. Samaan aikaan tapahtui metodologinen käänne, jossa korostettiin eroa maallikoiden ja tutkijoiden kohteliaisuutta koskevien ymmärrysten välillä. Diskursiivisen käänteen alku ajoittuu Gino Eelenin (2001) monografiaan *A Critique of Politeness Theories*. Eelenin työn juuret voidaan puolestaan jäljittää Richard Wattsin, Sachiko Iden ja Konrad Ehlichin (1992a) toimittamaan teokseen *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Muutokseen kohteliaisuustutkimuksen paradigmassa on viitattu useammalla termillä (Garcés-Conejos-Blitvich 2010, 50): *diskursiivinen* käänne tai lähestymistapa, *postmodernit* lähestymistavat tai kohteliaisuus1-lähestymistavat (*first-order politeness*, *politeness1*). Käsittelen näitä käsitteitä seuraavaksi.

Diskursiiviset tutkijat ammensivat ranskalaisen sosiologi Pierre Bourdieun ja filosofi Michel Foucault'n *social practice* -teorioista (Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 2), ja termi *diskursiivinen* viittaa diskurssiin. Diskursiivista lähestymistapaa hyödyntävät tutkijat eivät keskity tarkastelemaan yksittäisiä lausumia, kuten ensimmäisen aallon tutkijat tekivät. Sen sijaan diskursiivisten tutkijoiden lähtökohta on, että kohteliaisuutta koskevat arviot liittyvät useisiin vuoroihin tai jopa pidempään vuorovaikutuksen jaksoon (Mills 2011a, 26).

Postmodernilla viitataan puolestaan teoreettiseen liikkeeseen, joka kyseenalaistaa käsitteet ja suhtautuu epäilevästi yrityksiin rakentaa suurta narratiivia eli kaiken kattavia ja yleistämistä tavoittelevia teorioita. Millsin (2011a, 28) mukaan termiä postmoderni käytetään nykyään toisinaan pelkkänä kritiikkinä (vrt. myös

https://doi.org/10.21435/tl.284

Culpeper 2011a), eikä Mills itse esimerkiksi hyväksy sitä, että jotkut ovat kategorisoineet hänet ”postmoderniksi tutkijaksi”, vaan hän kokee edustavansa diskursiivista lähestymistapaa.

Termillä kohteliaisuus1 viitataan kielenpuhujien käsityksiin kohteliaisuudesta, jota kutsutaan ensimmäisen tason kohteliaisuudeksi (ks. tarkemmin jäljempänä). Kaikkia toisen aallon kohteliaisuustutkimukseen viittaavia termejä ei siis voida pitää synonyymeina, vaan niihin liittyy erilaisia painotuksia, konnotaatioita ja arvottamista. Kun viittaan toisen aallon tutkimuksiin, pyrin käyttämään termejä, joilla tutkija itse on kuvannut tutkimustaan. Voidaan myös ajatella, että diskursiivinen lähestymistapa on sateenvarjotermi, joka sisältää erilaisia teoreettisia ja analyyttisia suuntauksia.

Kádár ja Haugh (2013, 36) ovat todenneet, ettei Eelenin työ ole ollut yhtä vaikutusvaltainen kuin ensimmäisen aallon teoriat, sillä mikään toisen aallon teoria ei ole toistaiseksi pystynyt merkittävästi haastamaan Brownin ja Levinsonin mallin suosiota. On kuitenkin korostettava, ettei Eelenin varsinaisena tavoitteena ollut kehittää teoreettista viitekehystä. Kádár ja Haugh (2013, 36) pitävätkin Eelenin monografiaa pikemminkin itsereflektiona sekä alan teorioihin ja metodologioihin kohdistuvana kritiikkinä. Eelenin kirjan suurin vaikutus lienee siinä, että se kiinnitti huomion osallistujien näkökulman tärkeyteen kohteliaisuuden tutkimuksessa, minne fokus onkin siirtynyt 2000-luvun tutkimuksessa.

Brownin ja Levinsonin malliin kohdistuva kritiikki

Vaikka Brownin ja Levinsonin kehittämä malli on ollut suosittu ja vaikutusvaltainen, sen keskeisiä piirteitä, kuten universaalisuutta, rationaalisuutta ja kasvojen käsitettä, on kritisoitu jo ennen toisen aallon diskursiivista käännettä. Erityisesti muut kuin angloamerikkalaisesta kulttuurista tulevat tutkijat ovat huomanneet, ettei Brownin ja Levinsonin malli sovi kuvaamaan esimerkiksi aasialaisia kulttuureja. Japanilainen sosiolingvisti Sachiko Ide (1989) havaitsi, ettei Brownin ja Levinsonin mallissa huomioitu kielellisten muotojen muodollisuutta ja sosiaalisia konventioita, jotka ovat tärkeitä japanin kielessä. Kiinalaiset tutkijat Yueguo Gu (1990) ja

https://doi.org/10.21435/tl.284

Mao LuMing (1994) olivat sitä mieltä, ettei Brownin ja Levinsonin (tai Leechin) malli onnistu kuvaamaan kiinalaista kohteliaisuutta. Esimerkiksi LuMing (1994) on tuonut esiin, että kasvojen käsitteeseen liittyy kiinassa ristiriita, joka koskee sosiaalista ja yksilöllistä identiteettiä.

2000-luvun diskursiiviset ja postmodernit teoriat ovat kehittyneet vastareaktiona Brownin ja Levinsonin mallin tietyille piirteille, joita ovat seuraavat: nojautuminen puheakteihin, keskittyminen malli-ihmiseen ja individualismiin, kohteliaisuuden määritelmä, käsitys viestinnästä ja kohteliaisuuteen vaikuttavista muuttujista sekä oletukset kohteliaisuuden universaalista luonteesta (ks. Mills 2011a, 20–26). Diskursiivisen lähestymistavan tutkijat kokevat ensinnäkin, että Brownin ja Levinsonin mallin taustalla oleva perinteinen puheaktiteoria on ongelmallinen. Jos puhuja toteuttaa esimerkiksi anteeksipyynnön epäkonventionaalisella tavalla, sitä ei lasketa kyseiseksi puheaktiksi. Sen sijaan jos lausuman funktio eroaa sen konventionaalisesta muodosta, esimerkiksi anteeksipyynnöksi saatetaan laskea sellainen ilmaus, jota puhuja ei tarkoittanut anteeksipyynnöksi. Ongelmallisena on pidetty myös keskittymistä malli-ihmiseen eli rationaaliseen yksiöön, joka käyttää kieltä tavoitteidensa saavuttamiseksi.

Diskursiiviset tutkijat ajattelevat viestinnän olevan todellisuudessa paljon sotkuisempaa kuin Brown ja Levinson olettavat mallissaan. Nämä tutkijat haastavat käsityksen, jonka mukaan viestintä puhujan ja kuulijan välillä toimii niin hyvin, että puhekumppani tunnistaa puhujan tuottamat puheaktit. Diskursiiviset tutkijat ajattelevat myös, että kasvoihin kohdistuvan uhan lieventäminen on vain yksi kohteliaisuuden funktio. Brownin ja Levinsonin määritelmä kohteliaisuudesta perustuu kuitenkin juuri kasvotyöhön, mutta diskursiiviset tutkijat ovat kokeneet, että mallista puuttuu varsinaisen kohteliaisuuden määritelmä. Lisäksi muuttujia D, P ja R on kritisoitu, sillä uudempi tutkimus on osoittanut, ettei esimerkiksi institutionaalisella valta-asemalla ole välttämättä suoraa yhteyttä siihen, millaista kohteliaisuutta puhuja käyttää. Kenties eniten on kuitenkin kritisoitu mallin universaalia luonnetta.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Diskursiivisen käänteen myötä on ryhdytty tarkastelemaan lausumia pidempiä vuorovaikutustilanteita. Sen seurauksena tutkijat ovat tarkastelleet sekä puhujan että puhekumppanin (eli kuulijan) käytöstä sen sijaan, että keskityttäisiin ainoastaan puhujaan (Kádár & Haugh 2013, 36–37). Toisin sanoen toisen aallon tutkijat ovat olleet kiinnostuneita lausuman diskursiivisesta vaikutuksesta. Eelenin (2001, 109) tärkeä argumentti oli, ettei kohteliaisuutta tai epäkohteliaisuutta tapahdu arjessa niinkään silloin, kun puhuja käyttäytyy tietyllä tavalla, vaan silloin, kun kuulija arvioi käytöstä. Kádár ja Haugh (2013, 37) painottavat, että puhuja ja kuulija rakentavat vuorovaikutusta yhdessä: kun diskursiivisen käänteen myötä on ryhdytty tarkastelemaan laajempaa kontekstia, kohteliaisuuteen liittyvät käytännöt ovat osoittautuneet monimutkaisiksi.

Diskursiiviset tutkijat ovat myös haastaneet Brownin ja Levinsonin (1987) käsitystä, jonka mukaan kasvot ovat erottamaton osa kohteliaisuutta. Kádár ja Haugh (2013, 51) toteavatkin jo olevan yleisesti hyväksyttyä, ettei kasvotyö (*facework*) ole yhtä kuin kohteliaisuus. Esimerkiksi Locher ja Watts (2005) ovat määritelleet kasvojen käsitettä Brownin ja Levinsonin mallista poikkeavalla tavalla. Kasvojen käsitettä on joka tapauksessa tarkasteltu runsaasti kohteliaisuustutkimuksessa, ja monet toimitetut kokoelmat ovat käsitelleet sitä omana tutkimusalanaan (esim. Bargiela-Chiappini & Haugh 2009). Kasvojen käsitteen suosio on saanut Kádárin ja Haugh'n (2013, 257–258) pohtimaan sitä, että kohteliaisuustutkimuksen olisi kenties päästävä eroon liiallisesta tukeutumisestaan kasvojen käsitteeseen ja etsittävä muita selittäviä metaforia, jotka voisivat rikastaa alan tutkimusta. Yhdeksi hyödylliseksi metaforaksi onkin ehdotettu sydäntä (Fukushima 2015, 269–270).

Kohteliaisuuden kaksi tasoa ja kiistanalainen luonne

Diskursiivisen käänteen myötä tutkijat ovat erottaneet kaksi näkökulmaa kohteliaisuuteen: ensimmäisen tason kohteliaisuus (*first-order politeness*, *politeness1*) ja toisen tason kohteliaisuus (*second-order politeness*, *politeness2*). Jaottelun esittivät ensimmäistä kertaa kohteliaisuustutkijat Watts, Ide ja Ehlich (1992b, 41). Ensimmäisen

https://doi.org/10.21435/tl.284

tason kohteliaisuus kohdistuu kielenkäyttäjien omiin käsityksiin, kun taas toisen tason kohteliaisuudella viitataan ilmiön abstraktiin, tieteelliseen käsitteellistämiseen. Tämä oli keskeinen ero verrattuna ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksiin, joissa tutkijan rooli korostui jopa siten, että vain teorian mukaista aineistoa pidettiin sopivana. Ensimmäisen tason tarkastelussa kohteliaisuus ei ole vain käsite, josta ihmiset puhuvat, vaan se on ilmiö, joka on erottamattomasti yhteydessä käytökseen sekä arvioihin käytöksestä (Eelen 2001, 32). Toisen tason tarkastelun tavoitteena on puolestaan muodostaa ensimmäisen tason kohteliaisuudesta teoria, jonka avulla voisimme ymmärtää, miten ensimmäisen tason kohteliaisuus toimii, eli tavoitteena on selittää ensimmäisen tason kohteliaisuuteen kuuluvat ilmiöt (Eelen 2001, 43–43).

Toisen aallon tutkimuksissa on korostunut ensimmäisen tason kohteliaisuus, mistä on ollut useita seurauksia (ks. Mills 2011a, 35). Diskursiiviset tutkijat ovat kyseenalaistaneet analysoijan roolin. He ovat keskittyneet kontekstiin ja pidempiin katkelmiin vuorovaikutuksessa. Toisin sanoen he eivät oleta, että kohteliaisuus olisi jäljitettävissä yksittäisiin lausumiin. Diskursiiviset tutkijat ovat painottaneet kohteliaisuutta koskevia arvioita ja suhtautuneet varovasti yleistyksiin. Kohteliaisuus nähdään sen sijaan resurssina, joka kielenpuhujilla on käytössään. Diskursiivisen käänteen myötä on korostettu, että kielenpuhujien kohteliaisuutta koskeviin arvioihin liittyy variaatiota, kun taas ensimmäisen aallon lähestymistavoissa oletettiin vähintäänkin implisiittisesti, että saman kulttuurin piiriin kuuluvat puhujat tulkitsevat lausuman kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi (Kádár & Haugh 2013, 42). Eelen (2001, 224) painotti, että yksilöt ovat vapaita torjumaan olemassa olevat kohteliaisuusnormit tai käyttämään niitä luovasti. Diskursiiviset lähestymistavat ovat siten painottuneet reaktiiviseen kohteliaisuuteen eli siihen, mitä on sanottu tai tehty, ja tarkastelun kohteena ovat olleet erityisesti eriävät arviot kohteliaisuudesta (Spencer-Oatey & Kádár 2021, 206 ja 209).

Kohteliaisuutta koskevaa variaatiota on kuvattu eri käsitteillä. Eelen (2001, 224) käyttää termiä argumentatiivisuus (*argumentativity*) kuvaamaan sitä, ettei kohteliaisuuden käsitteitä omaksuta

https://doi.org/10.21435/tl.284

passiivisen oppimisprosessin seurauksena, vaan kielenpuhujat ovat aktiivisia toimijoita, jotka ilmaisevat sosiaalista asemaansa suhteessa toisiin ja ympäröivään yhteiskuntaan. Kádárin ja Haugh'n (2013, 43) mielestä kohteliaisuuteen liittyvästä variaatiosta voisi puhua suoraviivaisemmin kuin Eelen ja käyttää termiä kiistanalainen (*contested*). Watts (2003, 274) puolestaan käytti termiä diskursiivinen taistelu (*discursive struggle*), jolla hän kuvasi puhujien välistä erimielisyyttä, joka koskee lausuman tulkintaa.

Variaation korostamisella on ollut kahdenlaisia vaikutuksia toisen aallon kohteliaisuustutkimuksiin (ks. Kádár & Haugh 2013, 43). Ensinnäkin tutkijan on kyseenalaistettava kohteliaisuusnormien validiteetti, koska puhujat voivat vastustaa normeja. Toiseksi tutkijan tulisi kyseenalaistaa niiden tapausten validiteetti, jotka vaikuttavat solahtavan näppärästi kohteliaisuuden toisen tason teorioihin. Vaikka puhujat tuntuisivat käyttäytyvän tutkijan teoreettista viitekehystä vastaavien odotusten mukaisesti, on syytä varovaisuuteen, sillä puhujilla voi olla erilaisia syitä käyttäytyä kyseisellä tavalla. Tarvitaan siis kontekstuaalista analyysiä, sillä tietyn käyttäytymismuodon takana piilevä motivoiva tekijä voikin olla jokin muu kuin se, mitä oletamme. Tämä pätee erityisesti tutkittaessa historiallista kohteliaisuutta, jota ei voida tulkita nykyajan lähtökohdista käsin.

Toisen aallon tutkijoiden korostama kohteliaisuusnormien kiistanalaisuus on herättänyt keskustelua siitä, mikä on kohteliaisuusnormien rooli – vai onko niitä edes olemassa? Jotkut ovat tulkinneet diskursiivisen lähestymistavan tarkoittavan sitä, että kohteliaisuutta tarkasteleva tutkija on riippuvainen ”minuutti minuutilta” etenevistä vuorovaikutustilanteen hetkistä (Kecskes 2017, 18). Lisäksi on tulkittu, että toisen aallon tutkimuksissa yleistämisen mahdollisuudet olisi kokonaan hylätty tai että kvantitatiiviset menetelmät olisi torjuttu (esim. Holmes 2005, 112 ja 114). Tällaiset tulkinnat lienevät syntyneet siitä diskursiivisten tutkijoiden painotuksesta, jonka mukaan missään kulttuurissa ei esiinny ainoatakaan kohteliaisuusnormia, josta kielen puhujat eivät olisi erimielisiä (Mills & Kádár 2011, 24).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Normien kiistanalainen luonne ei kuitenkaan sulje pois yhteisten normien mahdollisuutta. Myös Eelen (2001, 233) mainitsee jaetut normit ja toteaa, että voimme olettaa kohteliaisuusnormeihin sisältyvän sekä yhteistä ymmärrystä että variaatiota, joka kohdistuu kielenpuhujiin ja aikakausiin. Esimerkkinä jaetuista normeista on Eelenin (2001, 233) mukaan se, että suurin osa (jolleivat kaikki) englanninkielisistä ihmisistä ajattelee, että on kohteliasta sanoa kiitos. Konsensus on kuitenkin rajoittunutta ja kohdistuu todennäköisesti tiettyihin stereotyyppisiin esimerkkeihin, kuten suolan pyytämiseen ruokapöydässä, eikä kaikkiin mahdollisiin tilanteisiin (Eelen 2001, 234). Diskursiiviset tutkijat eivät itse vaikuta olevan sitoutuneita äärimmäisiin tulkintoihin. Esimerkiksi Mills (2011a, 49) uskoo monen muun toisen aallon tutkijan lailla, että on mahdollista tehdä yleistyksiä tendensseistä, jotka koskevat kohteliaisuutta esimerkiksi eri kieliryhmien välillä, kunhan yleistyksistä esitetään varauksia ja viitataan muihin, ei-dominoiviin normeihin. Diskursiiviset tutkijat ovat kuitenkin keskittyneet tarkastelemaan erityisesti kulttuuria pienempiä analyysiyksiköitä.

Kulttuuria pienemmät analyysiyksiköt

Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimukset käyttivät analyysiyksikkönään kieltä, yhteiskuntaa tai vieläkin laajemmin tiettyä kulttuuria, kun taas diskursiivisen lähestymistavan tutkijat ovat keskittyneet pienempiin analyysiyksiköihin. Yksi tärkeimmistä analyysiyksiköistä toisen aallon tutkimuksissa on ollut toimintayhteisö tai käytäntöyhteisö (*community of practice*, CoP), joka perustuu sosiaaliantropologi Jean Laven ja kasvatustieteilijä Etienne Wengerin (1991) tutkimuksiin (ks. myös Wenger 1998). Wengerin (1998, 73) mukaan toiminta on yhteisön ylläpitävä liima, johon kuuluu kolme ulottuvuutta: yhteinen sitoutuminen (*mutual engagement*), yhteinen hanke (*joint enterprise*) ja jaetut resurssit (*shared repertoire*). Wenger (1998, 72) toteaa, että merkityksistä neuvotteleminen tapahtuu diskurssin tasolla, jolla myös toiminnan käsite sijaitsee. Esimerkiksi Tieteen termipankin käännöksessä termille *community of practice* mainitaan eksplisiittisesti

https://doi.org/10.21435/tl.284

kieli (kielellinen toimintayhteisö). On ymmärrettävää, miksi kielellinen toimintayhteisö on tarjonnut käyttökelpoisen käsitteen diskursiivisille tutkijoille: sen avulla voidaan tutkia määriteltyä yhteisöä tarkemmin kuin esimerkiksi kulttuurin käsitteen avulla.

Kielellisiin toimintaympäristöihin keskittymisessä on kuitenkin ongelmansa, sillä silloin saatetaan kadottaa yhteys kohteliaisuutta sääteleviin laajempiin tekijöihin. Diskursiiviset tutkijat Mills (2011b, 73) ja Locher (2012, 52) ovatkin korostaneet, etteivät osallistujat kielellisissä toimintaympäristöissä keksi kohteliaisuusnormeja tyhjästä, vaan ne ovat sidoksissa laajempaan sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Mills (2011b, 77) on ilmaissut jopa pettymyksensä siitä, että iso osa kielellisiin toimintaympäristöihin keskittyvistä kohteliaisuustutkimuksista ei tee minkäänlaisia yleistyksiä.

Kielellisen toimintaympäristön tilalle on esitetty muita käsitteitä. Kádár ja Haugh (2013, 47) ehdottavat termiä suhdeverkosto (*relational network*). Se käsittää joukon ihmisten välisiä, risteäviä sosiaalisia yhteyksiä, joiden perusteella verkostoon kuuluvat ihmiset tunnistavat ryhmän. Kádár ja Haugh näkevät suhdeverkoston käsitteessä kaksi etua. Ensinnäkin suhdeverkoston avulla kohteliaisuutta voidaan tarkastella kontekstuaalisena ilmiönä useammissa tilanteissa kuin mitä kielellisen toimintaympäristön käsite mahdollistaa. Toiseksi suhdeverkosto mahdollistaa kulttuuristen käytäntöjen tutkimuksen: kulttuurin nähdään muodostuvan limittäisistä verkostoista, jolloin vältetään liiallinen yleistäminen.

Jotkut tutkijat, kuten Ogiermann ja Garcés-Conejos Blitvich (2019, 3–4), eivät näe, että diskursiivisella lähestymistavalla olisi paljoakaan annettavaa kohteliaisuuden tutkimukselle eri kulttuureissa, vaan he ajattelevat diskursiivisen kohteliaisuustutkimuksen annin kohdistuneen erityisesti epäkohteliaisuuden, kasvojen käsitteen ja kohteliaisuutta koskevien arvioiden tutkimukseen. En ole tästä täysin samaa mieltä, sillä kuten oma tutkimukseni osoittaa (ks. osa II), diskursiivista lähestymistapaa ja sen lähtöoletuksia voidaan soveltaa myös kulttuurien välisen kohteliaisuuden tarkasteluun. Voidaan myös ajatella, että valitsi tutkija minkä tahansa analyysiyksikön, yksikään ei takaa pääsyä joka ikiseen vuorovai-

https://doi.org/10.21435/tl.284

kutustilanteeseen. Vaikka diskursiivisen käänteen myötä on keskitytty yksilöllisempään kohteliaisuuteen, myös laajempia käsitteitä on jokin verran käytetty, tosin varovaisemmin ja nyansoidummin kuin mitä ensimmäisen aallon tutkijat tekivät (Kádár & Haugh 2013, 47).

Aineistoja ja metodeja

Kun diskursiivisen käänteen myötä on huomioitu kielenpuhujien oma näkökulma, sillä on ollut vaikutuksia käytettyihin metodologioihin ja aineistoihin. Diskursiiviset tutkijat Locher ja Watts (2005, 16) ovat korostaneet syntyperäisten kielenpuhujien kohteliaisuutta koskevia arvioita ja sitä, että niistä tehdään perusta aineistovetoiselle eli niin sanotulle alhaalta ylös -lähestymistavalle. Tällainen lähestymistapa on siis vastakohta sille, että tutkija loisi ensin teorian, jota käyttäisi analyysissään.

Paradigman muutoksesta on seurannut se, että toisen aallon tutkijat ovat suosineet aitoja vuorovaikutusaineistoja. Kohteliaisuustutkimuksen kritiikissään Eelen (2001, 255) korosti tarvetta kerätä spontaania keskusteluaineistoa, mutta hän totesi sellaisen saamisen haastavaksi, koska ihmiset harvoin kommentoivat kohteliaisuutta spontaanisti arkikeskusteluissa – paitsi ehkä vanhemmat lapsilleen. Tästä huolimatta toisen aallon tutkijat ovat pitäneet elisitaatioon perustuvia menetelmiä vähemmän keskeisinä, vaikka niitäkin olisi mahdollista käyttää, sillä elisitaation avulla voidaan saada alustavaa tietoa maallikoiden käsityksistä (Locher 2012, 53). Diskursiiviset tutkijat ovat suosineet autenttista aineistoa, joka voi olla joko suullista tai kirjallista. Heidän tarkastelemansa aineistot ovat tyypillisesti perustuneet tutkijoiden keräämiin pieniin korpuksiin, joiden etuna on se, että saadaan tietoa myös osallistujista ja vuorovaikutustilanteen sosiaalisesta kontekstista (Jucker & Staley 2017, 413). Lisäksi diskursiiviset tutkijat ovat käyttäneet fiktiivisiä korpuksia, kuten elokuvia, näytelmiä ja romaaneita, joiden avulla he ovat tarkastelleet sekä historiallista että nykypäivän (esim. Dynel 2012) kohteliaisuutta. Suosittuja ovat olleet aineistot, jotka ovat paljastaneet tietoa puhekumppanin kohteliaisuutta koskevista

https://doi.org/10.21435/tl.284

arvioista tai jotka ovat kohdistuneet aukkoihin ensimmäisen aallon tutkimuksissa, kuten tietokonevälitteiseen vuorovaikutukseen, historiallisiin teksteihin ja institutionaaliseen diskurssiin (ks. Kádár & Haugh 2013, 53–54).

Tietokonevälitteisen vuorovaikutuksen tutkimus on ollut suosittua, sillä verkon kielenkäytössä on omat norminsa (nk. netiketti), keskustelujen yleisö on suuri verrattuna kasvokkaiseen vuorovaikutukseen ja kanavan multimodaalinen luonne on kiinnostava (Locher 2010, 3–4). 2000-luvulla historialliset tekstit (esim. Paternoster & Fitzmaurice 2019) ovat nostaneet suosiotaan erityisesti niiden kohteliaisuutta selittävän luonteensa vuoksi. Yhtäältä niiden avulla voidaan selittää nykykohteliaisuuden piirteitä (Kádár & Haugh 2013, 54) ja toisaalta ne antavat mahdollisuuden tarkastella kriittisesti normatiivisia oletuksia, jotka perustuvat ymmärrykseen kielellisestä kohteliaisuudesta omassa ajassamme (Kádár & Culpeper 2010, 13). Tarkastelemalla institutionaalista diskurssia on saatu tietoa vallan ja kohteliaisuuden suhteesta, sillä kohteliaisuuden avulla voidaan vahvistaa valta-asetelmia tai jakaa niitä uudelleen (esim. Harris 2011). Sen sijaan kohteliaisuuden prosodiset (esim. intonaatio, puheen rytmi) ja paralingvistiset piirteet (esim. äänen voimakkuus ja korkeus) ovat vasta äskettäin alkaneet kiinnostaneet tutkijoita. Culpeper (2005; 2011c) tarkasteli pioneeritutkimuksessaan kokeellisesti epäkohteliaisuuden prosodiaa ja havaitsi prosodian olevan tärkeä keino ilmaista (epä)kohteliaisuutta. Vielä nykyäänkin foneettista tai prosodista tutkimusta on vain vähän liitetty kohteliaisuutta koskevien arvioiden tarkasteluun (esim. Brown & Prieto 2017; Armostis & Terkourafi 2019; Vergis & Pell 2020).

Aitojen vuorovaikutustilanteiden lisäksi toisen aallon tutkijat ovat tarkastelleet metadiskurssia eli puhujien omia käsityksiä kohteliaisuudesta. Tutkimuksissa on usein tarkasteltu kommentteja, jotka liittyvät semanttisesti läheisiin termeihin, tai lähtökohtana ovat olleet sanakirjojen määritelmät tai aikaisemmissa tutkimuksissa tarkastellut käsitteet, joita on analysoitu eri aineistoissa (ks. Jucker & Staley 2017, 417). Näitä aineistoja ovat laajat korpukset (esim. Jucker & Taavitsainen 2014), käytösoppaat (esim. Terkourafi 2011;

https://doi.org/10.21435/tl.284

Paternoster 2019) ja nettikeskustelut (esim. Kleinke & Bös 2015). Metadiskurssiin kohdistuvissa tutkimuksissa on toisinaan myös yhdistetty ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden tarkastelua.

Metadiskurssin tarkastelussa on diskursiivisessa tutkimuksessa käytetty myös elisitoitua aineistoa, mutta se on yleensä ollut erilaista kuin ensimmäisen aallon tutkimuksissa. Eelen (2001, 254–255) mainitsi, että ensimmäisen tason kohteliaisuutta voidaan tarkastella esimerkiksi epämuodollisen haastattelun avulla. Diskursiiviset tutkijat ovat käyttäneet esimerkiksi jälkihaastatteluja, joissa tutkijat selvittävät vuorovaikutustilanteen jälkeen, mitä osallistujat ajattelivat vuorovaikutuksen aikana (esim. Chang & Haugh 2011; Ogiermann 2019). Kádár ja Haugh (2013, 55) pitävät jälkihaastatteluja jossakin mielessä luonnollisina, koska toisin kuin esimerkiksi DCT-testeissä, osallistujat voivat puhua vapaasti ja kuvailla, mitä he kokivat vuorovaikutuksen aikana. Lisäksi haastattelu- ja kyselytutkimukset ovat olleet suosittuja kohteliaisuuteen liittyvän metakielen tutkimuksessa (ks. Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 6–7). Myös oma tutkimukseni kohdistuu yhdenlaiseen haastattelumenetelmään eli fokusryhmäkeskusteluihin, joissa Suomessa asuvat ranskalaiset kertovat käsityksistään suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvat tai asuneet suomalaiset kertovat käsityksistään ranskalaisesta kohteliaisuudesta (ks. osa II).

Diskursiivista lähestymistapaa hyödyntävät tutkimukset eivät ole yhtenäisiä, eikä niiden tavoitteena ole yleensä ollut teorian kehittäminen (vrt. Locher & Watts 2005, 16). Myös käytettyjen metodien kirjo on ollut suuri. Esimerkiksi Locherin (2012, 53) mielestä metodologia riippuu tutkimuskysymyksestä, eikä yksi lähestymistapa ole välttämättä toista parempi. Diskursiiviset tutkijat ovatkin omaksuneet lähtöoletuksia monilta aloilta, kuten etnometodologiasta, vuorovaikutussosiolingvistiikasta, diskurssianalyysista, keskustelunanalyysista tai kvantitatiivisesti suuntautuvasta korpusanalyysistä (ks. myös Jucker & Staley 2017, 413). Osa tutkijoista pitää kuitenkin tavoiteltavana sitä, että erilaiset käsitteet ja metodologiset lähestymistavat voitaisiin integroida koherentiksi teoreettiseksi viitekehykseksi (Kádár & Haugh 2013, 56).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kritiikki toisen aallon tutkimuksia kohtaan

Toisen aallon lähestymistavat ovat saaneet osakseen myös kritiikkiä. Käsittelen seuraavaksi kolmen kohteliaisuustutkijan, Marina Terkourafin (2005), Michael Haugh'n (2007) ja Karen Graingerin (2013) esittämiä huomioita.

Terkourafin (2005, 242–244) kritiikki kohdistuu lähestymistapoihin, joita hän kutsuu "postmoderneiksi" (ks. termeistä edellä). Ensinnäkin Terkourafi kritisoi ensimmäisen tason kohteliaisuuden painottamista: hänen mukaansa osallistujien metalingvististen kommenttien analyysi voi tehdä kohteliaisuuden tutkimuksesta pelkän leksikaalisen semantiikan harjoituksen, joka kohdistuu käsitteeseen kohteliaisuus.

Toiseksi Terkourafi kritisoi kiistanalaisten normien painottamista jaettujen normien sijaan. Hänen mielestään postmodernit teoriat eivät tarjoa analyyttisia työkaluja normien tarkasteluun, vaan ainoastaan olettavat, että tällaisia normeja saattaa olla. Terkourafi kannattaa kvantitatiivisia menetelmiä, joita postmodernit tutkijat pitävät hänen mukaansa ongelmallisina, koska silloin tutkija vääjäämättä korvaa osallistujien tulkinnat tutkijan analyysilla. Terkourafi suhtautuu kriittisesti haastatteluihin ja elisitaatioon, koska hänen mielestään mikään metodi ei anna suoraan pääsyä osallistujien omiin käsityksiin. Hänen mukaansa osallistujat eivät määrittele uudestaan, mitä vuorovaikutustilanteissa tapahtui, eikä tutkija postmodernin lähestymistavan mukaisesti haasta osallistujien omia käsityksiä.

Kolmanneksi Terkourafi kritisoi, etteivät postmodernit teoriat pidä kohteliaisuuden ennustavaa teoriaa mahdollisena (vrt. Watts 2003, 25): jollei maallikoilla ole teorioita kohteliaisuudesta, miten ihmiset osaavat vastata metalingvistisiin kysymyksiin? Terkourafi väittää, ettei postmoderneilla teorioilla ole mitään uutta tarjottavaa, vaan deskriptiiviset työkalut aidon aineiston analyysissa ovat peräisin perinteisistä teorioista, kuten keskustelunanalyysistä ja kasvoihin liittyvistä käsitteistä.

Haugh (2007) antaa tunnustusta diskursiiviselle lähestymistavalle siitä, että tavoitteena on luoda viitekehystä, joka ratkaisisi Brownin

https://doi.org/10.21435/tl.284

ja Levinsonin mallin ongelmia. Hän kritisoi kuitenkin diskursiivisen lähestymistavan epistemologisia ja ontologisia lähtöoletuksia. Kuuluvatko sellaiset termit kuin *politic behaviour*, jolla kuvataan tilanteeseen sopivaa käytöstä, ensimmäisen tason kohteliaisuuteen vai onko kyseessä maallikoiden käsitykseksi naamioitu teoreettinen käsite? Lisäksi Haugh kokee ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden jännitteen jääneen ratkaisematta. Mitä tekemistä jää tutkijalle, jos keskiössä ovat osallistujien omat käsitykset, ja kuka on lopulta vastuussa kohteliaisuutta koskevista arvioista, tutkija vai osallistuja? Haugh pitää kyseenalaisena diskursiivisen lähestymistavan ratkaisua nostaa esiin ainoastaan kohteliaisuuden potentiaalisia ilmentymiä (vrt. Terkourafi edellä).

Grainger (2013) puolestaan on kritisoinut ensimmäisen aallon teorioihin kohdistunutta kritiikkiä, vaikka hän allekirjoittaakin osan siitä: gricelainen pragmatiikka on vinoutunut siinä, että se keskittyy puhujan intentioon, käyttää kontekstistaan irrotettuja ja keksittyjä lausumia sekä tekee etnosentrisiä olettamuksia vuorovaikutuksen laadusta. Graingerin mukaan postmoderni tai diskursiivinen lähestymistapa ei kuitenkaan anna riittävästi vastauksia esittämäänsä kritiikkiin vaan päinvastoin tuo omat ongelmansa. Graingerin mielestä diskursiivisessa lähestymistavassa ylitulkitaan lausumia kontekstuaalisten normien mukaisesti, ilman empiiristä evidenssiä. Grainger peräänkuuluttaa analyyttistä perusteellisuutta, jonka hän kokee puuttuvan ja joka voitaisiin tuoda takaisin viittaamalla Austinin, Searlen ja Gricen perustavanlaatuisiin tutkimuksiin ja universaaliin näkemykseen kielestä vuorovaikutuksessa. Grainger kritisoi sekä ensimmäisen aallon perinteisiä lähestymistapoja että postmodernia lähestymistapaa siitä, etteivät ne ymmärrä riittävästi, miten merkitys saavutetaan yhteistyössä ja dynaamisesti. Hänen mukaansa yksi tapa tuoda riittävästi konstruktivistista perspektiiviä olisi tukeutua keskustelujen analyysissa etnografiaan.

Grainger painottaa myös sitä, että tutkijoiden tulisi hyödyntää keskeisiä näkemyksiä kaikista lähestymistavoista, jotta saavutettaisiin rikas ja empiirisesti perusteltu analyysi vuorovaikutusaineistosta. Graingerin (esim. 2013, 34) oman lähestymistavan keskiössä

https://doi.org/10.21435/tl.284

tuntuu olevan nojautuminen ensimmäisen aallon klassikkoteorioihin (puheaktiteoria ja Gricen sekä Brownin ja Levinsonin teoriat) ja kohteliaisuustutkimuksen kehittäminen näiden lähtökohtien pohjalta.

Kolmannen aallon fragmentoituneet tutkimukset

Jonathan Culpeper totesi plenaariluennossaan ”12th International Conference on (Im)politeness 2019”, että kolmannen aallon myötä kohteliaisuustutkimuksen kenttä on entisestään fragmentoitunut. Grainger (2011, 171) puolestaan näkee, että toisen aallon tutkimukset voi nähdä vastareaktiona ensimmäisen aallon lähestymistavoille, kun taas kolmannen aallon tutkimukset (sosiologiset / vuorovaikutukselliset lähestymistavat) menevät limittäin aikaisempien aaltojen kanssa. Kolmannen aallon kohteliaisuustutkimukset eivät olekaan selvärajaisia. Ogiermann ja Garcés-Conejos Blitvich (2019, 7) analysoivat, että kolmannen aallon tutkimukset ovat alkaneet siitä, kun tutkimuksessa haluttiin yhdistää osallistujien ja tutkijan näkökulmat (ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuus), ja kolmannen aallon tutkimukset tarjoavat uusia teoreettisia lähestymistapoja näiden näkökulmien yhdistämiseen. Mikään kolmannen aallon teorioista ei kuitenkaan ole toistaiseksi saanut erityistä suosiota (Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 7–8).

Haugh ja Culpeper (2018) ovat luokitelleet ja analysoineet kolmannen aallon teorioita. Heidän mukaansa kritiikki toisen aallon tutkimuksia kohtaan on saanut kohteliaisuuden alalla aikaan yleisen käänteen, joka on suuntautunut kohti keskitietä. Toisin sanoen tutkijat hakevat kompromissia klassisten kohteliaisuusteorioiden ja diskursiivisten lähestymistapojen välillä. Haugh'n ja Culpeperin (2018, 217) näkemys on se, että matkan varrella on jopa menetetty joitakin positiivisia piirteitä klassisista kohteliaisuustutkimuksista. Heidän mielestään kolmanteen aaltoon kuuluu keskenään erilaisia teorioita, jotka sisältävät sekä yhtäläisyyksiä että eroja. Yhteistä on edellä mainittu konsensus siitä, että tutkijat etsivät tasapainoa ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden välillä ja että kohteliai-

https://doi.org/10.21435/tl.284

suutta tarkastellaan erityisesti spontaanissa diskurssissa. Erona on kuitenkin vaihtelu koskien sitä, kuinka paljon eri teoriat perustavat kohteliaisuuden tarkastelun sosiaalisiin tai pragmaattisiin tekijöihin. Lisäksi esiintyy aste-eroja liittyen siihen, kuinka paljon teoriat perustuvat ensimmäisen tai toisen tason kohteliaisuuteen.

Haugh ja Culpeper (2018) ovat jakaneet kolmannen aallon kohteliaisuustutkimuksia teoreettisten lähtökohtien perusteella sen mukaan, kuinka paljon kukin lähestymistapa on kallellaan sosiaaliseen (*social*) tai pragmaattiseen (*pragmatic*) lähestymistapaan. He huomauttavat kuitenkin, että osa tutkijoista voi olla eri mieltä luokittelusta.

a) *Discursive-materialist approach* eli diskursiivis-materialistinen lähestymistapa (esim. Mills 2017).
b) *Discursive-relational approach* eli diskursiivis-relationaalinen lähestymistapa (esim. Locher 2006; 2012).
c) *Interactional pragmatics approach* eli vuorovaikutuksellis-pragmaattinen lähestymistapa (esim. Haugh 2007; 2015).
d) *Genre approach* eli genre-lähestymistapa (esim. Garcés-Conejos Blitvich 2010).
e) *Interactional sociolinguistics approach* eli vuorovaikutus-sosiolingvistinen lähestymistapa (esim. Holmes, Marra & Vine 2012; vrt. myös Grainger 2013).
f) *Socio-pragmatic approach* eli sosio-pragmaattinen lähestymistapa (Culpeper 2011b; 2015).
g) *Frame-based approach* eli *kehyspohjainen lähestymistapa* (esim. Terkourafi 2005).
h) *Revised maxims-based* approach eli muokattu maksiimiperustainen lähestymistapa (Leech 2007; 2014).

(Haugh & Culpeper 2018, 217–218.)

Pragmaattisia lähestymistapoja ovat Terkourafin kehyspohjainen lähestymistapa ja Leechin muokkaama maksiimipohjainen lähestymistapa. Leech (2014) on esittänyt, että kohteliaisuusteorian olisi palattava lähemmäksi pragmatiikkaa ja suuntauduttava jälleen

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuuden pragmalingvistisiin piirteisiin, sosiopragmaattisen ulottuvuuden ohella (ks. myös Terkourafi 2005, 242: kohteliaisuustutkimuksen sosiaalisen ulottuvuuden kritiikki). Kohteliaisuuden sosiaalista ulottuvuutta painottavat teoriat ovat puolestaan Millsin diskursiivis-materialistinen lähestymistapa sekä jossakin määrin myös Garcés-Conejos Blitvichin genre-pohjainen lähestymistapa ja Locherin diskursiivis-relationaalinen lähestymistapa. Muut kolme teoriaa, eli vuorovaikutuksellis-pragmaattinen, vuorovaikutus-sosiolingvistinen ja sosio-pragmaattinen lähestymistapa, sijoittuvat pragmaattisen ja sosiaalisen lähestymistavan välimaastoon.

Fragmentaarista kolmannen aallon kohteliaisuustutkimusten kenttää voi mielestäni hahmotella myös sen mukaan, miten ne suhtautuvat ensimmäisen ja toisen aallon teorioihin: Mitä teoriaa ne kehittävät eteenpäin? Mitä teoriaa ne voimakkaimmin kritisoivat? Käsittelen seuraavaksi kolmannen aallon kohteliaisuustutkimuksia tästä näkökulmasta.

Vuorovaikutus-sosiolingvistinen ja maksiimiperustainen lähestymistapa

Ensimmäisen aallon teorioista ammentavat ja niitä eteenpäin kehittävät vuorovaikutus-sosiolingvistinen lähestymistapa ja maksiimiperustainen lähestymistapa. Vuorovaikutus-sosiolingvistisessä lähestymistavassa (Holmes, Marra & Vine 2012; Grainger 2013) tutkijat yhdistävät Brownin ja Levinsonin käsitteitä sosiaaliseen konstruktionismiin, jonka avulla luodaan ensimmäisen aallon mallia dynaamisempi viitekehys, joka orientoituu aikaisempaa enemmän kontekstiin ja diskurssiin. Vuorovaikutus-sosiolingvistisessä lähestymistavassa on huomioitu Brownin ja Levinsonin teoriaan kohdistunut kritiikki, ja lähestymistapaa on kehitetty sen mukaan, miten diskursiivinen lähestymistapa on laajentanut ymmärrystämme kohteliaisuudesta. Jonathan Culpeper käytti plenaariluennossaan (2019) termiä *neo-Brown & Levinson*, jonka edustajaksi hän laski jossakin määrin myös Graingerin (2013). Vuorovaikutus-sosiolingvistinen lähestymistapa korostaa tutkijan

https://doi.org/10.21435/tl.284

roolin tärkeyttä, huomioi vuorovaikutukselliset normit ja tunnistaa sosiaaliset rajoitukset, jotka asettavat ehtoja vuorovaikutukselle. Lähestymistavan kehittäjät näkevät, eroista huolimatta, myös yhtäläisyyksiä postmodernien lähestymistapojen kanssa. Heidän mukaansa kummassakin lähestymistavassa kohteliaisuutta analysoidaan sosiaalisena toimintana, joka on sekä dynaamista että vuorovaikutuksellista, ja variaatioon suhtaudutaan myönteisesti.

Leech (2007; 2014) puolustaa Griceen perustuvia lähestymistapoja. Leech esittää kohteliaisuudesta uuden teorian, joka pohjautuu hänen 1980-luvulla kehittämäänsä kohteliaisuusperiaatteen käsitteeseen (*Principle of Politeness, POP*), mutta hän huomioi myös alkuperäisen työn jälkeen tehdyn tutkimuksen. Kuten vuorovaikutus-sosiolingvistinen lähestymistapa, Leechin maksiimiperustainen lähestymistapa suuntautuu enemmän toisen tason kohteliaisuuteen, eli tutkijan rooliin, kuin ensimmäisen tason kielenpuhujien käsityksiin. Leech (2007, 174 ja 203) teki muutoksia käsitteisiin, sillä hän ei halunnut enää käyttää termiä maksiimi, koska se oli hänen mielestään väärinymmärretty. Teorian ytimessä on suuri kohteliaisuusstrategia (*Grand Strategy of Politeness*), jonka mukaan kohtelias puhuja liittää korkean arvon toiseen ihmiseen (kuulijaan), mutta matalan arvon itseensä. Teoriaan sisältyy kuusi aiemmin esitettyä maksiimia sekä 10 uutta rajoitetta[1] (Leech 2014, 181).

Leech on kehittänyt eteenpäin myös Brownin ja Levinsonin positiivista ja negatiivista kohteliaisuutta, jotka hän on nimennyt eri tavalla kuin aikaisemmin (*pos-politeness* ja *neg-politeness*) korostaakseen eroa käsitteiden käytössä. Leechin mielestä kohteliaisuutta koskevien yleisperiaatteiden suhteen ei ole maantieteellistä itä–länsi-jakoa, ja tätä väitettä hän tukee antamillaan esimerkeillä aasialaisista kielistä. Näen, että Leechin kohteliaisuuskäsitys nojaa

1 Maksiimit ovat tahdikkuus (*tact*), anteliaisuus (*generosity*), hyväksyminen (*approbation*), vaatimattomuus (*modesty*), yksimielisyys (*agreement*) ja myötämielisyys (*sympathy*). Rajoitteet kuvaavat, millaisen painoarvon saavat kuulijan tai puhujan halut (*wants*), ominaisuudet (*qualities*) ja velvoitteet (*obligations*). Velvoitteisiin kuuluvat esimerkiksi seuraavat: velvoite puhujalta kuulijalle, velvoite kuulijalta puhujalle, pidättyväisyys mielipiteestä ja pidättyväisyys tunteesta.

https://doi.org/10.21435/tl.284

ensimmäisen aallon klassikkoteorioihin ja puheakteihin, joten siinä esiintyy lähtökohtia, jotka ovat esimerkiksi diskursiivisen lähestymistavan kannattajille mahdottomia hyväksyä. Tällainen on esimerkiksi erottelu absoluuttisen ja pragmaattisen kohteliaisuuden välillä, sillä teorian mukaan englanninkielinen pyyntö *Can you help me?* (’Voitko auttaa minua?’) on kohteliaampi kuin imperatiivi *Help me* (’Auta minua’) (Leech 2007, 174).

Diskursiivis-relationistinen ja diskursiivis-materialistinen lähestymistapa

Toisen aallon tutkimukset ovat lähtökohtana diskursiivis-relationistisessa ja diskursiivis-materialistisessa lähestymistavassa. Diskursiivis-relationistinen lähestymistapa (esim. Locher & Watts 2005; Locher 2006) ja diskursiivis-materialistinen lähestymistapa (esim. Mills 2017) tekevät nimensä mukaisesti pesäeron ensimmäisen aallon teorioihin. Sekä diskursiivis-relationaalisessa että diskursiivis-materialistisessa lähestymistavassa keskiössä ovat normit, joten ne molemmat vaikuttavat kuitenkin irtisanoutuneen äärimmäisestä diskursiivisesta tulkinnasta. Toisin sanoen puhujien kohteliaisuutta koskevat arviot eivät tapahdu tyhjiössä, vaan niiden taustalla on ideologioita ja jaettuja odotuskehyksiä.

Locherin ja Wattsin (2005) diskursiivis-relationistinen lähestymistapa huomioi laajemman suhdetyön, ja kohteliaisuutta pidetään yhtenä suhdetyön osana. Käytän omassa tutkimuksessani Locherin ja Wattsin *relational work* -lähestymistapaa ja esittelen sen tarkemmin osassa II. Tutkijat ovat luokitelleet diskursiivis-relationistista lähestymistapaa eri tavoin. Locher (2006) itse luonnehtii artikkelinsa otsikossa lähestymistapaa diskursiiviseksi: ”The *discursive* approach to politeness”. Myös Grainger (2011, 170) on kategorisoinut Locherin ja Wattsin teorian toisen aallon diskursiivisten lähestymistapojen joukkoon. Culpeperin (2011a) mielestä lähestymistapa ei kuitenkaan ole pelkästään diskursiivinen, sillä siinä yhdistetään ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuutta: esimerkiksi kehys (*frame*) on toisen tason kohteliaisuuden käsite. Culpeperin (2011a) mielestä osa Locherin ja Wattsin analyyseista ei myöskään tunnu

https://doi.org/10.21435/tl.284

vastaavan täysin diskursiivista agendaa, sillä aineistosta on voitu valikoida osia tutkijan argumenttien perusteella. Erilaiset luokittelut diskursiivis-relationistisen lähestymistavan luonteesta osoittavat, että tutkijat ovat ymmärtäneet teorioita eri tavoin ja painottavat niiden piirteitä omasta ymmärryksestään käsin.

Millsin (2017) diskursiivis-materialistisessa lähestymistavassa diskursiivista vaikutusta on se, että tutkija ei tarkastele yksittäisten lausumien kohteliaisuutta tai epäkohteliaisuutta, kun taas materialistisuus on peräisin marxilaisuudesta. Lähtöajatuksena on kuvata yhteiskunnan toimintatapoja ilman, että keskityttäisiin pelkästään individualistisiin strategioihin. Mielestäni Millsin uusi lähestymistapa vastaa tältä osin kritiikkiin, jota diskursiivista lähestymistapaa vastaan on esitetty. Diskursiivis-materialistisessa lähestymistavassa painotetaan vallan tarkastelua: on analysoitava voimia, joiden mukaan tietyt sanat tai lausumat, äänenpainot tai eleet arvioidaan kohteliaiksi, sekä prosessia, jossa kohteliaisuus tulkitaan positiiviseksi tai negatiivisesti. Lähestymistavan mukaan kohteliaisuusnormit ovat osa ideologista käytöstä (vrt. rekisteriin: Agha 2007, 145). Esimerkiksi yläluokkaan liitetyillä ja arvostetuilla rekistereillä on tapana levitä muihin yhteiskuntaluokkiin, jotka haluavat saada arvostusta ja parantaa asemaansa uuden puhetavan avulla. Näen, että diskursiivis-materialistisessa lähestymistavassa pyritään yhdistämään tutkijan ja puhujien näkökulmat. Mills suosittelee, että tutkija testaisi tuloksensa analyysin jälkeen haastattelemalla osallistujia ja huomioimalla myös ne näkemykset, jotka eroavat hänen omasta tulkinnastaan.

Vuorovaikutus-pragmaattinen ja kehyspohjainen lähestymistapa

Vuorovaikutus-pragmaattinen ja kehyspohjainen lähestymistapa kritisoivat erityisesti toisen aallon diskursiivisia tutkimuksia. Vuorovaikutus-pragmaattinen lähestymistapa huomioi sekä ensimmäisen että toisen tason kohteliaisuuden, kun taas kehyspohjainen lähestymistapa suuntautuu erityisesti toisen tason kohteliaisuuteen. Kummassakin lähestymistavassa korostuu aitojen vuorovaikutustilanteiden analyysi.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Vuorovaikutus-pragmaattisessa lähestymistavassa (Haugh 2007) tarkastellaan, miten kohteliaisuus ilmenee yhteistoiminnassa vuorovaikutuksessa. Lähtökohtana on Robert Arundalen (esim. 1999) malli *Conjoint Co-Constituting Model of Communication*, jossa säilyy tutkijan rooli, vaikka keskitytäänkin osallistujien omiin käsityksiin. Vuorovaikutus-pragmaattisessa lähestymistavassa analyysi on kaksivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa tutkija tarkastelee osallistujien tulkintoja, jotka näkyvät heidän puheessaan. Nämä itsessään eivät kuitenkaan ratkaise, esiintyykö vuorovaikutuksessa kohteliaisuutta tai epäkohteliaisuutta, sillä Haugh (2007) suhtautuu epäilevästi osallistujien metalingvistisiin taitoihin, joita tarvitaan arvioiden tekemiseksi. Hän ei myöskään kannata jälkihaastatteluita, koska ne muodostavat uuden tekstin, tällä kertaa vuorovaikutuksessa tutkijan kanssa. Siten jälkihaastattelut eivät välttämättä heijasta niitä arvioita, joita osallistujat tekivät varsinaisen vuorovaikutustilanteen aikana. Toisessa vaiheessa tutkija tulkitsee osallistujien arvioita teoreettisen viitekehyksen, kuten keskustelunanalyysin, avulla. Myös laajemman kontekstin tarkastelu esimerkiksi etnografisen analyysin avulla on tarpeen, jotta päästään kiinni puhujien vuorovaikutushistoriaan. Vuorovaikutus-pragmaattisessa lähestymistavassa ollaan kiinnostuneita osallistujien omista kohteliaisuutta koskevista arvioista, mutta kuten Haugh toteaa (2007), ne esiintyvät harvoin eksplisiittisinä kommentteina vuorovaikutuksen aikana. Yleisimmin ne käyvät ilmi vuorovaikutuksen sekventiaalisesta tarkastelusta ja liittyvät normeihin, joihin on vedottu kyseisessä vuorovaikutustilanteessa.

Kehyspohjainen lähestymistapa täydentää Terkourafin (2005) mukaan sekä ensimmäisen aallon perinteisiä lähestymistapoja että toisen aallon postmoderneja lähestymistapoja. Millsin (2011a, 29) mielestä myös Terkourafin oma työ voidaan luokitella diskursiiviseksi tai postmoderniksi, koska hänen tutkimuksensa on askel eteenpäin Brownin ja Levinsonin mallista. Terkourafi (2005) mukaan hänen oma lähestymistapansa eroaa aikaisemmista aineistolähtöisyyteensä vuoksi. Toisin sanoen aineiston tulkinnasta ei tehdä oletuksia etukäteen, ja käytetään kvantitatiivista analyysimenetel-

https://doi.org/10.21435/tl.284

mää. Terkourafin (2005) mukaan postmodernit lähestymistavat olettavat normien olevan kiistanalaisia, kun taas kehyspohjaisessa lähestymistavassa normeista ajatellaan esiintyvän yhteisymmärrys – kunnes havaitaan todistusaineistoa normeja koskevasta erimielisyydestä. Kehyspohjaisessa lähestymistavassa analysoidaan kvantitatiivisesti laajaa aineistoa ja tarkastellaan, millaisia säännönmukaisuuksia esiintyy kielellisten ilmausten ja kielenulkoisten muuttujien (esim. sukupuoli, ikä, yhteiskuntaluokka) välillä. Säännönmukaisuuksissa on kyse preferoinnista, ja niitä tarkastellaan monitieteisen kehyksen (*frame*) käsitteen kautta. Lähestymistavan mukaan kohteliaat ilmaisut ovat säännönmukaisia ja puhujat ovat rationaalisia olentoja, jotka mieluiten hoitavat vuorovaikutustilanteen ilman vihamielisyyttä.

Genre-lähestymistapa, sosio-pragmaattinen lähestymistapa ja integratiivis-pragmaattinen lähestymistapa

Käsittelen seuraavaksi lähestymistapoja, jotka ovat syntyneet epäkohteliaisuuden tarkastelusta, vaikka niitä voi käyttää laajemminkin kohteliaisuuden tarkasteluun: genre-pohjainen lähestymistapa, sosio-pragmaattinen lähestymistapa ja integratiivis-pragmaattinen lähestymistapa.

Genre-lähestymistapa (Garcés-Conejos Blitvich 2010) yhdistää niin sanotut ylhäältä alas (kohteliaisuus2) ja alhaalta ylös (kohteliaisuus1) -analyysitavat, ja sitä voidaan soveltaa monenkeskiseen ja mediavälitteiseen viestintään. Garcés-Conejos Blitvich (2010, 51) antaa tunnustusta sekä toisen aallon diskursiiviselle lähestymistavalle että kolmannen aallon lähestymistavoille (ks. edellä Haugh 2007; Terkourafi 2005), jotka ovat hänen mielestään tervetulleita vaihtoehtoja Brownin ja Levinsonin teorialle. Garcés-Conejos Blitvich näkee aikaisempien tutkimusten puutteina rajoittuneisuuden aineistojen suhteen (Terkourafin lähestymistapa on ainoa aineistopohjainen) ja perustumisen kasvokkaiseen, ei-institutionaaliseen viestintään.

Genre-pohjaisen lähestymistavan mukaan viestinnällinen tavoite synnyttää tietyn genren. Kohteliaisuutta teoretisoidessaan Garcés-

https://doi.org/10.21435/tl.284

Conejos Blitvich (2010, 53–57) painottaa seuraavien kategorioiden erottelua: institutionaalinen ja ei-institutionaalinen vuorovaikutus, yksilöiden ja ryhmien vuorovaikutus, kahdenkeskinen kasvokkainen ja monenkeskinen tai välitteinen vuorovaikutus (esim. useat institutionaalisen vuorovaikutuksen muodot). Garcés-Conejos Blitvichin (2010) mielestä ryhmien välistä vuorovaikutusta on vaikeaa analysoida keskittymällä vain osallistujien omiin arvioihin, mitä painotetaan diskursiivisessa lähestymistavassa. Hänen mukaansa ryhmien analysoinnissa on seurauksensa kasvojen käsitteelle, jota hänen mielestään tulkitaan yhä liian individualistisesti; hän tekeekin eron yksilöllisten ja sosiaalisten kasvojen välillä. Garcés-Conejos Blitvich (2010) on tutkinut epäkohteliaisuutta liittyen uuteen genreen, joka koskee uutisia vastakkainasetteluna. Hänen mielestään genren käsite sopii kielellisen toimintaympäristön käsitettä paremmin epäkohteliaisuuden analyysiin institutionaalisessa ympäristössä, sillä osallistujat kuuluvat harvoin vain yhteen yhteisöön.

Sosio-pragmaattinen lähestymistapa (Culpeper 2011a; 2015) perustuu Helen Spencer-Oateyn (2005) *rapport management* -viitekehykseen. Locherin ja Wattsin *relational work* -teorian (ks. edellä) tavoin myös Spencer-Oateyn viitekehys tarkastelee laajempia ihmisten välisiä suhteita kuin pelkästään kohteliaisuutta. Haugh ja Kádár (2013, 50) puhuvatkin kohteliaisuustutkimuksen relationaalisesta käänteestä (*relational shift*), joka tapahtui 2000-luvun puolivälissä. Yhteistä näille tutkimuksille on se, että fokus on enemmän ihmisten välisissä suhteissa kuin yksilössä, joka toteuttaa kohteliaisuutta (Spencer-Oatey 2011, 3565). Vaikka Culpeper (2015, 445) antaa tunnustusta Brownin ja Levinsonin mallille, se ei hänen mielestään riitä epäkohteliaisuuden tarkasteluun. Culpeper (2015, 428) nojautuu Spencer-Oateyn esittämiin kategorioihin, joissa esiintyy kolme eri kasvoa (yksilö, *quality face*; yksilön suhde muihin, *relational face*; yksilö ryhmän jäsenenä, *identity face*) ja kaksi sosiaalista oikeutta: oikeus saada huomaavaisuutta muilta (*sociality rights*: *equity*) ja olla sosiaalisessa yhteydessä muihin (*sociality rights*: *association*). Culpeperin mallissa on mielestäni havaittavissa yhteyksiä Terkourafin mallin lähtöoletuksiin: molemmat ovat korpuspoh-

https://doi.org/10.21435/tl.284

jaisia ja perustuvat kielellisen käytöksen säännönmukaisuuksiin tietyissä konteksteissa.

Integratiivis-pragmaattinen lähestymistapa (Haugh & Culpeper 2018) on vahvasti empiirinen, ja se huomioi sekä ensimmäisen että toisen tason kohteliaisuuden. Analyysissä yhdistetään vuorovaikutuksen yksityiskohtainen tarkastelu ja korpuspohjainen analyysi. Haugh'n ja Culpeperin (2018) oma tutkimus kohdistuu epäkohteliaisuuteen, ja heidän mielestään (epä)kohteliaisuutta tarkastelevan teorian on huomioitava kaksi asiaa: kenen mielestä puhe tai käytös on (epä)kohteliasta ja millä perusteella puhetta tai käytöstä arvioidaan (epä)kohteliaaksi. Haugh'n ja Culpeperin (2018) näkemyksen mukaan on tarkasteltava laajempia diskurssiympäristöjä eli sovellettava näkökulmia ja metodeja, jotka ylittävät pelkät vuorovaikutustilanteet.

Aineistojen ja metodien kirjo

Kolmannen aallon tutkimusten, aineistojen ja metodien kirjo on laaja, kuten edellä kävi ilmi, mutta se ei välttämättä ole ongelmallista vaan päinvastoin. Yhtäältä mikään yksittäinen metodi ei sovi jokaiseen tutkimukseen, sillä metodien sopivuus riippuu tutkimuskysymyksistä, ja toisaalta laajojen tutkimuskysymysten tarkasteluun tarvitaan useita eri menetelmiä (Jucker & Staley 2017, 424). Vaikka kohteliaisuustutkimuksen aineistot ja metodit ovat muuttuneet kolmenkymmenen vuoden aikana, yhtäläisyyksiäkin esiintyy: vuorovaikutusta ja fiktiivisiä aineistoja tarkastelevat tutkimukset ovat pysyneet suosittuina, kun taas laajoihin korpuksiin perustuvat kvantitatiiviset tutkimukset ovat edelleen olleet vähäisiä, vaikka niiden suosio onkin kasvanut (Jucker & Staley 2017, 424–425). Haugh'n ja Watanaben (2017) mukaan kohteliaisuustutkimuksen fokuksessa ovat tällä hetkellä subjektiiviset arviot kielellisen ja ei-kielellisen käytöksen sosiaalisesta sopivuudesta, ja epäkohteliaisuus käsitetään eräänlaisena asenteellisena arviona.

Ogiermann ja Garcés-Conejos Blitvich (2019, 9) näkevät, että erilaisista teoreettisista lähestymistavoista ja aineistoista huolimatta digitaaliset aineistot ovat suosiossa, mikä vastaa laajempaakin

https://doi.org/10.21435/tl.284

trendiä humanistisissa tieteissä ja yhteiskuntatieteissä. Heidän mielestään digitaalisten aineistojen etuna on, että niiden avulla voidaan yhdistää ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden tutkimus ja saada arvokasta tietoa kohteliaisuuden kulttuurisista ilmenemismuodoista. Epäkohteliaisuuden tutkimus puolestaan on nojannut konflikteja sisältäviin TV-ohjelmiin ja haastatteluihin sekä tosi-tv:hen. Verkko- ja televisioaineistot ovat siirtäneet kohteliaisuustutkimuksen fokusta pois kasvokkaisista keskusteluista, jotka olivat sekä ensimmäisen että toisen aallon tutkimusten keskiössä, vaikkakin ensimmäisen aallon tutkimuksissa aineisto hankittiin elisitaation avulla. Käytettävien aineistojen valintaan vaikuttaa aineistojen saatavuus (Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 10–11). Yhtäältä aitoja aineistoja on vaikea hankkia, eivätkä ne välttämättä sisällä riittävää määrää esiintymiä tutkittavasta ilmiöstä. Toisaalta kasvokkaista vuorovaikutusaineistoa on vaikea tutkia, sillä tutkijalla ei ole suoraan pääsyä tutkittavien käsityksiin. Sen sijaan verkko- ja televisioaineistot ovat julkisesti saatavilla, ja esimerkiksi verkkoaineistot sisältävät käyttäjien kommentteja, joiden avulla voidaan yhdistää osallistujien ja tutkijan näkökulmat.

Onko vanhoilla teorioilla ja malleilla enää merkitystä, kun uuden aallon tutkimukset ovat vieneet analyysejä eteenpäin? Voiko suosittua mutta myös kritisoitua Brownin ja Levinsonin mallia enää käyttää? Jonathan Culpeperin vastaus plenaariluennossa ”12th International Conference on (Im)politeness 2019” oli tiettyyn rajaan asti myönteinen: jos Brownin ja Levinsonin mallia soveltaa kriittisesti ja laajentaa sitä toisilla käsitteillä (kuten neo-Brown & Levinson lähestymistavassa tehdään). Entä voiko eri teorioita yhdistää keskenään? Culpeperin mielestä voi, mutta on huomioitava, että kaikki teoriat eivät sovi yhteen (esim. diskursiivis-materialistinen ja neo-Brown & Levinson). Toisin sanoen on huomioitava eri teorioiden ja mallien lähtökohdat ja -oletukset. Culpeper lisäsi kuitenkin kriittisen huomion: meidän kohteliaisuustutkijoiden tulee varoa, ettemme hylkää teorioita vain siksi, että ne ovat vanhoja, tulkitse teorioita väärin tai seuraa sokeasti muotivirtauksia (ks. myös Grainger 2013, 27). Brownin ja Levinsonin (1987) kohteliai-

https://doi.org/10.21435/tl.284

suusteoriaa sovelletaan laajasti nykyäänkin esimerkiksi kulttuurien välisen pragmatiikan alalla, ja puheakteja tutkitaan edelleen niin paljon, että niiden suosio tuntuu olevan jopa kasvussa (Ogiermann & Garcés-Conejos Blitvich 2019, 8).

Ensimmäisen aallon tutkimusten perusoletukset vaikuttavat edelleen voimakkaasti kohteliaisuustutkimuksen alaan, joten emme voi pitää niitä vanhentuneina ja vain ohittaa niitä (Haugh & Kádár 2013, 34–35). Ensimmäisen aallon tutkimuksia siteerataan edelleen kielitieteen ja kielenopetuksen lisäksi muillakin aloilla (esim. psykologia, sosiologia ja antropologia). Lisäksi ensimmäisen aallon käsitteet (esim. rationaalisuus ja puheaktit), tutkijan suorittama koodaus ja näihin liittyvät oletukset vaikuttavat yhä siihen, miten monet tutkijat teoretisoivat kielellistä kohteliaisuutta. Leech (2007, 170) on varoittanut siitä, että uusi lähestymistapa voi osittain perustua alkuperäisen työn väärinymmärryksiin: pioneeritutkimusta siteeraavat myös ihmiset, jotka eivät ole alkuperäistutkimusta lukeneet (ainakaan hiljattain) vaan nojaavat muiden tutkijoiden pohdintoihin. Lopputuloksena pioneeritutkijan työstä saattaakin hänen mukaansa tulla yksinkertaistettu karikatyyri.

On syytä pohtia myös eri aineistojen arvostusta, sillä pragmatiikassa tiettyjä aineistoja on pidetty implisiittisesti ”arvokkaampina” kuin toisia, ja tiettyjä aineistotyyppejä on stigmatisoitu (Spencer-Oatey & Kádár 2021, 327). Esimerkiksi Eelen (2001) hyökkäsi Blum-Kulkan, Housen ja Kasperin (1989) CCSARP-hanketta vastaan sillä perusteella, että elisitaation avulla saadut puheaktit eivät olleet ”autenttisia”. Spencer-Oatey ja Kádár kysyvät, onko kritiikin myötä ”lapsi heitetty pesuveden mukana”, sillä CCSARP-hanke ja monet muut ovat tuottaneet valtavasti tietoa kielenkäytön ja kulttuurin suhteista. Jaan näiden tutkijoiden esittämän huolenaiheen, eikä erilaisia aineistoja pitäisi mielestäni arvottaa. Mikään yksittäinen aineisto ei ole täydellinen eikä anna pääsyä kaikkiin mahdollisiin vuorovaikutustilanteisiin. Toivoisin, että erilaisia aineistoja ja metodeja arvostettaisiin, eikä tutkimustuloksia arvotettaisi pelkän aineiston ja metodin perusteella. Aikaisemmat tutkimustulokset antavat aina myös vertailupohjaa uusille tutkimuksille ja niiden tuloksille.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuustutkimuksen lähimenneisyys ja tulevaisuus
Monitieteisen *Journal of Politeness Research* -lehden entinen ja nykyinen päätoimittaja laativat katsauksen lähimenneisyyteen ja tulevaisuuteen (ks. Grainger & O'Driscoll 2022). Lehti perustettiin vuonna 2005 eli kohteliaisuustutkimuksen diskursiivisen käänteen jälkeen. Kun Karen Grainger tuli päätoimittajaksi Derek Bousfieldin kanssa vuonna 2010, hän huomasi, etteivät artikkelit perustuneet enää puhtaasti Gricen tutkimuksista ammentaviin lähestymistapoihin. Lehden 10-vuotisjuhlanumerossa van der Bom ja Grainger (2015) puolestaan totesivat, että suurin osa artikkeleista pohjautui toisen aallon diskursiivisiin lähestymistapoihin tai kolmannen aallon sosiologiseen tai vuorovaikutukselliseen lähestymistapaan. Saman numeron epilogissa Christie (2015, 355) arvioi syitä Brownin ja Levinsonin (1987) teorian vaikutusvaltaisuuteen: teorian tavoitteena oli olla sekä pragmaattinen että sosiolingvistinen, mikä mahdollisti paitsi kohteliaisuuden kuvauksen myös selityksen.

Lehden 10-vuotisnumerossa Christie (2015) korosti, että kohteliaisuustutkimuksen kannattaisi säilyttää yhteytensä pragmaattiseen ja sosiaaliseen lähestymistapaan, mutta hän esitti myös kysymyksen: onko merkityksen dynaamista ja paikallista luonnetta korostettu liikaa, jolloin jaetut normit ovat jääneet tutkimuksessa syrjään? Graingerin ja O'Driscollin (2022, 2–3) mukaan *Journal of Politeness Research* -lehdessä julkaistut artikkelit osoittavat kuitenkin, että jaetut normit eri kulttuureissa ovat kiinnostaneet tutkijoita. Heidän mainitsemiensa tutkimusten joukossa on myös lehdessä julkaistu artikkelini, jossa tarkastelen kulttuurien välistä kohteliaisuutta fokusryhmäkeskusteluiden avulla (Isosävi 2020a). Grainger ja O'Driscoll näkevät muutoksen tapahtuneen siinä, että multimodaalisuuden ja ei-kielellisen kommunikaation tarkastelu on lisääntynyt julkaistuissa artikkeleissa.

Minne kohteliaisuuden tutkimus on menossa? Graingerin ja O'Driscollin (2022) pääkirjoituksessa lehden uusi päätoimittaja Jim O'Driscoll esittää ajatuksensa siitä, mihin suuntaan kohteliaisuuden tutkimuksen pitäisi mennä. Hänen mielestään empiirisessä tutki-

https://doi.org/10.21435/tl.284

muksessa esiintyvä vastakkainasettelu paikallisten ja laajempien sosiaalisten normien välillä ei tarkoita, että nämä kaksi sulkisivat toisensa pois. Jos tarkastellaan normeja, tarkastelussa ja analyysissa on silti viitattava yksittäisiin vuorovaikutustilanteisiin. Mikäli taas keskitytään yksittäisiin vuorovaikutustilanteisiin, osallistujien normatiiviset odotukset ovat välttämättä osa selitystä. Kolmannen aallon tutkimuksissa ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden tarkastelut ovat lähentyneet toisiaan, mutta O'Driscollin (Grainger & O'Driscoll 2022) mielestä nähtäväksi jää kaksi asiaa: väheneekö näiden kahden tason välinen vastakkainasettelu ja jääkö vastakkainasettelun varjoon muita keskeisiä näkökulmia? Hänen mukaansa keskeistä on, että tutkija ottaa selkeän kannan siihen, mistä näkökulmasta hän tarkastelee aineistoaan: ensimmäisen vai toisen tason kohteliaisuuden näkökulmasta?

O'Driscoll (Grainger & O'Driscoll 2022) nostaa pääkirjoituksessa esiin epäkohteliaisuuden tutkimuksen nousun 2000-luvulla ja yhdistää sen siihen, että ensimmäisen tason kohteliaisuuden tarkastelu on ollut suosittua; kielenpuhujien on hänen mukaansa helpompi tunnistaa ja kommentoida epäkohteliasta kuin kohteliasta käytöstä. O'Driscoll näkee potentiaalia tutkimuksessa, jossa huomioidaan, että kohteliaisuuden ja epäkohteliaisuuden välimaastoon sijoittuu monenlaisia arvioita käytöksestä. Hän pohtii, miten esimerkiksi nimellä *non-seriousness* (kiusoittelu, vitsailu, sarkasmi) kutsuttu alue liittyy kohteliaisuuteen. O'Driscollin mukaan Brownin ja Levinsonin (1987) teoria positiivisesta ja negatiivisesta kohteliaisuudesta on pitänyt pintansa, ja sitä on kehitetty eteenpäin (ks. myös edellä), joten nähtäväksi jää, mihin teoriaa jatkossa sovelletaan. Muina kiinnostavina kysymyksiä O'Driscoll mainitsee esimerkiksi seuraavat: Miten (epä)kohteliaisuus ja kasvotyö liittyvät toisiinsa? Miten kohteliaisuus liittyy huonoa käytöstä kuvaavaan *incivility*-käsitteeseen? Yhteiskunnallisina muutoksina O'Driscoll näkee yhtäältä epämuodollisuuden ja toisaalta aggressiivisuuden lisääntymisen etenkin politiikassa.

Mitä metodeja tulevaisuuden kohteliaisuustutkimuksessa käytetään? Vaikka Jucker ja Staley (2017) eivät pidä tulevaisuuden

https://doi.org/10.21435/tl.284

ennustamista helppona, he uskovat, että kohteliaisuustutkijat käyttävät jatkossakin monia metodeja. Heidän mielestään kohteliaisuuden luonne ei sovi helposti laaja-alaisiin kvantifiointeihin, joten kvalitatiiviset metodit lienevät tulevaisuudessakin merkittävässä roolissa. Korpuspohjaiset metodit ovat kuitenkin kehittyvä ala. Kun lähialoilla trendi on ollut kohti kvantitatiivisia metodeja, se voi viitoittaa tietä myös kohteliaisuustutkimukselle. Jonathan Culpeper toivoi plenaariluennossaan "12th International Conference on (Im)politeness 2019" näkevänsä nykyisten metodien luovempaa käyttöä, multimodaalista analyysia, enemmän tilastoja ja visualisointeja, reaaliaikaisia metodeja (esim. silmänliiketutkimus) sekä tieteidenvälistä tutkimusta. Esimerkiksi viestintätieteissä on tehty käytöstapoihin liittyvää *(in)civility*-tutkimusta (ks. myös edellä), mutta kohteliaisuustutkimus ja viestintätieteet eivät perinteisesti ole seuranneet toisiaan (ks. kuitenkin Sifianou 2019). Uskon, että jatkossa kohteliaisuustutkimus keskittyy laajoihin suhdetyötä koskeviin teemoihin ja saa vaikutteita lähialojen tutkimuksesta. Olen samaa mieltä Culpeperin kanssa siitä, että kohteliaisuus on yhteiskunnallisesti relevantti aihe jatkossakin, mutta meidän tutkijoiden tulee suhtautua entistä kriittisemmin siihen, mitä teemme, ja meidän tulee kehittää kiinnostavia uusia metodeja ja tieteenvälistä yhteistyötä.

Yksi tärkeä tulevaisuuteen liittyvä kysymys koskee kohteliaisuuden teoretisointia. Kun ensimmäisen aallon teoriat pitivät kohteliaisuusteorioita universaaleina, toisen aallon teoriat ovat suhtautuneet yleistyksiin varauksellisesti. Haugh'n ja Culpeperin (2018, 219) mielestä tarvitaan lähestymistapa, joka on vahvasti keskittynyt kohteliaisuuteen teoretisoinnin kohteena eikä pelkästään kasvoihin, identiteettiin, normeihin ja yhteiskuntaluokkiin liittyviin kiistoihin tai kulttuuriin – vaikka nämäkin ovat tärkeitä pragmatiikan tutkimuskohteita ja liittyvät läheisesti kohteliaisuuteen. Heidän ydinajatuksensa on, että edellä mainittujen tutkimuskohteiden ei pitäisi korvata kohteliaisuutta koskevan teorian kehittämistä. Herää kysymys kohteliaisuustutkimuksen jatkosta: pirstaloituuko ala edelleen vai ryhdytäänkö kohteliaisuutta teoretisoimaan laajempana

https://doi.org/10.21435/tl.284

ja yhtenäisempänä käsitteenä? Toiveeni kohdistuu jälkimmäiseen vaihtoehtoon. Oli kehityssuunta mikä tahansa, kohteliaisuuden tutkimus ei ole katoamassa (Grainger & O'Driscoll 2022, 7).

Yhteenveto

Kohteliaisuuden tutkimus alkoi kielitieteessä ja erityisesti pragmatiikassa 1970-luvulla. Tutkimuksen aaltoja voidaan erottaa kolme, vaikkei niiden rajoja voidakaan pitää kategorisina. Ensimmäisen aallon tutkimukset pohjautuivat Gricen maksiimeille sekä universaaliuden ja rationaalisuuden oletuksille. Vaikutusvaltaisin malli on ollut Brownin ja Levinsonin (1987) kasvotyötä koskeva teoria, jossa tärkeitä muuttujia ovat valta, sosiaalinen etäisyys ja puheaktin suuruus. Ensimmäisen aallon teorioissa kohteliaisuutta on pidetty ensisijaisesti puhujan tuotteena, jota tarkasteltiin joko tutkijan intuition avulla tai elisitaatioon perustuvilla menetelmillä yksittäisiä puheakteja tutkimalla.

Toisen aallon diskursiivisen käänteen myötä tutkijat ovat 2000-luvulta lähtien kyseenalaistaneet ensimmäisen aallon tutkimuksen lähtökohtia. Kohteliaisuutta alettiin tarkastella laajemmissa kuin lausumatason yksiköissä, ja keskiöön nousivat kielenpuhujien omat käsitykset kohteliaisuudesta, mitä kutsutaan ensimmäisen tason kohteliaisuudeksi. Diskursiiviset tutkijat ovat korostaneet kohteliaisuuden kiistanalaista luonnetta. Tarkastelun kohteena ovat olleet erityisesti aidot vuorovaikutustilanteet ja metadiskurssi eli kielenpuhujien omat arviot kohteliaisuudesta. Toisen aallon tutkimuksia on kritisoitu muun muassa liiallisesta keskittymisestä pieniin analyysiyksiköihin, yhtenäisen teorian torjumisesta ja tutkijan roolin kaventamisesta.

Kolmannen aallon myötä kohteliaisuustutkimus on pirstaloitunut entisestään. Osa lähestymistavoista ammentaa enemmän ensimmäisen aallon tutkimuksista, kun taas osa on saanut vaikutteita toisen aallon tutkimuksista. Kolmannen aallon tutkimuksia voi luokitella myös sen mukaan, ovatko ne enemmän kallellaan

https://doi.org/10.21435/tl.284

sosiaaliseen vai pragmaattiseen suuntaan. Käytetyt aineistot ja metodit ovat monipuolisia. Kohteliaisuuden tutkimus säilynee tulevaisuudessa monipuolisena ja ottanee vaikutteita lähialoilta. Vanhoja perusteita ei kuitenkaan ole syytä hylätä täysin, vaan tutkijoiden kannatta tiedostaa niiden arvo ja vaikutus käsityksiimme kohteliaisuudesta. Yksi kohteliaisuustutkimuksen haasteista on kohteliaisuuden teoretisoiminen laajana käsitteenä.

Pohdittavaa

1. Millaisia eroja esiintyy ensimmäisen ja toisen aallon kohteliaisuustutkimuksen lähtökohdissa, teorioissa ja metodeissa?
2. Miten kolmannen aallon tutkimukset suhtautuvat ensimmäisen ja toisen aallon tutkimuksiin?
3. Millä tavoin aineistojen käyttö on muuttunut kohteliaisuustutkimuksen eri aaltojen myötä?
4. Millainen voisi olla kohteliaisuustutkimuksen neljäs aalto? Mistä näkökulmista ja aineistoista tutkijat voisivat olla kiinnostuneita tulevaisuudessa?
5. Millaisten aineistojen avulla haluaisit tarkastella kohteliaisuutta ja minkä lähestymistavan valitsisit?

https://doi.org/10.21435/tl.284

Lisäluettavaa

A. Klassikot

Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1987: *Politeness: Some Universals in Language Use* (korj.p.). Cambridge: Cambridge University Press.

Eelen, Gino 2001: *A critique of politeness theory*. Lontoo: Routledge.

B. Yhteenvetoja kohteliaisuustutkimuksen kehityksestä ja metodeista

Kádár, Dániel Z. & Haugh, Michael 2013: *Understanding politeness* [luvut 2 ja 3]. Cambridge: Cambridge University Press.

Landone, Elena 2022: *Methodology in Politeness Research*. Cham: Springer International Publishing.

Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2019: Im/politeness between the Analyst and Participant Perspectives: An Overview of the Field. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness.* Cambridge: Cambridge University Press. 1–24.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuus ja kulttuuri

Kun matkustamme tai kohtaamme kotimaassamme eri kulttuuritaustoista tulevia ihmisiä, arkikokemuksemme on yleensä se, että kohteliaisuudessa ja käytöstavoissa on eroja. Kohteliaisuutta onkin tarkasteltu ja vertailtu eri kulttuuri- ja kielialueilla. Kulttuurin käsite on kuitenkin kompleksinen, ja siihen on suhtauduttu eri tavalla ensimmäisen ja toisen aallon kohteliaisuustutkimuksessa. Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksessa kulttuurin ja kohteliaisuuden suhdetta pidettiin suhteellisen suoraviivaisena, kun taas toisen aallon tutkimuksissa kulttuurin käsite on problematisoitu. Kulttuureja käsittelevät tutkimukset voidaan jakaa kahteen luokkaan: kontrastiivisiin (*cross-cultural/contrastive*) ja kulttuurien välisiin (*intercultural*). Kulttuurien välisiä kohteliaisuustutkimuksia on huomattavasti vähemmän kuin kontrastiivisia kohteliaisuustutkimuksia.

Kulttuuri

Kulttuurin käsite on monimutkainen, ja sitä on määritelty eri tavoin. Amerikkalaiset antropologit A. L. Kroeber ja Clyde Kluckhohn (1952) keräsivät jo 1950-luvulla luettelon yli 164 määritelmästä kulttuurille, ja 2000-luvulle tultaessa määritelmiä on tullut lisää (ks. myös Baldwin ym. 2006, 3–24; Bargiela-Chiappini 2009). Kulttuurin käsitettä pidetäänkin haastavana määritellä (Sifianou & Garcés-Conejos Blitvich 2017, 572–573). Scollon, Scollon ja Jones (2012, 3) ovat todenneet, että suurin ongelma kulttuurin käsitteessä on se,

https://doi.org/10.21435/tl.284

ettei kukaan tunnu tarkalleen tietävän, mitä se tarkoittaa tai se voi tarkoittaa eri ihmisille erilaisia asioita. Tutkijat ovat todenneet kulttuurin käsitteestä seuraavaa: se tuo enemmän ongelmia kuin ratkaisee niitä (Scollon & Scollon 1995, 125), määritelmiä on loputtomasti (Spencer-Oatey 2005, 338) ja käsite aliarvioi kulttuurin sisäistä vaihtelua, liittyy nationalismiin, eikä kykene vastaamaan globalisaation haasteisiin (Lempert 2012, 194; vrt. Blommaert 1991, 18).

Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 45) esittävät yhteenvedon piirteistä, jotka tutkimuksissa on liitetty kulttuuriin. Kulttuuri yhdistetään sosiaalisiin ryhmiin, sen vaikutus heijastuu jaetuissa tuotteissa, käytöstavoissa ja kognitiossa (esim. tiedot, uskomukset), se vaikuttaa ihmisten käyttäytymistä koskeviin odotuksiin sekä tulkintoihin, ja se opitaan vuorovaikutuksessa toisten kanssa. Kulttuuria voidaan myös tarkastella erilaisista näkökulmista: kokoelmana sääntöjä (miten ne opitaan?), kokoelmana jälkipolville siirrettäviä perinteitä (miksi juuri tietyt tavat opetetaan?) tai tietynlaisena tapana ajatella (mikä on yksilöllisen ja kollektiivisen kognition suhde?) (Scollon ym. 2012, 3). Kulttuurien välisen viestinnän tutkimuksissa kulttuuria on lähestytty erityisesti kolmesta näkökulmasta: kognitiivisesta, vuorovaikutuksellisesta ja kriittisestä näkökulmasta (Haugh & Kádár 2017, 606–607). Kognitiivisen näkökulman mukaan kulttuuri on tiedon muoto. Vuorovaikutuksen näkökulma painottaa, että kulttuuri pitää sisällään toistuvia tapoja tehdä ja ajatella asioita. Kriittinen näkökulma puolestaan korostaa kulttuuria ideologisena resurssina, joka uusintaa vallan epätasa-arvoista jakautumista.

Monen kulttuurintutkijan määritelmissä toistuvat kaksi tekijää: sosiaaliset ryhmät ja käyttäytymisen säännönmukaisuus. Scollon, Scollon ja Jones (2012, 3) määrittelevät kulttuurin tapana jakaa ihmisiä ryhmiin, joiden avulla ymmärrämme jotakin heistä ja siitä, kuinka ihmiset ovat erilaisia tai samanlaisia kuin muut. Spencer-Oateyn ja Franklinin (2009, 15) mukaan kulttuuri ilmenee erilaisina säännönmukaisuuksina, ja he liittävät kulttuurin sosiaalisiin ryhmiin, vaikka ryhmän jäsenet eivät jakaisikaan kaikkia kulttuurin piirteitä. Yksi keskeinen kulttuurin määritelmään liittyvä kysymys koskeekin sitä, mikä on käyttäytymisen säännönmukaisuuden ja

https://doi.org/10.21435/tl.284

variaation välinen suhde. Spencer-Oatey ja Franklin (2009, 36) painottavat, että säännönmukaisuus ja variaatio kulkevat käsi kädessä: heidän mielestään sosiokonstruktivistinen näkökulma on yhteensopiva säännönmukaisuutta korostavan kulttuurin määritelmän kanssa (vrt. Bourdieun *habitukseen*). Fischerin ja Schwartzin (2011, 1139) tutkimuksessa kävi ilmi, että konformisuuteen liittyvät arvot, kuten vanhempien kunnioitus, kohteliaisuus ja tottelevaisuus, olivat kaikkein pysyvimpiä eri maissa. Heidän johtopäätöksensä oli, että konformisuutta koskevat arvot ovat hyviä ehdokkaita tutkia kulttuuria jaettujen merkitysten järjestelmänä. Olen samaa mieltä Spencer-Oateyn ja Kádárin (2021, 53) kanssa siitä, että tutkimustulos on relevantti erityisesti kohteliaisuusteorialle.

Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 57–73) esittävät, että kulttuuriin ja sen vaikutukseen liittyy kolme avainkäsitettä: kuuluminen sosiaaliseen ryhmään, identiteetit ja kulttuuriset mallit (*cultural patterning*). Kulttuurisiin malleihin kuuluu kolme laajaa ja toisiinsa liittyvää kategoriaa: kulttuuriset näkökulmat (arvot, uskomukset ja asenteet), skeemat ja normit. Kulttuurisiin arvoihin liittyvät esimerkiksi kysymykset siitä, miten hierarkioihin suhtaudutaan ja suositaanko yksilöä vai ryhmää. Kulttuurisiin uskomuksiin ja asenteisiin liittyy esimerkiksi varmuuden ja epävarmuuden dimensio (ks. esim. Hofstede 2001, 145–154; House ym. 2004, 602–653), mikä voi kulttuurien välisissä kohtaamisissa vaikuttaa ihmisten halukkuuteen ylittää oma mukavuusalueensa ja olla vuorovaikutuksessa eri kulttuuritaustoista tulevien ihmisten kanssa. Skeemoissa on kyse kognitiivisista malleista, joiden avulla tehdään nopeita päätelmiä ihmisistä ja tilanteista vähäisen tiedon perusteella (ks. esim. Hogg & Vaughan 2002, 50). Normeilla puolestaan voidaan viitata yhtäältä siihen, mitä tyypillisesti tehdään (eli mikä on normaalia) tietyssä kulttuurissa tai alakulttuurissa, ja toisaalta siihen, mitä tyypillisesti hyväksytään tai ei hyväksytä. Ensin mainitut normit ovat deskriptiivisiä ja jälkimmäiset preskriptiivisiä normeja (Cialdini 2012, 297 ja 303; ks. myös Spencer-Oatey & Kádár 2021, 110–112).

Ovatko eri määritelmät – tai yhteisen määritelmän puute – ongelma tutkimukselle? Watts (2005, 25) kokee, että käyttökelpoisen

https://doi.org/10.21435/tl.284

kulttuurin määritelmän puute on ongelma paitsi kohteliaisuuden tutkimukselle myös antropologialle, mutta hänen mielestään riittää, kun pystymme tunnistamaan kulttuurisia eroja eri ryhmien välillä. Scollon, Scollon ja Jones (2012, 3) puolestaan uskovat, että kulttuurin erilaiset määritelmät voivat johtaa hedelmällisille tutkimuspoluille. Olen samaa mieltä Spencer-Oateyn ja Kádárin (2021, 321) kanssa siitä, että kulttuuri vaikuttaa väistämättä ihmisten välisiin suhteisiin, eikä sitä rakenneta pelkästään vuorovaikutuksessa, vaan se on jotakin, mitä ihmiset tuovat mukanaan vuorovaikutustilanteeseen. Tarkastelen seuraavaksi, miten kulttuurin käsitteeseen on suhtauduttu ensimmäisen ja toisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa.

Kulttuuri ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa

Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksessa kulttuurin ja kohteliaisuuden suhdetta pidettiin suhteellisen suoraviivaisena: lähtöoletuksena oli, että sääntöjä, strategioita ja maksiimeja voidaan soveltaa universaalisti eri kulttuureihin. Käsitys heijasteli ajan muita käsityksiä, joiden mukaan kulttuuristen arvojen ja kulttuurin jäsenten käytöksen välillä on suora yhteys (esim. Hofstede, 1991).

Brownin ja Levinsonin (1987, 244–247) jako positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin on ollut vaikutusvaltainen ja inspiroinut tutkijoita. Jaottelun mukaan joissakin kulttuureissa painotetaan enemmän negatiivisia kasvoja eli sitä, ettei puhuja halua toimintaansa rajoitettavan, kun taas toisissa kulttuureissa koetaan tärkeämmäksi positiivisiin kasvoihin kohdistuvat halut eli puhujan tarve tulla hyväksytyksi. Negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureissa vallan, etäisyyden ja puheaktin suuruuden muuttujat ovat korkealla tasolla, kun taas positiivisen kohteliaisuuden kulttuureissa edellä mainitut muuttujat ovat matalia, eli ihmisten väliset suhteet eivät ole kovin hierarkkisia, etäisyys ei estä rentoa vuorovaikutusta

https://doi.org/10.21435/tl.284

eikä puheakteja pidetä painoarvoltaan suurina. Brown ja Levinson pitivät yhdysvaltalaista kulttuuria positiivisen kohteliaisuuden kulttuurina verrattuna brittiläiseen kulttuuriin. Tätä jaottelua on kuitenkin kritisoitu erityisesti siitä, että on mahdotonta kategorisoida kokonaisia ryhmiä sen mukaan, millaisia kohteliaisuusstrategioita ne suosivat (ks. Sifianou & Garcés-Conejos Blitvich 2017, 575). Vaikka on houkuttelevaa puhua kokonaisista ryhmistä (englantilaiset, espanjalaiset, kreikkalaiset) ja siitä, mitä yhteistä niillä on, viestinnässä on kyse yksilöistä: kulttuurit eivät puhu toisilleen vaan ihmiset (Scollon & Scollon 1995, 125).

Brown ja Levinson (1987, 245) itse huomioivat jonkinlaisen variaation kulttuurin sisällä (*ethos*): vallassa olevilla ja ylemmillä yhteiskuntaluokilla on heidän mukaansa negatiivisen kohteliaisuuden kulttuuri, kun taas alemmilla yhteiskuntaluokilla on positiivisen kohteliaisuuden kulttuuri. Brownin ja Levinsonin (1987, 246) mukaan variaatio koskee myös sosiaalisia rooleja, ja he väittivät, että useimmissa kulttuureissa naiset käyttävät enemmän positiivisen kohteliaisuuden strategioita kuin miehet. Brown ja Levinson (1987, 230–231) mainitsivat kuitenkin myös hybridistrategian mahdollisuuden, eli yksi lausuma voi sisältää piirteitä sekä negatiivisesta että positiivisesta kohteliaisuudesta.

Brownin ja Levinsonin jälkeen on tehty lukuisia tutkimuksia, joissa on tarkasteltu negatiivista ja positiivista kohteliaisuutta. Sifianou ja Garcés-Conejos Blitvich (2017, 576) huomasivat niissä yhteisen tekijän: positiivinen kohteliaisuus tuntuu dominoivan (esim. Sifianou 1992; Ogiermann 2009), kun taas montaa yhteiskuntaa ei ole brittiläisen lisäksi tunnistettu negatiivisen kohteliaisuuden yhteiskunnaksi (kenties Japani ja Korea), vaikka Brown ja Levinson vaikuttivat suosineen negatiivista kohteliaisuutta.

Yleistävät tutkimukset vai yleistävä kritiikki?

Kuinka yleistäviä ensimmäisen aallon kulttuuria koskevat tutkimukset lopulta olivat? Sifianoun ja Garcés-Conejos Blitvitchin (2017, 574) mielestä Lakoffin, Leechin sekä Brownin ja Levinsonin teoriat vaikuttavat sitoutuneen universaaliin näkökulmaan

https://doi.org/10.21435/tl.284

implisiittisesti tai eksplisiittisesti, vaikka ne todennäköisesti olivat samaa mieltä Leechin (2007, 170) kanssa siitä, että absoluuttiset universalistiset (ja relativistiset) kategoriat ovat kestämättömiä. Sifianoun ja Garcés-Conejos Blitvitchin (2017, 574) mukaan oletus teorioiden universaalista soveltamisesta on kuitenkin johtanut siihen, että varhaiset tutkijat esittivät suhteellisen vahvoja universalistisia väitteitä.

Sifianou ja Garcés-Conejos Blitvich (2017, 575) ovat kritisoineet ensimmäisen aallon kulttuurikäsityksen saamaa kritiikkiä liioittelusta ja ajan käsitysten huomiotta jättämisestä. Ensinnäkin heidän mielestään on liioiteltua väittää, että aikaisemmat tutkimukset tekivät yleistyksiä kokonaisten kieliryhmien orientaatiosta kohteliaisuuteen. Vaikka niistä löytyi ajan dominoivan trendin mukaisesti jonkinlaista yleistämistä, ne eivät koskeneet tietyn kieliryhmän tai kulttuurin joka ikistä jäsentä, kuten ensimmäiseen aaltoon kohdistuneet kritiikit tuntuvat olettavan, vaan ensimmäisen aallon tutkijat ovat esittäneet varauksia (ks. esim. Sifianou 1992, 39). Toiseksi ensimmäisen aallon tutkimusten väittämät toimivat vastauksena aikansa käsityksiin, joissa aliarvioitiin kulttuurin rooli, kun tulkittiin kohteliaisuuteen liittyviä ilmiöitä.

Mielestäni on selvää, ettei kokonaisia yhteiskuntia voi jakaa kauniisti binäärisiin vastakohtiin, negatiiviseen ja positiiviseen kohteliaisuuskulttuuriin, mutta vaikeampi kysymys on, kuinka ensimmäisen aallon tutkimusten pyrkimys yleistämiseen olisi tulkittava. Myös näkökulma, eli mitä kieliä ja kulttuureita verrataan, voi vaikuttaa: esimerkiksi Barros Garcían ja Terkourafin (2014) tutkimuksen mukaan amerikkalainen kulttuuri on etäisempi kuin espanjalainen. Miten negatiivisen ja positiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin tulisi suhtautua? Sifianou ja Garcés-Conejos Blitvich (2017, 577) tarjoavat hyödyllisen näkökannan: negatiivisen ja positiivisen kohteliaisuuden kulttuureita ei pitäisi ymmärtää absoluuttisina dikotomioina vaan hyödyllisinä abstraktioina, jotka voivat selittää suuntauksia, tendenssejä tai stereotypioita. Toisen aallon tutkimuksissa kulttuurin käsite kuitenkin problematisoitiin.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kulttuuri toisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa

Diskursiivisen käänteen klassikkoteoksessaan Eelen (2001, 173) torjuu kulttuurin käsitteen käyttökelpoisuuden: yhtäältä käsite menettää arvonsa, kun se voi viitata mihin tahansa ryhmään ja käyttää perusteena mitä tahansa piirrettä; toisaalta jos variaatio huomioitaisiin, kulttuurit kävisivät niin pieniksi, että niiden selittävä voima häviäisi. 2000-luvulta lähtien kulttuurin käsitteeseen on suhtauduttu aikaisempaa kriittisemmin, ja se on riisuttu essentialismista (ks. yhteenveto Bargiela-Chiappini 2009). Kádárin ja Bargiela-Chiappinin (2010, 5) mielestä kulttuuri on asetettu paikalle, jolle se kuuluu, eli kulttuuria ei enää pidetä ylemmän tason ohjaavana käsitteenä, vaan se aktivoituu vuorovaikutuksessa, jossa sitä levitetään.

Mikä kulttuurin rooliksi jää diskursiivisessa tutkimuksessa? Eelenin käsitys oli radikaali, mutta kaikki diskursiiviset tutkijat eivät kiellä kulttuurin käsitteen tärkeyttä vaan soveltavat sitä varauksin. Mills ja Kádár (2011, 42) käsittävät kohteliaisuuden resursseina, jotka ovat saatavilla eri kielissä ja kulttuureissa ja joihin eri ryhmät suhtautuvat eri tavoin. Tällaisen näkökannan mukaan voimme siis tehdä yleistyksiä kielissä ilmenevistä tendensseistä, mutta meidän on oltava tietoisia siitä, että yhteiskunnan eri ryhmillä on erilaisia näkemyksiä näistä resursseista, joita ne käyttävät ja arvioivat eri tavoin. Jos tietyn kulttuurin kohteliaisuusnormeja halutaan kuvata, ei riitä, että keskitytään pelkästään kulttuurin dominoiviin normeihin, vaan on tarkasteltava myös variaatiota ja normien vastustamista.

Mills ja Kádár (2011, 22) painottavat, että väitteet yhteiskunnan tason kohteliaisuudesta ovat tyypillisesti konservatiivisia ja että niiden avulla pyritään implisiittisesti ylläpitämään vallitsevia valtarakenteita: marginaalisten ryhmien kohteliaisuutta kuvataan ”poikkeavana” ja ”moukkamaisena”, kun taas dominoivien ryhmien kohteliaisuutta pidetään ”luonnollisena” ja ”muuttumattomana”. Esimerkiksi Kádár ja Haugh (2013, 237) kritisoivat Lakoffin (2005) tekemiä johtopäätöksiä kohteliaisuuden vähenemisestä Amerikassa

https://doi.org/10.21435/tl.284

sen myötä, kun uudet ryhmät ovat saaneet ääntään kuuluviin. He pitävät tätä esimerkkinä tutkijan itsereflektion puutteesta, sillä esimerkiksi marginalisoitujen ryhmien jäsenet saattavat kokea muutokset positiivisina eivätkä ongelmallisina kuten Lakoff.

Diskursiivinen kohteliaisuustutkimus on kiinnittänyt huomiota kulttuuriseen identiteettiin. Kulttuurin ja identiteetin välinen yhteys on kuitenkin kompleksinen. Kádár ja Haugh (2013, 238–239) ovat kuvanneet kulttuurista identiteettiä seuraavasti: Esitämme identiteettiämme sen mukaan, millaisia asenteita meillä on edustamaamme kulttuuria kohtaan tai sitä kulttuuria kohtaan, jota ajattelemme esittävämme sosiaalisen verkostomme jäsenille. Kulttuuriseen identiteettiin liittyvä toiminta voi olla positiivista tai negatiivista. *Assosiaatio* tarkoittaa positiiviseen identiteettiin liittyviä käytäntöjä, kun taas *dissosiaatio* viittaa negatiiviseen identiteettiin liittyviin käytäntöihin. Assosiaatiossa korostuu samankaltaisuus, eli kulttuurin ulkopuolinen henkilö pyrkii osoittamaan kuulumisensa ryhmään esimerkiksi käyttämällä alueellista puhetapaa. Dissosiaatiossa painotetaan vierautta, josta tutkijat antavat esimerkkinä Hercule Poirot'n käytöksen brittiläisessä ympäristössä, kun hänen tapansa eroavat paikallisista normeista. Voimme hyödyntää kulttuurista identiteettiämme myös vaikeissa tilanteissa, kun haluamme saada esimerkiksi sympatiaa tai anteeksiannon (Kádár & Haugh 2013, 233–234). Koska ryhmillä ja verkostoilla on erilaisia kohteliaisuusnormeja, kohteliaisuuteen liittyvät piirteet kytkevät puhujan lähes väistämättä tiettyyn ryhmään tai verkostoon ja samalla sulkevat hänet pois toisista (Kádár & Haugh 2013, 239–241).

Diskursiivisen käänteen seuraukset kulttuurien tutkimukseen

Diskursiiviset tutkijat eivät ole olleet kovin kiinnostuneita tarkastelemaan kulttuurista kohteliaisuutta, vaan he ovat rajoittaneet tutkimuksensa pienempiin kielellisiin toimintayhteisöihin (ks. Sifianou & Garcés-Conejos Blitvich 2017, 578–579). Tuntuu siltä, kuin olisi siirrytty ensimmäisen aallon yleistävästä ääripäästä toiseen eli kulttuurisesta yleistämisestä mikrotason analyysiyksiköihin. Kielelliset toimintayhteisöt eivät kuitenkaan elä sosiaalisessa

https://doi.org/10.21435/tl.284

tyhjiössä (Haugh 2011, 255). Yhä useammat tutkijat ovatkin sitä mieltä, että kohteliaisuustutkimuksessa tulisi tarkastella myös laajempia sosiaalisia voimia (Mills 2011a, 76–77; Sifianou & Garcés-Conejos Blitvich 2017, 589; Christie 2015).

Kulttuurin käsite on kompleksinen, mutta kulttuurin hyljeksinnästä aiheutuu mielestäni ongelmia: se on liian merkityksellinen, jotta se voitaisiin sivuuttaa. Leech (2007, 170) on todennut, että aikaisemmat tutkimukset ja kokemus osoittavat kohteliaisuuden ilmenevän eri tavoin eri kielissä ja kulttuureissa, eikä täysin relativistinen käsitys siten ole mahdollinen. Toisin sanoen, jollei kielten ja kulttuurien sisällä olisi yhteisiä käsityksiä, käsitteitä ”kohteliaisuus” tai ”kasvot” ei voisi edes soveltaa eri kieli- ja kulttuurialueiden tutkimukseen. Olen samaa mieltä Haugh'n ja Kádárin (2017, 603) kanssa siitä, että molemmat äärimmäiset käsitykset kulttuureista ovat yhtä naiiveja: se, että kulttuurin jäsenet toimisivat täydellisen samankaltaisesti tai se, ettei olisi lainkaan merkityksellistä, mitä kieltä yksilö puhuu tai missä hän on kasvanut.

Mielestäni kohteliaisuuden tutkimuksessa olisi löydettävä jonkinlainen tasapaino essentialistisen ja variaatiota painottavan kulttuurin määritelmien välille. Nykyään ymmärrämme, että kohteliaisuusnormeissa esiintyy vaihtelua esimerkiksi alueen, sosiaaliluokan tai sukupuolen mukaan (Mills & Kádár 2011, 24 ja 29–31), mutta tämä ei tarkoita, ettemmekö voisi sanoa mitään kohteliaisuudesta kulttuurin tasolla, kunhan huomioimme variaation. Kulttuurin sisäisestä variaatiosta on kuitenkin edelleen vähäisesti tutkimusta, ja variaation soisi olevan nykyistä enemmän tutkimuksen kohde. Esimerkiksi tutkimukseni fokusryhmäkeskusteluissa osallistujat raportoivat myös kohteliaisuusnormeihin liittyvästä variaatiosta (ks. osa II). Tarkastelen seuraavaksi, millaista kontrastiivista ja kulttuurien välistä kohteliaisuustutkimusta on tehty, ja selvitän näiden kahden lähestymistavan eroja.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kontrastiivinen kohteliaisuustutkimus

Suurin osa kulttuureja koskevasta kohteliaisuustutkimuksesta on ollut kontrastiivista (*cross-cultural*). Kontrastiivisissa tutkimuksissa tarkastellaan ensin, miten kohteliaisuus ilmenee tietyssä kielessä ja kulttuurissa, minkä jälkeen verrataan, kuinka nämä muodot tai strategiat eroavat toisen kulttuurin käytännöistä – tällaisia tutkimuksia on julkaistu tuhansia (Kádár & Haugh 2013, 243).

Kontrastiiviset kohteliaisuustutkimukset ovat useimmiten olleet Blum-Kulkan, Housen ja Kasperin (1989) tutkimuksen inspiroimia, ja lähtöoletukset ovat olleet peräisin ensimmäisen aallon tutkimuksista. Tästä on Kádárin ja Haugh'n (2013, 243) mukaan seurannut kontrastiiviseen kohteliaisuustutkimukseen kaksi rajoitusta, jotka eivät kuitenkaan olisi olleet välttämättömiä. Ensinnäkin nojautuminen puheaktiteorian lähtöoletuksiin on kaventanut tutkimuksen fokusta pyyntöjen ja anteeksipyyntöjen kaltaisiin puheakteihin, vaikka olisi olemassa satoja sosiaalisia toimintoja, joille ei välttämättä löydy nimeä puhekielessä, mutta jotka osallistujat kuitenkin tunnistavat. Vaikka aineistot ja metodit ovat monipuolistuneet, samat puheaktit ovat pysyneet suosittuina. Toiseksi kulttuurin sisällä (*intracultural)* ilmenevän variaation tutkimus on laiminlyöty. Toisin sanoen tutkimuksissa ei ole juurikaan tarkasteltu vaihtelua, joka liittyy tietyn kulttuurin jäsenten kohteliaisuuskäsityksiin.

Kontrastiiviset tutkimukset ovat kohdistuneet moniin eri kieliin ympäri maailmaa: maailmankieli englantiin ja sen variantteihin sekä moniin Euroopassa, Amerikassa, Aasiassa ja Afrikassa puhuttuihin kieliin. Nostan runsaasta tutkimuksesta esiin muutaman kontrastiivisen monografian. Esimerkiksi Sifianou (1992) vertasi kohteliaisuutta Englannissa ja Kreikassa. Fukushima (2000) tutki pyyntöjä brittienglannissa ja japanissa, ja Félix-Brasdefer (2008) tarkasteli kieltäytymistä Meksikossa ja Yhdysvalloissa. Ogiermann (2009) puolestaan analysoi anteeksipyyntöjä englannissa, puolassa ja venäjässä. Viime aikoina uutena lähestymistapana on ollut yhdistää kontrastiivinen kohteliaisuustutkimus ja kielenoppijoiden

https://doi.org/10.21435/tl.284

näkökulma (esim. Szenden ja Alaon vuonna 2019 toimittama kokoelma). Seuraavaksi tarkastelen kulttuurien välistä kohteliaisuustutkimusta.

Kulttuurien välinen kohteliaisuustutkimus

Kulttuurien välisen kohteliaisuuden (*intercultural politeness*) tutkimus eroaa kontrastiivisesta kohteliaisuustutkimuksesta. On kuitenkin huomattava, että osa tutkijoista on käyttänyt näitä kahta käsitettä synonyymeina (ks. Kádár & Haugh 2013, 262). Mielestäni olisi selkeintä pitää nämä kaksi käsitettä erillään, koska tutkimusten lähtöasetelma on erilainen: kulttuurien välisen kohteliaisuustutkimuksen aineisto sisältää osallistujia, jotka tulevat eri kulttuuritaustoista.

Kulttuurien välistä kohteliaisuutta on tarkasteltu huomattavasti vähemmän kuin kontrastiivista kohteliaisuutta (ks. esim. Kecskes 2019). Miksi on näin? Haugh ja Kádár (2017, 601–603) esittävät neljä mahdollista syytä. Ensinnäkin viestintä samasta kulttuuritaustasta tulevien puhujien kanssa koetaan tunnusmerkittömäksi normiksi, kun taas kulttuurien välisiä kohtaamisia pidetään tunnusmerkkisinä. Tästä johtunee, että kulttuurien välistä kohteliaisuutta koskeva teoria on vielä kehittämättä, vaikka kulttuurien välistä viestintää koskevia teorioita on olemassa (Haugh 2010, 140). Toiseksi nykymaailmassa on entistä vaikeampi määritellä, mikä lasketaan kulttuurien väliseksi vuorovaikutukseksi, sillä globalisaation myötä kulttuurien välisissä kohtaamisissa noudatetaan usein niin kutsuttuja kansainvälisiä normeja (vrt. Sifianou 2013). Tällaisiin vuorovaikutustilanteisiin ei välttämättä liity sellaisia erottuvia ilmiöitä, joita kohteliaisuustutkijat ovat tähän asti tarkastelleet. Kolmanneksi kulttuuri on käsite, joka on yhdistetty enimmäkseen kansallisvaltioihin, jolloin kohteliaisuustutkijoille jäävä analyyttinen työkalu ei tee oikeutta kompleksiselle sosiaaliselle vuorovaikutukselle. Neljänneksi tutkijat käyvät edelleen teoreettista keskustelua siitä, millainen on suhde kulttuurin ja sen jäsenten käytöstapojen välillä.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 328) huomauttavat, että diskursiivisen käänteen myötä kulttuurien väliset tutkimukset ovat vähäisiä siitäkin syystä, että aidoissa puheaineistoissa kohteliaisuuden systemaattinen tarkastelu on erityisen vaikeaa.

Vaikka kulttuurin käsite on kompleksinen, olen samaa mieltä Haugh'n ja Kádárin (2017, 605) kanssa siitä, että se tarjoaa moraalisen perustan, jonka mukaan puhujat arvioivat toisten ihmisten käytöstä kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi, vaikka kaikki kielen puhujat eivät olisikaan samaa mieltä arvioista. Tutkijan on kuitenkin perusteltava, miksi hänen analyysinsa on kulttuurien välinen eikä pelkästään kahden tai useamman ihmisen välinen (Haugh & Kádár 2017, 608).

Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 24) laajentavat kohteliaisuuden määritelmäänsä, kun kyse on kulttuurien välisistä kohtaamisista: kohteliaisuus ilmiönä liittyy sekä vuorovaikutustilanteeseen että sen ulkoisiin tekijöihin, sillä ihmiset tuovat vuorovaikutustilanteeseen mukanaan sosiopoliittisen kontekstin ja aikaisemmin omaksumiaan asenteita. Määritelmä on lähellä käsitteitä, jotka Kecskes (2015) on ehdottanut kulttuurien välisen vuorovaikutuksen tarkasteluun: edeltävä konteksti (*prior context*) ja varsinainen tilanteen konteksti (*actual situational context*). Ensin mainittu viittaa puhujan aikaisempiin kokemuksiin, kun taas toinen koskee vuorovaikutustilannetta, jossa kielenpuhujat tilanteessa ovat.

Kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimukset ovat keskittyneet siihen, miten eroavat käytännöt ja odotukset synnyttävät epämukavuutta tai jopa loukkaavia tilanteita (ks. Kádár & Haugh 2013, 244). Erojen on oletettu johtuvan äidinkielen vaikutuksesta, eli puhujat käyttävät sanastoa, syntaksia ja pragmaattisia merkityksiä vieraassa kielessä (L2) samaan tapaan kuin omassa äidinkielessään (L1). Esimerkiksi Spencer-Oatey ja Xing (2003; 2004; 2005) ovat tarkastelleet vuorovaikutuksen ongelmia brittienglannin ja kiinan puhujien välillä, kun taas Chang ja Haugh (2011) ovat verranneet puhujien kohteliaisuutta koskevia arvioita, jotka liittyivät anteeksipyyntöön englannissa ja Taiwanissa puhutussa mandariinikiinassa. Tutkimuksissa on tarkasteltu huomattavasti vähemmän sitä, kuinka

https://doi.org/10.21435/tl.284

osallistujat pyrkivät sopeuttamaan erilaisia muotoja ja käytäntöjä toiseen kulttuuriin. Esimerkiksi Housen (2008) havainnot englanti lingua franca (ELF) -tutkimuksessa haastavat käsitystä, jonka mukaan kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa automaattisesti koettaisiin epäkohteliaisuutta tai loukkauksia.

Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 327–328) esittävät tervetulleen kannanoton aineistoista ja siitä, millaisia seurauksia autenttisten aineistojen ja vuorovaikutuksen suosimisella on ollut kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimukselle. Tutkijat huomauttavat, että on vaikeaa tallentaa spontaaneja kulttuurien välisen vuorovaikutuksen aineistoja, eikä kulttuurien välinen kohteliaisuus tavallisesti edes tule esiin vuorovaikutustilanteessa. Spencer-Oatey ja Kádár (2021) ovat käyttäneet aineistoja, joita he kutsuvat ”kokemusperäiseksi” (*experimental data*). Näitä ovat esimerkiksi kiinnostavat tilanteet, joista ei ole tallennetta mutta jotka kirjoitetaan muistiin välittömästi tapahtuman jälkeen. Vaikka jotkut jättäisivät tällaisen aineiston huomioimatta ”epäaitouden” vuoksi, Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 328) uskovat, ettemme voi rajoittaa tutkimustamme pelkkään spontaaniin vuorovaikutusaineistoon. Esimerkiksi tarinat ja erilaiset haastatteluaineistot ovat hyödyllistä aineistoa kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimuksessa (esim. perintökielten puhujia koskeva tutkimus: Murray 2017; suomalaiset ja ranskalaiset: Isosävi 2020a; 2020b; 2023a). Mielestäni erilaisten aineistojen monipuolinen hyödyntäminen vie kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimusta eteenpäin.

Kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkiminen ei tarkoita, että tutkijat palaisivat essentialistiseen käsitykseen kulttuurista. Kuten Spencer-Oatey ja Kádár (2021, 331) huomauttavat, kulttuurien välisen tutkimuksen kenttä on siirtynyt kauas essentialismista, ja kulttuurien välisen tutkimuksen ja kohteliaisuuden yhdistämistä voidaan pitää hedelmällisenä tutkimuskohteena.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Yhteenveto

Kulttuurin käsite on monimutkainen ja kiistanalainen. Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa kulttuurin ja kohteliaisuuden suhdetta pidettiin suhteellisen suoraviivaisena, kun taas toisen aallon tutkimuksissa kulttuurin käsitettä on problematisoitu. Ensimmäisen aallon tutkimuksissa on hyödynnetty Brownin ja Levinsonin (1987) jakoa negatiivisen ja positiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin. Toisen aallon jyrkimmät tutkijat olivat valmiita hylkäämään koko kulttuurin käsitteen, kun taas maltillisemmat tutkijat ovat kannattaneet käsitteen hyödyntämistä ja esittävät seuraavan kysymyksen: kuinka paljon kulttuurin jäsenten käytöksessä on säännönmukaisuutta ja kuinka paljon variaatiota? Diskursiiviset tutkijat ovat painottaneet, että kohteliaisuusnormien variaatio yhteiskunnassa on huomioitava, sillä dominoivat normit ovat tyypillisesti valtaapitävien konservatiivisia normeja mutta eivät ainoita normeja kulttuurissa.

Kulttuureja koskevat kohteliaisuustutkimukset ovat olleet enimmäkseen kontrastiivisia, eli kohteliaisuutta on tarkasteltu erikseen kahdessa tai useammassa kulttuurissa, minkä jälkeen saatuja tuloksia on verrattu toisiinsa. Tällaiset tutkimukset ovat tyypillisesti keskittyneet puheakteihin ja pohjautuneet ensimmäisen aallon teorioihin. Sen sijaan kulttuurien väliset tutkimukset, joissa aineisto kohdistuu eri kulttuuritaustoista tuleviin puhujiin ja vuorovaikutukseen heidän välillään, ovat olleet vähemmistössä. Kulttuurien väliset kohteliaisuustutkimukset ovat keskittyneet erityisesti ongelmiin, joita esiintyy vuorovaikutustilanteissa silloin, kun puhujat tulevat eri kulttuuritaustoista.

Kohteliaisuustutkijoilla on mielestäni paljon tarkasteltavaa kulttuureihin liittyen. Toiveenani on, että kohteliaisuustutkijat löytäisivät balanssin kulttuurin kompleksisen luonteen ja käsitteen hyödyntämisen välillä. Vaikka jokin käsite on vaikea, se ei tarkoita, etteikö sen tarkasteleminen olisi tärkeää. Kulttuurien väliset kohtaamiset ovat monella tavalla arkipäivää, joten niitä on välttämätöntä tarkastella ymmärryksemme lisäämiseksi. Vaikka kulttuurin

https://doi.org/10.21435/tl.284

käsitteen parissa työskentely voi tuntua liikkuvaan kohteeseen tähtäämiseltä, kulttuurin käsitettä ei kannata hylätä, vaan sen määrittelyssä on pyrittävä mahdollisimman kattavaan, poikkitieteelliseen ja historian huomioivaan käsitykseen maailmasta (Baldwin ym. 2006, 24).

Pohdittavaa

1. Millä perusteilla voidaan todeta, että kulttuurin käsite on kompleksinen ja kiistanalainen?
2. Miten itse määrittelisit kulttuurin?
3. Miten kohteliaisuustutkimuksen eri aalloissa on suhtauduttu kulttuurin käsitteeseen?
4. Onko sinulla omakohtaisia havaintoja positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureista? Jos olet vieraillut tässä luvussa mainituissa kulttuureissa, jotka on aikaisemmissa tutkimuksissa jaoteltu negatiivisen tai positiivisen kohteliaisuuden kulttuureiksi, millaisia havaintoja teit kohteliaisuuteen liittyen?
5. Miksi kulttuurien välisen kohteliaisuuden tutkimus on ollut vähäisempää kuin kohteliaisuuden kontrastiivinen tutkimus?
6. Millaisia kontrastiiviseen tai kulttuurien väliseen kohteliaisuuteen liittyvä aiheita haluaisit tarkastella? Miksi?

https://doi.org/10.21435/tl.284

Lisäluettavaa

Baldwin, John R. & Faulkner, Sandra L. & Hecht Michael L. & Lindsley Sheryl L. 2006: *Redefining culture: Perspective across Disciplines.* Lontoo: Routledge.

Mills, Sara & Kádár, Dániel Z. 2011: Politeness and culture. Teoksessa Kádár, Dániel Z. & Mills, Sara (toim.) *Politeness in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press. 21–44.

Sifianou, Maria & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2017: (Im)politeness and Cultural Variation. Teoksessa Culpeper, Jonathan & Haugh, Michael & Kádár, Dániel Z. (toim.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. Lontoo: Palgrave Macmillan. 571–599.

Spencer-Oatey, Helen & Kádár, Dániel Z. 2021: *Intercultural politeness. Managing Relations across Cultures.* Cambridge: Cambridge University Press.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuus ja käytösoppaat

Kohteliaisuudella on paikallisen ulottuvuuden lisäksi ajallinen ulottuvuus. Käsittelen kohteliaisuuden muuttumista ajassa ja paikassa suomen- ja ranskankielisten käytösoppaiden avulla. Käytösoppaiden historiallinen tarkastelu perustuu aikaisempiin tutkimuksiin ja antaa tietoa kohteliaisuuden normatiivisesta luonteesta. Käytösoppaissa on kyse preskriptiivisistä normeista eli siitä, miten pitäisi käyttäytyä, eikä niiden tarkastelulla saada tietoa siitä, miten ihmiset kunakin aikana käyttäytyivät. Käytösoppaita koskeva katsaus osoittaa, että eurooppalaisella kohteliaisuudella on yhteinen perusta ja että kohteliaisuuden trendit heijastelevat yhteiskunnallisia muutoksia. Yhteistä suomalaisille ja ranskalaisille käytösoppaille on se, että vuosisatojen saatossa molemmissa kulttuureissa on siirrytty kohti yksinkertaistuvia käytösnormeja. Katsaus historiallisiin käytösoppaisiin toimii myös pohjana nykypuhujien kohteliaisuuskäsitysten tutkimukselle (ks. osa II).

Kohteliaisuuden historiallinen tutkimus käytösoppaiden avulla

Jos haluamme tarkastella kohteliaisuutta historiassa, siihen sisältyy monia haasteita verrattuna kohteliaisuuden tutkimukseen omana aikanamme. Ensinnäkin historiallinen tutkimus keskittyy pääasiassa kirjallisiin lähteisiin, koska emme pääse tallentamaan, miten menneisyyden ihmiset puhuivat. Toiseksi jälkipolville säilyneet kirjalliset lähteet koskevat enimmäkseen eliittiä, kun taas

https://doi.org/10.21435/tl.284

meillä on vain vähän tietoa siitä, millaista oli alempien yhteiskuntaluokkien kohteliaisuus. Historiallisen kohteliaisuuden tarkastelu voi keskittyä suuriin linjoihin, kuten kohteliaisuuden trendeihin (vrt. tähän lukuun), tai mikrotason analyysiin, joka kohdistuu esimerkiksi kielellisiin rakenteisiin (Kerbrat-Orecchioni 2011, 139).

Käytösoppaat ovat olleet keskeisessä roolissa, kun on tutkittu historiallista kohteliaisuutta Suomessa, Ranskassa ja muuallakin. Näen useita syitä käytösoppaiden tarkastelun suosioon. Ensinnäkin julkiset, painetut lähteet ovat helpommin saatavilla kuin vaikkapa yksityiset kirjekokoelmat. Toiseksi ne tarjoavat kiinnostavaa tietoa siitä, millaisia olivat ajan kohteliaisuuden ihanteet eli dominoivat yläluokan normit, vaikka kaikkien yhteiskuntaluokkien puhujat eivät niitä välttämättä noudattaneetkaan. Kolmanneksi muutokset käytösoppaissa heijastavat yhteiskunnallisia muutoksia ja antavat tietoa kohteliaisuustrendien kehityksestä.

Käytösoppaissa esitellyt normit ovat preskriptiivisiä, eli ne antavat ohjeita siitä, miten pitäisi käyttäytyä. Historiallisia käytösoppaita koskevissa tutkimuksissa preskriptiivisiin normeihin on viitattu myös hovikulttuurista peräisin olevalla termillä *etiketti* (esim. Paternoster 2019). Historiallisten käytösoppaiden ja etiketin tutkimus on tärkeää erityisesti kulttuurien väliselle kohteliaisuustutkimukselle, koska preskriptiiviset normit leviävät eri kulttuureihin, kun yhden kulttuuriryhmän normit vaikuttavat kontaktien kautta myös toisiin (ks. Spencer-Oatey & Kádár 2021, 116).

Historiallisia käytösoppaita on tarkasteltu huomattavasti enemmän Ranskassa (Revel 1986; Lacroix 1990; France 1992; Montandon 1997; Picard 2018 [1943]; Rouvillois 2006; Paternoster 2022) kuin Suomessa (Sinnemäki 1988). On huomioitava, että Sinnemäen työ on pro gradu -tutkielma, kun taas muut tiedossani olevat suomenkieliset lähteet sivuavat joitakin käytösoppaita tai keskittyvät yhteen oppaaseen (esim. Suolahti 1993; Paalumäki & Salmi 2005; Heikkilä 2019). Keskityn suomenkielisiin käytösoppaisiin, joista ei valitettavasti ole saatavilla systemaattista tutkimustietoa. Ranskankielisten käytösoppaiden analyysi sen sijaan on suhteellisen kattavaa, ja käytösoppaita on analysoitu ajan yhteiskunnallinen

https://doi.org/10.21435/tl.284

konteksti huomioiden. Ranskankielisten käytösoppaiden tutkijat eivät useinkaan ole olleet kielitieteilijöitä, vaan joukossa on esimerkiksi kirjallisuustieteen, oikeustieteen ja filosofian tutkijoita. Joissakin tutkimuksissa (esim. Rouvillois 2006) tehdään kuitenkin myös kieltä, kuten puhuttelua, koskevia havaintoja. Aloitan käsittelemällä käytösoppaiden yhteistä eurooppalaista perustaa. Sen jälkeen tarkastelen ranskankielisiä ja suomenkielisiä historiallisia käytösoppaita 1600–1900-luvuilta.

Käytösoppaiden yhteinen eurooppalainen perusta

Eurooppalaisen kohteliaisuuden kehittymisessä erityisesti romaanisilla kielillä on ollut keskeinen rooli, kun hienostunutta hovikohteliaisuutta pidettiin mallina, joka levisi muuallekin (ks. myös Kádár, Held & Paternoster 2023, 4). Käytösoppailla oli keskeinen asema käytösnormien levittämisessä, kun ne saavuttivat suosiota Euroopassa renessanssin jälkeen. Käytösoppaat ovat mielestäni tärkeä kontrastiivisen kohteliaisuustutkimuksen tarkastelukohde: koska käytösoppaita käännettiin eri kielille, ne antavat meille tietoa kohteliaisuuskäsityksistä, jotka ovat olleet vaikutusvaltaisia useammassa kuin yhdessä kielessä tai kulttuurissa.

Kaikkia Euroopassa suosittuja renessanssin ajan käytösoppaita ei levitetty Suomeen asti. Hovikulttuurin tapoja kuvaava opas, vuonna 1528 ilmestynyt Baldassare Castiglionen *Il Libro del Cortegiano* (ks. Burke 1996, 65), nousi suureen suosioon, ja sen ensimmäinen ranskankielinen painos (*Le parfait courtisan du comte*) ilmestyi vuonna 1537 (Revel 1986, 193). Suomeksi teos julkaistiin J. A. Hollon suomentamana nimellä *Hovimies* vasta vuonna 1957. Toinen Euroopassa suosittu käytösopas oli vuonna 1558 ilmestynyt Giovanni Della Casan *Il Galateo*, joka sai inspiraatiota Castiglionen teoksesta (Revel 1986, 194). Sen ranskannos (*Le Galatée ou la Manière et la Façon comme le gentilhomme se doit gouverner en compagnie*) julkaistiin jo vuonna 1562 (Muchembled 1998, 98), mutta tietääkseni sitä ei ole suomennettu. Oli kuitenkin yksi 1500-luvun käytösopas,

https://doi.org/10.21435/tl.284

Erasmus Rotterdamilaisen *De civilitate morum puerilium* (Nuorten hyvistä tavoista), joka oli vaikutusvaltainen sekä Ranskassa että Suomessa. Käsittelen Erasmuksen opasta seuraavaksi.

Erasmus Rotterdamilaisen vuonna 1530 julkaistua nuorille suunnattua käytösopasta *De civilitate morum puerilium* voidaan pitää yhtenä eurooppalaisen kohteliaisuuden perustana. Sen vaikutus oli merkittävä koko Euroopassa. Erasmus Rotterdamilainen (n. 1466–1536) oli hollantilainen latinisti ja humanisti. Hän kirjoitti käytösoppaan elämänsä loppupuolella ja omisti sen ruhtinassuvun pojalle, noin kymmenvuotiaalle Burgundin Henrikille (Forsman Svensson 1995, 33). Erasmus oli tarkoittanut sananlaskuihin, Raamattuun ja antiikin auktoriteetteihin viittavan käytösoppaansa helppolukuiseksi ja nopeasti omaksuttavaksi ohjeistoksi (Salmi 2005, 102–103).

Erasmuksen pieni kirjanen käännettiin ranskaksi pian ilmestymisensä jälkeen, vuonna 1537, nimellä *La Civilité puérile* (Revel 1986, 175). Suomennosta saatiin sen sijaan odottaa yli sata vuotta. Erasmuksen käytösopas ilmestyi vanhalla kirjasuomella nimellä *Cullainen kiria. Nuorucaisten tapain sijwollisudest* vuonna 1670. Se oli osa piispa Johannes Gezeliuksen toimittamaa nelikielistä laitosta, jossa oli mukana latina, ruotsi, saksa ja suomi, mutta suomentaja jäi tuntemattomaksi (Kuusi 1989[2]; Forsman Svensson 1995, 33). Nykylukija voi tutustua oppaaseen Heli Paalumäen ja Hannu Salmen uuden suomennoksen kautta (*Erasmus Rotterdamilainen. Kultainen kirja. Nuorten hyvistä tavoista* 2005).

Erasmuksen opas ei sinänsä ollut kovin omaperäinen (Revel 1986, 171). Montandon (1997, 52–53) näkee oppaan ainutlaatuisuuden pikemminkin siinä, että sen myötä jo keskiajalla voimissaan ollut suullinen neuvojen ja ohjeiden perinne saatettiin kirjalliseen muotoon. Opas oli kuitenkin uudistava kolmella tavalla (Revel 1986, 172–174). Ensinnäkin opas oli suunnattu lapsille, kun taas aikaisemmat oppaat neuvoivat samalla tavalla aikuisia ja lapsia. Toiseksi opas oli tarkoitettu kaikille lapsille, eikä pelkästään elii-

2 Erasmuksen oppaasta on käytetty myös pidempää nimeä *Libellus Aureus De civilitate morum puerilium.*

https://doi.org/10.21435/tl.284

tille. Kolmanneksi oppaan tavoitteena oli opettaa käytössääntöjä, jotka kaikki voisivat hyväksyä. Kirja oli kuitenkin sukupuolittunut, sillä tyttöjä ei mainittu, huonon käytöksen esimerkkeinä annettiin yhteiskunnan alempien luokkien ryhmiä ja ammatteja, ja siinä eroteltiin kaupunkilainen ”hyvä” ja maalainen ”huono” käytös (Salmi 2005, 111–112).

Erasmuksen opas sisältää seitsemän lukua: I Ruumiista, II Vaatetuksesta, III Käyttäytymisestä kirkossa, IV Pidoista, V Kohtaamisista, VI Leikeistä ja VII Makuuhuoneesta (ks. Salmi 2005). Laajimmat luvut koskevat ruumista ja pitoja, ja ne kattavat yli puolet kirjasesta. Pidot olivat keskeinen osa käytöstapoja, sillä ruokailussa oli tapahtunut muutos yksilöllistymisen myötä: yhteisten tarjoiluastioiden ja mukien sijaan oli siirrytty käyttämään omia lautasia, haarukoita ja veitsiä. Erasmus Rotterdamilainen ohjeisti syömistä näin:

> Syöminen olisi hyvä keskeyttää aina silloin tällöin ja antautua keskusteluun. Jotkut ihmiset syövät ja juovat keskeytyksettä, eivät siksi, että olisivat nälkäisiä tai janoisia vaan siksi, etteivät he muutoin hallitsisi liikkeitään: he raapisivat päätään, kaivaisivat hampaitaan, elehtisivät käsillään, leikkisivät ruokailuveitsellään tai yskisivät, rykisivät kurkkuaan tai syljeskelisivät. Tällaiset tavat, vaikka ne kumpuaisivatkin eräänlaisesta maalaismaisesta ujoudesta, saattavat vaikuttaa mielenvikaisuudelta. (Paalumäki & Salmi 2005, 58–59.)

Esimerkki osoittaa, että Erasmus piti kehon hallintaa tärkeänä ja näki yhteyden ruumiin ja mielen välillä. Kehoa hallitsemalla muokattiin sisäistä maailmaa, ja kasvatuksen tehtävänä oli oppia hillitsemään erilaisia haluja. Kristinusko vaikutti voimakkaasti ruumiintoimintoihin liittyviin ohjeisiin, jotka Erasmus antoi:

> Jos sinun täytyy aivastaa muiden läsnäollessa, on kohteliasta kääntyä pois. Kun puuska on asettunut, tee ristinmerkki kasvojesi edessä, kohota sitten hattusi ja ota vastaan toivotukset niiltä, jotka ovat sinua tervehtineet tai joiden luulet tervehtineen (aivastus, niin kuin haukotuskin, voi viedä hetkeksi kuulon), pyydä anteeksi tai sano kiitokset. (Paalumäki & Salmi 2005, 23.)

https://doi.org/10.21435/tl.284

Toisen ihmisen katse – ja huoli siitä – oli läsnä kaikkialla, niin Erasmuksen oppaassa kuin monessa muussakin 1500–1600-luvun käytösoppaassa (Montandon 1997, 56).

Miksi Erasmuksen oppaasta tuli vaikutusvaltainen koko Euroopassa? Revel (1986, 175) analysoi Norbert Eliaksen ajatuksiin perustuen seuraavasti: Erasmuksen teos oli lopulta kollektiivinen teos, joka vastasi yhteiskunnalliseen tarpeeseen. Uuden ajan alussa katolinen yhtenäiskulttuuri oli murtunut, ja keskiajan tiukat hierarkiat olivat höllentyneet. Sosiaalinen ja kulttuurinen tilanne oli uusi, sillä ryhmät eriarvoistuivat ja ihmisten väliset suhteet tulivat monimutkaisemmiksi – juuri tähän Erasmuksen opas tarjosi apua. Erasmuksen oppaan menestys johtui todennäköisesti myös innovaatiosta: pienikokoinen kirja oli edullinen ja tarjosi perustiedot kaikille (Revel 1986, 183). Yksilöllisyyden puolestapuhujana kirja sopi myös nousevien kansallisvaltioiden ja kansalaisyhteiskuntien tavoitteisiin.

Erasmuksen oppaan leviämistä siivitti myös se, että alun perin humanistisesta hankkeesta tuli osa protestanttista kasvatushanketta, ja opasta muokattiin kouluopetukseen sopivaksi (ks. Revel 1986, 175–183). Yhtäältä lasten kasvatus oli protestanteille keskeinen kysymys, sillä he ajattelivat pahan houkuttelevan lasta. Toisaalta lapsista tulisi jossain vaiheessa myös aikuisia, joiden piti elää yhdessä yhteiskunnassa, ja säännöt olivat kirkollisten ja maallisten viranomaisten tapa kontrolloida lapsia. Protestanttien kasvatusinnon myötä kohteliaisuudesta tuli osa kouluopetusta, kun taas Erasmus oli kannattanut käytösopetusta kodissa. Oppaaseen lisättiin kouluopetusta varten esimerkiksi kirjaimistoa sekä ohjeita välimerkkien käyttöön ja oikeinkirjoitukseen. Erasmuksen opas oli suosittu myös Ranskan ja Suomen kouluissa vuosisatojen ajan (Revel 1986, 171 ja 182; Suolahti 1993, 22). Vaikka Erasmuksen oppaan suosio jatkui pitkään, Ranskassa nousi 1600-luvulla hovista peräisin oleva kohteliaisuus, joka perustui päinvastaisiin arvoihin kuin Erasmuksen ohjeet.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Ranskankielisiä käytösoppaita 1600–1900-luvuilla

Ranskalaisten käytösoppaiden ajatukset heijastelivat aikansa yhteiskunnallisia arvoja. 1600-luku oli hovietiketin ja erottelun aikaa, ja käytösoppaat opettivat hovin tapoja. Sen sijaan 1700-luvulla kohteliaisuus koki murroksen, ja vallankumous muutti käsitykset entisen kohteliaisuuden vastaisiksi, vaikka muutos ei jäänytkään pysyväksi. Porvaristo määritteli puolestaan kohteliaisuuskäsitykset 1800-luvun käytösoppaissa, kun taas 1900-luvulla kohteliaisuuden muodot yksinkertaistuivat. Käytösoppaiden piti muuttaa aikaisemmin opettamansa tavat siten, että ne sopivat entistä laajemmalle joukolle ihmisiä.

Hovietikettiin perustuvat käytösoppaat 1600-luvun Ranskassa
Vielä 1500-luvulla Erasmus Rotterdamilaisen *Kultainen kirja* oli painottanut sääntöjä, jotka kaikki voisivat hyväksyä, kun taas 1600-luvulla käytöstavat erottelivat ihmisiä (Pernot 1996, 72). 1600-luku oli Ranskan suuri vuosisata, *le Grand Siècle*, jolloin vahvat hallitsijat johtivat maata. Itsevaltius saavutti huippunsa Ludvig XIV:n eli Aurinkokuninkaan aikana 1643–1715. Tuolloin ranskalaista kohteliaisuuskulttuuria pidettiin mallina Euroopassa (Montandon 1997, 22).

Baldassare Castiglionen teos *Il Libro del Cortegiano* ilmestyi Italiassa kaksi vuotta aikaisemmin kuin Erasmuksen *Kultainen kirja,* eli vuonna 1528. Castiglionen teoksesta tuli 200 vuodeksi hoviyhteisön peruskielioppi, joka käännettiin useille Euroopan kielille, myös ranskaksi (Revel 1986, 193). Castiglione kuvaa yksityisiä keskusteluja Urbinon herttuan hoviin kuuluvien henkilöiden välillä. Toisin kuin Erasmuksen opas, kyseessä ei ollut kasvatusopas vaan kertomus eliitistä, jonka ei tarvinnut vaivautua noudattamaan käytössääntöjä, sillä täydellisen hovimiehen tunnisti ruhtinaan suosiosta ja sulosta eli viehätyksestä (Revel 1986, 192–193). Castiglione kuvasi hovimiehen käytöstä sanalla *sprezzatura*: viehättävät käytöstavat toteutuvat näennäisen välinpitämättömästi, luonnollisesti, kuin ilman vaivaa – ja erottavat hänet muista (Montandon 1997, 19 ja 50).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Jo 1500-luvun lopulta lähtien Ranskassa oli alkanut ilmestyä kirjallisuutta, jossa opetettiin hovin käytöstapoja laajemmalle joukolle: lähtökohtana oli, etteivät syntymälahjat merkinneetkään kaikkea ja että tapoja voi oppia (Revel 1986, 198). Käytösoppaissa esiintyi kuitenkin ristiriitaisuuksia, jotka liittyivät syntyperään ja oppimiseen. Nicolas Faret'n vuonna 1630 ilmestynyt opas *Honnête Homme ou l'Art de plaire à la cour* (Kunniallinen ihminen eli taito miellyttää hovia) antoi käytösohjeita hoviin pyrkiville. Siitä julkaistiin kuusi painosta vuoteen 1664 mennessä (Muchembled 1998, 107). Kirjoittaja itse oli esimerkki sosiaalisesta noususta: käsityöläisen poika provinssista oli noussut korkeisiin tehtäviin kuninkaan läheisyyteen (Revel 1986, 198). Faret'n *honnête homme* oli ihanteellinen hovimies, jota kutsuttiin nimellä *gentilhomme* eli herrasmies (Montandon 1997, 66). Hän lainasi Castiglionen ohjeita ja tiukensi niitä: hovissa menestys määräytyy meriiteillä, joilla on merkitystä (Revel 1986, 199). Revel (1986, 199) näkee, että vaikka Faret painotti syntyperää, sen pystyi kompensoimaan hyveellä (*vertu*). Toisin sanoen jos ihmisellä oli Faret'n esittelemät ominaisuudet, hän pystyi rohkeasti esiintymään hovissa.

Kolmetoista vuotta Faret'n oppaan julkaisun jälkeen Ludvig XIV nousi valtaan. Aurinkokuningas piti aateliston otteessaan käytösetiketillä, joka määräsi pienimmänkin yksityiskohdan: vaatetuksen, puheen ja kehon, jota ehostettiin parfyymillä, puuterilla ja peruukilla (Revel 1986, 197). Etiketti oli seremonioiden olennainen elementti, kokoelma muuttumattomia sääntöjä, jotka määrittelivät ulkoisen käytöksen ja painottivat ihmisten välistä hierarkiaa (Montandon 1997, 41). Aristokratian käytösmalleja tarjottiin absoluuttisessa monarkiassa ihanteiksi ryhmille, jotka yrittivät jäljitellä hovia, eli alemmalle aatelistolle, maaseudun ihmisille ja eliitille, jonka asema oli riippuvainen hovista (Revel 1986, 198–199).

Antoine de Courtinin vuonna 1671 ilmestyneen oppaan *Nouveau Traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnêtes gens* (Uusi tutkielma käytöstavoista, joita kunnialliset ihmiset harjoittavat Ranskassa) suosio osoitti, että yhä suurempi yleisö tarvitsi opastusta käytöstapoihin, jotka olivat peräisin hovista (Revel 1986,

https://doi.org/10.21435/tl.284

199). Courtinin opas yhdistelee kahden tason ohjeita: käytännön käytöstapoja ja hierarkkisten sääntöjen määritelmiä (Muchembled 1998, 157). Revel (1986, 200) on analysoinut Courtinin opasta seuraavasti: Kohdeyleisönä eivät olleet vain ne, jotka haluavat onnistua hovissa, vaan ne, joiden täytyy omaksua tapoja, kuten nuoret ja ne, joilla ei ole mahdollisuutta tulla Pariisiin ja hoviin oppimaan kohteliaisuutta. Courtinin lähtökohtana oli hierarkkinen hovikohteliaisuus, jota hän tarjosi malliksi koko yhteiskunnalle. Courtin oli Erasmuksen tavoin kasvattaja, joka uskoi, että kaiken voi oppia. Revelin (1986, 200) mielestä asenteessa piili jännite: yhtäältä Courtin uskoi yksilön omiin resursseihin, mutta toisaalta hän alistui hierarkkisiin sääntöihin.

Käytöstavat levisivät Ranskassa yhä laajemman yleisön pariin, mistä seurasi ristivetoa kahden määritelmän välillä: oliko kyse kaikille tarkoitetusta mallista vai sääntöjärjestelmästä, joka erotti pienen ryhmän muista (Revel 1986, 203)? Aristokratian asema oli paradoksaalinen: eliitin ylemmyys muihin ryhmiin verrattuna perustui siihen, että sen tapoja pidettiin mallina, mutta tapojen tuli kuitenkin pysyä sellaisina, etteivät muut pystyisi niitä jäljittelemään (Pernot 1996, 75). 1600-luvun lopulla osa eliitistä otti jo etäisyyttä käytöstapoihin, jotka olivat sen mielestä levinneet liian laajalle ja uhkasivat viedä sen etuoikeudet. Vuosisadan lopussa, vuonna 1693, julkaistiin esimerkiksi Jacques de Callièresin opas, jossa haluttiin aikaisempaa tarkemmin määritellä sosiaalisia eroja: kuinka porvarilliset tavat eroavat hovin tavoista (Revel 1986, 203)?

Käytössäännöt olivat levinneet liian laajalle, joten niiden sosiaalinen arvo oli laskenut. Tämä ei kuitenkaan kokonaan selitä sitä, miksi käytössäännöt joutuivat kriisiin 1700-luvun Ranskassa, vaan esiintyi myös kritiikkiä, joka kyseenalaisti käytöstapojen takana olevat arvot (Revel 1986, 204). On kuitenkin huomattava, että kohteliaisuuteen liittyvät keskustelut koskivat vain pientä osaa ranskalaisista, ainakin vallankumoukseen asti (France 1992, 73).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuuden murros 1700-luvun käytösoppaissa

1600-luvun lopulle tultaessa käytössäännöt olivat saavuttaneet aikaisempaa epäyhtenäisemmän yleisön Ranskassa, ja niitä määriteltiin uudelleen koulujen, hovin ja kaupungin, ylimmän aristokratian, maaseudun aateliston ja porvariston herrasmiesten tarpeisiin (Revel 1986, 201). Moninaisista käytännöistä huolimatta käytössäännöillä oli kuitenkin myös yhteistä pohjaa.

Yksi osoitus käytössääntöjen laajasti hyväksytystä muodosta oli Kristittyjen veljien jäsenen Jean-Baptiste de la Sallen vuonna 1703 ilmestynyt opas *Règles de la bienséance et de la civilité chrétienne* (Ohjeita säädyllisyydestä ja kristillisistä käytöstavoista) ja sen suuri menestys: vuoteen 1875 mennessä oppaasta oli otettu ainakin 126 painosta (Revel 1986, 180). Opas lainasi Erasmusta, ja sitä luettiin kouluissa (Montandon 1997, 53). Kehon valvonta oli ankaraa, ja teoksen sisällysluettelo on jaettu kehonosien mukaan: ryhdistä päähän ja aina nenään ja kulmakarvoihin asti (Revel 1986, 202; Montandon 1997, 59). Sallen oppaassa esiintyi kuitenkin ristiriita erasmuslaisen universalismin ja sosiaalisen erottelun välillä (Revel 1986, 202).

Revel (1986, 202–204) on analysoinut käytösoppaiden levitystä ja oppaisiin liittyneitä ongelmia. Oppaiden painokset olivat suuria 1700-luvulla (ja vielä 1800-luvun alkupuoliskollakin), ja ne levisivät Ranskan maaseudulle asti. Vaikka kohteliaisuusnormisto säilyi lähes muuttumattomana jopa 150 vuoden ajan, ongelmia esiintyi esimerkiksi kouluissa. Oppaiden tekstit oli painettu vanhalla kirjaimistolla, jota oppilaiden oli vaikea lukea, sillä käytössä oleva kirjaimisto oli yksinkertaistunut. Oppaissa esitetty kohteliaisuuden muoto oli jäänyt vanhanaikaiseksi, eikä se vastannut todellisia tapoja. Lisäksi käytössäännöt saivat kritiikkiä monesta suunnasta, niin erottautumaan pyrkivältä eliitiltä kuin hovikohteliaisuutta vastustaviltakin.

Olivatko käytössäännöt vain yksi tapajärjestelmä muiden mahdollisten joukossa? Mihin perustui uskominen oikeanlaisiin eleisiin? Revel (1986, 204) analysoi käytöstapoja kohtaan esitettyä kritiikkiä, joka ei ollut uusi ilmiö. Jo 1500-luvulla Michel de Montaigne

https://doi.org/10.21435/tl.284

otti etäisyyttä käsitykseen, jonka mukaan olisi olemassa vain yksi oikea kohteliaisuussäännöstö, jota on orjallisesti noudatettava. Hänen mukaansa ei pelkästään jokaisella maalla vaan myös jokaisella kaupungilla oli oma kohteliaisuutensa. Vaikka Montaigne piti tapojen noudattamisesta, hän ei rajoittanut elämäänsä sen mukaan.

Revelin (1986, 204) mukaan Courtinin ja Sallen (ks. edellä) kaltaiset oppaat yrittivät säilyttää ajatuksen yleispätevistä kohteliaisuussäännöistä siten, että ne liittivät säännöt humanismiin ja hyveeseen, joka oli yhteydessä Jumalaan, lähimmäisiin ja meihin itseemme. Nämä oppaat lähtivät kuitenkin taistoon takamatkalta: kun oppaat keskittyivät levittämään kristillisiä tapoja suurelle yleisölle, ne menettivät eliitin. Vielä radikaalimman kritiikin mukaan kohteliaisuus oli seurapiirien turhuutta ja valheellisuutta (ks. Revel 1986, 205–206). Tämäkään kritiikki ei ollut uusi, vaan sitä olivat jo 1600-luvulla esittäneet suuret ranskalaiset moralistit kuten La Rouchefoucauld (ks. Picard 2018 [1943], 136–142) ja Jean de la Bruyère (Montandon 1997, 69). Myös Courtin oli joutunut tekemään oppaassaan eron kahden kohteliaisuuden välillä: ”oikean kohteliaisuuden” hän liitti kristittyyn sieluun ja ”väärän kohteliaisuuden” pyrkimykseen laskelmoida ja petkuttaa.

1700-luvulla kritiikkiä kohteliaisuutta vastaan esitti erityisesti filosofi Jean-Jacques Rousseau, joka nosti esiin sydämen kohteliaisuuden (*politesse du coeur*) tapojen tyranniaa vastaan (Revel 1986, 206; Montandon 1997, 37). Rousseau pohti lapsen kasvatusta vuonna 1762[3] ilmestyneessä teoksessaan *Émile ou de l'éducation*. Émile kasvatetaan sivussa suuresta maailmasta, jotta hän olisi siihen valmis (Revel 1986, 206). France (1992, 71–72) analysoi rousseaulaista kohteliaisuutta seuraavasti: Se ei ole seurausta pitkästä harjoittelusta, vaan päinvastoin kohteliaisuusmuotojen mekaanisesta mieleen juurruttamisesta varoitetaan, sillä se tuottaa haittaa, koska lapselle tulee tapa sanoa asioita, joita hän ei tarkoita. Émile tuntee myötätuntoa toisia kohtaan ja hakee heidän rakkauttaan;

3 Teos ilmestyi Jalmari Hahlin suomennoksena *Emile eli kasvatuksesta* vasta vuonna 1905.

https://doi.org/10.21435/tl.284

nämä tunteet ovat Rousseaun mielestä aidon kohteliaisuuden lähtökohta. Francen (1992, 72) mielestä Rousseaun käsitettä *véritable politesse* eli todellinen kohteliaisuus voisi pikemminkin kutsua inhimillisyydeksi (*humanité*): jos *politesse* oli 1600- ja 1700-lukujen taitteessa rajoittunut eliitin maailmaan (*le monde*), inhimillisyys kuului kaikille (*tout le monde*).

Francen (1992, 72) mukaan Rousseau tai hänen edeltäjänsäkään eivät kunnolla pystyneet ratkaisemaan kohteliaisuuden käsitteeseen liittyviä ristiriitoja. Siihen liitettiin moraalisia, sosiaalisia ja poliittisia tulkintoja, jotka olivat vastakkaisia. Kohteliaisuuden käsitettä pidettiin kuitenkin sen verran suuressa arvossa, että sen puolesta kannatti taistella. Toisaalta se oli liian kietoutunut erottelevan sosiaalisen järjestyksen kanssa, jotta sen olisi voinut kätevästi muuntaa universaaliksi moraaliseksi arvoksi. Kohteliaisuus säilyikin moniselitteisenä käsitteenä.

Tässä yhteydessä on syytä mainita, että ranskalaisissa käytösoppaissa esiintyi useita termejä kuvaamaan kohteliaisuutta: *civilité*, *honnêteté* ja *politesse*. *Civilité* oli yhtä kuin hovin käytöstavat, joita oli tarjottu malliksi maaseudun herrasmiehille ja porvaristolle, jotka halusivat erottautua muista (Pernot 1996, 73). *Politesse* ('kohteliaisuus') oli tarkoittanut 1600-luvulle asti konkreettisesti hiomista ja tasoittamista, ja se esiintyi ensi kertaa modernissa merkityksessä 'tapojen hienostuminen' ja 'hyvät käytöstavat' Richelet'n sanakirjassa vuonna 1679, jolloin sen konkreettinen merkitys hävisi (Pernot 1996, 83). Termiä *politesse* ei aluksi pidetty synonyyminä termille *civilité*, vaan ensimmäinen pikemminkin täydensi tai jopa kritisoi jälkimmäistä – kyse ei ollut vain sosiaalisia suhteita helpottavista taidoista vaan kyvyistä, jotka tekivät suhteista miellyttäviä ja elegantteja (Pernot 1996, 84–86). Termiä *honnêteté* ('kunniallisuus') puolestaan alettiin käyttää 1620–1630-luvuilta lähtien, ja se syntyi vastavoimaksi hovin tavoille. Kyseessä olivat erityisesti suljetun eliitin keskustelut pariisilaissalongeissa, joita naiset hallitsivat (ks. Picard 2018 [1943], 31–74; Revel 1986, 194; Pernot 1996, 80; Montandon 1997, 22; Tikanoja 2009). Terminologia ei kuitenkaan ollut vielä vakiintunut 1600-luvulla, jolloin eri käsitteillä saatettiin viitata toisiinsa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kun kasvatusihanne muuttui ranskalaisen eliitin keskuudessa 1700-luvulla ja yksityisyys voitti kollektiivisen kasvatuksen, se merkitsi Revelin (1986, 206–207) mukaan *civilité*'ksi kutsuttujen käytöstapojen loppua; *civilité*'tä pidettiin yhä useammin köyhtyneenä kohteliaisuutena (*politesse*), mikä kiinnosti alemmassa asemassa olevia henkilöitä. Vielä suurempi käytöstapojen mullistus oli kuitenkin tulossa 1700-luvun lopulla: Ranskan vallankumous.

Uusi hallinto kohteliaisuuden säätelijänä vallankumouksen (1789–1800) aikana

Ranskan vallankumous muutti kaiken kohteliaisuuden suhteen: tasavaltalainen hallinto vastusti vanhaa hallintoa, hyökkäsi sen käytöstapoja vastaan ja määritti uudelleen tavat ja kielen, mutta sen aikakausi jäi vain kymmenen vuotta (1789–1800) kestäneeksi tähdenlennoksi (Rouvillois 2006, 23–59). Vanhan hallinnon kohteliaisuus kuitenkin katosi hetkeksi. Jotkut jäivät nostalgisina kaipaamaan aikaa, jolloin kohteliaisuus oli taidetta, käytöstavat eleganssia ja keskustelu estetiikkaa, kun taas toiset eivät ikävöineet erottelua ja tekopyhyyttä (Montandon 1997, 28). Hallinnon käskyt säätelivät radikaalilla tavalla jopa kielenkäyttöä ja sanelivat näin myös käytösoppaiden ohjeet. Kielitieteellisestä näkökulmasta on erityisen kiinnostavaa tarkastella, miten hallinto halusi kielenkäytön avulla juurruttaa uudet tavat. Tästä on jäänyt dokumentteja jälkipolville tarkasteltavaksi.

Vallankumoukselliset saivat tukea suurten filosofien, kuten Rousseaun ja Montesquieun, ajatuksista (ks. Rouvillois 2006, 23–26). Valistusajan filosofin Montesquieun mukaan (teos *De l'Esprit des lois* vuodelta 1748) absoluuttinen monarkia tuottaa joutilaisuutta ja joutilaisuus synnyttää kohteliaisuuden: mitä enemmän ihmisten täytyy miellyttää toisiaan, sitä enemmän on kohteliaisuutta. Tämä ajatus sopi vallankumouksellisten arvoihin: vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa korostavan ideologian mukaan ei ollut enää erotteluita eikä arvojärjestyksiä. Tasavaltalaiset pitivät kohteliaisuutta yhtenä rikollisena ja kätkettynä keinona erottautua muista, asettaa itsensä toisten yläpuolelle ja nöyryyttää heitä. Toisin sanoen

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuus oli pelkkä illuusio hyveestä, synonyymi valheelle ja petokselle.

Tasavaltalaiset halusivat juurruttaa tasa-arvon ideologiaa käyttämällä uusia sanoja ja kieltämällä vanhoja (ks. Rouvillois 2006, 27–30). ”Kerro minulle, miten puhut, niin minä kerron, kuka olet; anna minun opettaa sinulle, kuinka täytyy puhua, niin sinusta tulee joku toinen: todellinen tasavaltalainen” (Rouvillois 2006, 30, käännös on kirjoittajan). Joka tohti lausua kiellettyjä sanoja, oli epäilyksen alainen, huono kansalainen ja ennen kaikkea vallankumouksen vastainen henkilö (Rouvillois 2006, 34). Kielellä haluttiin myös shokeerata: tasavaltalaiset käyttivät rumia ilmauksia, kirosanoja ja solvauksia, joita kunnialliset ihmiset (*honnêtes hommes*) eivät olisi koskaan sanoneet (Rouvillois 2006, 27).

Erityisesti puhuttelumuotojen käyttö oli tasavaltalaisten säätelyn kohteena (ks. Rouvillois 2006, 28–33). Jotta tasavaltalainen hallinto voisi juurruttaa veljeyteen perustuvan demokratian, se halusi kieltää teitittelyn ja hovista peräisin olevat tittelit *Monsieur* (herra) ja *Madame* (rouva) ja tuoda niiden tilalle sinuttelun ja kansalaiseen viittaavat puhuttelusanat *citoyen*/*citoyenne*. Tasavaltalaiset yrittivät jopa saada säädettyä teitittelyn kieltävän lain. Vaikkei se onnistunutkaan, *Comité de salut public* eli Kansallisen turvallisuuden komitea otti epävirallisesti käyttöön pakollisen sinuttelun, minkä jälkeen sinuttelu yleistyi armeijassa ja hallinnossa. Jotkut kuitenkin kyseenalaistivat *citoyen*-puhuttelun: Eikö sekin ollut omalla tavallaan erotteleva, uusi hierarkian laji? Miksei luovuttaisi titteleistä kokonaan?

Citoyen-puhuttelu korvasi *Monsieur'n*, ja jopa vanhoja tekstejä sensuroitiin. Esimerkiksi vuonna 1794 teatteriohjaajille annettiin määräys muuttaa Molièren näytelmässä *Le Misanthrope* (Ihmisvihaaja) kohta, jossa määriteltiin epäkohtelias ihminen; ensimmäinen versio on alkuperäinen ja jälkimmäinen on korjattu tasavaltalaisten mukaan (Rouvillois 2006, 33–34):

https://doi.org/10.21435/tl.284

Il tutoie en parlant ceux du plus haut étage ('Hän sinuttelee puhutellessaan ylemmässä asemassa olevia')
Et le nom de Monsieur chez lui est hors d'usage ('Eikä Monsieur kuulu hänen sanavarastoonsa')

Le nom de citoyen est chez lui hors d'usage ('Sana kansalainen ei kuulu hänen sanavarastoonsa')
Et d'être tutoyé lui paraît un outrage ('Ja sinuttelu tuntuu hänestä solvaukselta')

(Rouvillois 2006, 33–34, käännös on kirjoittajan.)

Tasavaltalaisten taistelu "oikeiden" puhuttelumuotojen puolesta ei kuitenkaan onnistunut (ks. Rouvillois 2006, 48–52). Vuoden 1798 lakiehdotuksessa yritettiin vielä turhaan saada kiellettyä *Monsieur*- ja *Madame*-tittelit, ja vuonna 1799 puolestaan vaadittiin, että Pariisin teattereissa katsojia puhutellaan kansalaisiksi. Tasavaltaishallinto oli kuitenkin jo hävinnyt taistelun, sillä vuodesta 1795 lähtien sinuttelu ei ollut enää voimassa kansalliskonventissa (Ranskan parlamentissa), eikä tasavaltalaisia käytösoppaita julkaistu enää vuoden 1796 jälkeen. Historia on osoittanut, että puhuttelumuotoja on vaikea säädellä ulkopuolisin määräyksin: ihmiset käyttävät pakotettuja muotoja vain virallisissa yhteyksissä ja luopuvat niiden käytöstä viimeistään hallinnon kaatuessa (ks. Italian fasismihallinto ja *Lei*: Suomela-Härmä 2015, 355–356; *toveri*-puhuttelu kommunismin aikaan tšekissä, unkarissa ja puolassa: Lehečková 2015, 198; Kovács & Tánczos 2015, 252–253; Paloposki 2015, 233–234).

Ranskassa tasavaltalaisetkin palasivat pian klassisiin kohteliaisuusmuotoihin, vaikka käytännöt vaihtelivat (ks. Rouvillois 2006, 50–53). Yhtäältä kohteliaisuuden ilmaisuissa liioiteltiin vulgäärin puhetavan jälkeen, ja toisaalta vallankumouksen ajan uusrikkaat eli hallituksen (*Directoire*) nousukkaat olivat enemmän kiinnostuneita elämisestä (*vivre*) kuin siitä, miten pitäisi elää (*savoir-vivre*). Joka tapauksessa jälkipolville jäi vuosilta 1799–1815 yli tuhat julkishallinnon asiakirjaa, jotka sisältävät kiistoja käytösetiketistä.

Vallankumouksen jälkeen valtaan nousi keisari, kun Napoleon I kruunattiin vuonna 1804, ja vain kaksi vuotta myöhemmin ilmestyi

https://doi.org/10.21435/tl.284

L'Étiquette du Palais impérial eli keisarillisen palatsin etiketti, joka määritteli säännöt sanoille ja eleille (Rouvillois 2006, 53). Kuulostaako tutulle? Keisarillisessa kohteliaisuudessa oli kaikuja 1600-luvun hovikohteliaisuudesta.

Porvarillisten käytösoppaiden kulta-aika 1800-luvun Ranskassa

Vallankumouksen jälkeen ranskalainen kohteliaisuus uudistui, kun uudet luokat nousivat valtaan yhteiskunnallisten muutosten, teollistumisen ja kapitalismin myötä (Montandon 1997, 28). 1800-luvulla kohteliaisuuden määritti porvaristo, jonka nousu tapahtui varsinkin vuoden 1830 heinäkuun vallankumouksen jälkeen (Rouvillois 2006, 65). Sanottiin, että uudeksi kuninkaaksi kruunatun Ludvig Filipin valta perustui etenkin varakkaan porvariston tukeen. Keskiluokalle hyvät käytöstavat olivat kuin passi ja tapa erottua yhtäältä valtaväestöstä eli maalaisista, ja toisaalta kasvavasta työläisväestöstä: *on devient bourgeois lorsqu'on se comporte comme un bourgeois* eli porvariksi tullaan käyttäytymällä kuin porvari (Rouvillois 2006, 65).

Uusien tapojen opettamiseksi tarvittiin käytösoppaita. Kun aikaisemmat käytösoppaat olivat olleet filosofiaan, antropologiaan tai estetiikkaan pohjautuvia esseemäisiä kirjoituksia yleisluontoisista aiheista, 1800-luvun oppaissa annettiin tilannekohtaisia ja konkreettisia ohjeita siitä, mitä pitää tehdä ja varsinkin siitä, mitä ei saa tehdä – myöskään syntyperällä ei ollut merkitystä, vaan ohjeita suunnattiin myös nousukkaille (Montandon 1997, 28–29). Entisajan käytösoppaat oli hierarkkisessa ja staattisessa yhteiskunnassa suunnattu ensisijaisesti lapsille (Erasmuksen opas ja Sallen opas), mutta kun sosiaalinen nousu tuli mahdolliseksi useammille, aikuiset tarvitsivat ohjeita käyttäytymiseen (Rouvillois 2006, 65–66). 1800-luvulla käytösoppaiden oli kuitenkin uudistuttava perinpohjaisesti. Vanha hovikohteliaisuus ei enää kelvannut, koska se ei kyseenalaistanut ryhmien välisiä esteitä: vaikka porvari olisi ollut kuinka kohtelias ja noudattanut etikettiä, hän pystyi vain etäisesti muistuttamaan herrasmiestä (Rouvillois 2006, 64–65).

https://doi.org/10.21435/tl.284

1800-luvulla Ranskassa julkaistiin satoja käytösoppaita, joiden nimessä esiintyi tyypillisesti termi *codes* ('koodit'). Käytösoppaiden suosio genrenä liittyi toiseenkin ajan ilmiöön, lakien kodifikaatioon, joka toimi saman logiikan mukaisesti kuin käytösoppaat, eli tavoitteena oli yksinkertaisten ja selkeiden normien laatiminen (Rouvillois 2006, 67). Muchembled (1998, 227) kutsuu 1830-luvun jälkeistä aikaa nimellä *l'âge des femmes polies* eli kohteliaiden naisten aika, sillä juuri naiset toimivat käytöstapojen vartijoina. Käytösoppaiden kirjoittajat olivat usein naisia, joita tituleerattiin herttuattariksi ja kreivittäriksi, vaikkeivat he välttämättä sellaisia olleet (Montandon 1997, 31; Muchembled 1998, 230; Rouvillois 2006, 66).

Yksi tunnetuimmista käytösoppaista oli vuonna 1889 ilmestynyt paronitar Staffen opas *Usages du monde*, josta oli 10 vuotta myöhemmin otettu jo peräti 131. painos (Muchembled 1998, 232–233). Rouvillois'n (2006, 66) mukaan oppaiden kohdeyleisönä olivat erityisesti naiset, kun taas Montandon (1997, 31) luettelee laajan kohdeyleisön, johon kuuluu talon emäntien ja porvareiden lisäksi armeijan ja kirkon väkeä, palvelijoita ja rakastajia. Joka tapauksessa oppaat antoivat neuvoja sekä yksityiseen että sosiaaliseen elämään (ks. Rouvillois 2006). Yksityiselämään käytösoppaat antoivat monimutkaisia ohjeita, jotka liittyivät ruokailuun, palveluskunnan ja isäntäväen suhteisiin ja riitteihin (esim. syntymä, avioliitto, suruajan vietto). Neuvot kohdistuivat sosiaaliseen elämään, kuten vierailuihin, päivällisiin ja tanssiaisiin, vastaanottoihin maaseudulla, tervehtimiseen (ks. jäljempänä) ja käyntikorttien jättämiseen. Jos vieras kävi ovella ilman, että häntä odotettiin, eikä ovea avattu, tapana oli jättää käyntikortti palvelijalle tai liu'uttaa kortti oven välistä; säännöt korttien laatimiseen ja jättämiseen taitteluineen olivat monimutkaisia (Rouvillois 2006, 164–165).

Käytösoppaat säätelivät erityisesti naisten ja miesten välisiä suhteita. Ranskalaisen naisen asema ei ollut kehuttava, sillä Napoleonin laki vuodelta 1804 oli asettanut naiset miesten holhoukseen (Rouvillois 2006, 90). Käytösoppaat ohjeistivat kuitenkin, että naisella oli *supériorité morale* eli moraalinen ylemmyys, mikä teki naisesta käytöstapojen ja kohteliaisuuden luonnollisen vartijan; joi-

https://doi.org/10.21435/tl.284

denkin käytösoppaiden mukaan vain naiset ”hioivat käytöstapoja” (*polissent les manières*) (Rouvillois 2006, 97). Tämän erityisaseman myötä naisille annettiin tiukempia sääntöjä kuin miehille, ja esimerkiksi tupakka oli naisilta kielletty (Rouvillois 2006, 97).

Ritarillisuus, *la galanterie,* oli käytösoppaiden ohjeissa voimissaan: nainen oli kuningatar, ja mies oli hänen ritarinsa (Rouvillois 2006, 90–92). Erään käytösoppaan tekijä, Madame Celnart, opasti ritarillisuutta näin:

> Hyvät tavat edellyttävät, että miesseuralainen tarjoaa kättään naiselle, joka kävelee hänen kanssaan. Ritarillisuus vaatii, että mies pyytää naiselta luvan kantaa, mitä vaivalloista tällä sattuu kädessään olemaan, esimerkiksi laukku, kirja, päivänvarjo (jos aurinko on mennyt jo varjoon). Jos nainen kieltäytyy, miehen on itsepintaisesti vaadittava saada kantaa naisen mukana ollut esine. Jos mies on kahden naisen seurassa, hän voi vapautua antamasta kättään kummallekaan naisista. (Rouvillois 2006, 93, käännös on kirjoittajan.)

Termit *galanteria* ja *galantti* olivat peräisin aikaisemmalta ajalta kuin 1800-luvulta. Esimerkiksi salonkien aikaan 1600–1700-luvuilla tehtiin ero siinä, osoittaako mies naiselle kohteliaisuutta vai onko tämä pelkkä liehittelijä, sillä vain ensimmäinen voi olla galantti herrasmies (Picard 2018 [1943], 107).

Käsittelen seuraavaksi tarkemmin yhtä kielellisen kohteliaisuuden keskeistä osaa eli puhuttelu- ja tervehdystapoja. Porvarillisen kohteliaisuuden oppaat ohjeistivat 1800-luvulla puhuttelua ja tervehtimistä, joiden avulla säädeltiin läheisyyttä ja etäisyyttä. Ajan puritanismin ja kohteliaisuutta koskevien ohjeiden mukaan julkisesti, *dans le monde*, tuli välttää kaikkea henkilökohtaista (Rouvillois 2006, 101). Rouvillois (2006, 102–103) on analysoinut ajan puhuttelukäytäntöjä aikuisten kesken seuraavasti: Julkisesti käytetty puhuttelumuoto oli teitittely, sillä naisen ja miehen välistä sinuttelua pidettiin rakkaussuhteen merkkinä. Rakkaussuhde tuli julkisilla paikoilla jopa unohtaa. Vaikka puolisot olivatkin tottuneet sinutteluun, kodin ulkopuolella tuli teititellä. Jotkut käytösoppaat pitivät julkista teitittelyä tyylikkäämpänä kuin sinuttelua, kun taas toisten

https://doi.org/10.21435/tl.284

mielestä sinuttelu oli kokonaan vastoin hyviä tapoja. Perheessä lasten tuli osoittaa kunnioitusta vanhemmilleen jokaisena hetkenä. Raamattuun perustuva ”kunnioita äitiä ja isääsi” mainittiin sekä laissa (*Code civil*) että käytösoppaissa (Rouvillois 2006, 108–109). Lapsen tuli kiittää pienemmästäkin asiasta, esimerkiksi jos hänelle annettiin jotakin tai jos hän välttyi ikävältä asialta, sillä ajan motto kuului näin: *le merci ne souffre aucune dispense* eli kiitos ei maksa mitään (Rouvillois 2006, 110).

Kunnioituksen vaatimus ei kuitenkaan tarkoittanut, että vanhempia olisi välttämättä pitänyt teititellä, vaan puhuttelu jakoi paitsi perheitä myös käytösoppaita (ks. Rouvillois 2006, 110–112). Paronitar de Bardi ohjeisti, ettei sinuttelua pitänyt sallia läheisissäkään ihmissuhteissa, koska sinuttelu tekee keskustelusta ”rahvaanomaista”. Esimerkkinä hän mainitsi kadulla kulkevat ihmiset, jotka ryhtyvät sinuttelemaan, kun haluavat loukata toisiaan. Toiset käytösoppaiden kirjoittajat, kuten Madame Celnart, iloitsivat vanhempien ja lasten välisestä sinuttelusta. Esimerkkinä hän antoi kuningas Ludvig Filipin ja tämän puolison: vaikka lapset kasvatettiin kurissa, se ei estänyt sinuttelua perheessä. Yksi vaihtoehto oli antaa perheiden itse valita sopiva puhuttelumuoto. Louis Verardin ohjeisti, että jos vanhemmat sinuttelivat lapsiaan, lapset voivat sinutella vanhempiaan, mutta jos vanhemmat teitittelivät lapsia, lastenkin tuli teititellä vanhempiaan. 1800-luvulta löytyi kuitenkin sellaisiakin käytösoppaita, joissa vanhempien ja lasten välinen teitittely tuomittiin, vaikka ensimmäiseen maailmansotaan mennessä sinuttelu vanhempien ja lasten kesken oli voittanut teitittelyn.

Tervehtiminen merkitsi kunnioitusta, ja sitä pidettiin kohteliaisuuden keskeisimpänä ulkoisena merkkinä (Rouvillois 2006, 95). Tervehtimisriitit olivat sekä monimutkaisia että tarkasti määriteltyjä (ks. Rouvillois 2006, 198). Tuttua ihmistä oli tervehdittävä, mutta jos kohtasi tuntemattoman kadulla, teatterissa tai matkalla, tervehtiminen oli vapaaehtoista. Tärkein sääntö oli tällöin, että kohdattua henkilöä tulisi häiritä mahdollisimman vähän. Tervehdykseen liittyi tavallisesti pelkkä *Monsieur*-puhuttelu, sillä ainoastaan palvelijat lisäsivät puhuteltavan aatelisarvon; poikkeuk-

https://doi.org/10.21435/tl.284

sen muodostivat herttuat, joita kuului puhutella M*onsieur le Duc* (Rouvillois 2006, 202).

1800-luvulla tervehtimisen yhteydessä koettiin suorastaan fobiaa fyysistä kontaktia kohtaan, varsinkin eri sukupuolta olevien henkilöiden välillä (Rouvillois 2006, 203). Rouvillois (2006, 203) on analysoinut tervehdyksiä seuraavasti: Tervehtiä voitiin joko päätä (tai ylävartaloa) taivuttamalla tai kättelemällä. Pään taivutukseen liittyviä tervehdyksiä eroteltiin kaksi, ranskalainen tervehdys ja englantilainen tervehdys. Ranskalaista tervehdystä pidettiin sydämellisenä ja eleganttina, kun taas salongeissa muodissa olevaa, minimalistista englantilaista tervehdystä kuvattiin kuivaksi ja automaattiseksi, ja sitä verrattiin puiseen nukkeen. Ranskalaisessa tervehdyksessä aloitteen teki mies, mutta kättelyssä roolit olivat päinvastaisia. Kättelyssä aloitteentekijä oli aina nainen, jollei kyse ollut lasten ja vanhempien välisestä suhteesta. Paronitar Staffe kertoi syyksi sen, että julkisesti nainen oli aina kuningatar, mutta Rouvillois'n (2006, 203) mukaan todellinen syy oli fyysisessä kontaktissa, sillä mies ei saanut koskaan tarttua kiinni naiseen.

On huomattava, että edellä kuvattu kaupunkilainen ja porvarillinen kohteliaisuus ei koskenut kaikkia ranskalaisia (ks. Rouvillois 2006, 269–270). Vuonna 1870 jopa 70 % ranskalaisista asui maaseudulla, ja heidän tapansa olivat kaukana porvariston tavoista. Maaseudulla luettiin vielä 1800-luvulla nuorille suunnattuja *civilitén* ja *honnête hommen* (ks. edellä) ohjeita, joista otettiin uusintapainoksia. Kun maaseudulta muutettiin kaupungistumisen myötä yhä enemmän suuriin keskuksiin, tavat kuitenkin yhdenmukaistuvat vähitellen.

Porvarillisen kohteliaisuuden kulta-aika ei monen mielestä ollut yhtä loistokas kuin 1600-luvun hovikohteliaisuus, joka oli toiminut mallina eurooppalaiselle kohteliaisuudelle. Porvarillisen kohteliaisuuden aika oli kuitenkin merkittävä, ja vielä nykyranskalaisetkin elävät tietyllä tavalla sen varjossa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Yksinkertaistuva kohteliaisuus 1900-luvun ranskalaisissa käytösoppaissa

Ensimmäinen maailmansota 1914–1918 merkitsi suurta yhteiskunnallista muutosta, ja vanhoja käytössääntöjä alettiin pitää vanhentuneina (ks. Montandon 1997, 34–36; Rouvillois 2006, 309). Vanha käytösetiketti oli huolehtinut etäisyydestä, mutta nyt se unohdettiin, mistä aiheutui Montandonin (1997, 34) mukaan vuorovaikutuksen suoruutta ja jopa kriisiytymistä: puhekumppaneita taputettiin olkapäälle, tuntemattomia kutsuttiin etunimellä ja toisia sinuteltiin tuttavallisesti. Tapojen muuttumiseen vaikuttivat esimerkiksi elämänrytmin nopeutuminen, autojen tulo ja naisten työnteko (Montandon 1997, 34–36).

Porvarillisen kohteliaisuuden (ks. edellä) muuttuminen järkytti käytösoppaiden laatijoita. Kreivitär Gatienne Riguidi kirjoitti vuonna 1928, että todelliset käytöstavat ovat käyneet mitä harvinaisimmaksi herkuksi:

> Äiti parka! Kuinka äiti olisi järkyttynyt nähdessään nykynuoret. En edes puhu peruskohteliaisuudesta, kuten käden laittamisesta suun eteen haukotellessa tai toteamuksesta ’Jumalan siunausta’, jos joku aivastaa, tai anteeksi pyytämisestä, jos vahingossa sattuu röyhtäisemään. Nykypäivänä luulisi illallisen lopussa olevansa Espanjassa, sillä niin paljon vatsaa koskevia vapauksia otetaan. Yksikään emäntä ei osaa plaseerata vieraita pöytään. Yksikään ei osaa pitää yllä keskustelua salongissa. Kohteliaisuus on kuollut – –. (Rouvillois 2006, 310, käännös on kirjoittajan.)

Rouvillois (2006) jakaa 1900-luvun ranskalaisen kohteliaisuuden kahteen osaan: ”pesäero porvarilliseen kohteliaisuuteen (1914–1950)” ja ”epävarmuuden aika (1950-luvulta 2000-luvulle)”. Pesäero porvarilliseen kohteliaisuuteen ei tapahtunut yhtäkkiä vaan vähitellen, jo ennen ensimmäistä maailmansotaa (ks. Rouvillois 2006, 311–312). Merkkejä muutoksesta oli näkyvissä 1800-luvun loppupuolella, kun käytösoppaissa valitettiin hyvien tapojen katoamisesta, ja niitä omistettiin ”katoavalle menneen ajan muistolle” tai ”huonosti kasvatetuille ihmisille”. Esimerkiksi kirjailija Guy de Maupassant oli kirjoittanut jo vuonna 1881 nekrologin ranska-

https://doi.org/10.21435/tl.284

laiselle kohteliaisuudelle. Myös tapojen amerikkalaistuminen oli alkanut jo ennen sotaa, kun kirjoissa esiintyi kuvauksia lyhenevistä tervehdyksistä, englantilaisista tervehdyksistä ja lakonisista sähkeistä.

Ensimmäinen maailmansota heikensi taloudellisesti sekä porvaristoa että jäljelle jäänyttä aatelistoa, jotka olivat tärkeimpiä porvarillisten käytöstapojen vartijoita (ks. Rouvillois 2006, 315–320). Sota oli tehnyt lopun koroilla eläjistä, ja rikkaudet olivat vaihtaneet omistajaa. Porvariston elämään kuuluneet palvelijat olivat kadonnutta luksusta, ja kaikki, myös naiset, joutuivat töihin. Jos aiemmin käytöstavat olivat olleet vapaa-ajan muovaavia, nyt niitä määrittelivät työt. Myös valtio tunkeutui yhä enemmän alueille, jotka olivat aikaisemmin kuuluneet yksityiselämän piiriin (yleinen järjestys, turvallisuus ja terveys). Valtion säännöt korvasivatkin porvariston vanhoja käyttäytymiskoodeja.

Ensimmäisellä maailmansodalla oli monia suoria ja epäsuoria vaikutuksia tapoihin, sillä tavat yksinkertaistuivat ja isänmaallistuivat (ks. Rouvillois 2006, 313–315). Rouvillois'n mukaan esimerkiksi Liselotte kuvasi vuonna 1917, kuinka lapsen syntymän ilmoitukset lyhenivät ja niitä lähetettiin vain lähimmille. Kastetilaisuudet, rippijuhlat ja häät pidettiin yksinkertaisin menoin. Suruajan vietto lyheni, ja omaiset määrittelivät itse sen keston. Liselotten johtopäätös oli, että ranskalaisista oli tullut yksinkertaisempia, jalompia ja aidompia. Käytösoppaista aikaisemmin poissa ollut isänmaallisuus nousi keskiöön, ja lapsille annettiin isänmaallisten sankareiden ja alueiden nimiä (esim. tytöille *Abertine*, *Alsace*, *Victoire* ja *Joffrette*).

Toisesta maailmansodasta lähtien käytösoppaiden nimissä esiintyi sana ”uusi” tai ”moderni” (*Nouveau Savoir-Vivre*, *Savoir-Vivre moderne*), joiden avulla korostettiin nykyisten tapojen eroavan vanhoista – kohteliaisuussäännöt yksinkertaistuivat entisestään, harvinaistuivat ja melkein kadottivat velvoittavan luonteensa (ks. Rouvillois 2006, 329). Toisen maailmansodan seurauksena kohteliaisuus tasa-arvoistui, kun eri yhteiskuntaluokista tulevat ihmiset kohtasivat toisiaan: miehet olivat rintamalla yhdessä, ja naiset hoitivat sairaalassa haavoittuneita, eikä kohteliaisuus voinut enää

https://doi.org/10.21435/tl.284

perustua erottelulle, hierarkialle ja etuoikeuksille (Rouvillois 2006, 330). Kaiken kaikkiaan nopeutunut elämänrytmi kävi huonosti yhteen menneen ajan monimutkaisten rituaalien kanssa, jotka edellyttivät, että aikaa oli käytössä loputtomasti (Rouvillois 2006, 332). Myös pukeutuminen yksinkertaistui, sillä autolla ajaessa silinterihattu osui kattoon ja takin liepeet jäivät auton oven väliin, eivätkä naisetkaan käyttäneet kiireessä niin paljon käsineitä kuin aikaisemmin (Rouvillois 2006, 334). Jotkut kokivat muuttuneet tavat käytössääntöjen köyhtymisenä, kun taas toiset luonnehtivat muutosta nuorennusleikkaukseksi (Rouvillois 2006, 349).

1950-luvulta alkaen kohteliaisuudessa vallitsi epävarmuuden aika. Tapojen modernisoituminen tarkoitti, että sydämen kohteliaisuus valtasi yhä enemmän alaa (ks. Rouvillois 2006, 350; vrt. myös edellä). Vihamielisyys kaikenlaista epätasa-arvoa kohtaan – oli sitten kyseessä ikä, sukupuoli tai olosuhteet – ja sosiaalisten hierarkioiden väheneminen yksinkertaistivat käytöstapoja edelleen, ja osa tavoista katosi.

Toisen maailmansodan jälkeen syntyi kohteliaisuuden vastaisia liikkeitä, jotka painottivat tasa-arvoa ja vapautta (Rouvillois 2006, 351). Feministinen liike vahvistui Ranskassa toisen maailmansodan jälkeen ja saavutti huippunsa 1970-luvun alussa (ks. Rouvillois 2006, 354–355). Naisen asema oli ollut Ranskassa huonompi kuin Suomessa: ranskalaisnaiset saivat äänioikeuden vasta vuonna 1945, kun taas suomalaisnaiset olivat päässeet äänestämään jo vuonna 1906. Simone de Beauvoirin (1949) keskeinen ajatus teoksessa *Le Deuxième sexe* (’Toinen sukupuoli’) oli, ettei naisen heikompi asema mieheen verrattuna ollut luonnollinen olotila vaan sosiokulttuurinen konstruktio. Feministit vastustivat vanhaa kohteliaisuutta, joka perustui eroille ja hierarkioille naisen ja miehen välillä (ks. Rouvillois 2006, 356–357). Feministit eivät halunneet tulla määritellyksi eleganssin, kauneuden ja viehätysvoiman kautta, eivätkä naiset tahtoneet enää kunnioittaa miesten valtaan perustuvia sääntöjä. Feministit vastustivat ritarillisuutta, jota he pitivät nöyryyttävänä ja seksistisenä, sillä se sisälsi ajatuksen naisen alempiarvoisuudesta (ks. edellä). Ranskalainen sosiologi Colette Guillaumin totesi esi-

https://doi.org/10.21435/tl.284

merkiksi näin: ”Ritarillinen tapa antaa naisen kulkea edellä saattoi kenties tarkoittaa yksinkertaisesti, ettei naista päästetä hetkeksikään silmistä. Eihän sitä koskaan tiedä: jopa hyvin korkeilla koroilla voi juosta – ja paeta.” (Rouvillois 2016, 357, käännös on kirjoittajan.)

Yleisellä modernisaation liikkeellä oli feministejä vaatimattomammat tavoitteet, eikä se vaatinut loppua porvarilliselle kohteliaisuudelle, vaan ainoastaan poistamaan muuttuneet asiat (ks. Rouvillois 2006, 359–360). Vuoden 1968 tienoilla julkaistuissa käytösoppaissa huomioitiin, että viidessäkymmenessä vuodessa ”kaikki” oli muuttunut: kulkuvälineet (metro, lentokone, taksi) ja viestintäkanavat (puhelin, televisio, radio).

Käytöstapojen modernisointi ei ollut kuitenkaan yksinkertainen tai lineaarinen prosessi (Rouvillois 2006, 360). Tavat yksinkertaistuivat tai jopa katosivat vähitellen (ks. Rouvillois 2006, 361–375). Suruajan vietto lyheni, ja lopulta siitä luovuttiin. Palveluskunnan ja isäntäväen suhteisiin liittyviä käytössääntöjä ei enää tarvittu. Porvariston vanha vierailukulttuuri muuttui, kun puhelin yleistyi: ihmiset pystyivät etukäteen varmistamaan, oliko henkilö kotona tai sopimaan vierailuajan, eikä käyntikorttia tarvinnut antaa ovella palvelijalle. Plaseerauskäytännöt höllenivät ruokapöydässä, kun ei tarvinnut huolehtia hierarkkisista suhteista. Vanhempien ja lasten väliset suhteet kävivät mutkattomimmiksi ilman vanhan hierarkian painolastia. Tyttöjen ja poikien väliset suhteet vapautuivat, ja niihin kuuluivat poskisuukot, sinuttelu ja kulujen jakaminen illanvietoissa; miehen ei myöskään tarvinnut enää kulkea naisen edellä portaissa. Ainoastaan avioliittoriitti tuntui säilyvän muuttumattomana. Käytösoppaissa saatettiin kuitenkin varoittaa, että uudet tavat olivat menneet liian pitkälle. Guislaine Lavergne kielsi oppaassaan *Le savoir-vivre du bonheur* (’Onnelliset käytöstavat’) vieraiden osallistumisen tiskeihin, vaikka sitä ulkomailla, kuten Ruotsissa, tapahtuikin. Hänen mielestään vieraalle oli sen sijaan annettava jokin mitättömän pieni askare, kuten kahvin tai tomaattimehun kaataminen, joka ei auta emäntää mutta luo vieraalle illuusion hyödyksi olemisesta (Rouvillois 2006, 375).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Suomenkielisiä käytösoppaita 1600–1900-luvuilla

Suomenkielisissä käytösoppaissa on kautta aikojen näkynyt ulkomaisia vaikutuksia, ja varhaiset oppaat olivat jopa käännöksiä tai mukaelmia vieraskielisistä oppaista. Kuten ranskankielisissä oppaissa, myös suomenkielisten oppaiden neuvot heijastelevat yhteiskunnallisia trendejä. 1600–1700-luvuilla suomenkieliset käytösoppaat perustuivat kristillisiin arvoihin, ja ne oli laadittu erityisesti nuorisolle. Sen sijaan 1800-luvulla käytösoppaiden ohjeet oli suunnattu etenkin kaupunkiin muuttaneille, jotka tarvitsivat neuvoja. Suomalaisten käytösoppaiden kulta-aikaa oli 1900-luku, jolloin yksinkertaistuvia tapoja ohjeistettiin entistä laajemmalle joukolle.

Käytösoppaita 1600–1700-luvuilla nuorisolle ja talonpojille

Suomi oli 1600–1700-luvuilla hierarkkinen yhteiskunta, joka kuului Ruotsin kuningaskuntaan. Säätyjä oli neljä: aatelisto, papisto (toisella sijalla Ranskasta poiketen), porvaristo ja talonpojat (Haikari ym. 2020, 11–12). *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* aineistosta on saatavilla Erasmus Rotterdamilaisen oppaan lisäksi neljä 1600–1700-luvuilla julkaistua opasta, jotka ovat *Huonen-Speili* (1699), *Lyhykäinen neuvo hyvihin ja siivollisihin ihmisten tapoin* (1761), *Ylösrakentavainen lastenkirja* (1764) ja *Neuvo lapsille yhteisestä kansasta* (1797) (ks. Heikkilä 2019). Tarkastelen seuraavaksi näitä neljää opasta.

Huonen-Speilin (1699) on kirjoittanut pappi Jonas Mennander. Se perustuu erilaiseen kontekstiin kuin Erasmus Rotterdamilaisen opas, eli talonpoikaiseen ympäristöön, jossa keskeistä oli tehdä ahkerasti työtä (Heikkilä 2019). Talonpoikaissääty oli tuohon aikaan säädyistä suurin, ja oppaalla lienee tavoiteltu laajaa yleisöä. Heikkilän (2019) mielestä *Huonen-Speili* ei välttämättä ollut varsinainen käytösopas, sillä teoksessa painottuu isäntien, emäntien, piikojen ja renkien työteliäisyys ja ahkeruus. *Huonen-Speilin* neuvot ovat runomittaisia, ja ne on ryhmitelty Raamatun käskyjen ympärille

https://doi.org/10.21435/tl.284

(ks. Suolahti 1993[4], 15–18). Raamatun ja saarnakirjallisuuden mukaisesti tyttöjä ohjeistettiin pysymään kotona ja tekemään töitään. Esimerkkinä annettiin Maria, joka kohtasi enkelin kotona, kun taas Jaakobin tytär Dina juoksenteli ilman asiaa kodin ulkopuolella ja joutui häväistyksi.

Seuraavalla vuosisadalla julkaistiin käytösopas *Lyhykäinen Neuwo Hywihin ja Siwollisihin Ihmisten Tapoin* (1761). Syynä julkaisuun lienee ollut Erasmuksen oppaan vaikea saatavuus (Heikkilä 2019). Kyseessä on lyhyt, parinkymmenen sivun pituinen opas. Oppaassa vuorottelevat kysymykset ja vastaukset, ja se on suunnattu nuorille. ”Nuoruden Ijällä – – owat Silmät, caswot, Kädet, Jalat ja caicki muut Jäsenet wielä pehmiät ja notkiat Hywihin Tapoin tottuman. Silloin taitawat Ajatuxet, Puheet, Käytöxet ja työt wielä helposti hywäntapaisix tulla harjoitetux.” (Heikkilä 2019.)

Vuoden 1761 oppaan tavat kontrolloida kehoa tuovat mieleen ranskalaisen Sallen oppaan. Suolahti (1993, 22–24) kuvaa, miten ylhäisen luo menevää nuorukaista ohjeistettiin. Nuorukaisen oli oltava siisti: kädet ja kasvot oli pestävä, kynnet leikattava sekä hiukset oli harjattava ja lyhennettävä. Ovensuuhun oli seisahdettava, kunnes pyydettiin sisään. Kehoa oli tarkasti kontrolloitava myös istuessa: jalat ristissä ei saanut istua, eikä jalkoja saanut työntää liian kauas tuolista. Tuolilla ei saanut myöskään istua selkä kenossa, eikä tuolilla sopinut itseään heiluttaa. Lapset suhtautuivat vanhempiinsa alamaisen tavoin: joissakin käytösohjeissa lapsia kiellettiin sinuttelemasta vanhempiaan. Suolahti (1993, 21) on kuvannut vanhempien ja lasten suhteita näin: ”– – kuuliaisuus-, tekisi mieli sanoa palvelussuhdetta, jossa lapsi oli vanhempiinsa.”

Pian 1761 ilmestyneen oppaan jälkeen julkaistiin toinenkin nuorisolle suunnattu käytösopas nimeltä *Ylösrakendawainen Lasten Kirja* (ks. Heikkilä 2019). Oppaan oli kirjoittanut saksalainen pappi Johann Jacob Rambach, joka ehti kuolla ennen suomen-

4 Gunnar Suolahden teos *Vuosisatain takaa* ilmestyi ensimmäistä kertaa 1913. Matti Klingen toimittamassa vuoden 1993 laitoksessa on lisäksi artikkeleita muista julkaisuista.

https://doi.org/10.21435/tl.284

kielisen käännöksen ilmestymistä. Oppaan suomentaja on jäänyt tuntemattomaksi. Teoksen pohjavire on kristillinen, ja esimerkiksi pöytätapoja koskevissa ohjeissa kaikuu Erasmuksen vaikutus. Kirjasta julkaistiin uusi suomennos *Kaikille Nuorukaisille ja Lapsille Annetut Christillisen Elämän Ojennuxet* jo kolme vuotta ensimmäisen version jälkeen, kenties aikaisemman oppaan saaman suuren suosion vuoksi. Uudessa versiossa ohjeiden lukumäärää oli vähennetty.

Vuonna 1797 ilmestyi Marttilan kirkkoherran Jacob Zidénin käytösopas *Neuwo Lapsille, Yhteisestä Kansasta*, joka on kirjoitettu runomuotoon (ks. Heikkilä 2019). Oppaan neuvot kohdistuvat esimerkiksi aamutoimiin ja tervehtimiseen, ja ne on suunnattu yksinkertaisissa oloissa eläville, tavallisille lapsille. Oppaassa käytettiin myös hellitteleviä puhuttelusanoja (esim. *kulta* ja *kultamurunen*).

> Peittos, kuin on ajosa,
> Tuolla sängyn jalwosa,
> Itze ylös laita.
> Itze oljet ojenna,
> Sia riepu rakenna.
> Kilti lapsi taita.
>
> (Heikkilä 2019.)

1600–1700-luvun suomenkieliset käytösoppaat pohjautuivat kristillisiin arvoihin ja opetuksiin. Ne olivat usein pappien kirjoittamia ja saaneet vaikutteita ulkomaisista oppaista.

1800-luvun tervehdystapoja ja käytösoppaita

1800-luvulla teollistuminen ja kaupungistuminen lisäsivät käytösoppaiden tarvetta. Kun yhä useampi suomalainen muutti maalta kaupunkiin, myös aikuiset – eivätkä pelkästään lapset – tarvitsivat neuvoja käyttäytymiseen. Vuonna 1809 Suomi irrotettiin Ruotsin kuningaskunnasta, ja Suomesta tuli autonominen osa Venäjän keisarikuntaa. Suomalaisia säätyjä ei kuitenkaan liitetty venäläisen aatelin osaksi (Snellman 2020, 331).

https://doi.org/10.21435/tl.284

1800-luvun suomenkieliset käytösoppaat olivat usein mukaelmia ulkomaisista lähteistä, mutta ajalta on säilynyt kuvaus, joka koskee Satakunnassa sijaitsevan Tyrvään pitäjän talonpoikaisia tervehdys- ja puhuttelutapoja vuodelta 1853 (Warelius 1855). Kuvaus on harvinaisuus, sillä suomalaisia tervehdystapoja on historiallisesti tarkasteltu vain vähän (Virtanen 1988, 221). Koska suomenkielisistä käytösoppaista on saatavilla vain vähän tutkimusta, laajennan käytösoppaiden esittelyä Wareliuksen kuvauksella, ja tarkastelen oppaita vasta tämän jälkeen.

Wareliuksen (1855) mukaan pienellä paikkakunnalla tervehdittiin sekä tuttuja että tuntemattomia, ja tervehdystavoissa näkyi kristinuskon vaikutus (esim. *jumal-antakoon* ja *haltuun-herran*).

> Tervehdykseksi sanoo vieras tultuansa: ”hyvää-huomenta” (hyvää-päivää taikka ehtoota), johon vastataan ”jumal-antakoon”. Samat sanat käytetään tielläkin vastuksiin tullessa ja ohitse mennessä, sekä tutuille että tuntemattomille. Vanhaan aikaan sanottiin: ”kiäs-auks” (Kiesus[5] avuksi). Lähtevä lausuu: ”hyvästi-nys”, jonka vastaus on: ”hyvästi-hyvästi”; taikka jumalan-haltuun,” vastaus ”haltuun-herran”. Ystävällisempi tervehdys on kätteleminen, jota seuraavat sanat: ”jumal-an-terveeksi;” naisväki syleileekin keskenänsä.
>
> (Warelius 1855, 90)

Warelius (1855, 90–91) kuvasi myös talonpojan lakin käyttöä ja esitti huomioita eri yhteiskuntaluokista tulevien henkilöiden kohtaamisista. Mies piti lakin päässä sekä sisällä että ulkona, paitsi syödessä ja kirjaa lukiessa. Jos talonpoika kohtasi ulkona herrasväkeä, puhutteli heitä tai oli samassa huoneessa heidän kanssaan, talonpoika otti lakin käteensä. Myös naiset peittivät päänsä: ”Avio-vaimon on pää enimmiten peitossa, kumminkin syödessä lasta imettäessä ja muissa tärkeissä toimissa” (Warelius 1855, 91). Tervehdittäessä vain herrasväelle kumarrettiin. Kuvauksen kohteena oli myös puhuttelutavoissa tapahtunut muutos. Wareliuksen (1855, 91) mukaan teitittely oli lisääntynyt 1800-luvun puolivälissä:

5 Jeesus

https://doi.org/10.21435/tl.284

”Teitittelеminen on ollut tapana jo näiden ihmisten muistin ajan, vaikkei ennen niin isossa mitassa kuin nyt.” Kun sata vuotta aikaisemmin oli teititelty herroja, Warelius raportoi laajasta teitittelystä Tyrväällä: ”Nyt teitittelee jokainen vanhempiansa ja kaikkia vanhoja niin myös uljaita nuoriakin, moni aviokumppaniansakin ja muita yhtikäisiänsä; muutama vaimo-ihminen kaikkia ihmisiä.” (Warelius 1855, 91.)

Myös 1800-luvun käytösoppaissa huomioitiin tapojen muutos. Kun Suomi oli teollistumisen myötä kaupungistunut, säädyttömien joukko oli kasvanut. Vuonna 1890 säätyjaon ulkopuolella eli peräti 70 prosenttia suomalaisista (Virtanen 1988, 93–94). Kun 1800-luvun loppua kohti yhä enemmän väkeä muutti maaseudulta kaupunkiin, tarve opettaa käytöstapoja lisääntyi. Suomenkielisen käytösoppaan *Ei sovi* (2009 [1886]) sisältö oli muokattu ruotsalaisesta (*Det passar sig inte*) ja saksalaisesta (*Es schickt sich nicht*) lähteestä. Pieni kirjanen perusteli tarvettaan sillä, että käytöstavat erosivat maaseudulla ja kaupungissa: ”Moni nuorukainen ja neitonen, joka sydänmaasta on joutunut kaupunkiin ja siellä ensikerran hienoon seuraan, astuu aroin askelin ja punehtuvin poskin vierashuoneen lattialla epätietoisena siitä, miten käyttäytyisi.” (*Ei sovi* 2009 [1886].)

Ei sovi-oppaassa tehtiin erottelu sukupuolten välillä, sillä ”nuorukaiselta” vaadittiin enemmän kuin ”neitoselta”. Oppaassa vaadittiin kontrolloimaan kehoa kuten vanhoissa ranskalaisissa käytösoppaissa: jos nuorukainen käyttäytyy epäsopivasti, rouvat tekevät ”moittivia arvosteluja hänen ryhdistään, esiintymisestään, kumarruksistaan y.m”. Oppaan lähtökohtana oli negaatio eli asiat, joita käyttäytymisessä tulisi välttää. Ohjeet oli jaettu yhdeksään lukuun: I Ruokapöydässä, II Puvussa ja esiintymistavassa, III Vierashuoneessa, IV Julkisuudessa, V Puheessa, VI Kirjevaihdossa, VII Vieraissa käynneillä, VIII Yleisesti ja IX Naisille erittäin. Ohjeet koskevat asioita, joista Warelius (1855) raportoi (ks. edellä).

> Ei sovi yksityisessä toimistohuoneessa pitää lakkia päässään. Se on yhtä sopimatonta kuin lakin päässä pitäminen vierashuoneessakin. (*Ei sovi* 2009 [1886], 21.)

https://doi.org/10.21435/tl.284

> Ei sovi kaikille huoneessa oleville henkilöille tarjota kättään. Jos isäntä ja emäntä tarjoovat kätensä, niin käteltäköön heitä; kaikille muille on kumarrus tervehdyksenä kylliksi. (*Ei sovi* 2009 [1886], 22.)

> Ei sovi aloittaa kirjettä sanoilla ”rakas neiti!”, ”rakas herra!”. On kirjoitettava: ”K.K. Neiti”, ”K.K. Herra Kamreeri ja Ritari” j.n.e.” (*Ei sovi* 2009 [1886], 35.)

Kun *Ei sovi* -opas ohjeistaa ottamaan lakin pois päästä, Wareliuksen kuvaus vahvistaa, että ainakin Tyrväällä näin oli tapana tehdä. Kumarruksen suhteen vaikuttaa siltä, että Tyrväällä kumarrettiin vähemmän kuin oppaassa ohjeistettiin. Kun Warelius kuvasi puhuttelua puheessa, oppaassa ohjeistettiin puhuttelumuotoja kirjeessä. Koska *Ei sovi* -opas oli sovitettu suomen kielelle kansainvälisistä lähteistä, ulkomaiset vaikutukset ohjeisiin ja vaatimus suomalaisuudesta tuntuivat toisinaan ristiriitaisilta.

> Ei sovi kääntää nimikorttinsa toista kulmaa merkiksi, että on itse sen jättänyt. (*Ei sovi* 2009 [1886], 53.)

> Ei sovi unohtaa eroavaisuutta merkityksessä lauseparsien ”nobles [sic][6] oblige” ja ”richesse oblige” välillä (*Ei sovi* 2009 [1886], 68.)

> Ei sovi sivistyneen Suomalaisen, joka rakastaa maataan ja kansaansa puhua ruotsinkieltä, jollei siihen ole välttämätöntä tarvetta. (*Ei sovi* 2009 [1886], 43.)

Näitä ohjeita lukiessa herää kysymys, kuinka tärkeitä käyntikortit olivat 1800-luvun lopun suomalaiselle tai kuinka moni osasi ranskaa. Suomen kielen korostaminen kuului toki ajan henkeen, mutta muuten muissa kielissä, kuten ranskan käytössä, ei nähty ongelmaa.

1800–1900-lukujen vaihteessa ilmestyi *Hieno käytös eli Seurusteluopas*, joka on avoimesti saatavilla digitalisoituna. Se on ilmeisesti mukaelma kansainvälisestä oppaasta, jonka kirjoittaja on pysynyt

6 Oppaan tekstissä on kirjoitusvirhe (p.o. ’noblesse’).

https://doi.org/10.21435/tl.284

tuntemattomana (Heiskanen 2017). Oppaan tavoitteena oli opettaa seurustelutapoja ”suomalaiselle tervaskannolle”:

> Suomen kansan luonne on jörömäinen. Se ei paljoakaan välitä henkevämmästä seurustelusta. Jurosti suomalainen tervaskanto esittää asiansa ja töykeästi hän kysyttäessä vastaa. Hänestä on samantekevää miksi toinen hänen arvostelee, ei hän teeskentele eikä vaivaidu kohteliaisuuksilla, on se kun on eikä halua muuta ollakaan. (*Hieno käytös eli Seurusteluopas.*)

Oppaassa perustellaan seurustelutapojen tarvetta sillä, että ”emme elä enää sellaisessa erakkomaisessa yksinäisyydessä että saisimme jättää sivistyneen maailman yleistyneet seuratavat huomioonottamatta”. Oppaassa käsitellään kehon kontrollia, kuten ryhtiä, mistä tulee mieleen varhaisemman ajan ranskalaiset oppaat. Aiheina ovat myös kohteliaisuus julkisissa paikoissa, seurustelupiiri (nuoret, miehet vs. naiset) ja vierailut. Nuorille ohjeistetaan seuran valintaa: ”Kehoituksemme nuorisolle: Valitkaa huolella lähempi seurapiirinne.” Ristiriitaista on kuitenkin se, että naisten ja miesten välisissä suhteissa opas sysää vastuun ja syyn naisille. Toisin sanoen seura ei kuitenkaan ole yhtä merkityksellinen kuin naisen oma käytös: ”Hyvin paljon riippuu naisista itsestään millaista kohtelua he miehen puolelta saavat osakseen. Jos he eivät ymmärrä asettaa sopivaisuusrajoja täysin huomattavaksi, eivätkä pidä valpasta huolta tuolta tuon rajan vartioimisesta, syyttäkööt itseään jos siitä saavat kärsiä varsin pian koituvan rangaistuksen.” (*Hieno käytös eli Seurusteluopas*.)

1800-luvun oppaissa korostettiin kaupunkilaisia käytöstapoja, joita oli tarpeen opettaa maaseudulta kaupunkiin muuttaville nuorille ja aikuisille. Ulkomaiset, kuten ranskalaiset vaikutukset, saavat kuitenkin pohtimaan, kuinka tarpeellisia kaikki ohjeet olivat suomalaisille.

Yhtenäistyvät käytössäännöt 1900-luvun oppaissa

1900-luvulla suomalainen yhteiskunta tasa-arvoistui, ja vuosisadan alussa säätyvaltiopäivät lakkautettiin. Kaupungistuminen jat-

https://doi.org/10.21435/tl.284

kui ja voimistui erityisesti 1960-luvulla. Muuttunut yhteiskunnallinen tilanne lisäsi tarvetta käytösohjeisiin, joita annettiin oppaiden lisäksi esimerkiksi *Kotiliesi*-lehdessä, jossa vastattiin kansalaisten elämään ja tapoihin liittyviin kysymyksiin (Laatikainen 2010, 9). Yleisesti ottaen 1900-luku oli suomenkielisten käytösoppaiden kulta-aikaa. Yhteiskunnallisen kehityksen myötä käytösoppaissa esitetyt kohteliaisuussäännöt yhtenäistyivät.

Sinnemäki (1988) tarkasteli sosiologian pro gradu -työssään suomalaisia käytösoppaita vuosilta 1886–1986. Sinnemäen aineisto käsitti kuutisenkymmentä kirjoittajaa, joista noin puolet oli miehiä ja puolet naisia, ja mukana oli myös muutama anonyymi kirjoittaja. Käytösoppaiden julkaiseminen kiihtyi Suomen itsenäistymisen jälkeen. Oppaiden lähteet olivat monesti kansainvälisiä (vrt. myös edellä). Käytösoppaiden kirjoittajina toimivat yhtäältä toimittajat ja kansainvälistä kokemusta hankkineet diplomaatit, ja toisaalta opettajat, 1960-luvulle asti erityisesti kansanvalistushenkiset ja isänmaalliset kansakoulunopettajat (Sinnemäki 1988, 116). Sinnemäen (1988, 121) analyysin mukaan kirjoittajien maalaamat kuvat suomalaisista erosivat toisistaan, sillä toimittajien ja diplomaattien oppaissa esiintyvä suomalainen oli ”sivilisoituneempi” kuin opettajien ja kansanvalistajien oppaiden suomalainen, jonka käytöksen puutteita selitettiin suomalaisen sivistyksen nuoruudella. Jälkimmäisissä oppaissa suomalaisen ihmistyypin todettiin muodostuvan ”ryyppäävästä ja kiroilevasta, hihaansa niistävästä tai nenäliinansa sisältöä tarkastelevasta, ruokapöydässä maiskuttavasta, likaisesta grobiaanista, joka ei piittaa mistään eikä kunnioita ketään” (Sinnemäki 1988, 121).

Käytösoppaiden tavoitteena oli Sinnemäen (1988, 134) mukaan nostaa suomalainen kansakunta sivistyskansojen joukkoon. Sinnemäen havainto vahvistuu, kun tarkastelee esimerkiksi Helmi Saarenheimon (1909) opasta *Hieno käytös: seurusteluohjeita*, jossa hän kertoo oppaansa saksalaisista vaikutuksista ja käyttää myös ranskan- ja italiankielisiä sanoja kuvaamaan hyväkäytöksistä ihmistä.

https://doi.org/10.21435/tl.284

> –– olen noudattanut enimmäkseen saksalaisen toht. von Lambertin seuraelämää varten viitottamaa latua, pyyhkien kuitenkin tyystin pois kaikki erityisesti saksalaisia ”hyviä tapoja” koskevat ohjeet ja liittäen lomaan joukon eri tahoilla maailmaa vuosien vieriessä tekemiäni omia huomioillepanojani seurustelutaidosta. –– ohjeisiin on jäänyt epäilemättä joukko aukkoja, jotka kuitenkin asianomainen voi seurustelutavoissa pitemmälle päästyään itse täyttää, opittuaan ymmärtämään, mitä sanoilla ”gentlemanni” (*gentil-homme*, *gentiluomo*) ja ”maailman-nainen” (*grand-dame*) tarkoitetaan ––. (Saarenheimo 1909, 6.)

1900-luvun suomenkielisissä käytösoppaissa tapahtui muutos kohti yhtenäisiä käytössääntöjä. Ennen sotia ilmestyneiden oppaiden kotikuva oli Sinnemäen mukaan (1988, 79) ”suurimmalle osalle kansasta täydellinen haavekuva”. Sinnemäen (1988) mukaan tasapainoilu maalaisten ja kaupunkilaisten käytöstapojen välillä oli ajoittain koomista, kun samassa oppaassa kiellettiin veitsen laittaminen suuhun ja neuvottiin ranskankielisten käyntikorttimerkintöjen tekemistä. Tällainen tasapainoilu näkyi esimerkiksi nimimerkki Äkäpussin (1926) pohdinnassa, joka kohdistui yhtäältä talonpoikaisrengiltä ja toisaalta kreiviltä tai paronilta vaadittavaan kohteliaisuuteen:

> Väitetään ehkä, että vaatimukset eri ihmisiin nähden ovat erilaisia, ettei talonpoikaisrengiltä voida vaatia, että hän nostaisi pudotetun nenäliinan lattialta, suutelisi kädelle ja kumartaisi määrätyllä tavalla, niinkuin kreiveiltä ja paroneilta voi vaatia. Tavallaan se onkin totta. Mutta talonpoikaisrengiltä voidaan vaatia, että hän on kohtelias omalla tavallaan, esim. että hän antaa tuolin väsyneelle tai on sylkemättä emännän puhtaalle lattialle. Oikeastaan hän siis voi olla ja onkin usein kohtelias, vaikkei hän ole kuullut puhuttavankaan käsien suutelemisesta, mikä tietenkin tuntuisi naurettavalta. (Äkäpussi 1926, 8.)

Vaikka eroja talonpoikaisrengin ja paronin välillä esiintyikin, Äkäpussin mielestä myös ensin mainitulta on vaadittava omanlaistaan kohteliaisuutta, kuten huomaavaisuutta muita ihmisiä kohtaan. Äkäpussi ohjeisti myös, ettei maalaisten tarvinnut pelätä kaupunkilaisia, koska sisimmässään molemmat olivat samanlaisia

https://doi.org/10.21435/tl.284

ja pitivät tärkeinä yhtäläisiä asioita. Kaupunkilaiset olivat kuitenkin kiireisiä, jolloin seurustelu maalaisen kanssa oli kaupunkilaiselle ”todellinen virvoitus ja oppi”, sillä suomalainen talonpoika osasi kuitenkin puhua ”kuin mikä maailmanmies tahansa” (Äkäpussi 1926, 61–62). Kyse ei ollut oppineisuudesta vaan ennemminkin ”sydämen sivistyksestä ja synnynnäisestä aateluudesta” (Äkäpussi 1926, 61–62). Tällainen käsitys löytyy myös parikymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneestä Hemdalin (1944, 3) oppaasta *Käyttäytymisen taito*: ”Herrat ja narrit, ylhäiset ja alhaiset seuraavat samaa etikettiä”. Vaikeasti muistettavien sääntöjen sijaan Hemdal (1944, 4) painotti kolmea yleistä käskyä ”Ole luonnollinen”, ”Tee kuten muutkin” ja ”Maassa maan tavalla”. Hän perusteli etiketin tarpeellisuutta sillä, että ihmisten välinen seurustelu olisi joustavampaa.

Sinnemäen (1988) mukaan suositut aiheet vaihtelivat 1900-luvun käytösoppaissa. Päivälliskutsut olivat kaikkein yleisin aihe, jota käsiteltiin yli 30 oppaassa, ja muita tyypillisiä teemoja olivat esittely ja tervehtiminen. Uskonnollisia rituaaleja käsiteltiin eniten vuosina 1945–1970, minkä jälkeen niitä esiintyi vähemmän. Myös eleiden ja ilmeiden sääntely harvinaistui 1900-luvun edetessä. Sinnemäen (1988) keskeinen tutkimustulos koski muutosta käytösoppaiden ohjeissa: kun sotien välillä esitellyt koodit olivat lähellä perinteistä säätyläisetikettiä, toisen maailmansodan jälkeen julkaistut oppaat oli suunnattu aikaisempaa enemmän tavallisille ihmisille ja käytössäännöt olivat yksinkertaistuneet.

Laajin suomenkielinen käytösopas 1900-luvulla oli Tuomi Elmgren-Heinosen (1954) *Käytöksen kultainen kirja*, jonka suosiota internetsivusto ”Naisten ääni” -hanke on kuvannut. Kirjasta otettiin seitsemän painosta, joista viimeisin ilmestyi vuonna 1969. Kun Suomi avautui länteen ja oli liittynyt Yhdistyneiden kansakuntien ja Pohjoismaiden neuvoston jäseneksi, tarve saada opastusta länsimaiseen tapakulttuuriin oli lisääntynyt. Elmgren-Heinonen painotti toisen ihmisen kohteliasta huomioon ottamista, ja hänen ohjeensa kohdistuivat muun muassa kaupunkilaiselämään ja juhlallisuuksiin.

Yhteiskuntaluokkien väliset erot esimerkiksi ylemmän keskiluokan ja työväestön välillä pienenivät 1980-luvulle tultaessa (ks.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Sinnemäki 1988). Kuten Ranskassa, myös Suomessa vanhaa tapajärjestelmää pidettiin vanhentuneena, sillä se oli epätasa-arvoisesti luonut erilaisia käytösmalleja nuorille ja vanhoille tai hallitsijoille ja hallittaville. Myös naisen asema oli vapautunut Suomessa 1960–1970-lukujen vaihteessa eurooppalaisen mallin mukaisesti, eikä naista nähty enää pelkästään sukupuolensa edustajana tai miesseuralaista vailla olevana. Nopea muutos naisen asemassa näkyy käytösoppaiden ohjeissa, jopa samojen kirjoittajien teksteissä. Vuonna 1970 Elmgren-Heinonen ja Virkkunen tekevät oppaassaan *Ne hyvät tavat* eron miesten ja naisten ravintolakäyttäytymisen välillä. Miehistä todetaan näin: ”*Miehellä*, yksin tai seurassa, ei ole käyttäytymisongelmia ravintolassa.” (Elmgren-Heinonen & Virkkunen 1970, 152). Sen sijaan naisen meneminen yksin ravintolaan vaati oppaassa pidemmän pohdinnan, varsinkin jos nainen aikoi syödä siellä itsekseen illalla:

> *Nainen*, kuten mieskin, voi yksin aterioida ravintolassa mihin aikaan päivästä hyvänsä. Asia muuttuu pulmalliseksi, jos hän menee illalla yksin syömään hyvän aterian viineineen ja viipyy pöydässään kauan. Hänellä voi olla pätevä syy yksinoloon, esimerkiksi se, että hän on virkamatkalla ventovieraassa kaupungissa ja tahtoo rentoutua työn jälkeen mieluummin ravintolassa kuin hotellihuoneessaan, varsinkin, jos hän asuu hotellissa, missä ravintola on. Hänen pukeutumis- ja käyttäytymistapansa on paras turva tunkeilijoita vastaan. (Elmgren-Heinonen & Virkkunen 1970, 157.)

Kuten 1800–1900-luvun taitteessa ilmestyneessä oppaassa (ks. edellä), vuoden 1970 oppaassa vastuu toisten käytöksestä langetettiin naiselle, tämän pukeutumiselle ja käytökselle. Kahdeksan vuotta myöhemmin Seppälä ja Virkkunen (1978, 256) kertoivat, miten suhtautuminen naisiin ravintolassa oli muuttunut: ”Nykyään ei enää pidetä sopimattomana myöskään sitä, että nainen menee tanssiravintolaan naisseurassa tai yksinään.” Oppaansa saatesanoissa Seppälä ja Virkkunen (1978) huomioivat myös laajemman muutoksen tapakulttuurissa:

https://doi.org/10.21435/tl.284

> Uudet ajat, uudet tavat, sanoo vanha ranskalainen sananparsi nasevasti. Näin epäilemättä on, ja tämän päivän ihmiselle ei ole mikään uutinen sekään, että tavat vaihtelevat myös mm. maantieteellisten ja yhteiskunnallisten erojen mukaan, eri tavoin eri puolilla maailmaa. – – Yleisten käyttäytymissääntöjen ja -normien asema on järkähtänyt, halu vapautua etiketin määräyksistä lisääntynyt. Toisaalta hyvien tapojen merkitys ei ole hävinnyt, pikemminkin on kysymys tarpeesta kehittää ajallemme sopivaa entistä mielekkäämpää käytös- ja tapakulttuuria, jossa arvoa annetaan myös henkilökohtaisille ratkaisuille. Hyvän käytöksen perustana on edelleen toisen ihmisen kunnioitus. (Seppälä & Virkkunen 1978, 5.)

Oppaan tekijät Seppälä ja Virkkunen (1978, 46) arvioivat tapakulttuurin muutoksen positiiviseksi: ”– – tavat ovat yksinkertaistuneet, luojan kiitos.” 1900-luvun suomalaisissa oppaissa ilmennyt käytöstapojen yksinkertaistuminen ja vapautuminen vastaa laajemminkin eurooppalaista trendiä, sillä sama tapahtui myös Ranskassa. Käytösohjeista tuli aikaisempaa enemmän ”kaikille sopivia” ja samalla myös vähemmän velvoittavia.

Yhteenveto

Eurooppalaisella tapakulttuurilla on yhtenäinen pohja. Erasmus Rotterdamilaisen vuonna 1530 ilmestynyt opas oli vaikutusvaltainen sekä Ruotsiin kuuluvassa Suomessa että Ranskassa, vaikka suomenkielinen käännös ilmestyikin vasta yli sata vuotta alkuperäisen oppaan ilmestymisen jälkeen. Erasmuksen nuorille suunnattu opas oli saanut vaikutteita muun muassa kristinuskosta, ja sen tavoitteena oli esittää säännöt, jotka kaikki voisivat hyväksyä.

Kun verrataan suomalaisia ja ranskalaisia historiallisia käytösoppaita, huomataan sekä eroja että yhtäläisyyksiä. Ranskassa julkaistiin 1600-luvulla hovietikettiin perustuvia käytösoppaita, joita ei ilmestynyt suomen kielellä. Suomenkieliset 1600–1700-luvuilla ilmestyneet oppaat olivat saaneet vaikutteita kristinuskosta, ja ne oli useimmiten suunnattu nuorille ja toisinaan myös talonpoikaisväestölle. Ranskassa julkaistiin erityisesti 1700-luvulla kristinuskosta

https://doi.org/10.21435/tl.284

vaikutuksensa saaneita ja kehon kontrollia korostavia oppaita. Yhteiskunnalliset muutokset, kuten porvariston nousu, kaupungistuminen ja teollistuminen, vaikuttivat käytösoppaiden ohjeisiin, ja muutokset tapahtuivat Ranskassa aikaisemmin kuin Suomessa. 1800-luku oli Ranskassa porvarillisen kohteliaisuuden ja käytösoppaiden kulta-aikaa, kun taas Suomessa käytösoppaita alettiin julkaista enemmän vasta 1900-luvulla itsenäistymisen ja säätyjaon purkautumisen jälkeen. Mitä lähemmäs nykyaikaa mennään, sitä enemmän käytösoppaiden antamat ohjeet ovat yksinkertaistuneet ja yhtenäistyneet Suomessa ja Ranskassa. Varsinkin toisen maailmansodan jälkeen käytösoppaat suuntasivat neuvonsa yhä enemmän tavalliselle kansalaiselle, eikä käytöstapojen tavoitteena enää ollut erotella ihmisryhmiä. Tietyt liikkeet, kuten feminismi, ovat myös ravistelleet käsityksiä käytöstavoista ja madaltaneet eroja naisten ja miesten odotetussa käytöksessä.

Käytösoppaisiin perustuva historiallisen kohteliaisuuden tarkastelu on rajoittunut dominoiviin, eliitin käytösnormeihin. Kyse on siis preskriptiivisistä normeista eli siitä, miten pitäisi käyttäytyä. On vaikeaa tietää, missä määrin edes yläluokka noudatti kaikkia käytösihanteita. Preskriptiivisten normien tarkastelu käytösoppaiden valossa antaa kuitenkin kiinnostavaa tietoa kunkin ajan tavoiteltavista käytöstavoista ja trendeistä. Suomalaiset käytösoppaat ovat saaneet vaikutuksia ulkomaisista oppaista, joita on käännetty tai joista on tehty mukaelmia. Käytösoppaiden historiallinen tarkastelu osoittaa, miten käytösihanteet ovat muuttuneet vuosisatojen kuluessa. Kohteliaisuus ja tapakulttuuri ovat siis jatkuvassa muutoksessa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pohdittavaa

1. Miksi käytösoppaita tarkastelemalla voidaan sanoa, että eurooppalaisella kohteliaisuudella on yhtenäinen perusta?
2. Miksi käytösoppaat sopivat muuttuvien kohteliaisuusnormien tutkimiseen? Mitä muita sopivia aineistoja keksit?
3. 1600-luvun kohteliaisuutta on kutsuttu ranskalaisen kohteliaisuuden kulta-ajaksi. Pohdi, millä perusteella tällaisia luokitteluja tehdään. Voiko tietyn ajan kohteliaisuuden arvottamiseen liittyä myös ongelmia?
4. Miten ranskalainen kohteliaisuus on muuttunut käytösoppaiden valossa 1600-luvulta 1900-luvulle?
5. Miten kohteliaisuusnormit ovat muuttuneet suomenkielisissä käytösoppaissa 1600-luvulta 1900-luvulle?
6. Miten suomenkieliset historialliset käytösoppaat ovat eronneet ranskalaisista?

Lisäluettavaa

Paalumäki, Heli & Salmi, Hannu (toim.) 2005: *Erasmus Rotterdamilainen. Kultainen kirja. Nuorten hyvistä tavoista*. Turku: Faros.

Paternoster, Annick & Fitzmaurice, Susan (toim.) 2019: *Politeness in Nineteenth-Century Europe*. Amsterdam: John Benjamins.

Paternoster, Annick 2022: *Historical Etiquette. Etiquette Books in Nineteenth-Century Western Cultures*. Lontoo: Palgrave Macmillan.

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

II

Käsityksiä suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

Tutkimukseni lähtökohdat

Ennen kuin kuvaan oman tutkimukseni lähtökohdat, tarkastelen aikaisempia suomen ja ranskan kielen kohteliaisuustutkimuksia. Sen jälkeen esittelen metapragmaattisen kohteliaisuustutkimuksen käsitteet, joita sovellan omassa tutkimuksessani, sekä tutkimuskysymykseni ja fokusryhmäkeskusteluista koostuvan aineistoni. Teoreettisena viitekehyksenä sovellan Miriam Locherin ja Richard Wattsin (esim. 2005) kehittämää *relational work* -teoriaa ja metodina käytän dialogista diskurssianalyysiä.

Aikaisemmat suomen ja ranskan kieltä koskevat kohteliaisuustutkimukset

Kohteliaisuutta on tarkasteltu enemmän ranskan kuin suomen kielessä, ja suomea ja ranskaa vertailevia tutkimuksia on vain vähän. Kontrastiivisissa tutkimuksissa ranskaa on yleensä verrattu esimerkiksi englantiin tai johonkin muuhun kieleen kuin suomeen. Suomea ja ranskaa vertailevat tutkimukset ovat kohdistuneet erityisesti kielenoppijoihin, ja niissä kohteliaisuus on ollut enemmän tai vähemmän keskeinen tarkastelun kohde.

Buchart (2010, 100) tarkasteli ranskan kieltä koskevia representaatioita tutkimuksessaan, joka pohjautui ranskaa opiskelevien suomalaisten yliopisto-opiskelijoiden kyselykaavakevastauksiin. Opiskelijat pitivät ranskaa ”kohteliaana” kielenä äidinkieleensä verrattuna. He liittivät saman arvion myös ranskalaisiin ihmisiin, joita he pitivät hyväkäytöksisinä. Holttinen (2020) puolestaan sivusi

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuutta, kun hän tarkasteli suomenkielisten ranskanoppijoiden pyyntöjä ja vertasi niitä äidinkielenään ranskaa puhuvien pyyntöihin. Hänen tutkimustulostensa mukaan edistyneetkin kielenoppijat käyttivät pyynnöissä vähemmän kohteliaisuusfraaseja kuin äidinkieliset ranskanpuhujat. Aikaisemmassa tutkimuksessaan Holttinen (2016) vertasi pyyntöjä suomalaisissa ja ranskalaisissa asiointitilanteissa. Omassa kulttuurien välisessä tutkimuksessani olen tarkastellut suomalaisten ja ranskalaisten käsityksiä kohteliaisuudesta (Isosävi 2020a; Isosävi 2020b; Isosävi 2023a) ja verrannut pyyntöjä suomalaisissa ja ranskalaisissa koronakylteissä (Isosävi, 2023b). Valtaosa koronakylttien pyynnöistä oli suoria suomessa ja ranskassa, mutta ranskassa suosittiin persoonattomia muotoja ja suomessa persoonamuotoja, ja suomessa pyyntöjä pehmennettiin useammin kuin ranskassa (Isosävi 2023b).

Härmä (2015) tarkasteli historiallisessa tutkimuksessaan kohteliaisuutta kirjeissä, jotka suomalainen aatelistaustainen virkamies oli kirjoittanut ranskaksi 1800-luvulla. Virkamies vältti uhkaamasta vastaanottajan kasvoja ja valitsi strategiakseen pienentää itseään, jotta hän olisi ilmaissut kohteliaisuutta toista kohtaan. Suomi oli mukana epäkohteliaisuutta koskevassa laajassa kielitieteellisessä tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin myös Englantia, Kiinaa, Saksaa ja Turkkia (Culpeper ym. 2010). Tarkastelun kohteena olivat yliopisto-opiskelijoiden tarinat tilanteista, joissa he tunsivat olonsa epämukavaksi, ja tutkimuksessa sovellettiin Spencer-Oateyn kasvoihin ja sosiaalisiin oikeuksiin liittyviä käsitteitä. Suomi sijoittui kaikissa mittauksissa keskitasolle: ainoa erottuva maa oli Kiina, jossa kollektiivisiin arvoihin liittyvät sosiaaliset oikeudet, kuten oikeus saada huomaavaisuutta muilta, olivat tärkeämpiä kuin muissa tarkastelluissa kulttuureissa.

Kontrastiivisissa kohteliaisuustutkimuksissa on tyypillisesti tarkasteltu puheakteja ja verrattu Ranskassa puhuttavaa ranskaa johonkin toiseen kieleen: australianenglantiin (Béal 1994: kysymykset ja pyynnöt; Béal & Traverso 2010: rituaalit ovella), brittienglantiin (Gagne 2014: pyynnöt), libanoninarabiaan (Dimachki & Traverso 2015: kehuminen) ja jorubaan (Soyoye 2019: puhuttelumuodot).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Lisäksi Länsi-Afrikassa puhuttavaa ranskaa on verrattu igboon (Soyoye ym. 2019: kohteliaisuusstrategiat asiointitilanteissa).

Valtaosassa aikaisempia kohteliaisuustutkimuksia on tarkasteltu erikseen joko suomea tai ranskaa, eivätkä tutkimukset ole olleet kontrastiivisia tai kulttuurien välisiä. Tällaiset ensimmäisen ja toisen aallon suomalaiset ja ranskalaiset kohteliaisuustutkimukset ovat kohdistuneet enimmäkseen tiettyihin puheakteihin (esim. pyyntöihin) ja suosittu konteksti on ollut asiointitilanteet.

Ensimmäisen aallon tutkimuksissa on sovellettu Brownin ja Levinsonin (1987) kasvotyöhön kohdistuvaa teoriaa. Kerbrat-Orecchionin (2005, 40–42) tutkimuksen mukaan ranskalaiset käyttävät arjessaan sekä positiivista (esim. kehuminen, kiittäminen, toivotukset) että negatiivista kohteliaisuutta (vrt. myös Traverso 1996). Kerbrat-Orecchionin tutkimukset ovat kohdistuneet erityisesti ranskalaisiin pieniin kauppoihin, joissa alati läsnä oleva kohteliaisuus toteutuu esimerkiksi kiitosten, konditionaalissa esitettyjen pyyntöjen ja adjektiivin *petit* ('pieni') käyttönä (Kerbrat-Orecchioni 2005; 2009 [2005]). Kerbrat-Orecchioni on teoretisoinut kohteliaisuutta myös jakamalla sen kategorioihin: kohteliaisuuden puuttuminen (*apoliteness*), ylikohteliaisuus (*hyperpoliteness*) ja epäkohteliaisuus (*impoliteness*). Suomalaisissa ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa on kuvattu kohteliaisuuttamme seuraavasti: toisen reviiriä kunnioittava (Larjavaara 1999; 2007, 472–473), luonteeltaan vetäytyvä, epäsuora ja puhekumppaniin viittaamista välttävä (Hakulinen 1987, 146; Yli-Vakkuri 2005). Larjavaaran (1999) mukaan muodollisella negatiivisella kohteliaisuudella on kuitenkin vähemmän arvoa suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa kuin aikaisemmin, sillä ikä ja status ovat menettämässä arvoaan ja positiivinen kohteliaisuus toimii paremmin. Larjavaaran ja Yli-Vakkurin tutkimuksissa ei kuitenkaan kerrota, että ne perustuisivat empiirisen aineiston tarkasteluun.

Empiiriseen tarkasteluun perustuvia suomalaisia kohteliaisuustutkimuksia on melko vähän. Tutkimuksen kohteena ovat olleet henkilöön viittaamisen välttely (Hakulinen 1987), Gricen maksiimien loukkaaminen virallisissa kirjeissä (Tiililä 1992), impositii-

https://doi.org/10.21435/tl.284

visuus julkisessa keskustelussa (Muikku-Werner 1993), pyynnöt ja puhuttelumuodot (Peterson 2010), kohteliaisuusfraasit *kiitos* ja *pliis* (Peterson & Vaattovaara 2014) ja kohteliaisuuskäsitykset asiakaspalvelussa (Lappalainen 2020). Lappalaisen (2020) tutkimuksella on yhtymäkohtia omaan tutkimukseeni, koska siinä on tarkasteltu kielenpuhujien omia käsityksiä kohteliaisuudesta. Lappalaisen (2020) tutkimus osoittaa, että suomalaiset kaipaavat asiointitilanteissa tervehtimistä, hymyä, katsekontaktia ja kiittämistä, mutta variaatiota esiintyi esimerkiksi sinutteluun ja teitittelyyn liittyvissä asenteissa; sen sijaan sosiaalisen taustan ja kohteliaisuuskäsitysten välillä ei havaittu olevan yhteyttä.

Ranskaa koskevia toisen aallon kohteliaisuustutkimuksia on vähemmän kuin ensimmäisen aallon tutkimuksia. Beeching (2006) havaitsi, että lausuman loppuinen *quoi* toimii kohteliaisuuden osoituksena työpaikkakontekstissa. Claudel (2015; 2021) vertasi anteeksipyyntöjä sekä kiittämistä ranskan- ja japaninkielisissä sähköpostiviesteissä ja huomasi, että kielenkäyttöön liittyvät valinnat (esim. muodollisen tai epämuodollisen kielen käyttö) liittyivät kohteliaisuuteen ja sosiaalisiin velvoitteisiin (esim. asema). Ranskan kielen puhuttelua koskevassa väitöskirjatutkimuksessani (Isosävi 2010a) kohteliaisuus ei ollut keskiössä, mutta havaintoni oli, ettei mitään puhuttelumuotoa voida automaattisesti pitää kohteliaana tai epäkohteliaana.

Suomea koskevissa toisen aallon tutkimuksissa kohteliaisuus ei yleensä ole ollut tarkastelun lähtökohta vaan pikemminkin sen seuraus ja lopputulos. Diskursiivista lähestymistapaa on käytetty tukemaan väitettä, jonka mukaan suomenkielisissä kioskiasioinneissa esiintyvät minimalistiset kielelliset ilmaisut eivät välitä epäkohteliaisuutta, vaan ne ovat tilanteeseen sopivia ilmaisuja, joita käytetään myös muissa kielissä ja kulttuureissa (Raevaara 2009, 320–312; Sorjonen, Raevaara & Lappalainen 2009, 113; ks. myös Holttinen 2016). Kun Tanner (2012, 170) vertasi väitöskirjassaan autenttisia asiointitilanteita oppikirjojen dialogeihin, hän kritisoi jälkimmäisiä siitä, että kohteliaisuus esitettiin kontekstistaan irrotettuna ja muotoihin sidottuna ilmiönä: esimerkiksi imperatiivi esi-

https://doi.org/10.21435/tl.284

tettiin epäkohteliaana ja konditionaali kohteliaana muotona, vaikka todellisuudessa tulkinta riippuu kontekstista.

Suomea ja ranskaa koskevien aikaisempien tutkimusten tarkastelu osoittaa, että näihin kieliin kohdistuvia kontrastiivisia tutkimuksia on niukasti ja kulttuurien välisiä tutkimuksia on vieläkin vähemmän. Suomea tai ranskaa tarkastelevia kohteliaisuustutkimuksia ei myöskään ole runsaasti. Koska ranska on maailmankieli, aikaisempien kohteliaisuustutkimusten vähäisyys tuntuu yllättävältä.

Metapragmaattisen kohteliaisuustutkimuksen käsitteitä

Tarkastelen tutkimuksessani kielenpuhujien omia käsityksiä, jotka kuuluvat kielitieteessä metapragmatiikan alaan. Metapragmatiikka tutkii kielenpuhujien tietoisuutta ja käsityksiä siitä, miten he käyttävät kieltä vuorovaikutuksessa muiden kanssa (Kádár & Haugh 2013, 181). Toisin sanoen metapragmatiikka kohdistuu ensimmäisen tason kohteliaisuuden tarkasteluun. Metapragmaattisessa kohteliaisuustutkimuksessani sovellan käsitteitä moraalinen perusta ja sisäpiirinäkökulma versus ulkopuolisten näkökulma.

Moraalisella perustalla (*moral order*) viitataan arjen toimintamme taustalla oleviin arvoihin, joita tietyn sosiokulttuurisen ryhmän jäsenet pitävät itsestään selvinä ja joita arvioidaan moraalisella asteikolla, kuten hyvä–huono ja kohtelias–epäkohtelias (Kádár & Haugh 2013, 67 ja 269). Moraaliseen perustaan kuuluu kolme kerrosta (Kádár & Haugh 2013, 94–95, vrt. Holmes, Marra & Vine 2012, 1065). Ensimmäinen kerros (*first-order*) koskee paikallisia normeja, jotka ovat peräisin yksilöiden omista kokemuksista (esim. perhe, ystävät). Toisessa kerroksessa (*second-order*) sijaitsevat toimintayhteisöjen ja erilaisten ryhmien normit. Kolmas kerros (*third-order*) puolestaan sisältää yhteiskunnan ja kulttuurien odotukset ja normit. Kaikki kolme kerrosta liittyvät toisiinsa. Jos tarkastelemme esimerkiksi ensimmäiseen tasoon kuuluvia odotuksia, toiselle ja kolmannelle tasolle sijoittuvat odotukset ovat kytköksissä ensimmäisen tason odotuksiin.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kielenpuhujien moraaliseen perustaan liittyvät käsitykset voivat olla peräisin kahdesta näkökulmasta: sisäpiirinäkökulmasta (*emic*) tai ulkopuolisten näkökulmasta (*etic*). Kádár ja Haugh (2013, 85 ja 95–96) viittaavat Piken (1967) käsitteisiin (*emic/etic*) ja niiden alkuperäisiin määritelmiin. Sisäpiirinäkökulma koskee suhdeverkoston jäseniä, joilla on sisäpiiriin kuuluvien henkilöiden ymmärrys siitä, mitä heiltä odotetaan, ja heitä vaaditaan myös täyttämään nämä odotukset. Ulkopuolisten näkökulmalla sen sijaan tarkoitetaan suhdeverkostoon kuulumattomien näkökulmaa. Ulkopuoliset henkilöt tuovat mukanaan omat sisäpiirikäsityksensä, ja he tekevät tulkintoja omasta näkökulmastaan. On kuitenkin huomioitava, että näitä kahta käsitettä käytetään tieteessä myös kuvaamaan tutkijan näkökulmaa erotuksena tutkittavien näkökulmista. Omassa tutkimuksessani sisäpiirinäkökulma ja ulkopuolisten näkökulma viittaa kuitenkin tutkittaviin henkilöihin (vrt. Pike 1967; Kádár & Haugh 2013: 85 ja 95–96). Tarkasteluni kohdistuu kulttuurin ulkopuolisten näkökulmaan (*etic*) eli Suomessa asuviin ranskalaisiin sekä Ranskassa asuviin tai asuneisiin suomalaisiin, joiden odotukset eroavat sisäpiiriin kuuluvien henkilöiden odotuksista (vrt. Kádár & Haugh 2013, 96). Aikaisemmissa kohteliaisuustutkimuksissa ei ole juurikaan keskitytty ulkopuolisten näkökulmaan, joten tarkasteluni täyttää osaltaan aukkoa tutkimuksessa.

Tutkimuskysymykset

Tutkimukseni kohdistuu ensimmäisen tason kohteliaisuuteen eli kielenpuhujien omiin käsityksiin kohteliaisuudesta. Metapragmaattisessa kohteliaisuustutkimuksessani keskityn ulkopuolisten näkökulmaan (*etic*) eli tarkastelen Suomessa asuvien ranskalaisten käsityksiä suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvien tai asuneiden suomalaisten käsityksiä ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Tutkimukseni kuuluu kulttuurien välisen kohteliaisuustutkimuksen alaan, jota on tarkastelu niukasti. Vaikka tarkasteluni kohdistuu erityisesti moraalisen perustan kolmanteen kerrokseen

https://doi.org/10.21435/tl.284

eli kulttuuristen normien tasolle, osallistujien esimerkit tulevat usein heidän omista kokemuksistaan ja sijoittuvat siten myös moraalisen perustan ensimmäiselle ja toiselle tasolle. Tutkimukseni tavoitteena on vastata viiteen kysymykseen:

1. Millaisia määritelmiä osallistujat liittävät kohteliaisuuteen?
2. Millaisia odotuskehyksiä osallistujat liittävät suomalaiseen ja ranskalaiseen kohteliaisuuteen?
3. Mitkä historialliset syyt ovat osallistujien mukaan vaikuttaneet eroihin suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa?
4. Ovatko osallistujat huomanneet käytöksensä muuttuneen toisessa kulttuurissa asuessaan? Jos ovat, niin miten he kokevat käytöksensä muuttuneen?
5. Ovatko osallistujat huomanneet muutoksia suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa oman oleskelunsa aikana? Jos ovat, niin millaisia muutoksia he ovat huomanneet?

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni tarkastelee kohteliaisuuden määritelmää eli kielenpuhujien metalingvististä tietoisuutta. Aihe on kohteliaisuustutkimukselle tärkeä, sillä kuten Ide (2005 [1992], 282) työtovereineen on todennut, emme voi olettaa, että kohteliaisuuteen viittaavat käsitteet tarkoittaisivat samaa eri kielissä. Tietääkseni suomalaisten ja ranskalaisten määritelmiä kohteliaisuudesta ei ole aikaisemmin tutkittu, ja esimerkiksi Stockinger (2019) tarkasteli kohteliaisuuden määritelmiä ranskankielisessä sanakirjassa. Aikaisemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että kohteliaisuuteen liittyviin käsitteisiin liitetään erilaisia merkityksiä eri kielissä ja kulttuureissa (esim. Ide ym. 2005 [1992]: englanti ja japani; Obana & Tomoda 1994: australianenglanti ja japani; Pizziconi 2007: japani ja brittienglanti) ja eri aikoina (Jucker ym. 2012: termien *courtesy* ja *politeness* historiallinen tarkastelu).

Toinen tutkimuskysymykseni koskee odotuskehyksiä, joita osallistujat liittävät suomalaiseen ja ranskalaiseen kohteliaisuuteen. Kuten Mills (2009, 1058) on todennut, kielenpuhujien käsitykset tietyn kulttuurin kohteliaisuuskäytännöistä ovat itsessään

https://doi.org/10.21435/tl.284

kiinnostavia ja tarkastelun arvioisia. Suomalaisten ja ranskalaisten kohteliaisuuskäsityksiä on tarkasteltu vain vähän (esim. Isosävi 2020a). Tarkasteluni laajentaa siten muihin kieliin kohdistuneita kohteliaisuustutkimuksia, joissa on verrattu kielenpuhujien omia kohteliaisuuskäsityksiä (esim. Sifianou 1992: englanti ja kreikka; Ogiermann & Suszczyńska 2011: puola ja unkari; Fukushima & Haugh 2014: japani ja mandariinikiina (Taiwan); Fukushima & Sifianou 2017: japani ja kreikka; Ogiermann & Saloustrou 2020: englanti ja kreikka).

Kolmas tutkimuskysymykseni tarkastelee osallistujien käsityksiä historiallisista syistä, jotka ovat synnyttäneet eroja suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden välille. Tietääkseni tätä aihetta ei ole juurikaan tarkastelu (Isosävi 2023a), sillä aikaisemmissa tutkimuksissa ensimmäisen tason kohteliaisuuden tarkastelu on kohdistunut nykykohteliaisuuteen historiallisen näkökulman sijaan.

Neljäs tutkimuskysymykseni pureutuu osallistujien kokemiin muutoksiin omassa käytöksessään, kun he ovat asuneet Suomessa tai Ranskassa, mitä on tietääkseni tarkasteltu vain vähän (Isosävi 2020b). Kohteliaisuuden oppimista ja opettamista ylipäänsä on tutkittu niukasti, joten tarkasteluni laajentaa alan tutkimusta.

Viides tutkimuskysymykseni tarkastelee osallistujien havainnoimia muutoksia koko yhteiskunnan tason kohteliaisuudessa ja kohdistuu lähimenneisyyteen Suomessa ja Ranskassa. Kohteliaisuuden muutoksen tarkastelu on tärkeää, sillä normit muuttuvat ajan myötä. Tarkasteluni laajentaa siten aikaisempia tutkimuksia, jotka ovat analysoineet kielenpuhujien käsityksiä kohteliaisuuden muutoksesta erityisesti kreikassa (Sifianou & Tzanne 2010; Bella & Ogiermann 2019) sekä puolassa ja unkarissa (Ogiermann & Suszczyńska 2011).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Aineisto

Olen valinnut metapragmaattisen kohteliaisuustutkimukseni aineistoksi fokusryhmäkeskustelut, jotka sopivat ensimmäisen tason kohteliaisuuden tarkastelemiseen. Kuten jokaisella aineistonkeruumenetelmällä, myös fokusryhmäkeskusteluilla on etunsa ja rajoituksensa, jotka on huomioitava tutkimusta toteutettaessa ja tutkimustuloksia arvioitaessa. Fokusryhmäkeskusteluiden käytännön toteutus kannattaa suunnitella hyvin, mihin annan vinkkejä. Lopuksi esittelen aineistoni osallistujat eli Suomessa asuvat ranskalaiset ja Ranskassa asuvat tai asuneet suomalaiset.

Fokusryhmien edut ja rajoitukset

Fokusryhmäkeskustelut auttavat tutkijaa ymmärtämään paremmin, mitä osallistujat ajattelevat jostakin aiheesta (Krueger & Casey 2015, 2). Fokusryhmässä tyypillisesti noin neljästä kahteentoista osallistujaa keskustelee tutkijan esittämistä kysymyksistä, joten fokusryhmät eroavat arkikeskusteluista, jotka eivät ole syntyneet tutkijan aloitteesta tieteellistä tutkimusta varten (Marková ym. 2006, 33).

Kohteliaisuustutkimuksen aineistona fokusryhmäkeskustelut vastaavat mielestäni tutkijoiden esittämään tarpeeseen siitä, että meidän tulisi kehittää menetelmiä, joiden avulla voimme tarkastella kohteliaisuutta kulttuurin ja yhteiskunnan tasolla (Haugh 2010, 142; Mills & Kádár 2011, 21–23). Fokusryhmäkeskusteluja analysoimalla voimme tarkastella yhteisiä ja jaettuja kohteliaisuusnormeja, jotka ovat vallassa kieli- ja kulttuurialueilla. Fokusryhmäkeskustelut sopivat hyvin yhteen toisen aallon diskursiivisen näkökulman kanssa, jossa painotetaan kielenpuhujien omia arvioita kohteliaisuudesta sen sijaan, että tutkija esittäisi arvioita kohteliaisuudesta. Tästä huolimatta fokusryhmiä on käytetty aineistonkeruumenetelmänä kohteliaisuuden tutkimuksessa vain vähän (Garcés-Conejos Blitvich ym. 2010; Fukushima 2019).

Vaikka fokusryhmien osallistujat keskustelevat tutkijan esittämistä kysymyksistä, pidän fokusryhmien puhetta enemmän

https://doi.org/10.21435/tl.284

ryhmäkeskusteluina kuin haastatteluina. Toki tämä riippuu siitä, miten fokusryhmäkeskustelut toteutetaan, ja esimerkiksi markkinointitutkimuksissa voidaan vaatia vastaus jokaiselta yksittäiseltä osallistujalta, jolloin tilanne muistuttaa haastattelua. Fokusryhmäkeskustelut on kuitenkin mahdollista toteuttaa siten, että ne ovat ryhmäkeskustelujen kaltaisia. Silloin moderaattori ohjaa vain vähän keskusteluja, ja puhujat ottavat vapaasti puheenvuoroja. Järjestämissäni fokusryhmäkeskusteluissa minun oli toisinaan vaikeaa saada esitettyä seuraava kysymys, koska keskustelu oli aktiivista. Kun moderaattori esittää avoimia kysymyksiä, osallistujien on mahdollista esittää ajatuksiaan perusteellisesti. Avoimia kysymyksiä ei myöskään kannata esittää liian montaa, jotta osallistujat ehtivät keskustella jokaisesta teemasta. Tällöin tutkijan esittämien kysymysten määrä jää vähäiseksi suhteessa keskustelun kestoon, eli osallistujat keskustelevat aiheista vapaasti suurimman osan ajasta (ks. jäljempänä). Jos moderaattori ottaa vetäytyvän roolin, eikä juurikaan puutu keskustelun kulkuun tai esitä omia kommenttejaan, osallistujat keskustelevat keskenään eivätkä moderaattorin kanssa.

Fokusryhmien etuna on se, että niiden avulla voidaan saada monipuolista tietoa paitsi normatiivisista käsityksistä myös niihin liittyvästä variaatiosta, mikä voi vastata pitkääkin aikaa kentällä etnografisessa tutkimuksessa (Bloor ym. 2001, 4–6). Toinen etu on se, että fokusryhmäkeskusteluja voidaan pitää niin sanottuna ”jaettuna kognitiona”, eli osallistujat pohtivat asioita yhdessä, jolloin monet aivot ovat työssä yhtä aikaa (Marková ym. 2006, 131). Tämä tarkoittaa sitä, että kukin osallistuja voi tuoda oman näkökulmansa esimerkiksi toisen osallistujan esittämään tarinaan ja osoittaa olevansa eri tai samaa mieltä tarinankertojan kanssa. Tällaista aineistoa ei ole mahdollista saada yksilöhaastatteluiden tai kirjallisten kyselykaavakkeiden avulla.

Fokusryhmillä on myös rajoituksensa, sillä ne perustuvat osallistujien omaan raportointiin. Tämän vuoksi ei ole varmuutta siitä, miten osallistujien kertomukset vastaavat todellisuutta. Kohteliaisuuden tarkastelu spontaanissa keskusteluaineistossa ei kuitenkaan ole ongelmatonta, sillä kohteliaisuutta kommentoidaan eksplisiit-

https://doi.org/10.21435/tl.284

tisesti vain harvoin, joten metapragmaattisia aineistoja, kuten fokusryhmäkeskusteluja, tarvitaan. Fokusryhmäkeskustelut kertovat osallistujien normatiivisista käsityksistä, jotka aktivoituvat keskustelussa, kun osallistujat saavat virkkeitä toisiltaan. Kuinka ”todellisia” osallistujien kohteliaisuuskäsitykset ovat? On sanottu, että kulttuurissa vallalla olevat kohteliaisuusnormit ovat joka tapauksessa ”hypoteettisia” ja että niitä ylläpidetään diskurssin avulla (Mills 2011b, 75). Fokusryhmien rajoituksena on myös se, että osallistujien määrä on pieni. Kuten muidenkin puheaineistojen, fokusryhmäkeskusteluiden litterointi on työlästä varsinkin, jos ei tarkastella pelkästään puheen sisältöä vaan myös sitä, miten puhutaan, kuten kielitieteellisessä tutkimuksessa tehdään. Kun tarkastelu on laadullista, fokusryhmäkeskustelujen määräkään ei voi olla kovin suuri yhdessä tutkimuksissa. Tutkimustuloksia ei siis voida laajasti yleistää, mutta yleistäminen ei olekaan laadullisen tutkimuksen päätavoite vaan tarkastellun kohteen syvällinen ymmärtäminen.

Fokusryhmäkeskusteluiden toteutus

Kun ryhdytään toteuttamaan fokusryhmiä, työvaiheita on monia. Kaikki lähtee osallistujien rekrytoinnista, sillä ilman osallistujia ei ole fokusryhmiä. Keskusteluille on myös varattava aika ja tila, joko fyysinen tai virtuaalinen. Tutkijan on laadittava fokusryhmäkeskustelun säännöt ja suunniteltava käsikirjoitus. Fokusryhmien tallennukseen tarvitaan myös laitteet, joiden varaamisesta tai lainaamisesta on sovittava etukäteen.

Kun lähdin toteuttamaan omaa tutkimustani, tarvitsin suomalaisia ja ranskalaisia osallistujia, jotka asuivat tai olivat asuneet toisessa kulttuurissa. Etsin siis Suomessa asuvia ranskalaisia ja Ranskassa asuvia tai asuneita suomalaisia. Hyödynsin osallistujien rekrytoinnissa lumipalloefektiä, sillä tunsin työni kautta ihmisiä, joilla oli yhteyksiä Ranskaan. Omien kontaktieni lisäksi rekrytoin osallistujia eräästä tilaisuudesta, joka käsitteli kulttuurieroja Suomen ja Ranskan välillä. Tilaisuuden osallistujat kuuluivat kohderyhmääni, joten osallistuin siihen ja juttelin ihmisten kanssa. Sain rekrytoitua osallistujia, joita en tuntenut etukäteen. Löysin lisää osallistujia

https://doi.org/10.21435/tl.284

myös siten, että uudet kontaktini antoivat vinkkejä sopivista osallistujista. Kokemukseni mukaan ihmisillä yhtäältä on kiinnostusta osallistua tutkimukseen, mutta toisaalta he ovat kiireisiä, ja hyvistä aikomuksista huolimatta kaikki eivät lopulta osallistu: jotkut peruvat viime hetkellä, unohtavat tapaamisen tai jättävät tulematta paikalle ilmoittamatta. Joskus kävi niinkin, että osallistuja tuli paikalle, vaikkei ollut ilmoittautunut. En tarjonnut osallistujille palkkiota, vaan luotin siihen, että kiinnostuneet osallistuvat fokusryhmiini. Palkkio saattaa lisätä motivaatiota osallistua, mutta harvalla tutkijalla on mahdollista antaa kovin suurta palkkiota.

Toteutin fokusryhmäkeskustelut vuonna 2016 eli aikana ennen koronapandemiaa. Järjestin keskustelut lähitapaamisena ja varasin kullekin keskustelulle aikaa kaksi tuntia. Lähitapaamisen hyötynä on, että osallistujat voivat jutella ennen varsinaisen keskustelun alkua ja tutustua toisiinsa, sillä kaikki eivät välttämättä tunne toisiaan. Hyvää keskusteluilmapiiriä voidaan siis luoda jo ennen fokusryhmäkeskustelun alkamista. Minulla ei ole omaa kokemusta siitä, ovatko ihmiset halukkaampia osallistumaan etänä verkkoyhteyden välityksellä vai lähitapaamiseen. Fokusryhmän järjestämisessä etäyhteyden välityksellä (esim. Teams, Zoom) on etunsa, sillä osallistujia voidaan rekrytoida eri puolilta Suomea tai jopa ulkomailta. Puheenvuoron ottaminen etänä saattaa kuitenkin olla haastavampaa kuin lähitapaamisessa.

Kruegerin ja Caseyn (2015) kirja on mainio apu fokusryhmäkeskusteluiden käytännön järjestelyihin, ja hyödynsin sitä itsekin. Kannattaa myös kysellä, onko jollakin kollegalla kokemusta fokusryhmätutkimuksesta ja keskustella tällaisen henkilön kanssa etukäteen. Olen itsekin jakanut kokemuksiani kollegoille, jotka ovat ryhtyneet tekemään fokusryhmätutkimusta ensimmäistä kertaa. Tutkijana toimin keskusteluiden moderaattorina ja valmistelin etukäteen käsikirjoituksen, johon pyysin myös kommentteja kollegalta. Kysymykset kannattaa pitää mahdollisimman avoimina. Tällöin vastaukseksi ei riitä kyllä tai ei, vaan avoimet kysymykset mahdollistavat monenlaiset näkökulmat ja aidon keskustelun. Kysymyksiä ei kuitenkaan kannata tehdä liikaa, sillä avoimista kysymyksistä voi

https://doi.org/10.21435/tl.284

syntyä pitkiäkin keskusteluja. Kun osallistujia on monta, yhdestä kysymyksestä keskusteleminen vie yllättävän paljon aikaa. Koska fokusryhmien järjestäminen on intensiivistä ja on huolehdittava monista asioista, kannattaa pyytää mukaan avustava moderaattori. Fokusryhmätutkimukseni avustavana moderaattorina toimi ranskan oppiaineen silloinen väitöskirjatutkija Tuuli Holttinen. Nuoremman tutkijan mukaan ottaminen on hyödyllistä, sillä hän voi saada kokemusta itselleen uudesta aineistonkeruumenetelmästä ja tutkimuksesta voi myöhemmin kirjoittaa myös yhteisartikkelin (ks. Holttinen & Isosävi 2022).

Käytännön järjestelyistä kannattaa tehdä selkeä lista: Mitä materiaalia tarvitaan? Mitä laitteita käytetään tallennuksessa? Mitkä valmistelut ovat moderaattorin ja mitkä avustavan moderaattorin vastuulla? Tässä on lista materiaaleista ja välineistä, jotka koin tarpeellisiksi paikan päällä järjestettävässä fokusryhmäkeskustelussa:

– lupakaavakkeet
– taustatietolomakkeet ja kynät
– nimilaput
– tallennuslaitteet (vähintäänkin äänilaite, tarvittaessa myös video)
– mahdollisesti tarjottavaa (juotavaa, syötävää).

Lupakaavakkeet kuuluvat eettiseen tutkimukseen, ja ne on valmisteltava etukäteen. Paikan päällä on helpointa, että osallistujat täyttävät ja allekirjoittavat printatut lupakaavakkeet, kun taas etänä järjestettävissä ryhmissä lupakaavakkeet voi pyytää allekirjoitettavaksi ja lähetettäväksi etukäteen. Taustatietolomakkeet ovat hyödyllisiä, jotta saadaan tietoja esimerkiksi ihmisten iästä, kotipaikasta, kielitaidosta – mitkä tiedot sitten ovatkin relevantteja kussakin tutkimuksessa. Kaavakkeiden täyttämiseksi paikan päällä tarvitaan kyniä. Fyysisessä tilassa myös nimilaput ovat tarpeen, sillä kaikki osallistujat eivät välttämättä tunne toisiaan, kun taas verkkoyhteyden kautta järjestettävässä fokusryhmässä nimet näkyvät ihmisten kuvien yhteydessä. Paikan päällä tarvitaan

https://doi.org/10.21435/tl.284

äänentallennuslaitteet ja mahdollisesti myös videokamera, mutta jälkimmäinen ei mielestäni ole välttämätön fokusryhmäkeskusteluissa, jollei tarkastella eleitä. Vaikka käytin videokameraa, päädyin lopulta tekemään tarkemmat litteraatit pelkästä äänitallenteesta, koska tutkimustavoitteideni saavuttamiseksi riitti puheen litterointi. Paikan päällä pieni tarjoilu luo tunnelmaa. Fokusryhmäni osallistujille tarjosin mehua, hedelmiä ja muffinsseja, ja avustava moderaattori keitti kahvin valmiiksi.

Tilaisuuden aluksi on hyvä luoda rentoa ilmapiiriä ja käydä pientä keskustelua. On kuitenkin varottava, ettei ryhdy johdattelemaan osallistujia puhumaan fokusryhmän aiheista; äänityslaitteet eivät ole vielä päällä, eikä keskustelun sääntöjäkään ole käyty läpi. Turvallisia teemoja ennen fokusryhmäkeskustelun alkamista ovat small talk -aiheet, kuten sää tai ajankohtaiset tapahtumat. Kannattaa myös pohtia moderaattorin ja avustavan moderaattorin työnjako. Fokusryhmätutkimuksessani avustava moderaattori osallistui alkujärjestelyihin, ja hän ohjeisti esimerkiksi taustatietolomakkeiden täyttämistä. Keskustelun aikana avustava moderaattori teki yleisluonteisia muistiinpanoja keskustelun kulusta ja sisällöstä. Moderaattorina vastasin tilaisuuden aloituksesta ja kysymysten esittämisestä osallistujille fokusryhmäkeskusteluiden aikana. Keskustelun jälkeen järjestimme avustavan moderaattorin kanssa pienen purkutilaisuuden, jossa jaoimme huomioitamme fokusryhmäkeskustelujen sujumisesta.

Fokusryhmäkeskustelun aloitus on tärkeä, ja se kannattaa suunnitella huolellisesti. Moderaattorina toivotin osallistujat tervetulleiksi ja kiitin heitä osallistumisesta. Esittelin itseni ja avustavan moderaattorini, minkä jälkeen kerroin tutkimuksen aiheen eli suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden. Perustelin, miksi juuri heidät oli kutsuttu osallistumaan tutkimukseen: olin kiinnostunut heidän omista kokemuksistaan toisessa kulttuurissa. Kerroin, että nimenomaan keskustelijoiden omat kokemukset, käsitykset ja mielipiteet kiinnostivat minua kovasti, ja rohkaisin niiden jakamiseen. Lopuksi esittelin osallistujille keskustelun säännöt (vrt. Krueger & Casey 2015):

https://doi.org/10.21435/tl.284

1. Keskustelussa ei ole oikeita tai vääriä vastauksia.
2. Oletamme, että teillä on erilaisia ja eriäviäkin näkökantoja.
3. Rohkaisemme teitä kertomaan sellaisetkin näkemykset, jotka eroavat toisten esittämistä näkemyksistä.
4. Keskustelu nauhoitetaan, koska emme halua menettää yhtään kommenttianne.
5. Anonymiteettinne taataan tutkimusraporteissa, ja kaikki esittämänne kommentit ovat luottamuksellisia.
6. Älkää ajatelko, että teidän tulisi vastata ja puhua minulle koko ajan. Tarkoituksena on, että voitte jatkaa sitä, mitä joku toinen sanoi ja ilmaista olevanne samaa tai eri mieltä.
7. Antakaa mieluusti esimerkkejä ja jakakaa tarinoita, jotka tulevat mieleenne. Tarkoituksena on, että keskustelu tapahtuu nimenomaan teidän osallistujien välillä.
8. Minun roolini on esittää silloin tällöin kysymyksiä, kuunnella ja varmistaa, että kaikilla on mahdollisuus jakaa omia näkökantojaan ja näkemyksiään.
9. Olemme erittäin kiinnostuneita teidän kaikkien näkökannoista. Jos puhutte todella paljon, saatan pyytää antamaan puheenvuoron myös toisille tai jos ette juurikaan puhu, voin pyytää teitä osallistumaan keskusteluun. Haluamme varmistaa, että kaikilla on yhtäläinen mahdollisuus jakaa näkemyksiään.
10. Pyydän teitä myös varmistamaan, että puhelimenne on äänettömällä.
11. Muuten voitte vapaasti ottaa juomaa ja syötävää keskustelun aikana.
12. No niin, aloitetaan…

Ennen kuin esitin tutkimuksen aihetta, eli kohteliaisuutta, koskevia kysymyksiä, pyysin lämmittelyksi jokaista kertomaan nimensä ja esittelemään itsensä lyhyesti. Kerroin, etten ensimmäisen kysymyksen jälkeen pyydä jokaista erikseen vastaamaan, vaan kukin voi ottaa puheenvuoron silloin kuin haluaa. Esittelykierroksen jälkeen esitin ensimmäisen tutkimukseeni liittyvän kysymyksen. Olin suunnitellut etukäteen kymmenen avointa kysymystä, jotka liittyivät suomalaiseen tai ranskalaiseen kohteliaisuuteen. Suomalaiset

https://doi.org/10.21435/tl.284

osallistujat keskustelivat ranskalaisesta kohteliaisuudesta suomeksi ja ranskalaiset osallistujat keskustelivat suomalaisesta kohteliaisuudesta ranskaksi. Laatimani 10 kysymystä olivat seuraavat:

1. Mitä teidän mielestänne kohteliaisuus on yleisesti ottaen?
2. Mitkä olivat ensivaikutelmanne suomalaisesta / ranskankielisen maan kohteliaisuudesta, kun muutitte maahan?
3. Mitä pidetään havaintojenne mukaan kohteliaana Suomessa / ranskankielisessä maassa, jossa asuitte tai asutte?
4. Mitä arvostatte kohteliaisuuskäytännöissä Suomessa / ranskankielisessä maassa, jossa asuitte tai asutte?
5. Mitkä asiat tuottivat/tuottavat teille vaikeuksia Suomen / ranskankielisen maan kohteliaisuuskäytännöissä?
6. Mitä havaintojenne mukaan pidetään epäkohteliaana Suomessa / ranskankielisessä maassa, jossa asutte/asuitte?
7. Asuessanne Suomessa / ranskankielisessä maassa oletteko huomanneet, että yhteiskunnassa olisi tapahtunut muutoksia kohteliaisuuden suhteen? Jos, niin millaisia muutoksia?
8. Asuessanne Suomessa / ranskankielisessä maassa (tai sen jälkeen) oletteko huomanneet muutoksia omassa käytöksessänne kohteliaisuuden suhteen? Jos, niin millaisia muutoksia?
9. Jos teillä olisi yksi minuutti aikaa kuvailla suomalaista / ranskankielisen maan kohteliaisuutta suomalaiselle, joka aikoo muuttaa alueelle, mitä neuvoja antaisitte?
10. Keskustelussa on käsitelty monia näkökantoja liittyen suomalaiseen / ranskankielisten maiden kohteliaisuuteen, mutta olisiko vielä joitakin teemoja, joista ei ole keskusteltu?

Esittämäni kysymykset olivat luonteeltaan avoimia, ja ne kohdistuivat osallistujien omiin käsityksiin, joista oletin heidän pystyvän kertomaan muille. Tämä ennakko-oletus pitikin paikkansa. Kahdeksas kysymys yhteiskunnan tason muutoksesta edellytti kuitenkin riittävän pitkää oleskelua kulttuurissa, joten siihen oli vaikeaa vastata niiden, jotka olivat asuneet maassa lyhyen aikaa. Kysymyksissä käytin ilmaisua ”ranskankieliset maat” sen vuoksi, että jotkut

https://doi.org/10.21435/tl.284

osallistujat olivat asuneet useammassa ranskankielisessä maassa, joten oli tärkeää erottaa, minkä maan ja kulttuurin kohteliaisuudesta he kulloinkin puhuivat. Ei ole olemassa yhtä ”ranskankielistä” kohteliaisuutta, vaan dominoivat kohteliaisuusnormit ovat erilaisia esimerkiksi Ranskassa, Belgiassa tai ranskankielisen Afrikan maissa. Tarkastelin erityisesti Ranskaan liittyviä kohteliaisuuskäsityksiä, sillä niistä kaikilla osallistujilla oli kokemusta.

Fokusryhmäkeskustelun aikana moderaattorin on keskityttävä hyvin, sillä keskustelut ovat intensiivisiä. Moderaattorina otin vetäytyvän rooliin, enkä jakanut puheenvuoroja. Osallistujat olivat myös niin aktiivisia, ettei minun tarvinnut aktivoida ketään vaan päinvastoin: joskus minun oli jopa vaikeaa saada puheenvuoro, jotta saisin esitettyä seuraavan kysymyksen. Moderaattorina en myöskään esittänyt kommentteja, jotka olisivat kertoneet omasta suhtautumisestani käsiteltäviin asioihin. Lisäksi en halunnut tallenteeseen omia reaktioitani edes minimipalautteiden muodossa, joten kuuntelin osallistujien keskusteluja pääasiassa hiljaa. Jokainen tutkija luonnollisesti tekee omat ratkaisunsa siitä, millaisena hän kokee roolinsa moderaattorina ja kuinka paljon hän haluaa itse osallistua fokusryhmäkeskusteluun. Suosittelen, että tutkija itse toimii moderaattorina, mutta se ei välttämättä ole aina mahdollista. Siinä tapauksessa avustajat kannattaa ohjeistaa perusteellisesti siihen, millaista toimintaa tutkija heiltä toivoo fokusryhmäkeskusteluiden aikana. Moderaattorin rooliin kuuluu joka tapauksessa huolehtia siitä, että tutkimusta varten laaditut kysymykset tulevat käsitellyksi.

Tutkimukseni aineisto

Tutkimukseni aineisto koostuu fokusryhmäkeskusteluista, jotka toteutettiin Helsingin yliopiston Kaisa-kirjastossa keväällä ja kesällä 2016. Keskustelujen tallennukseen käytin ääninauhuria ja videokameraa. Fokusryhmiä oli viisi – kolme ranskalaista ryhmää ja kaksi suomalaista ryhmää – ja niihin osallistui yhteensä 22 henkilöä. Fokusryhmäkeskustelut kestivät yhteensä 7,3 tuntia, ja yksittäisten keskustelujen kesto vaihteli 60 minuutista 105 minuuttiin. Ennen keskustelun aloittamista osallistujia pyydettiin täyttämään tausta-

https://doi.org/10.21435/tl.284

tietolomake, jossa kysyttiin heidän ikänsä, sukupuolensa, ammattinsa, kielitaitonsa ja asuinvuodet Suomessa ja Ranskassa. Taulukossa 1 on kuvattu osallistujien tärkeimmät taustatiedot.

Taulukko 1. Fokusryhmien osallistujien taustatiedot.

	Osallistujat (N)	Sukupuoli (nainen/ mies)	Iät	Ammatit	Asutut vuodet Suomessa/ Ranskassa
FG1-Ranska	5	2/3	32, 45, 47, 47, 49	kuraattori, tutkija, opettaja (n = 3)	7, 9, 15, 19, X*
FG2-Ranska	5	4/1	28, 29, 34, 35, 52	account manager, tohtorikoulutettava, opettaja (n = 2), public relations manager	0,6; 2,5; 7; 14; 33
FG3-Ranska	3	2/1	26, 51, 55	communications manager, opettaja (n = 2)	2,5; 23; 24
FG1-Suomi	5	3/2	37, 56, 57, 61, 64	lakiasiainjohtaja, opettaja (n = 4)	5, 7, 10, 11, 18
FG2-Suomi	4	4/0	23, 23, 26, 31	perustutkinto-opiskelija (n = 4)	0,75; 0,8; 1,5; 3
Kaikki ryhmät	22	15/7	23–64	opettaja (n = 11) perustutkinto-opiskelija (n = 4), muu (n = 7)	0,75–33

* Yksi osallistuja oli syntynyt Suomessa, mutta hän oli asunut pitkään useassa ranskankielisessä maassa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Fokusryhmistä kolme sisälsi ranskalaisia osallistujia (FG1-Ranska, FG2-Ranska ja FG3-Ranska) ja kaksi sisälsi suomalaisia osallistujia (FG1-Suomi ja FG2-Suomi). Ranskalaiset fokusryhmät koostuivat syntyperäisistä ranskanpuhujista, jotka olivat syntyneet Ranskassa. Poikkeuksena oli yksi osallistuja, joka oli syntynyt Suomessa mutta asunut pitkiä aikoja ranskankielisissä maissa. Suomalaisten fokusryhmien osallistujat olivat yhtä lukuun ottamatta syntyperäisiä suomenpuhujia; muualla syntynyt oli asunut Suomessa yli 40 vuotta. Suomessa asuvat ranskalaiset osallistujat (N = 13) keskustelivat suomalaisesta kohteliaisuudesta, kun taas Ranskassa asuvat tai asuneet suomalaiset (N = 9) keskustelivat ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Fokusryhmät olivat pieniä, sillä osallistujia oli kolmesta viiteen. Pienten fokusryhmien etu on se, että kaikki osallistujat saavat äänensä kuuluville ja pystyvät aktiivisesti osallistumaan keskusteluun.

Osallistujien iät vaihtelivat 23 vuodesta 64 vuoteen. Eri-ikäiset osallistujat mahdollistivat sen, että eri elämänvaiheisiin liittyvistä vuorovaikutustilanteista raportoitiin. Naisia (N = 15) oli osallistujien joukossa enemmän kuin miehiä (N = 7). Naisten määrää lisäsi yksi ranskan opiskelijoiden ryhmä (ks. jäljempänä), sillä valtaosa kielten opiskelijoista on muutenkin naisia. Nämä ranskan opiskelijat olivat palanneet Erasmus-vaihdosta takaisin Suomeen. Osallistujat olivat korkeasti koulutettuja tai parhaillaan opiskelemassa korkeakoulututkintoa. Puolet osallistujista oli opettajia (N = 11), ja suurin osa heistä oli ranskan opettajia (N = 8). Opettajat ovat työnsä puolesta tottuneet puhumaan, mikä saattaa olla yksi syy siihen, että he olivat halukkaita osallistumaan. Lisäksi kielenopettajat ovat ammattinsa vuoksi kiinnostuneita tutkimukseni teemasta, joka liittyy kulttuurien välisiin eroihin. Muut korkeakoulutetut työskentelivät eri aloilla, usein päällikkö- tai johtotason tehtävissä. Osallistujien oleskeluajat Suomessa tai Ranskassa vaihtelivat. Ranskalaiset osallistujat olivat asuneet Suomessa alle vuodesta aina 33 vuoteen asti, kun taas suomalaiset osallistujat olivat asuneet Ranskassa alle vuodesta 18 vuoteen asti. Kaikki ranskalaiset osallistujat asuivat tällä hetkellä Suomessa. Suomalaiset osallistujat sen sijaan

https://doi.org/10.21435/tl.284

olivat palanneet Suomeen lukuun ottamatta yhtä, joka asui edelleen Ranskassa.

Osallistuneiden pieni määrä ja korkeakoulutettujen iso osuus rajoittavat tulosten yleistettävyyttä koskemaan eri yhteiskuntaluokkien kohteliaisuusnormeja. Toisaalta korkeakoulutettujen käsitysten tarkastelu on kiinnostavaa, sillä dominoivat normit ovat usein peräisin ylemmistä yhteiskuntaluokista. Pienen joukon tarkastelu ei myöskään tarkoita sitä, että heidän kuvaamansa kohteliaisuusnormit olisivat täysin yksilöllisiä. Ryhmän yhteiset keskustelut antavat myös laajempaa tietoa kohteliaisuusnormeista, sillä mikään ryhmä ei elä eristyksissä yhteiskunnassa, vaikka tuloksia ei voikaan yleistää koko populaatioon (vrt. Culpeper 2011b, 14; Mills 2011a, 76).

Kun kaikki fokusryhmäkeskustelut oli tallennettu, litteroin ne karkeasti analyysia varten. Sen jälkeen luokittelin osallistujien esiin nostamat teemat käyttäen laadulliseen analyysiin soveltuvaa N/Vivo-ohjelmaa. Lopuksi litteroin valitut esimerkit tarkasti Praatilla, joka on puheen analysointiin kehitetty ohjelma.

Teoreettinen viitekehys: relational work

Tutkimuksessani sovellan Miriam A. Locherin ja Richard Wattsin kehittämää *relational work* -teoriaa ja siihen liittyviä käsitteitä (Locher & Watts 2005; Locher 2006; Locher & Watts 2008). Teoria sopii kielenpuhujien käsitysten tarkasteluun, sillä se on keskittynyt kohteliaisuutta ja laajemminkin suhdetyötä koskeviin arvioihin. Teorian kehittäjät tuntuvat pitävän *relational work* -teoriaa diskursiivisena lähestymistapana[7]. Culpeper (2011a) puolestaan on sitä mieltä, ettei *relational work* -teoria edusta puhtaasti diskursiivista lähestymistapaa, koska teoriassa yhdistetään ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden tarkastelu eli osallistujien ja tutkijan

7 Esimerkiksi Locher (2006) käyttää artikkelinsa otsikossa termiä *diskursiivinen* kuvaamaan *relational work* -teoriaa: ”Polite behavior within relational work: The discursive approach to politeness”.

https://doi.org/10.21435/tl.284

näkökulmat. Näkökulmasta riippuen on siis mahdollista luokitella *relational work* -teoria joko kohteliaisuustutkimuksen toiseen tai kolmanteen aaltoon kuuluvaksi.

Locher ja Watts (2005, 10) määrittelevät suhdetyön toiminnaksi, jota yksilöt harjoittavat neuvotellessaan ihmissuhteista toistensa kanssa. Lähestymistavan ydin on se, että kohteliaisuus on vain yksi osa suhdetyötä, ja diskursiivisen lähtökohdan mukaisesti keskiössä ovat osallistujien arviot omasta ja toisten käytöksestä. Kun vuorovaikutustilanteen osallistujat arvioivat omaa käytöstään ja toisten käytöstä, arviot eivät kohdistu ainoastaan kohteliaaseen ja epäkohteliaaseen käytökseen, vaan ne muodostavat jatkumon esimerkiksi töykeästä ja epäkohteliaasta aina sopivaan (*politic*), kohteliaaseen ja ylikohteliaaseen käytökseen. Yksilöiden tekemät arviot käytöksestä voivat olla joko tunnusmerkittömiä (*unmarked*) tai tunnusmerkkisiä (*marked*). Emme kiinnitä huomiota tunnusmerkittömään käytökseen, kun taas tunnusmerkkisen käytöksen arvioimme joko negatiiviseksi tai positiiviseksi. Locher (2006, 256) kuvaa suhdetyön jatkumoa seuraavasti: Jos käytös arvioidaan epäkohteliaaksi, se tarkoittaa, että käytös on epäsopivaa (*inappropriate/non-politic*) eli negatiivisesti tunnusmerkkistä. Jos käytös arvioidaan ei-kohteliaaksi (*non-polite*), se on tilanteeseen sopivaa (*appropriate/politic*) ja siten tunnusmerkitöntä. Kohteliaaksi arvioitu käytös on puolestaan tilanteeseen sopivaa ja positiivisesti tunnusmerkkistä, kun taas ylikohteliaaksi arvioitu käytös on epäsopivaa ja negatiivisesti tunnusmerkkistä.

Suhdetyötä koskevan teorian etuna on mielestäni se, että siinä huomioidaan käytöstä koskevien arvioiden koko kirjo. Myös omasta tutkimuksestani ilmenee, että osallistujat eivät välttämättä arvioi käytöstä kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi, vaan he käyttävät monenlaisia arvottavia ilmauksia, joita voivat olla esimerkiksi ”normaali”, ”kamala” ja ”outo”. Teorian toinen etu on, että käyttäytymistä koskevien odotusten ei ajatella syntyvän tyhjiössä, vaan ne ovat sidoksissa normeihin ja perustuvat aikaisempiin kokemuksiin samankaltaisissa tilanteissa. Locher ja Watts (2008, 78) käyttävät tästä termiä odotuskehykset (*frames of expectations*), joka on lähellä Bourdieu'n

https://doi.org/10.21435/tl.284

(1990) termiä *habitus*. Odotuskehysten teoreettista pohjaa Locher ja Watts (2008, 78) kuvaavat seuraavasti: kyse on käyttäytymisen muotojen (sopiva/epäsopiva) kognitiivisesta käsitteellistämisestä, jonka yksilöt ovat luoneet ja joka perustuu kielenpuhujien omaan, sosiaalisia käytäntöjä koskevaan historiaan. Odotuskehysten käsite on lähellä Spencer-Oateyn ja Kádárin (2021, 118) käsitettä tavallisuuden alue (*normalcy zone*), joka viittaa tietyssä kontekstissa odotettuun käytökseen ja todennäköiseen esiintymiseen.

Relational work -teoriassa korostetaan, että odotuskehykset ovat alttiita muutokselle ja vaihtelulle, sillä suhdetyöhön liittyvistä arvioista esiintyy usein diskursiivista kiistaa (*discursive dispute*) (Locher & Watts 2008, 78), joka voi ilmetä minkä tahansa sosiaalisen ryhmän sisällä. Tämä on keskeistä, kun tarkastellaan kulttuurien välistä kohteliaisuutta, sillä odotuskehykset eroavat tyypillisesti enemmän kulttuurien välisissä kohtaamisissa kuin vuorovaikutuksessa, jonka osallistujat tulevat samasta kulttuuritaustasta. Locher (2006, 253) onkin todennut osuvasti, että sopivan suhdetyön tason löytäminen kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa vaatii kokemusta ja akkulturaatiota eli sopeutumista kulttuuriin.

Odotuskehysten lisäksi toinen keskeinen käsite ovat kasvot. Toisin kuin Brown ja Levinson, Locher ja Watts (2005, 12) eivät liitä kasvojen käsitettä yksilöön, vaan he korostavat, että kasvoja liitetään toiseen diskursiivisesti, yhdessä muiden ryhmän jäsenten kanssa. Kasvoja verrataan maskeihin, jotka ovat meillä ikään kuin lainassa. Locher (2006, 251) perustelee vertausta maskeihin sillä, että meihin liitetään uusia kasvoja jokaisessa sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa ja saamamme kasvot riippuvat puhekumppanin käsityksistä. Tämäkin on keskeistä kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa. Vieraassa kulttuurissa asuvat henkilöt voivat muokata käytöstään sen mukaan, millaisia kasvoja puhekumppanit liittävät heihin. Suhdetyö on siten läheisessä yhteydessä myös identiteetin rakentamiseen (Locher 2015, 8).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Dialoginen diskurssianalyysi

Tutkimuksessani sovellan dialogista diskurssianalyysia (Marková ym. 2006) ja siihen liittyviä analyyttisiä työkaluja, kun tarkastelen, miten kohteliaisuudesta neuvotellaan fokusryhmäkeskusteluissa. Toisin sanoen en ole kiinnostunut vain siitä, millaisia arvioita osallistujat esittävät suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta, vaan myös siitä, miten osallistujat esittävät argumenttejaan, millaisin keinoin yhteistä ymmärrystä rakennetaan ja mitkä ovat yhteisen ymmärryksen rajat.

Dialogisen diskurssianalyysin analyyttiset työkalut perustuvat neljään lähtöoletukseen (ks. Marková ym. 2006, 59–64). Ensinnäkin pidän fokusryhmäkeskusteluja ryhmäkeskusteluina, koska osallistujat ottavat niissä vapaasti puheenvuoroja ja tutkijan esittämiä kysymyksiä on vähän keskusteluiden kestoon nähden (ks. myös edellä). Kyseessä ei siis ole perinteinen haastattelu, jossa osallistujat vastaisivat vuorotellen ja mekaanisesti tutkijan esittämiin kysymyksiin.

Toiseksi huomioin subjektin heterogeenisyyden, mikä tarkoittaa sitä, että osallistujat käyvät keskusteluja erityyppisten osallistujien kanssa. Toisin sanoen fokusryhmäkeskusteluihin eivät osallistu pelkästään tilanteessa läsnä olevat osallistujat, vaan keskusteluissa voidaan viitata henkilöihin, jotka eivät ole mukana fokusryhmässä; näitä henkilöitä kutsutaan poissaoleviksi eli virtuaalisiksi osallistujiksi, joiden puheeseen fokusryhmän keskustelijat voivat viitata. Lisäksi osallistujat käyvät dialogia itsensä kanssa, mitä Bakhtin (1984, 184) kutsuu termillä sisäinen dialogismi (*internal dialogism*). Sen mukaan puhujat käyvät ikään kuin dialogia itsensä kanssa, eli he ottavat etäisyyttä omaan väitteeseensä esimerkiksi pehmentämällä sitä (esim. *ehkä*) tai korostamalla näkökulman olevan heidän omansa (esim. *mielestäni*).

Kolmanneksi fokusryhmäkeskusteluissa kierrätetään ajatuksia, käsityksiä ja ideoita. Huomioin tutkimuksessani sen, että yksittäinen lausuma ei ole suunnattu pelkästään toiselle osallistujalle tai tämän esittämälle lausumalle (*addressivity*), vaan lausuma toimii

https://doi.org/10.21435/tl.284

myös vastauksena edelliseen lausumaan (*responsivity*) (Bakhtin 1986, 91 ja 95). Tämä tarkoittaa sitä, että puhujan lausuma voi esimerkiksi kumota edellä sanotun (erimielisyys) tai vahvistaa sen (yhteisymmärrys).

Neljänneksi fokusryhmässä tapahtuva toiminta perustuu historiallisesti ja kulttuurisesti jaettuun tietoon, jota osallistujat ilmaisevat keskusteluissa. Näkökulma on tärkeä, kun tarkastellaan kohteliaisuusnormeja, joilla on kulttuurinen ja historiallinen ulottuvuutensa.

Fokusryhmien osallistujilla on käytössään erilaisia diskursiivisia keinoja, joita he voivat hyödyntää keskustelussa. Vastakkainasettelun avulla (X on erilainen kuin Y) osallistujat voivat esimerkiksi verrata suomalaista ja ranskalaista kohteliaisuutta. Kategorisointi tarkoittaa, että yksittäiseltä asialta riistetään sen erityisluonne ja asia luokitellaan yleispäteväksi (esim. ”Ranskassa on kohteliasta X”). Kategorisoinnin vastakohta on partikularisaatio (Billig 1996, 161). Partikularisaatiota havainnollistetaan esimerkkien avulla: esimerkki on abstraktin ilmiön eli kategorian tyypillinen edustaja (Marková ym. 2006, 140) (esim. ”kun toiset lapset tulivat hiekkalaatikolle, suomalaiset vanhemmat sanoivat lapsilleen…”). Esimerkit toimivat myös puhujan argumentin testinä. Toisin sanoen esimerkki lisää tai vähentää argumentin uskottavuutta vastaanottajan mielessä. Wästerfors ja Holsanova (2005) luokittelevat esimerkit viiteen luokkaan. Täsmentävät ja rajoittavat esimerkit rajaavat argumentin tiettyihin tilanteisiin. Sen sijaan objektiivista todellisuutta kuvaavien (*objectivizing*) esimerkkien tavoitteena on tehdä argumentista fakta ja siirtää huomio pois puhujasta ympäröivään maailmaan. Luokittelevat (*typifying*) esimerkit (mm. *kuten nuo*, *tuollaiset*) viittaavat tietynlaiseen ihmiseen tai asiaan, ja niiden avulla puhuja voi välttää pitkän selostuksen aiheesta. Esimerkkien listaaminen antaa vaikutelman, että puhuja on valinnut esimerkin laajasta joukosta. Kyseenalaistavat esimerkit puolestaan asettavat puhekumppanin argumentin epäilyksen alaiseksi viittaamalla faktaan, jota on vaikea jättää huomiotta.

Puhujat ilmaisevat fokusryhmäkeskusteluissa erilaisia asenteita. Affektiiviset asenteet välittävät tunteita, kun taas episteemiset

https://doi.org/10.21435/tl.284

asenteet kuvaavat eriasteista tietoon liittyvää varmuutta (Ochs 1996, 410). Osallistujat osoittavat myös toimijuutta (*agency*). Toimijuudella tarkoitetaan sosiokulttuurisesti välittynyttä kykyä toimia (Ahearn 2001, 112). Kohteliaisuuden tutkimuksessa tämä tarkoittaa sitä, että kielenpuhujat eivät pelkästään vetoa normeihin, vaan he käyttävät omaa toimijuuttaan esimerkiksi asettamalla toisen vastuuseen tai vapauttamalla tämän vastuusta epäkohteliaasta teosta (Mitchell & Haugh 2015). Lisäksi keskustelun osallistujat voivat ilmaista yhteistä tietoa tuottamalla yhteisen lausuman, jolloin kaksi tai useampi osallistujaa tuottaa lausuman yhdessä ja osoittaa, että heillä on yhteistä tietoa asiasta (Marková ym. 2006, 180–193). Kaikki edellä esitellyt analyyttiset keinot esiintyvät tarkastelemissani fokusryhmäkeskusteluissa ja ovat siten relevantteja tutkimukseni kannalta.

Yhteenveto

Aikaisemmissa kohteliaisuustutkimuksissa on tarkasteltu vain vähän suomea ja ranskaa, joten kulttuurien välinen tutkimukseni täydentää tutkimusaukkoa. Tutkimukseni kohdistuu ensimmäisen tason kohteliaisuuteen ja ulkopuolisten näkökulmaan (*etic*-näkökulmaan), kun tarkastelen Suomessa asuvien ranskalaisten käsityksiä suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvien tai asuneiden suomalaisten käsityksiä ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Tutkimukseni sijoittuu erityisesti kohteliaisuuden moraalisen perustan kolmannen kerroksen eli kulttuurin ja yhteiskunnan tasolle, mutta myös toisen kerroksen toimintayhteisöjen normeihin sekä ensimmäisen kerroksen paikallisiin normeihin vedotaan fokusryhmäkeskusteluissa.

Tutkimuskysymykseni liittyvät kohteliaisuuden määritelmiin, odotuskehysten eroihin Suomessa ja Ranskassa, eroihin johtaneisiin historiallisiin syihin, oman käyttäytymisen muutoksiin toisessa kulttuurissa asuttaessa ja kohteliaisuudessa havaittuihin muutoksiin yhteiskunnan tasolla. Tutkimukseni aineisto koostuu viidestä fokusryhmäkeskustelusta. Sovellan tutkimuksessani *relational work*

https://doi.org/10.21435/tl.284

-teoriaa (em. Locher & Watts 2005). Se huomioi koko suhdetyötä ja kohteliaisuutta koskevat arviot, jotka voivat olla tunnusmerkittömiä tai tunnusmerkkisiä. Tarkasteluni ei kohdistu pelkästään kohteliaisuutta koskeviin arvioihin, vaan myös siihen, miten kohteliaisuudesta neuvotellaan fokusryhmissä. Tähän sovellan dialogista diskurssianalyysiä ja sen analyyttisiä työkaluja, joihin kuuluvat muun muassa subjektin heterogeenisyys, kategorisointi ja partikularisaatio (esimerkit) sekä toimijuus ja asenteiden ilmaiseminen.

Pohdittavaa

1. Millaisia kohteliaisuuteen liittyviä tutkimuskysymyksiä olisit kiinnostunut tarkastelemaan fokusryhmien avulla? Millaisia osallistujia tarvitsisit ja miten voisit rekrytoida heidät?
2. Mieti kymmenen kysymystä, jotka voisit esittää fokusryhmillesi. Kiinnitä huomiota seuraaviin asioihin: Ovatko kysymykset riittävän avoimia? Auttavatko ne vastaamaan tutkimuskysymyksiisi? Osaavatko osallistujat vastata kysymyksiin, eli ovatko kysymysten aiheet riittävän lähellä heidän arkeaan?
3. Pohdi fokusryhmäkeskustelujen käytännön järjestelyitä. Mihin sinun täytyy kiinnittää huomiota?
4. Vertaa Locherin ja Wattsin (2006) määritelmää kasvojen käsitteestä Brownin & Levinsonin (1987) määritelmään. Millaisia eroja huomaat?
5. Miksi dialoginen diskurssianalyysi sopii hyvin fokusryhmäkeskusteluiden tarkasteluun?
6. Testaa dialogista diskurssianalyysia. Jos sinulla ei ole omaa fokusryhmäaineistoa tai pääsyä sellaiseen, voit ottaa analysoitavaksi katkelman esimerkiksi haastattelusta tai ryhmäkeskustelun televisiosta tai internetistä.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Lisäluettavaa

Krueger, Richard A. & Casey, Mary Anne 2015: *Focus groups: a practical guide for applied research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Marková, Ivana & Linell, Per & Grossen, Michèle & Salazar-Orvig, Anne 2006: *Dialogue in focus groups. Exploring socially shared knowledge*. Lontoo: Equinox Publishing Ltd.

Locher, Miriam A. & Watts, Richard J. 2005: Politeness Theory and Relational Work. – *Journal of Politeness Research* 1 s. 9–33.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuuden määritelmiä

Kohteliaisuutta voidaan määritellä eri kielissä ja kulttuureissa eri tavoin. Tutkimuksessani tarkastelen, millaisia määritelmiä suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat liittävät kohteliaisuuteen. Esiin nousivat toisen huomioiminen ja kunnioittaminen, jotka on aiemman tutkimuksen mukaan liitetty kohteliaisuuteen muissakin kielissä ja kulttuureissa, vaikkei niitä välttämättä ymmärretäkään samalla tavalla. Suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat asettivat vastakkain sydämen kohteliaisuuden ja kulttuurisen koodiston. Erimielisyyttä esiintyi siitä, kuinka hyvin kielenpuhujat ovat tietoisia kulttuuristen kohteliaisuusnormien eroista.

Toisen huomioiminen, kunnioitus ja säännöt

Ensimmäinen kysymykseni fokusryhmien osallistujille koski sitä, mitä kohteliaisuus heille tarkoittaa. Tarkastelun kohteena oli siis osallistujien metalingvistinen tietoisuus. Ranskalaisten ja suomalaisten osallistujien keskustelut osoittivat, että heillä oli yhteistä ymmärrystä siitä, mitä kohteliaisuus tarkoittaa. Kohteliaisuuteen liitettiin toisen huomioiminen ja kunnioitus (esimerkki 1).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 1. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR))[8]

01 DAN	musta tuntuu että se on toisen huomioon
02	ottami[sta
03 LAU	[mun piti sanoa täsmälleen samaa
04	((yhteistä naurua))
05 MAR	kyllähän se näin on
06 DAN	[ei kyl se
07 LAU	[et osaa ottaa huomioon

Daniel ottaa vuoron ensimmäisenä. Hänen vuorossaan esiintyy sisäistä dialogismia, kun hän rajoittaa argumenttinsa yleispätevyyttä tarkentamalla, että kyse on hänen omasta kannastaan (*musta tuntuu*) (rivi 1). Danielin määritelmän mukaan kohteliaisuus on *toisen huomioon ottamista* (rivit 1 ja 2). Lauran vuoron alku menee osittain päällekkäin Danielin vuoron kanssa, kun Laura ilmaisee olevansa samaa mieltä: *mun piti sanoa täsmälleen samaa* (rivi 3). Seuraa yhteistä naurua, minkä jälkeen myös Maria ilmaisee olevansa samaa mieltä Danielin ja Lauran kanssa (rivi 5). Seuraa kilpailu puheenvuorosta (rivit 6–7), ja Laura toistaa lopuksi määritelmän toisen huomioon ottamisesta (rivi 7).

Jaettua tietoa kohteliaisuuden määritelmästä esiintyi muissakin fokusryhmissä. Kun Colette (FG2-Ranska) määritteli kohteliaisuuden toisen kunnioittamiseksi (*respect de l'autre*), Pierre totesi Coletten vieneen hänen vastauksensa (*piqué ma réponse*). Suomalaiset osallistujatkin mainitsivat kunnioituksen: *kunnioitat sitä toista* (Anna, FG2-Suomi). Osallistujat määrittelivät kohteliaisuutta yhdessä ja tekivät yhteistä listaa (esimerkki 2).

8 Tutkimukseen osallistujien nimet on muutettu.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 2. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Bruno (BRU), Jean (JEA), Marie (MAR))

01	BRU	j` dirais q` ce sont (.) pardon
		'minä sanoisin että ne ovat anteeksi'
02		((yhteistä naurua))
03	BRU	des normes de comporte[ment (.) voilà
		'käyttäytymisnormeja niin'
04	MAR	[c'est ça la politesse
		'juuri sitä on kohteliaisuus'
05		la façon d` s'adresser à l'autre
		'tapa puhutella toista'
06	ALI	le savoir-vivre le respect de l'autre/
		'käytöstavat toisen kunnioittaminen'
07		(2.1)
08	JEA	ou le fait de prendre en compte/ (0.3) l'autr/ (0.3)
		'tai toisen huomioiminen'
09		déjà/ (0.4)
		'ainakin'
10	MAR	hm
11	JEA	(.) j` pense pour commencer euh: c'est (1.9) euh
		'mielestäni ensinnäkin öö kyse on öö'
12		c:::'est des règles qui permettent de:: (1.3)
		'säännöistä joiden avulla'
13		ne pas s'imposer/
		'vältetään tunkeutuminen [toisen reviirille]'
14		(0.4)
15	MAR	et de vivre ensemble\
		'ja voidaan elää yhdessä'
16	JEA	hm

Bruno ottaa ensimmäisen vuoron, mutta tulkitsee jonkun muunkin aikovan ottaa vuoron ja esittää anteeksipyynnön (rivi 1). Osallistujat puhkeavat nauruun. Nauru voi johtua Brunon lausumasta kohteliaisuusfraasista *pardon* ('anteeksi'), jonka hän esittää silloin,

https://doi.org/10.21435/tl.284

kun osallistujat määrittelevät kohteliaisuutta. Bruno liittää kohteliaisuuteen käyttäytymisnormeja, (rivi 3), jotka Marie vahvistaa kuuluvan kohteliaisuuteen (rivi 4). Marie ja Alice jatkavat listaa (rivit 5 ja 6) mainitsemalla käytöstavat ja toisen kunnioittamisen. Alicen vuoroa seuraa merkittävä 2,1 sekunnin tauko (rivi 7), minkä jälkeen Jean mainitsee toisen huomioimisen (rivi 8). Jean täsmentää näkökannan olevan hänen omansa (*j'pense*, 'mielestäni'), ja hänen vuoronsa sisältää epäröintiä ja 1,9 sekunnin pituisen tauon (rivi 11). Jean jatkaa listaa mainitsemalla säännöt, joiden tarkoituksena hän näkee sen, että vältetään toisen reviirille tunkeutuminen (rivi 13). Jeanin viittauksella reviiriin (rivi 13) on yhtymäkohtia Brownin ja Levinsonin (1987) negatiivisiin kasvoihin: negatiivisella kohteliaisuudella pyritään nimenomaan vähentämään negatiivisiin kasvoihin kohdistuvaa uhkaa. Marie jatkaa tuottamalla yhteisen lausuman, kun hän lisää yhdessä elämisen (rivi 15). Yhteinen lista kohteliaisuuden määritelmistä osoittaa, että ranskalaiset osallistujat rakentavat tietoa yhdessä ja että heillä on yhteistä ymmärrystä aiheesta.

Osallistujien määritelmissä nousivat esiin toisen huomioiminen ja kunnioitus, jotka on mainittu eri kieliä koskevissa aikaisemmissa tutkimuksissa (vrt. Fukushima & Sifianou 2017: *consideration*, *attentiveness*, *respect*). Ogiermannin ja Saloustroun (2020, 11) tutkimuksessa toisen huomioiminen ja kunnioitus olivat ainoat käsitteet kohteliaisuusfraasien lisäksi, jotka sekä kreikan- että brittienglannin puhujat liittivät kohteliaisuuteen. Osassa tutkimuksia toisen huomioiminen on myös liitetty kunnioitukseen, ja esimerkiksi australianenglantia ja japania tutkineet Obana ja Tomoda (1994, 24) käsittelivät kunnioitusta ja toisen huomioimista samassa kategoriassa. Toisen huomioimista on kuitenkin teoretisoitu vain vähän kohteliaisuustutkimuksessa (Fukushima 2019, 226), vaikka se, mitä pidetään toisen huomioimisena tai kunnioituksena, voi vaihdella kulttuurista ja tilanteesta toiseen (vrt. Sifianou 1992, 92–93; Fukushima & Haugh 2014, 167; Fukushima 2019, 230). On havaittu, että englannin kielessä kohteliaisuudella viitataan toisen huomioimiseen, kun taas japanissa sillä viitataan kunnioitukseen,

https://doi.org/10.21435/tl.284

erityisesti hierarkkiseen kunnioitukseen (Haugh 2004). Englannin eri variantteja koskevassa tutkimuksessa on huomattu, että australian- ja uudenseelanninenglannin puhujat suhtautuvat melko yhteneväisesti toisen huomioimiseen (Haugh 2019). Fukushiman ja Sifianoun (2017) tutkimuksesta puolestaan ilmeni, että kreikkalaisille kunnioituksen käsite oli laajempi kuin japanilaisille.

Erilaiset tulkinnat toisen huomioimisesta ja kunnioittamisesta monimutkaistavat jakoa positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin: esimerkiksi toisen huomioiminen voi viitata käytökseen, joka orientoituu toisen ihmisen reviirin kunnioittamiseen (negatiiviset kasvot) tai tarpeeseen saada huomiota ja tunnustusta (positiiviset kasvot) (Ogiermann & Saloustrou 2020, 12). Tämä ilmenee myös omasta tutkimuksestani: vaikka suomalaiset ja ranskalaiset käyttivät samoja käsitteitä eli toisen huomioimista ja kunnioitusta kohteliaisuuden määrittelemiseen (ks. esimerkkejä 1 ja 2), näitä käsitteitä ei ymmärretty samalla vaan vastakkaisella tavalla (ks. esimerkkiä 7). Joka tapauksessa suomalaisten ja ranskalaisten määritelmissä ei korostunut strateginen huoli konfliktien välttämiseen, kuten Brown ja Levinson tuntuvat kohteliaisuusteoriassaan olettavan. Tämä vahvistaa Fukushiman ja Sifianoun (2017) havainnon, jonka mukaan kielenpuhujat liittävät kohteliaisuuden ihmisten välisiin suhteisiin sekä toisten tarpeista ja tunteista huolehtimiseen, eivätkä niinkään konfliktien välttämiseen.

Kuten esimerkistä 2 ilmeni, osallistujat liittivät kohteliaisuuteen myös normeja ja sääntöjä. Osallistujat pohtivat kuitenkin, riittääkö pelkkä sääntöjen noudattaminen olemaan kohtelias (esimerkki 3).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 3. (FG2-Suomi: Anna (ANN), Isabella (ISA), Riikka (RII), Stella (STE))

```
01 RII   mun mielest se et pelkästään noudattaa niit
02       sosiaalisten tilanteiden sääntöjä ei (0.4)
03       ei niinku (.) tee sust (.) välttämättä kohteliasta
04       vaan sit [jos sä haluut olla koh[telias
05 ISA            [nii
06 STE                                    [joo
07 RII   niin sun pitää tehdä jotain (.)
08       enemmän kun ne säännöt (0.6)
09       et [ne säännöt on tavallaan se neutraali taso
10 ISA      [nii totta
11       (0.7)
12 RII   sit [sä voit olla epäkohtelias jos sä et
13 STE       [hm
14 RII   noudata niit sääntöjä
15       (0.9)
16 STE   joo (0.4) °totta°
17 ANN   nii:: et sit jos mene niit sen normin (0.7)
18       öö normaalin normin yli (0.4) se (.)
19       kohteliaisuus (.) käy- käyttö nii sit (.)
20       tuleeks siit ylikäy- ylikohtelias ja
21       (0.3)
22 RII   n:::[i::i.
23 ANN       [vai et koetaaks se sen takii kohteliaaks
24       et se on ylikohteliasta
25 RII   nii
```

Riikan vuoro osoittaa sisäistä dialogismia, kun hän ilmaisee puhuvansa omasta näkökulmastaan (*mun mielest,* rivi 1). Riikan mukaan pelkkä sääntöjen noudattaminen ei tee puhujasta välttämättä kohteliasta (rivit 2–3). Isabellan ja Stellan tuottamat dialogipartikkelit *nii* (rivi 5) ja *joo* (rivi 6) kuvastavat samanmielisyyttä (Sorjonen 1999) ja menevät päällekkäin Riikan vuoron kanssa. Kun

https://doi.org/10.21435/tl.284

Riikka määrittelee, mitä on olla ”kohtelias” – *sun pitää tehdä jotain enemmän kun ne säännöt* (rivit 7–8) – hän painottaa adverbia *enemmän*. Isabella ilmaisee samanmielisyytensä (*niin totta,* rivi 10), ja hänen vuoronsa menee päällekkäin Riikan vuoron kanssa. Riikka esittää, että säännöt ovat ”neutraali taso” (rivi 9). Riikan käsitys kohteliaisuudesta vastaa Locherin ja Wattsin *relational work* -teoriaa, jossa erotetaan tilanteeseen sopiva (*politic*) käytös ja kohtelias (*polite*) käytös. Tauon jälkeen Riikka määrittelee ”epäkohteliaan” ihmisen sellaiseksi, joka ”ei noudata sääntöjä” (rivit 12 ja 14). Vajaan sekunnin tauon jälkeen (rivi 15) Stella ilmaisee samanmielisyytensä hiljaisella äänellä (rivi 16). Anna ottaa vuoron, joka sisältää epäröintiä, taukoja ja korjauksia (rivit 17–20). Hän esittää kysymyksen, joka koskee normin ylittävää käytöstä, joka sisältää korjauksen: *tuleeks siit ylikäy- ylikohtelias* (rivi 20). Riikka lausuu epäröivän vastauspartikkelin *n:::i::i* äänteitä venyttäen ja intonaatio laskee lausuman lopussa (rivi 22). Riikan epäröinnin jälkeen Anna esittää toisen kysymyksen: *vai et koetaaks se sen takii kohteliaaks et se on ylikohteliasta* (rivit 23–24).

Annan kysymyksen jälkeen (esimerkki 3) seuraa taukoja, mitkä osoittavat, että kysymys oli osallistujille vaikea. Lopulta Riikka vastaa kysymykseen käyttämällä episteemistä epävarmuuden ilmausta (*varmaan*): *normileveli nii sit se varmaan vaihtelee vähä kulttuurista toiseen.* Vuoroa seuraa tauko, minkä jälkeen Anna täydentää Riikan puheenvuoron sanomalla: *ja ihmisestä.* Vastauksia seuraa yhteinen nauru ja Isabella vahvistaa Annan lausuman: *tosi paljon ihmisestä.* Riikan, Annan ja Isabellan lausumat osoittavat, että osallistujat eivät halua antaa yleispäteviä vastauksia, vaan korostavat variaatiota sekä kulttuurien että yksilöiden välillä.

Kulttuurinen koodisto versus sydämen kohteliaisuus

Osallistujat liittivät kohteliaisuuteen toisen huomioimisen ja kunnioittamisen sekä normeja ja sääntöjä. Mistä nämä arvot ja säännöt tulevat? Osallistujat erottivat kaksi tasoa: universaalin

https://doi.org/10.21435/tl.284

sydämen kohteliaisuuden ja kulttuurin tuottamat säännöt. Tämä jaottelu kertoo siitä, että vieraassa kulttuurissa elävät osallistujat olivat tietoisia kulttuurieroista, jotka vaikuttivat kohteliaisuuteen, mutta myös siitä, että he liittivät kohteliaisuuteen yleisinhimillisiä piirteitä, jotka ovat yhteisiä meille ihmisille kulttuuritaustasta riippumatta. Osallistujat osoittivat yhteistä tietoa pohtiessaan sydämen kohteliaisuuden ja kulttuurin tuottamien sääntöjen piirteitä (esimerkki 4).

Esimerkki 4. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR), Sofia (SOF))

01 SOF	must se on (.) nimenomaan (.) <u>koo</u>disto
02	myös siinä mielessä et kohteliaisuus on jotain
03	mis on (.) siin on jotain <u>so</u>vit[tua sellasta
04 MAR	[hm
05 SOF	jota <u>voi eh</u>kä niinku opettaa (.) ja oppia (0.4)
06	ja sit on olemassa toisenlaista vielä niinku (.)
07	<u>ystä</u>vällisyyttä ehkä ja [semmosta
08 LAU	[hm
08 SOF	e[nemmän spontaania
09 LAU	[sydämen kohteliai-
10 MAR	nii
11 DAN	h[m::
12 SOF	[nii et siin (.) must siin kohteliaisuudessa
13	on jotain sellasta (0.4) vähän niinku
14	<u>so</u>vittua konventionaalista myös
15	(0.4)
16 MAR	ehkä [siinä on se universaali osa mikä on se
17 SOF	[niiku (.) niinku opitaan
18 MAR	£sydämen [kohteliaisuus£
19 SOF	[hm
20 MAR	sitte tää koodisto tulee niinku
21	äidinmaidossa nii nimen[omaan
22 DAN	[semmonen

https://doi.org/10.21435/tl.284

23 MAR koulusystee[mistä se tulee
24 SOF [hm
25 MAR tie- tiedostamattoman tasolla (0.4)
26 mut se on niinkun (0.5)
27 sen kulttuurin tuote
28 SOF hm
29 DAN tapa- tapakulttuuria ja koodistoa

Sofian *must* (rivi 1) kertoo sisäisestä dialogismista ja painottaa hänen omaa näkökulmaansa. Sofia käyttää sanaa *koodisto* (rivi 1) ja määrittelee kohteliaisuuden sellaiseksi, missä on jotakin *sovittua* (rivi 3) ja jota voidaan *opettaa* ja *oppia*, mutta hän pehmentää argumenttiaan episteemisellä epävarmuuden ilmauksella *ehkä* (rivi 5). Tämän jälkeen Sofia määrittelee kohteliaisuuden toisen tason, *ystävällisyyden*, pehmentäen tätäkin argumenttia adverbilla *ehkä* (rivi 7). Fokusryhmäkeskusteluissa on tyypillistä, että argumentteihin liittyy sisäisen dialogismin ilmaisuja, sillä argumentit esitetään usein kokeillen (vrt. Marková ym. 2006). Sofian mainitsema ystävällisyys on liitetty kohteliaisuuteen esimerkiksi amerikanenglannissa mutta vähemmän japanissa (Ide ym. 2005 [1992]), kun taas uudempi tutkimus (Culpeper ym. 2019) on osoittanut, että ystävällisyys liitetään kohteliaisuuteen sekä amerikan- että brittienglannissa.

Seuraavaksi Laura puhuu päällekkäin Sofian vuoron kanssa ja osoittaa yhteistä tietoa alkaessaan nimetä kohteliaisuutta, johon Sofia viittasi ystävällisyydellä: *sydämen kohteliai-* (rivi 9). Näin ajatteli myös ranskalainen filosofi Rousseau, joka asetti jo 1700-luvulla vastakkain sydämen kohteliaisuuden (*politesse du coeur*) ja tapojen tyrannian. Sydämen kohteliaisuus on noussut esiin uudemmassakin tutkimuksessa. Ogiermannin ja Suszczyńskan (2011, 211) haastattelututkimuksessa puolalaiset kokivat, että todellinen kohteliaisuus tulee "sydämestä", ja Fukushima (2015, 269–270) on ehdottanut sydämen käsitettä kasvojen käsitteen rinnalle, sillä sydän metaforana liittyy toisen huomioimiseen. Osallistujat osoittavat yhteistä tietoa, kun Maria toistaa Sofian jaottelun. Kuten Sofia, myös Maria peh-

https://doi.org/10.21435/tl.284

mentää argumenttiaan adverbilla *ehkä* (rivi 16) ja jakaa kohteliaisuuden universaaliin osaan (rivi 16) ja sydämen kohteliaisuuteen (rivi 18), jota Laura on jo aikaisemmin ehdottanut. Maria palaa myös koodistoon (rivi 20), jonka Sofia mainitsi aikaisemmin, ja liittää sen koulusysteemiin (rivi 23) ja kulttuuriin (rivi 27). Myös Daniel osoittaa yhteistä tietoa mainitsemalla tapakulttuurin ja toistamalla Sofian ja Marian mainitseman koodiston (rivi 29).

Jos kulttuurisia kohteliaisuussääntöjä rikkoo tahattomasti, onko silloin epäkohtelias? Annen (FG2-Ranska) mielestä tällainen henkilö ei ole epäkohtelias: *ça peut aussi être involontaire là c'est plus une question de politesse ou d'impolitesse* ('se voi myös olla tahatonta silloin ei ole enää kyse kohteliaisuudesta tai epäkohteliaisuudesta'). Colette (FG2-Ranska) antoi täsmentävän esimerkin – *quand on est étranger on fait peut-être des erreurs par méconnaissance* ('ulkomaalaisena tekee ehkä tietämättään virheitä') – jota Pierre täydensi: *surtout au début* ('varsinkin alussa'). Ranskalaiset osallistujat osoittivat ymmärrystä siitä, että kulttuurin ulkopuolisilla henkilöillä ei ole sisäpiirinäkökulmaa kulttuurissa dominoiviin kohteliaisuussääntöihin. Tällöin ei voida vaatia, että henkilön käytös täyttää odotukset, kuten sisäpiiriin kuuluvilta vaaditaan. Haasteena on kuitenkin se, ovatko kielenpuhujat tietoisia kulttuurin vaikutuksesta kohteliaisuussääntöihin. Osallistujat olivat erimielisiä kieltenpuhujien tietoisuudesta (esimerkki 5).

Esimerkki 5. (FG2-Ranska: Anne (ANN), Colette (COL), Julie (JUL), Myriam (MYR), Pierre (PIE))

01 ANN	on a tendance à penser que les règles de politesse/ 'meillä on taipumus ajatella että kohteliaisuussäännöt'
02	sont toutes PARtout pareilles\ 'ovat kaikkialla samanlaisia'
03 PIE	hm hm
04 COL	hm
05 ANN	voilà et c` qui n'est [pas vrai 'niin ja se ei ole totta'

https://doi.org/10.21435/tl.284

06 COL [oui c'est vrai
'kyllä pitää paikkansa'
07 (0.5)
08 ANN [c` qui n'est pas vrai
'mikä ei ole totta'
09 PIE [et qui sont les règles avec lesquelles on a été
'ja ne ovat sääntöjä joihin meidät on'
10 éduqués princi[palement
'pääasiassa kasvatettu'
11 MYR [ouais
'joo'
12 (0.2)
13 ANN oui [c'est ça
'kyllä pitää paikkansa'
14 COL [hm hm hm hm hm
15 PIE donc mê[me mê::me d'un pays à un autre
'eli jopa jopa maasta toiseen'
16 JUL [oui::
'kyllä'
17 COL oui c'est [pas c'est pas inné quoi
'niin se ei ole synnynnäistä'
18 JUL [moi j' s-::
'minä e-'
19 j`s::: j` suis pas convaincue qu` les:: `fin
'öö minä en ole vakuuttunut että siis'
20 les gens j` pense sont conscients que:
'ihmiset mielestäni ovat tietoisia siitä että'
21 les règles de politesse varient d'un pays
'kohteliaisuussäännöt vaihtelevat maasta'
22 à l'autre ouais (0.3) c'est tell`ment euh::
'toiseen joo se on niin öö'
23 i- in- inhérent à nous-mêmes c'est intégré euh::
'luontaista meille olemme sisäistäneet ne'
24 ANN tout à fait
'juuri niin'

https://doi.org/10.21435/tl.284

Anne esittää kategorisoinnin, jonka mukaan kielenpuhujilla on taipumus ajatella, että kohteliaisuussäännöt ovat samanlaiset kaikkialla (rivit 1–2). Pierre ja Colette vastaavat minimipalautteilla (rivit 3–4). Anne arvioi mainitsemansa kategorisoinnin olevan virheellinen (rivi 5). Colette puhuu osittain päällekkäin Annen vuoron kanssa ja ilmaisee samanmielisyytensä (rivi 6). Pierre kilpailee Annen kanssa vuorosta ja täydentää tämän lausumaa mainitsemalla kasvatuksen (rivit 9–10). Muut osallistujat ilmaisevat samanmielisyytensä (rivit 11–16). Tämän jälkeen puheenvuoroista kilpailee usea osallistuja. Julie ilmaisee erimielisyytensä Annen esittämän kategorisoinnin kanssa (rivi 19) ja rajoittaa argumentin omaan näkökulmaansa (*j`pense,* 'mielestäni') (rivi 20). Hänen mielestään ihmiset ovat tietoisia kohteliaisuussääntöjen vaihtelusta, mutta he ovat sisäistäneet oman kulttuurinsa säännöt (rivi 21–23). Anne ilmaisee olevansa samaa mieltä (rivi 24).

Ranskalaiset osallistujat jatkoivat keskustelua kulttuuristen kohteliaisuusnormien tiedostamisesta esimerkin 4 jälkeen. Julie toisti kantansa, jonka mukaan ihmiset ovat tietoisia kohteliaisuusnormien eroista eri maissa, mutta Anne esitti varauksen: *pour certaines choses oui on est conscient pour d'autres on ne l'est pas* ('joistakin asioista kyllä ollaan tietoisia toisista ei olla'). Argumenttinsa tueksi Anne antoi kaksi täsmentävää esimerkkiä: tervehtimisen ja anteeksi pyytämisen. Hän esitti kategorisoinnin ranskalaisista: *beaucoup de Français c'est vrai ils vont dire oui y a des règles de politesse qui sont différentes d'un pays à l'autre mais sur cette règle-là non* ('se on totta että monet ranskalaiset sanovat että kyllä on kohteliaisuussääntöjä jotka vaihtelevat maasta toiseen mutta se ei koske tätä sääntöä'). Annen mukaan ranskalaiset arvioivat tervehtimisen puutteen negatiiviseksi: *si on dit pas bonjour c'est qu'on n'est pas poli voilà on est rustre* ('jos ei tervehdi se tarkoittaa ettei ole kohtelias vaan on moukkamainen'). Annen anteeksipyyntöä koskeva esimerkki liittyy bussiin: *si dans le bus on dit pas pardon si on bouscule un petit peu on est impoli* ('jos bussissa ei pyydä anteeksi jos tönäisee vähän on epäkohtelias'). Annen esiin nostamat esimerkit tervehtimisestä ja anteeksi pyytämisestä ovat

https://doi.org/10.21435/tl.284

fokusryhmätutkimukseni mukaan keskeisiä eroja suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa.

Yhteenveto

Tarkasteluni kohdistui osallistujien metalingvistiseen tietoisuuteen eli siihen, miten he määrittelevät kohteliaisuuden. Osallistujat liittivät kohteliaisuuteen toisen huomioimisen ja kunnioittamisen, jotka on aikaisemman tutkimuksen mukaan yhdistetty kohteliaisuuteen muissakin kielissä ja kulttuureissa. On kuitenkin huomioitava, että näiden arvojen merkitykset ja tulkinnat vaihtelevat kielestä ja kulttuurista toiseen, mikä koskee myös suomalaista ja ranskalaista kohteliaisuutta.

Osallistujat erottivat universaalin sydämen kohteliaisuuden ja kulttuuriset säännöt, jotka vaihtelevat ympäristöstä toiseen. Kohteliaisuuden eri tasoja koskevat pohdinnat sisälsivät kuitenkin enemmän epävarmuuden ilmauksia ja omien argumenttien rajaamista puhujan omaan näkökulmaan kuin kohteliaisuuden yleiset määritelmät. Sydämen kohteliaisuudesta kirjoitti jo ranskalaisfilosofi Rousseau, ja sydämen käsitettä on uusissa tutkimuksissa ehdotettu metaforaksi kasvojen käsitteen rinnalle.

Kulttuuristen sääntöjen tiedostamisesta esiintyi kuitenkin erimielisyyttä osallistujien kesken. Yhden käsityksen mukaan ihmiset eivät tiedosta kulttuuristen sääntöjen olemassaoloa, vaan tekevät tulkintoja omista odotuskehyksistään käsin. Toisen käsityksen mukaan kulttuurierot ymmärretään, mutta oman kulttuurin säännöt ovat voimakkaasti sisäistettyjä. Kohteliaisuuden määritelmiin liittyvät keskustelut osoittavat käsitteen monikerroksisuuden ja kompleksisuuden.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pohdittavaa

1. Miten määrittelisit kohteliaisuuden?
2. Millaisia asioita sisältyy mielestäsi kohteliaisuuden ytimeen? Entä sen kulttuurisiin ilmenemismuotoihin?
3. Kuinka tietoisia kielenpuhujat mielestäsi ovat kulttuurisista kohteliaisuusnormeista? Miten kielenpuhujien tietoisuutta voisi tutkia?
4. Miten voisit tarkastella kielenpuhujien määritelmiä kohteliaisuudelle eri kielissä ja kulttuureissa? Millaiset aineistot sopisivat tutkimukseesi?
5. Sopisiko sydän mielestäsi kohteliaisuuden metaforaksi? Miten tätä metaforaa voisi tutkia?

Lisäluettavaa

Ide, Sachiko & Hill, Beverly & Carnes, Yukiko M. & Ogino, Tsunao & Kawasaki, Akiko 2005 [1992]: The concept of politeness: An empirical study of American English and Japanese. Teoksessa Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad (toim.) *Politeness in Language: Studies in its History, Theory, and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton. 281–297.

Fukushima, Saeko & Sifianou, Maria 2017: Conceptualizing politeness in Japanese and Greek. – *Intercultural Pragmatics* 14(4) s. 525–555.

Haugh, Michael 2019: The Metapragmatics of Consideration in (Australian and New Zealand) English. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 201–225.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Odotuskehyksiä kohteliaisuudesta

Suomalaisten ja ranskalaisten odotuskehykset kohteliaisuudesta poikkesivat toisistaan, ja myös eurooppalaiseen kohteliaisuuteen liittyvistä odotuskehyksistä keskusteltiin. Odotuskehysten moraalinen pohja kuvattiin vastakkaiseksi: Suomessa on kohteliasta kunnioittaa toisen reviiriä, kun taas Ranskassa on kohteliasta reagoida toiseen ihmiseen. Odotuskehysten erot ilmenivät osallistujien mukaan tervehdyksissä, anteeksipyynnöissä, ovien auki pitämisessä ja suhtautumisessa hiljaisuuteen.

Odotuskehyksiä eurooppalaisesta kohteliaisuudesta

Osallistujat eivät pelkästään verranneet suomalaista ja ranskalaista kohteliaisuutta, vaan liittivät sen laajemminkin eurooppalaisiin odotuskehyksiin. Pierre (FG2-Ranska) huomioi Suomen ja Ranskan maantieteellisen etäisyyden pohtiessaan suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroja:

> même en Europe la Finlande et la France finalement c'est pas si éloigné que ça en termes de kilomètres mais il y a des conceptions – – de la vie de tous les jours de la politesse aussi qui sont assez différentes – – parfois très différentes
>
> ('jopa Euroopassa Suomi ja Ranska eivät lopulta ole niin kaukana toisistaan kilometreissä mitattuna mutta käsitykset – – arkielämän kohteliaisuudesta ovat melko erilaisia – – joskus hyvinkin erilaisia').

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pierren pohdinta kertoo odotuskehyksistä: vaikka Suomi ja Ranska kuuluvat Eurooppaan, erot kohteliaisuudessa voivat olla suuriakin. Marie (FG1-Ranska) puolestaan vertasi eurooppalaista ja afrikkalaista kohteliaisuutta koskevia odotuskehyksiä (esimerkki 6A[9]).

Esimerkki 6A. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Jean (JEA), Marc (MARC), Marie (MARI))

01 MARI	et c'est c` que j` dis souvent d` la Finlande/ (0.5) euh::
	'ja Suomesta sanon usein että öö hm'
02	hm:: (0.8) le dépaysement/ (0.4) est d'autant plus grand
	'hm vierauden tunne on entistäkin suurempi'
03	qu'on est en Europe (0.5)
	'koska ollaan Euroopassa'
04 ALI	hm
05 MARI	on s`rait en Afrique/on n'a qu'à on accepterait/ que
	'jos oltaisiin Afrikassa täytyisi sitä hyväksyisi että'
06	les com[portements ne soient pas du tout les mêmes\
	'käytöstavat eivät ole lainkaan samat'
07 JEA	[hm
08 ALI	hm
09	(0.2)
10 MARI	mais là on est face à des Euro[péens (0.4) et du coup
	'mutta täällä ollaan eurooppalaisten keskuudessa ja niin'
11 MARC	[hm
12 MARI	on s'attend/ à c` que ce soit plus proche
	'sitä kuvittelee että olisi samankaltaisempaa'
13	que ça n` l'est\ (0.2)
	'kuin todellisuudessa onkaan'

9 Esimerkkien 6A ja 6B keskustelut käytiin vasta virallisen keskustelun jälkeen, kun osallistujat (FG1-Ranska) ryhtyivät uudestaan pohtimaan kohteliaisuutta. Fokusryhmäkeskustelu oli antanut virkkeitä ajatteluun, joten onneksi en ollut sammuttanut äänilaitetta.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Marie kuvaa suomalaiseen kohteliaisuuteen liittyvää odotuskehystä omasta näkökulmastaan (*j` dis souvent*, 'sanon usein', rivi 1). Hän toteaa vierauden tunteen olevan suurempi, kun ollaan Euroopassa (rivit 2–3). Marie asettaa Euroopan ja Afrikan vastakkain: Afrikassa hyväksyisi paremmin käytöstapojen erilaisuuden (rivit 5–6). Muut reagoivat minimipalautteilla (rivit 7–8). Marie kuvaa odotuskehyksiä siten, että Euroopassa kuvittelee kohteliaisuusnormien olevan samankaltaisia kuin ne ovat todellisuudessa (rivit 12–13). Osallistujien kesken esiintyi kuitenkin erimielisyyttä siitä, kuinka suuria erot suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden välillä lopulta ovat ja milloin diskursiivista kiistaa syntyy: ensi vierailulla vai vasta pitkän oleskelun jälkeen (esimerkki 6B)?

Esimerkki 6B.

22 MARC non j` veux dire que qu` les différences sont pas éNORMes et
'ei kun tarkoitan että että erot eivät ole valtavia ja'
23 (.) et donc s- si on vient ici euh:: en touriste/ (0.4)
'ja siis j- jos tulee tänne öö turistina'
24 j'imagine qu'on remarque (.) PEU (.) [de
'kuvittelen että huomaa vähän'
25 ALI [oui
'kyllä'
26 MARC différences de comportement/ j` veux dire c'est quand même (0.3)
'eroja käytöstavoissa tarkoitan että kuitenkin'
27 en vivant dans l` pays/ en fréquentant des gens/ que
'kun asuu maassa ja tapaa ihmisiä niin'
28 q[ue que ça s'installe
'niin sitten huomaa'
29 MARI [j` suis pas d'accord moi ce sont mes ce sont mes mes visiteurs
'en ole samaa mieltä kokemukseni mukaan minun minun vieraani'
30 qu'est-c` qui me::: euh:: ME FONT écho de de situations qui
'he nimittäin öö kertovat minulle tilanteista jotka'
31 les ont surpris/ où moi je n` suis plus surprise\
'hämmästyttivät heitä mutta jotka eivät enää hämmästytä minua'
32 (1.1)

https://doi.org/10.21435/tl.284

33 MARC hm
34 (0.5)
35 MARI non je crois que:: justement la surprise vient euh de de
’ei minä uskon että yllätys tuleekin’
36 de prime abord/ et se dissipe\
’ensi silmäyksellä ja haihtuu pois’
37 (1.7)
38 MARC moi j’ai exactement le sentiment inverse\
’minulla on täysin päinvastainen tunne’
39 (0.3)
40 ((yhteistä naurua))
41 MARC non non j` veux dire que plus on reste/ plus on
’ei ei tarkoitan että mitä kauemmin on maassa mitä enemmän’
43 connaît les gens/ (0.5) euh::: plus on connaît INTIMEMENT
’tuntee ihmisiä öö mitä enemmän tuntee läheisesti’
44 les gens/ (0.3) plus on s’aperçoit de différences éNORMEs
’ihmisiä sitä enemmän huomaa valtavia eroja’
45 de de malentendus (0.2) qu’on pouvait MÊME pas soupçonner
’väärinkäsityksiä joita ei voinut etukäteen edes aavistaa’
46 qu’ils pouvaient ((rire)) exister
’voivan ((naurua)) olla olemassa’
47 MARI ça aussi
’sekin on totta’

Marcin mukaan erot suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden välillä eivät ole valtavia; hän painottaa adjektiivia *énormes* (’valtavia’) (rivi 22). Argumenttinsa tueksi Marc antaa täsmentävän esimerkin turistista, joka huomaa vähän eroja (rivit 23–24, 26). Marcin esimerkki sisältää sisäistä dialogismia, sillä hän täsmentää, että argumentti tulee hänen omasta näkökulmastaan *j’imagine* (’kuvittelen’, rivi 24). Marcin mukaan eroja kohteliaisuudessa huomaa, kun asuu maassa ja tapaa ihmisiä (rivit 27–28).

Marie alkaa puhua yhtä aikaa Marcin kanssa ja ilmaisee erimielisyytensä: *j` suis pas d’accord* (’en ole samaa mieltä’, rivi 29). Argumenttinsa tueksi Marie antaa objektiivista todellisuutta kuvaavan

https://doi.org/10.21435/tl.284

esimerkin, joka liittyy hänen vieraisiinsa: nämä hämmästyvät tilanteista, jotka eivät enää ihmetytä Marieta (rivit 30–31). Seuraa taukoja ja Marcin minipalaute (rivit 32–34). Sen jälkeen Marie toistaa käsityksensä, jonka mukaan käytöseroja huomataan ensi kohtaamisella (rivit 35–36). Seuraa merkittävä 1,7 sekunnin tauko (rivi 37), jonka jälkeen Marc ilmaisee päinvastaisen käsityksensä (rivi 38). Osallistujat nauravat yhdessä eriäville käsityksille. Marc jatkaa selventämällä kantaansa (*j` veux dire que*, 'tarkoitan että') (rivi 41): mitä enemmän tutustuu läheisesti ihmisiin, sitä valtavampia eroja huomaa; hän painottaa adverbia *intimement* ('läheisesti', rivi 43) ja adjektiivia *énormes* ('valtavia'). Marc mainitsee nauraen väärinkäsitykset, joita ei voinut edes kuvitella (rivit 45–46) painottaen sanaa *même* ('edes'). Marie ei kiellä Marcin esimerkin todenperäisyyttä (*ça aussi*, 'sekin on totta', rivi 47). Vaikka Marcin ja Marien näkökannat olivat erilaiset, Marie tunnisti tutuksi Marcin kuvauksen.

Esimerkkien 6A ja 6B pohdintojen jälkeen Marc painotti eurooppalaisiin kohteliaisuuskoodeihin liittyviä yhtäläisyyksiä: *quand même on est on est européens et y a quand même des codes qui sont – – assez communs* ('olemme kuitenkin eurooppalaisia ja on kuitenkin koodeja jotka ovat – – melko samanlaisia'). Esimerkkinä Marc antoi amerikkalaiset sarjat: *on r`garde tous les mêmes séries américaines* ('katsomme kaikki samoja amerikkalaissarjoja'). Marc liitti näin eurooppalaiseen kohteliaisuuteen vaikutukset, jotka ovat yhteisiä länsimaisille kulttuureille.

Odotuskehysten moraalinen perusta

Kun suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat keskustelivat suomalaisesta ja ranskalaisesta kohteliaisuudesta, esiin nousi kaksi vastakkaista arvoa, jotka liittyivät odotuskehysten moraaliseen perustaan: henkilökohtainen reviiri ja toiseen ihmiseen reagointi. Osallistujien mukaan Suomessa on kohteliasta kunnioittaa toisen reviiriä, kun taas Ranskassa on kohteliasta reagoida toiseen ihmiseen. Odotuskehysten moraalinen perusta tuli esille (esimerkki 7), kun osallistujat keskustelivat, mitä Suomessa pidetään kohteliaana.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 7. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Jean (JEA), Marie (MARI))

01 ALI ne pas entrer dans la bulle de l’autre\ (1.2)
’ei saa astua toisen ihmisen kuplaan’
02 MARI °ou[ais°
’joo’
03 ALI [respecter une certaine distance physique/ et cetera/
’täytyy kunnioittaa tiettyä fyysistä etäisyyttä ja niin edelleen’
04 donc [euh (0.4)
’joten öö’
05 JEA [hm
06 ALI ne pas EMPIÉTER sur son territoire (0.3) alors qu’en France
’ei saa tunkeutua toisen reviirille kun taas Ranskassa’
07 ce s`rait plutôt le contraire (0.7) ALLER VERS L’AUTRE
’se olisi pikemminkin päinvastoin toisen luo meneminen’
08 s`rait plus poli/ (0.8) °ici on peut° (0.4)
’olisi kohteliaampaa täällä voi’
09 MARI moi j’ai une expérience qui m’a beaucoup éclairée/ (0.4)
’minulla on kokemus joka valaisi paljon’
10 quand les enfants étaient au bac à sable\ (0.9)
’kun lapset olivat hiekkalaatikolla’
11 en Finlande/ quand les enfants venaient au bac à sable
’Suomessa kun toiset lapset tulivat hiekkalaatikolle’
12 et qu’il y avait des jouets/ (0.4) les parents finlandais
’ja siellä oli leluja suomalaiset vanhemmat’
13 disaient à leurs enfants/ NE VA PAS embêter l’autre\ (0.4)
’sanoivat lapsilleen älä häiritse toista’
14 au bac à sable en France/ les parents disaient/
’hiekkalaatikolla Ranskassa vanhemmat sanoivat’
15 VA JOUER avec les [autres\
’mene leikkimään toisten kanssa’
16 ALI [hm
(Isosävi 2020a, 260)

https://doi.org/10.21435/tl.284

Alice esittää kategorisoinnin, jolla hän kuvaa suomalaiseen kohteliaisuuteen liittyvää odotuskehystä: kupla, jonne ei saa astua (rivi 1). Vuoroa seuraa merkittävä 1,2 sekunnin tauko (rivi 1), minkä jälkeen Marie vahvistaa Alicen lausuman hiljaisella äänellä (*ouais* 'joo', rivi 2; ks. Péroz 2009, 128). Alice esittää toisen kategorisoinnin eli fyysisen etäisyyden, jota on kunnioitettava (rivi 3). Epäröinnin ja tauon (rivi 4) jälkeen Alice jatkaa kategorisointien sarjaa reviirin käsitteellä painottaen verbiä 'tunkeutua': *ne pas empiéter sur son territoire* ('ei saa tunkeutua toisen reviirille'). Seuraavaksi Alice esittää vastakkainasettelun Suomen ja Ranskan välillä: Ranskassa on kohteliaampaa mennä toisen luo (rivi 7). Tauot riveillä 6–8 osoittavat, että Alice harkitsee sanojaan.

Marie hyödyntää tauon, ottaa vuoron ja esittää yhteistä tietoa Alicen kanssa. Marie täydentää Alicen kategorisointia esittämällä objektiivista todellisuutta kuvaavan esimerkin, jossa hän siteeraa vanhempien puhetta hiekkalaatikolla: suomalaiset vanhemmat kielsivät lapsiaan häiritsemästä toista (rivi 13), kun taas ranskalaiset vanhemmat kehottivat leikkimään toisten kanssa (rivi 15). Kun Marie raportoi vanhempien puhetta, hän säilyttää alkuperäisen tapaluokan eli imperatiivin (esim. rivillä 15 *va jouer avec les autres*, 'mene leikkimään toisten kanssa'). Sitaattien avulla Marie antaa äänen henkilöille, jotka eivät ole mukana keskustelussa (Wibeck ym. 2004, 259). Vaikka sitaattien tavoitteena on lisätä lausuman autenttisuutta (Wästerfors & Holsanova 2005, 550), ne ovat vain representaatioita todellisuudesta, eivätkä tarkkoja toisintoja siitä, mitä kielenpuhujat ovat tilanteessa sanoneet (Clark & Gerrig 1990, 802).

Myös Pierre (FG2-Ranska) liitti toisen ihmisen reviirin kunnioittamisen suomalaiseen kohteliaisuuteen:

> les Finlandais sont polis – – si on part du principe c'est le respect de l'autre – – moi j' trouve qu'ils respectent énormément la zone privée de l'autre ('suomalaiset ovat kohteliaita – – jos lähdetään periaatteesta että kyseessä on toisen kunnioittaminen – – minun mielestäni he kunnioittavat valtavasti toisen henkilökohtaista reviiriä').

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pierren argumentti sisälsi ehdon, jonka mukaan suomalaiset ovat kohteliaita, jos lähtökohtana pidetään toisen ihmisen henkilökohtaisen tilan kunnioittamista. Kun suomalaiset (FG1-Suomi) keskustelivat, mitä Ranskassa pidetään kohteliaana, hekin asettivat vastakkain ranskalaisen odotuskehyksen reagoida toiseen ihmiseen ja suomalaisen odotuskehyksen, jossa reagointia ei vaadita (esimerkki 8).

Esimerkki 8. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR), Sofia (SOF))

01	DAN	mun mielestä tässä on sellanen perustava asia on se
02		että et ranskalainen käytös (.) öö kulttuuri tai tai
03		tapakulttuuri edellyttää et toiseen ihmiseen reagoi[daan
04	SOF	[hm mm
05	LAU	[joo
06	MAR	tää on [hyvä pointti jollain tavalla
07	DAN	[jo- jo- jollakin sanalla
08		jollakin tavalla [täytyy reagoida Suomessahan
09	MAR	[eleellä sanalla.
10	DAN	ei tarvitse reagoi[da jos joku avaa [oven
11	MAR	[joo
12	LAU	[ei
13	DAN	niin siitä voi mennä hiljaa läpi (.) eikä eikä
14		siihen tarvi rea[goida
15	MAR	[joo
16	SOF	joo
17	DAN	tai siis täällä ei pidetä sitä epäkohteliaana
18		vaikka minusta se tuntuu epäkohteliaalta

Daniel ehdottaa monta sanaa kuvaamaan ranskalaista kohteliaisuutta: *ranskalainen käytös*, *kulttuuri* ja *tapakulttuuri* (rivit 2–3). Hän esittää ranskalaiseen kohteliaisuuteen liittyvän odotuskehyksen omasta näkökulmastaan (*mun mielestä*, rivi 1): toiseen ihmiseen on reagoitava (rivi 3). Osallistujat osoittavat yhteistä tietoa ja

https://doi.org/10.21435/tl.284

puhuvat yhtä aikaa toistensa kanssa. Maria ilmaisee eksplisiittisesti olevansa samaa mieltä Danielin kanssa: *tää on hyvä pointti* (rivi 6). Osallistujat esittävät tarkennuksia vaaditusta reagoinnista Ranskassa: *jollain tavalla, eleellä, sanalla* (rivit 6–9). Tämän jälkeen Daniel esittää odotuskehyksiin liittyvän vastakkainasettelun käyttäen nollapersoonaista rakennetta (Laitinen 1995): *Suomessahan ei tarvitse reagoida* (rivit 8, 10). Maria ja Laura ilmaisevat samanmielisyytensä: Marian *joo* ilmaisee hyväksyntää, kun taas Lauran *ei* viittaa siihen, ettei ole tarvetta reagoida (rivit 11–12). Argumenttinsa tueksi Daniel antaa täsmentävän esimerkin oven pitämisestä auki, mihin ei tarvitse Suomessa reagoida. Marie ja Sofia ilmaisevat olevansa samaa mieltä (*joo*, rivit 15–16). Lopuksi Daniel esittää kaksi vastakkaista arviota, jotka liittyvät avatusta ovesta läpi menemiseen ilman reagointia. Danielin ensimmäinen arvio on kategorisointi suomalaisten näkökulmasta: *täällä ei pidetä sitä epäkohteliaana* (rivi 17). Sen sijaan Danielin arvio on negatiivisesti tunnusmerkkinen: *minusta se tuntuu epäkohteliaalta* (rivi 18). Hänen omaan arvioonsa on todennäköisesti vaikuttanut pitkä asuminen Ranskassa.

Voidaanko ranskalaista reagointia ja suomalaista reviirin kunnioittamista analysoida Brownin ja Levinsonin (1987) positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden käsitteiden avulla? Negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureissa vallan, etäisyyden ja puheaktin suuruuden muuttujat ovat korkealla tasolla, mutta oma tutkimukseni ei pohjautunut näihin muuttujiin. On kuitenkin huomioitava, että esimerkiksi hierarkia ja etäisyys nousivat esiin fokusryhmäkeskusteluissa, ja ne liitettiin jo historiallisestikin enemmän Ranskaan kuin Suomeen. Tutkimukseni tavoitteena ei ole ollut kategorisoida universaalisti suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden moraalista pohjaa vaan verrata odotuskehysten pohjalla olevia arvoja kahdessa kielessä ja kulttuurissa. Reagoiminen toiseen ihmiseen tai reviirin kunnioittaminen ovat käsitteinä suhteellisia. Tutkimukseni mukaan Ranskassa reagoidaan toisiin enemmän kuin Suomessa, mutta entä jos Suomen vertailukohtana olisi ollut jokin toinen kieli- ja kulttuurialue? Tätä kulttuuria saatettaisiin pitää esimerkiksi enemmän reagoivana kuin ranskalaista kulttuuria.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Käsitteet negatiivinen ja positiivinen kulttuuri jäävät myös epämääräisiksi (Ogiermann 2009, 35), eikä jako positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin ollut suoraviivaista esimerkiksi kohteliaisuutta brittienglannissa ja kreikassa vertaavassa kyselytutkimuksessa (Ogiermann ja Saloustrou 2020). Tutkijat ovat ehdottaneet muitakin käsitteitä, kuten vetäytyminen (*withdrawal*) ja lähestyminen (*approach*), jotka esimerkiksi Terkourafi (2007) liittää kasvojen käsitteeseen. Nämä käsitteet sopisivat myös kuvaamaan suomalaista reviirin kunnioitusta ja ranskalaista reagoinnin vaatimusta.

Vaikka kulttuuriseen kohteliaisuuteen liitetyt kategorisoinnit ovat suhteellisia, on kiinnostavaa verrata tutkimustuloksiani aikaisempiin tutkimuksiin, joissa on tarkasteltu kielenpuhujien omia käsityksiä kohteliaisuudesta Euroopassa puhutuissa kielissä. Aikaisemmat kohteliaisuustutkimukset osoittavat yhtäältä sen, että toiseen ihmiseen reagointia arvostetaan monilla kieli- ja kulttuurialueilla, ja toisaalta sen, että käsitykset kohteliaisuudesta ovat kompleksisia. Eniten ensimmäisen tason kohteliaisuutta on tarkasteltu englannin ja kreikan kielissä, ja varhaisimmat tutkimukset ovat peräisin ennen diskursiivista käännettä.

Ensimmäinen empiirinen tutkimus, jossa sovellettiin Brownin ja Levinsonin kohteliaisuusteoriaa kontrastiivisessa aineistossa (Englanti ja Kreikka) oli Sifianoun (1992) tutkimus, ja siinä hyödynnettiin myös kyselykaavakkeita. Sifianou kategorisoi Englannin negatiivisen kohteliaisuuden kulttuuriksi ja Kreikan positiivisen kohteliaisuuden kulttuuriksi. Sifianoun pioneeritutkimuksen jälkeen brittiläisten englanninpuhujien omia käsityksiä on tarkasteltu hämmästyttävän vähän (Culpeper ym. 2019, 181), vaikka englanti on ollut eniten tarkasteltu kieli kohteliaisuustutkimuksessa (Ogiermann & Saloustrou 2020, 5). Vajaa 20 vuotta Sifianoun tutkimuksen jälkeen Culpeper, O'Driscoll ja Hardaker (2019) havaitsivat korpuslingvistisessä tutkimuksessaan, että ystävällisyys ja osallistuminen (*involvement*) liitettiin kohteliaisuuteen paitsi Yhdysvalloissa myös negatiiviseksi kohteliaisuuskulttuuriksi luokitellussa Britanniassa. Itäeurooppalaisista kielistä puhujien omia käsityksiä on tarkasteltu puolassa ja unkarissa. Ogiermann ja Suszczyńska (2011) luokittelivat

https://doi.org/10.21435/tl.284

Puolan positiivisen kohteliaisuuden kulttuuriksi, kun taas unkarilainen kohteliaisuus sisälsi heidän mukaansa piirteitä sekä vetäytymisestä että reagoinnista mutta enemmän vetäytymisestä.

Kohteliaisuuden ilmenemismuodot

Fokusryhmien osallistujien mukaan suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden erot, jotka pohjautuivat reviirin kunnioitukseen ja toiseen reagointiin, ilmenivät erityisesti anteeksipyytämisessä, tervehtimisessä, suhtautumisessa hiljaisuuteen ja ovien auki pitämisessä. Osallistujat kokivat, että Ranskassa tervehditään, pyydetään anteeksi ja pidetään ovea auki enemmän kuin Suomessa. Sen sijaan Suomessa siedettiin heidän mielestään paremmin hiljaisuutta kuin Ranskassa.

Anteeksipyytäminen

Osallistujien havainnot anteeksipyytämisestä liittyivät sen yleisyyteen: anteeksipyytämisen koettiin olevan harvinaisempaa Suomessa kuin Ranskassa. Keskustelut anteeksipyytämisestä kohdistuivat julkisiin tilanteisiin. Ranskalaiset osallistujat antoivat täsmentävänä esimerkkinä vuorovaikutustilanteen bussissa. Heidän mukaansa suomalainen ei sano mitään, kun kyynärpää osuu toiseen matkustajaan. Ranskalaiset kokivat, että suomalaiseen tapaan kunnioittaa reviiriä liittyy ristiriitaisuuksia; heidän havaintonsa kertovat diskursiivisesta kiistasta. Marcin (FG1-Ranska) mukaan reviirin kategorinen kunnioittaminen ei ole mahdollista: *là ça va un petit peu en contradiction avec cette idée de ne pas entrer dans la bulle on y entre forcément* (’se on vähän ristiriidassa ajatuksen kanssa ettei tunkeuduttaisi toisen kuplaan koska kyllähän sinne väistämättä tunkeudutaan’). Kun ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) pohtivat, mikä on kohteliasta Suomessa, he keskustelivat jännitteestä, joka koskee yhtäältä reviirin kunnioittamista ja toisaalta sinne tunkeutumista (esimerkki 9).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 9. (FG2-Ranska: Anne (ANN), Colette (COL), Julie (JUL), Myriam (MYR), Pierre (PIE))

01 PIE	j` trouve ça hallucinant la manière dont on peut autant respecter
	'mielestäni on ällistyttävää kuinka paljon voidaan kunnioittaa'
02	le le l'espace de l'autre/ et en même temps mettre
	'toisen reviiriä ja samaan aikaan tönitään'
03	des coudes d'épaule dans la rue/
	'kyynärpäillä kadulla'
04 MYR	hm
05 PIE	sans s'excuser/
	'ilman että pyydetään anteeksi'
06 COL	o[ui
	'kyllä'
07 PIE	c`[qui a l'air d'être assez la règle
	'mikä tuntuu olevan suorastaan sääntö'
08	en Finlande c`t à dire q[ue
	'Suomessa eli'
09 COL	[ah oui/
	'vai niin'
10 PIE	on peut marcher boum ((tape ses mains)
	'voi kävellä bum ((lyö kätensä yhteen))'
11	un coup d'épaule en passant::/ et euh: on s` retourne même pas
	'kyynärpää osuu ohi kulkiessa eikä öö käännytä edes'
12 COL	hm/
13 PIE	et ça ça m'a TOUjours mais alors:: euh (0.2)
	'ja se on minua aina niin öö'
14	é- étonné à un un à un point ((petit ricanement))
	'i- ihmetyttänyt jossain määrin ((pieni virnistys))'
15	(0.3)
16 JUL	p`t-êt (0.2) parce que::: p`t-êt que l'excuse
	'ehkä koska ehkä anteeksipyyntö'
17	ce s`rait une INTRUsion/ justement euh::
	'se olisi tunkeutumista nimenomaan öö'

https://doi.org/10.21435/tl.284

18 ANN oui vous êtes [tout à fait/
'kyllä olette aivan'
19 JUL [((rire) nous/ on respecte [la sphère
'((nauraa) mehän kunnioitetaan reviiriä'
20 ANN [tout à fait
'juuri niin'

Pierre ilmaisee negatiivisen arvionsa (*j' trouve ça hallucinant,* 'mielestäni on ällistyttävää', rivi 1) siitä, että Suomessa kunnioitetaan toisen reviiriä, mutta samalla tönitään kadulla kyynärpäillä ilman anteeksipyyntöä. Hän kategorisoi tämän käytöstavan yleiseksi säännöksi Suomessa (rivi 7). Pierre havainnollistaa kyynärpäitä koskevaa esimerkkiään lyömällä kätensä yhteen (rivi 10) ja esittää toisen negatiivisen arvionsa, jonka mukaan tällainen käytöstapa on häntä aina ihmetyttänyt (rivit 13–14). Lyhyen tauon jälkeen Julie ottaa vuoron ja esittää selityksensä Pierren kuvaamalle ristiriidalle. Julie hyödyntää sisäistä dialogismia, kun hän pehmentää ehdotustaan kahdesti episteemistä epävarmuutta ilmaisevalla adverbilla ('ehkä', rivi 16). Ehdotuksen mukaan anteeksipyyntö olisi nimenomaan tunkeutuminen toisen reviirille, ja Julie nauraa sille itse (rivi 17). Anne ilmaisee olevansa samaa mieltä (rivit 16 ja 18) Julien kanssa.

Suomalaiset osallistujat kiinnittivät huomiota anteeksipyytämisen yleisyyteen, mutta aikaisemman tutkimuksen mukaan kulttuurien välisiä eroja esiintyy myös anteeksipyyntöjen laadussa (Suszczyńska 1999: englanti, puola ja unkari; Ogiermann 2009: englanti, puola ja venäjä). Kulttuurien välisissä kohtaamisissa erot anteeksipyyntöihin liitetyissä merkityksissä voivat johtaa siihen, että eri kulttuureista tulevat henkilöt saattavat arvioida anteeksipyynnön kohteliaisuuden tai epäkohteliaisuuden eri tavoin (Chang & Haugh 2011). On mahdollista, että suomen- ja ranskankielisten anteeksipyyntöjen välillä esiintyy myös laadullisia eroja, mutta niitä ei koettu yhtä merkittäviksi kohteliaisuuden kannalta kuin anteeksipyyntöjen yleisyyteen liittyviä eroja.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Tervehtiminen

Tervehtiminen ja erityisesti sen yleisyys synnytti runsaasti keskustelua fokusryhmissä. Osallistujien mukaan tervehtiminen on yleisempää Ranskassa kuin Suomessa. Osallistujien keskustelut osoittivat, ettei toisessa kulttuurissa oleskelevalle riitä, että on oppinut tervehdyssanat (yhteenveto tervehtimisestä suomessa ja ranskassa, ks. Isosävi & Vecsernyés 2022). Tarvitaan myös tietoa siitä, miten tervehdyssanoja käytetään puhetilanteissa sekä milloin ja ketä tervehditään. Tervehtimisessä on siis kyse pragmaattisesta kielitaidosta. Kulttuurierot aiheuttavat haasteita tervehtimiselle, joka on tärkeä puhetoiminto, kun luodaan suhteita toisten kanssa (Spencer-Oatey 2018; Spencer-Oatey & Kádár 2021, 291–292). Tervehtiminen nousi esiin Spencer-Oateyn (2018) tutkimuksessa, kun hän pyysi kansainvälisiä opiskelijoita kertomaan tärkeästä tilanteesta, jossa esiintyi kulttuurieroja, tuli epämukava olo ja heräsi halu muuttaa omaa käytöstä. Kun suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) keskustelivat, mikä on kohteliasta Ranskassa, he vertasivat tilanteita, joissa tervehditään Suomessa ja Ranskassa (esimerkki 10).

Esimerkki 10. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR), Sofia (SOF))

01 SOF ehkä Suomessa se yksinkertaisesti se (0.3)
02 tervehtimiskulttuuri esmes on (.) jotenki must
03 se on £jotenki£ (.) monimutka(h)sempi ku Ranskassa
04 et Ranskassa (.) sanot päivää kaikille kun ne
05 tulee sua vastaan [aamulla
06 LAU [joo
07 SOF >niin sä sanot päivää kaikille<
08 Suomes[sa sun pitää miettii]
09 MAR [siis työ- työyhteisössä]
10 mut ei [hississä ei metrossa]
11 SOF [työyhteisössä tai kun sä viet]

https://doi.org/10.21435/tl.284

12	MAR	ei ei niinkun (.) ei [tuntemat]tomat ei;
13	SOF	[siis Ranskassa]
14		ei tuntemattomille mut öö
15	LAU	rapu[ssa:]
16	SOF	[koti] (0.3) talon ra[pussa
17	LAU	[rapussa
18	MAR	[joo↑joo↑
19	SOF	koulumatkalla
20	LAU	joo
21	SOF	vaikka se ei olis sun:: niinkun lapsen vanhe[mpi?
22	MAR	[kyllä
23	SOF	mut koska sä näät sen jo[ka päivä
24	DAN	[joo
25	SOF	sä sanot sille pä[ivää
26	LAU	[°joo°
27	MAR	[joo
28	SOF	sun ei tarvi miettiä mitään.
29	DAN	bussinkul[jettajalle
30	SOF	[mut Suomessa sun täytyy miettii sitä

(Esimerkin alkuosa Isosävi 2020a, 262–263)

Sofian argumentti sisältää sisäistä dialogismia, kun hän esittää varauksen *ehkä* (rivi 1) ja episteemisen asenteen ilmaisun *must* [=minusta] (rivi 2) (Rauniomaa 2007, 222–223). Sofia asettaa vastakkain suomalaisen ja ranskalaisen tervehdyskulttuurin; ensin mainittu on hänen mukaansa *jotenki – – monimutka(h)sempi* verrattuna Ranskaan (rivi 3). Hän lausuu jälkimmäisen partikkelin *jotenki* (rivi 3) tunnusmerkkisellä tavalla, mikä voi liittyä siihen, ettei hänen ole helppoa kuvata suomalaisen tervehdyskulttuuriin monimutkaisuutta. Argumenttinsa tueksi Sofia antaa Ranskaan liittyen objektiivista todellisuutta kuvaavan esimerkin, jonka mukaan aamulla sanotaan päivää kaikille vastaantulijoille (rivi 4).

Päällekkäispuhunnat riveillä 8–11 osoittavat, että Maria ja Sofia testaavat yhteisen tiedon rajoja. Maria alkaa puhua yhtä aikaa Sofian vuoron kanssa ja kysyy tarkennusta kaikille tervehtimises-

https://doi.org/10.21435/tl.284

tä: *siis työ- työyhteisössä* (rivi 9). Maria esittää kaksi kyseenalaistavaa esimerkkiä: *mut ei hississä ei metrossa* (rivi 10). Sofia vahvistaa työyhteisön ja alkaa esittää täsmentävää esimerkkiä (rivi 11), mutta Maria ottaa vuoron ja esittää uuden kyseenalaistavan esimerkin: *tuntemattomat ei* (rivi 12). Sofia vahvistaa, ettei tuntemattomia tervehditä (rivi 14) ja jatkaa epäröiden *mut öö* (rivi 14). Ilmaisu muistuttaa englannin *trailing off but* -ilmausta, joka tarkoittaa, ettei kaikkea ole vielä sanottu (Mitchell & Haugh 2015, 221). Tämä jälkeen osallistujat listaavat yhdessä esimerkkejä ranskalaisista tervehdystilanteista ja ilmaisevat samanmielisyyttä erityisesti *joo*-partikkeleilla (kerran *kyllä*-partikkeli). Laura listaa ensiksi rapun (rivi 15), jonka Sofia (rivi 16) ja myös hän itse toistaa (rivi 17). Sofia mainitsee koulumatkan (rivi 19). Hän laajentaa esimerkkinsä koskemaan muitakin kuin lasten vanhempia (rivi 21) ja perustelee tervehtimistä jokapäiväisellä näkemisellä (rivi 23). Daniel lisää bussinkuljettajan (rivi 29). Osallistujien yhteinen lista osoittaa tervehtimisen yleisyyttä ja automaattisuutta Ranskassa. Sofia esittää lopuksi Suomea koskevan kategorisoinnin, jonka mukaan Suomessa tervehtimistä on pohdittava (rivi 30).

Osallistujat käsittelivät myös tervehtimiseen liitettyjä merkityksiä Suomessa ja Ranskassa. Ne voivat selittää sen, miksi tervehtimisen koettiin olevan yleisempää Ranskassa kuin Suomessa. Suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) kokivat, että Suomessa tervehtimiseen liitetään vaatimus reagoinnista. Daniel totesi tervehtimisestä näin: *sillon ihminen jotenkin niinku valpastuu ja ajattelee että sulla on jotain asiaa*. Sofia ilmaisi samanmielisyytensä Danielin kanssa: *sillä on suuri merkitys et sä tervehdit*. Danielin mielestä tervehtiminen ei mene sujuvasti ohi Suomessa: *siit tulee vähän semmosta kömpelömpää ja töksähtävämpää jos ruvetaan yhtäkkiä moikkailemaan täällä*. Kuten edellä nähtiin, osallistujat liittivät suomalaiseen kohteliaisuuteen vaatimuksen toisen ihmisen reviirin kunnioituksesta. Jos tervehtimiseen yhdistetään vaatimus reagoinnista ("sulla on jotain asiaa"), runsas tervehtiminen on ristiriidassa suomalaisten odotuskehysten moraalisen perustan kanssa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kun ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) pohtivat, mikä on kohteliasta Suomessa, he vertasivat naapureiden tervehtimistä Suomessa ja Ranskassa (esimerkki 11).

Esimerkki 11. (FG2-Ranska: Anne (ANN), Colette (COL), Myriam (MYR), Pierre (PIE))

01 ANN le fait de dire bonjour ou pas bonjour:/ (0.6) moi j` pensais
’tervehtiäkö vai ei minä mietin’
02 par exemple: à à mes voisins\ (0.3) là où j’habitais avant/
’esimerkiksi naapureitani siellä missä asuin aikaisemmin’
03 y a des voisins/ je j’ai des voisins qui
’oli naapureita minulla oli naapureita jotka’
04 m` disaient jamais bonjour (0.8) en Finlande/ (.)°c’est okay°
’eivät koskaan tervehtineet minua Suomessa se on ok’
05 (0.4) c’est [marrant parce que]
’se on hassua koska’
06 PIE [hein ben oui maintenant]
’öö no kyllä nyt’
07 ANN j’y ai pens- non mais j’ai pensé j’ai pensé s- plusieurs fois/
’minä sitä miet- ei mutta mietin mietin monta kertaa’
08 en Finlande:/ ils veulent pas dire bonjour ben
’Suomessa ei haluta tervehtiä no’
09 tant pis tant pis pour [lui/
’harmi hänelle’
10 PIE [hm
11 ANN bon il veut pas dire bonjour c’est okay//
’no hän ei halua tervehtiä se on ok’
12 puis je vais EN FRANCE/ (0.8) euh: on interprétera ça//
’sitten menen Ranskaan öö se tulkitaan’
13 sûrement des les voisins/ comment ben on a d` TRÈS
’varmasti naapureilla miten on erittäin’
14 mauvaises relations a[vec les voi[sins
’huonot välit naapureilla’
15 PIE [hm

https://doi.org/10.21435/tl.284

16 COL [oui::
’kyllä’
17 MYR ils disent pas bonjour oui
’he eivät sano bonjour niin’
18 ANN ils [disent] [pas bonjour]
’he eivät sano bonjour’
19 MYR [oui] [pas bonjour] oui
’niin ei bonjouria niin’
(Isosävi 2020a, 264–265)

Anne antaa esimerkin entisistä suomalaisista naapureistaan, jotka eivät koskaan tervehtineet häntä (rivit 3–4). Hän esittää hiljaisella äänellä arvion siitä, miten Suomessa suhtaudutaan, jos naapurit eivät tervehdi: kyseessä on tilanteeseen sopiva käyttäytymistapa (*c’est okay*, ’se on ok’, rivi 4). Pierre kilpailee Annen kanssa vuorosta, mutta Anne jatkaa esittämällä oman arvionsa suomalaisista naapureista, jotka eivät tervehdi: *tant pis tant pis pour lui* (’harmi hänelle’, rivi 9) ja *il veut pas dire bonjour c’est okay* (’hän ei halua tervehtiä se on ok’, rivi 11). Jälkimmäisen lausuman intonaatio nousee voimakkaasti, mikä osoittanee tunnelatausta. Annen arviosta ilmenee hänen oma toimijuutensa: hän valitsee olla loukkaantumatta tervehdyksen puutteesta, mikä voisi aiheuttaa diskursiivista kiistaa.

Anne asettaa seuraavaksi vastakkain suomalaisen ja ranskalaisen arvion naapurien tervehtimättä jättämisestä. Hän esittää ranskalaisten negatiivisen arvion, jonka mukaan naapureilla on hyvin huonot välit (rivit 13–14). Anne ilmaisee episteemisen asenteensa varmaksi (*sûrement*) ja painottaa adverbia *très* (’hyvin’, rivi 13) viitatessaan naapureiden väleihin. Pierre antaa minipalautteen *hm* (rivi 15) ja Colette ilmaisee olevansa samaa mieltä (*oui*, ’kyllä’, rivi 16). Lopuksi osallistujat osoittavat yhteistä tietoa tuottamalla yhteisen lausuman ja toistamalla toistensa lausumia. Myriam täydentää Annen lausumaa naapureiden huonoista väleistä: *ils disent pas bonjour* (’he eivät sano bonjour’, rivi 17). Myriam ja Anne puhuvat yhtä aikaa ja toistavat *pas bonjour* (’ei bonjouria’, rivit 18 ja 19). On mahdollista, että he myös siteeraavat tyypillistä ranskalaista puhetta.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkissä 11 esitetyn katkelman jälkeen muutkin ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) jakoivat kokemuksiaan suomalaisnaapureiden tervehtimistavoista. He olivat yhtä mieltä siitä, ettei ole yleispätevää sääntöä suomalaisnaapureiden tervehtimiseen. Julie antoi esimerkin naapureistaan, jotka tervehtivät häntä jollakin tavalla: *ça peut être un mouvement de tête ou un micro hei* ('se voi olla pään liike tai pienenpieni hei'). Pierre puolestaan antoi kaksi esimerkkiä erilaisista naapuristaan: *je dis bonjour il répond pas* ('tervehdin hän ei vastaa') ja *on dit bonjour je parle un peu de finnois avec elle* ('tervehditään ja puhun vähän suomea hänen kanssaan'). Osallistujien kertomukset osoittivat variaatiota, joka liittyi suomalaisten naapureiden tervehtimistapoihin. Onko kyse siis pelkästään yksilöllisistä eroista ihmisten välillä? Yksilöllisen vaihtelun lisäksi on huomioitava, että suomalainen kohteliaisuus on muutoksessa. Meillä ei ole kovin paljon tutkimustietoa suomalaisten suhtautumisesta tervehtimiseen, mutta Lappalaisen (2020, 267) tutkimuksen mukaan asiointitilanteissa suomalaiset odottivat vastausta tervehdykseen ja reagoimattomuus koettiin epäkohteliaaksi.

Vaikka ranskalaiset tervehtivät osallistujien mukaan enemmän kuin suomalaiset, alueellisia eroja raportoitiin molemmissa kulttuureissa. Kun Stella ja Anna (FG2-Suomi) keskustelivat siitä, mitä he arvostavat ranskalaisessa kohteliaisuudessa, he vertasivat tervehdyskokemuksiaan Etelä-Ranskassa ja Pariisissa (esimerkki 12).

Esimerkki 12. (FG2-Suomi: Anna (ANN), Stella (STE))

01 STE	mä olin hostellissa nyt harjottelussa niin (.)
02	sit siellä niinku kaikki (0.6)
03	kaikki vaan oli vähä sillee bonjour
04	kaikki asiakkaat ja näin
05	et se oli niinku? emmä tiie
06	tosi kiva mun mielest (0.7) tavallaan
07	herätä siihen päivään ja (0.7) jotenki (0.4)

https://doi.org/10.21435/tl.284

08	se o aurinkoisem[paa heh
09 ANN	[mut m-
10	ku mä olin Pariisis (.) harjottelus (.)
11	tota ((työpaikan nimi)) (0.4)
12	ja sit siin aulal (.) aulas ku on (0.5)
13	niinkun (0.4) aulassa (0.7) ja
14	ihmiset menee ohi siitä (.) sisään (0.2)
15	ja poistuu (0.4) niin sit itte tietenki aina
16	sanoo ku sä oot töissä niin tot[ta kai sä (0.2)
17 STE	[hm
18 ANN	tervehit joka ikistä (0.5) nii ei (.)
19	ei sielkään (0.3) niinku välttämät tuu aina
20	niin (0.5) takas sitä bonjourii (.)
21	et kyl se (.) sen ero on (.) niinku merkittävä
22	(0.8) Pariisin ja muun Ranskan välillä (0.3)

Stella kertoo esimerkin runsaasta tervehtimisestä eteläranskalaisessa hostellissa, missä hän oli harjoittelussa (rivit 3–4). Stella etsii sanoja (rivi 5) ja esittää sitten omasta näkökulmastaan (*mun mielest*, rivi 6) positiivisen arvion naurahtaen: *tosi kiva –– herätä siihen päivään* ja *aurinkoisempaa* (rivit 6–8). Anna esittää kuitenkin kyseenalaistavan esimerkin (*mut*, rivi 9) työharjoittelustaan Pariisissa. Lukuisat pienet tauot (rivit 10–16) ja itsekorjaukset (rivit 12–13) kertovat epäröinnistä. Anna ilmaisee episteemisen asenteensa varmaksi (*totta kai*, rivi 16), kun hän kertoo käsityksensä tervehtimisestä aulassa, painottaen *joka ikistä* (*sä tervehit joka ikistä*, rivit 16 ja 18). Anna kertoo, etteivät pariisilaiset kuitenkaan aina vastanneet hänelle (rivit 19–20). Hänen johtopäätöksensä on, että ero tervehtimistavoissa on *merkittävä* Pariisin ja muun Ranskan välillä (rivit 22–22). Katkelman jälkeen Anna ehdottaa selitystä sille, miksi pariisilaiset tervehtivät vähemmän kuin eteläranskalaiset: *ihmiset vaa on niin paljon kiireellisempiä*. Stella kyseenalaistaa osittain Annan kategorisoinnin pariisilaisista: *mut se on se stereotypiaki*.

Osallistujilla oli eriäviä kokemuksia monista tervehtimistilanteista Ranskassa ja Suomessa. Ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska)

https://doi.org/10.21435/tl.284

olivat erimielisiä siitä, tervehditäänkö bussinkuljettajaa enemmän Suomessa vai Ranskassa (ks. myös esimerkkiä 10). Bruno raportoi vähäisestä tervehtimisestä Ranskassa: *le bonjour – – au chauffeur de bus – – ça se fait très très peu en France* (’bussinkuljettajan – – tervehtiminen – – sitä tehdään hyvin hyvin vähän Ranskassa’). Alice oli kuitenkin eri mieltä: *je ne suis pas d’accord là* (’en ole samaa mieltä tästä’). Jean ehdotti, että kyse on alueellisista eroista Ranskassa: *c’est des différences entre villes* (’kaupunkien välillä on eroja’). Lauran ja Marian (FG1-Suomi) kokemukset tervehtimisestä suomalaisilla luontoretkillä erosivat toisistaan. Lauran kokemus vähäisestä tervehtimisestä liittyi pääkaupunkiseudun metsiin: *suomalainen pelästyy – – jos sitä tervehtii*. Marian kyseenalaistava esimerkki sen sijaan tuli metsäretkeltä Länsi-Suomesta: *tervehdin jokaista vastaantulijaa ja jokainen sanoi iloisesti hei.* Marian toinen esimerkki tuli itäsuomalaiselta torilta, jossa tervehditään runsaasti. Hänen esimerkkinsä oli luokitteleva ja hyödynsi kulttuurista stereotypiaa: *kreikkalaista se touhu.* Marian luokittelu ei kuitenkaan ole tuulesta temmattu, sillä myös tutkimustiedon mukaan kreikkalainen kohteliaisuus on orientoitunut positiiviseen kohteliaisuuteen (ks. esim. Sifianou & Antonopoulou 2005).

Vaikka tervehtiminen oli osallistujien mukaan yleisempää Ranskassa kuin Suomessa, yksi poikkeus nousi esiin: systemaattinen tervehtiminen suomalaisissa asiointitilanteissa. Marc (FG1-Ranska) vertasi tervehtimistä asiointitilanteissa näin: *systématiquement la caissière va dire bonjour – – dans mon expérience c’est pas vrai en France* (’systemaattisesti myyjä kassalla tervehtii – – kokemukseni mukaan se ei ole näin Ranskassa’). Myös Lappalaisen (2020) tutkimuksessa korostui tervehtimisen tärkeys suomalaisissa asiointitilanteissa.

Hiljaisuus

Hiljaisuus ja sen erilaiset tulkinnat synnyttivät keskustelua fokusryhmissä. Osallistujat olivat yhtä mieltä siitä, että hiljaisuutta siedetään paremmin Suomessa kuin Ranskassa. Bruno (FG1-Ranska) kertoi ruokailua koskevan tarinan, kun osallistujat keskustelivat siitä, mikä on kohteliasta Suomessa. Bruno kuvasi, miten hän

https://doi.org/10.21435/tl.284

meni ruokapöytään, jossa suomalaiset söivät hiljaa lounasta eivätkä keskustelleet. Ranskalaisista odotuskehyksistä käsin Bruno arvioi suomalaisten käytöksen negatiiviseksi: hän käytti adjektiivia *impoli* (’epäkohtelias’) kuvaamaan tilannetta, jossa suomalainen ei puhunut hänelle. Ruokapöytätilanteesta seurasi siis diskursiivista kiistaa, mikä ei ole yllättävää, sillä moniselitteisyytensä vuoksi hiljaisuuden tulkinta aiheuttaa usein väärinkäsityksiä (Nakane 2007, 198–199 ja 206). Bruno kertoi kuitenkin ymmärtäneensä myöhemmin, ettei suomalaisten hiljaisuus johtunut hänen omasta käytöksestään. Ranskalaiset osallistujat arvioivat Brunon tarinan jälkeen hiljaisuutta suomalaisista ja ranskalaisista odotuskehyksistä käsin (esimerkki 13).

Esimerkki 13. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Bruno (BRU), Jean (JEA), Marc (MARC))

01 JEA	c’est vrai que (0.4) on supporte très bien le silence en Finlande/
	’on totta että hiljaisuutta siedetään erittäin hyvin Suomessa’
02	on le supporte ex[trêmement mal en [France\
	’sitä siedetään äärimmäisen huonosti Ranskassa’
03 ALI	[hm
04 MARC	[hm
05 JEA	j` veux dire une discussion ou: être assis comme ça à table
	’tarkoitan keskustelua tai istutaan sillä lailla pöydässä’
06	le à: cinq six euh: (0.3) euh (.) si rien se [dit
	’viisi kuusi henkilöä öö jos mitään ei sanota’
07 MARC	[((rire))
	’((naurua))’
08 JEA	ça fait bi[zarre c’est c’est [puis: ç- ça
	’se on outoa se on se on sitten s- se’
09 ALI	[hm
10 BRU	[((rire))
	’(naurua))’
11 JEA	[ça pèse
	’se on painostavaa’

https://doi.org/10.21435/tl.284

12 ALI [ça met mal à l'aise
'se tekee olon epämukavaksi'
13 BRU [((rire)) [oui ben ouais]
'((naurua)) kyllä eli joo'
14 JEA [ça pèse euh:]
'se on painostavaa öö'
15 et:: je:: euh:: alors qu'en Finlande/ bon c'est c'est
'ja minä öö kun taas Suomessa niin se se'
pas du tout ou: eh: gênant pour autant/ et c'est
'ei ole ollenkaan tai öö häiritsevää kuitenkaan ja se on'
17 ça ne veut RIEN DIRE en [fait\
'se ei tarkoita mitään itse asiassa'
18 BRU [voilà (.) oui (.) c'est
'niin kyllä se on'
19 ALI [hm
20 JEA euh:
'öö'
21 BRU mais c'est c'est ça veut [vient peut-être: enfin on en revient
'mutta se on se on se tarkoittaa tulee ehkä siis palataan'
22 JEA [oui
'kyllä'
23 BRU à la question de: (0.4) des règles de politesse euh:
'kysymykseen kohteliaisuussäännöistä'
24 pour pouvoir INTERPRÉTER un comportement quoi
'jotta voidaan siis tulkita käytöstä'
(Isosävi 2020a, 267–268)

Jean asettaa vastakkain hiljaisuutta koskevat arviot Suomessa ja Ranskassa. Hän vahvistaa arvioitaan intensiteettisanoilla. Hänen mukaansa hiljaisuutta siedetään Suomessa "erittäin hyvin" (rivi 1), kun taas Ranskassa sitä siedetään "äärimmäisen huonosti" (rivi 2). Jean viittaa Brunon ruokapöytätilannetta koskevaan tarinaan ja ilmaisee hiljaisuudesta negatiivisen arvionsa: *ça fait bizarre* ('se on outoa', rivi 8). Alice tuottaa minimipalautteen *hm*, ja Bruno nauraa (rivit 9–10). Seuraavaksi osallistujat osoittavat yhteistä tietoa ja il-

https://doi.org/10.21435/tl.284

maisevat negatiivisia arvioita hiljaisuudesta ruokapöydässä. Jean ja Alice esittävät yhtä aikaa negatiiviset arvionsa hiljaisuudesta: *ça pèse* ('se on painostavaa', rivi 11) ja *ça met mal à l'aise* ('se tekee olon epämukavaksi', rivi 12). Bruno nauraa jälleen ja Jean toistaa arvion hiljaisuuden painostavuudesta (rivi 14). Epäröinnin jälkeen Jean ilmaisee Suomea koskevan arvion hiljaisuudesta: *ça ne veut rien dire* ('se ei tarkoita mitään') painottaen *rien dire* ('tarkoita mitään', rivi 17). Bruno ilmaisee samanmielisyytensä: *voilà* ('näin on', rivi 18, ks. Col ym. 2016, 19). Lopuksi Bruno viittaa kohteliaisuusnormeihin, joista on aikaisemmin keskusteltu, ja toteaa niiden tarpeellisuuden käyttäytymisen tulkinnassa painottaen verbiä *interpréter* ('tulkita', rivi 24).

Myös suomalaiset osallistujat olivat havainneet, että ranskalaiset arvioivat hiljaisuuden negatiiviseksi. Daniel (FG1-Suomi) kuvasi näin: *ranskalaisille hiljaisuus on kauhistus* ja *hiljaisuus on kylmä*. Maria jatkoi Danielin lausumaa ehdottamalla selitystä ranskalaisten negatiiviselle arviolle: *koska sillon sä et ota huomioon sitä toista*. Marian selitys kohdistuu kohteliaisuuden moraaliseen perustaan ja reagoinnin vaatimukseen ranskalaisessa kohteliaisuudessa. Hiljaisuuteen suhtautumisessa voi kuitenkin esiintyä myös yksilöllistä vaihtelua. Daniel (FG1-Suomi) kuvasi suomalaisten positiivista arviota hiljaisuudesta: *rauhallinen ja semmonen lempeä*. Maria esitti kuitenkin kategorisointiin varauksen ja lisäsi *joillekin*. Daniel osoitti samanmielisyytensä kaventamalla kategorisointiaan: *joillekin ainakin*. Suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) listasivat tilanteita, joissa hiljaisuus ei ole suomalaisille kiusallista: ystävän kanssa autossa tai saunassa, jossa osallistujat nimenomaan halusivat saada olla rauhassa.

Osallistujien käsitykset hiljaisuudesta vahvistavat aikaisempia tutkimustuloksia, joiden mukaan hiljaisuutta voidaan tulkita joko negatiivisesti tai positiivisesti, ja se voidaan liittää esimerkiksi vihaisuuteen tai kunnioitukseen (Tannen 1985, 94–95). Monissa länsimaissa hiljaisuus tulkitaan kuitenkin negatiivisesti (Sifianou 1995, 95), kuten ranskalaisista arvioista ilmeni (vrt. edellä ja esimerkkiin 13). Philippe (FG3-Ranska) vertasi hiljaisuutta jopa viha-

https://doi.org/10.21435/tl.284

mielisyyteen: *une pause ou un silence – – pour moi c'est une forme d'agressivité* ('tauko tai hiljaisuus – – minulle se on aggressiivisuuden muoto'). Hiljaisuus aiheuttaa myös tulkintaongelmia, kuten Pierre (FG2-France) totesi: *ne pas savoir ce que l'autre pense parce qu'il ne va pas l'exprimer* ('ei tiedä mitä toinen ajattelee koska tämä ei ilmaise sitä').

Kuinka hiljaisia suomalaiset ovat? Aikaisemmissa tutkimuksissa on havaittu, että perheen yhteisillä aterioilla suomalaiset, kuten virolaisetkin, olivat hiljaisempia kuin ruotsalaiset (Tulviste ym. 2003; Tryggvason 2006). Jos ranskalainen Bruno arvioi hiljaisuuden suomalaisessa ruokapöydässä negatiivisesti (ks. edellä), suomalainen Sofia (FG1-Suomi) esitti positiivisen arvionsa: *ei mulle oo kiusallista jos – – mun perheen kanssa syödään hiljaa*. Vaikka suomalaiset tuntuvat fokusryhmätutkimukseni perusteella sietävän hiljaisuutta paremmin kuin ranskalaiset, hiljaisuus on monimutkainen ilmiö, jopa suomalaisten itsensä (FG1-Suomi) mielestä. Sofia totesi hiljaisuuden kompleksisuudesta näin: *oletusarvo et ollaan hiljaa mut ei kuitenkaan liian hiljaa.* Laura täydensi Sofian lausumaa: *ja millon ollaan*. Sofia vertasi hiljaisuuden kulttuurin opettelemista reagointikulttuurin opettelemiseen: *pystyy opettelemaan helpommin kun se oletusarvo on se että reagoidaan – – kuin opetella sit sellainen hiljaisuuden kulttuuri*.

Suomalaista hiljaisuutta on kuitenkin liioiteltu kirjallisuudessa. Olbertz–Siitonen ja Siitonen (2015, 323–324) pitävät "hiljaista suomalaista" akateemisena myyttinä: he kritisoivat viestinnän tutkimuksia empiirisen todistusaineiston puutteesta ja huomauttavat, että samoja tutkimuksia on kierrätetty ja julkaistu yhä uudelleen. Kielitieteelliset tutkimukset antavat nyansoidumman kuvan suomalaisesta hiljaisuudesta kuin viestintätieteiden tutkimukset. Esimerkiksi Louhiala–Salminen, Charles ja Kankaanranta (2005, 413) esittävät *lingua franca* -bisnesenglantia koskevassa tutkimuksessaan, että käsitys suomalaisista vähäsanaisina liittyy enemmän puheen laatuun kuin sen määrään. Toisin sanoen suomalaiset ovat puheessaan asiakeskeisempiä ja orientoituvat vähemmän ihmisten välisiin suhteisiin kuin muut, mikä näkyy metadiskurssin ja kysy-

https://doi.org/10.21435/tl.284

mysten vähäisenä määränä. Suomalaisen hiljaisuuden liioittelulla voi olla myös kielteisiä seurauksia. Jos eri kulttuuritaustoista tuleville henkilöille on kerrottu etukäteen suomalaisten olevan hiljaisia, he saattavat tulla varovaisiksi vuorovaikutustilanteessa (vrt. Olbertz–Siitonen & Siitonen 2015, 328–329) tai tehdä paikkaansa pitämättömiä yleistyksiä, jotka jättävät huomiotta sen, että suomalainen saattaakin olla kaikkein aktiivisin puhuja monikulttuurisessa liikepalaverissa (Poncini 2004, 282). Hiljaisuus, kuten mikä tahansa kohteliaisuuteen liittyvä normi, on altis muutoksille. Tarvitsemme lisää empiiristä tutkimusta hiljaisuudesta spontaaneissa vuorovaikutustilanteissa ja hiljaisuuteen liittyvistä käsityksistä.

Oven pitäminen auki

Anteeksipyytäminen ja tervehtiminen liittyvät kielelliseen kohteliaisuuteen, vaikka varsinkin tervehtimiseen käytetään myös eleitä. Kohteliaisuus on myös ei-kielellistä, ja tärkein esiin noussut ei-kielellisen kohteliaisuuden muoto tutkimuksessani oli oven auki pitäminen. Vaikka ovista keskusteltiin kaikissa fokusryhmissä, ne puhuttivat erityisesti ranskalaisia osallistujia, jotka saattoivat palata aiheeseen useaan kertaan keskustelun aikana. Osallistujien mukaan ovea pidetään enemmän auki takana tulevalle Ranskassa kuin Suomessa. Oven auki pitäminen oli vahva odotuskehys ranskalaisille osallistujille: Suomessa ovet aiheuttivat heille hämmennystä ja synnyttivät diskursiivista kiistaa. Ovet nousivat esiin, kun ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska) keskustelivat ensivaikutelmistaan suomalaisesta kohteliaisuudesta ja kertoivat hämmennyksen tunteistaan (esimerkki 14A).

Esimerkki 14A. (FG1-Ranska: Bruno (BRU), Alice (ALI), Jean (JEA), Marie (MARI))

01	MARI	mais au début c'était vraiment un choc\
		'mutta alussa se oli todellinen järkytys'
02		surtout en tant que femme/
		'erityisesti naisena'

https://doi.org/10.21435/tl.284

03		je me suis reçue des port[es::: euh:: mais
		’sain päälleni ovia öö mutta’
04	BRU	[ah::[:: les portes
		’aa ovet’
05	ALI	[hm
06	MARI	sans:::: [sans comprendre euh comment c’était possible
		’ymmärtämättä öö kuinka se oli mahdollista’
07	JEA	[((rire)) les portes
		’((naurua)) ovet’
08		(0.5)
09	ALI	mais justement/ moi j` me demandais si si c’était LIÉ
		’mutta juurikin minä mietin liittyykö se’
10		à la galanterie/ aussi
		’ritarillisuuteen’

Marie kuvaa negatiivista arviotaan, eli järkytystään (rivi 1), kun hänelle naisena ei pidetty ovea auki, vaan hän sai ”ovet päällensä” (rivit 2–3). Bruno osoittaa yhteistä tietoa Marien kanssa huudahtamalla *ah::: les portes* (’aa ovet’) (rivi 4). Marie kuvaa episteemisen asenteensa eli ymmärryksen puutteensa tilanteessa (rivi 6). Myös Jean osoittaa yhteistä tietoa nauramalla ja toistamalla *portes* (’ovet’). Lyhyen tauon jälkeen Alice ottaa vuoron ja pohtii, liittyykö oven auki pitäminen ritarillisuuteen (rivi 9–10). Ranskalaisten sanakirjojen *Larousse* ja *Dico Robert* mukaan *galanterie* tarkoittaa naisille suunnattua kohteliaisuutta. Vaikka *galanterien* juuret ovat hovikulttuurissa, sen kulta-aikaa oli 1800-luvun porvarillinen kohteliaisuus, jonka vaikutukset ulottuvat nyky-Ranskaankin. Esimerkin 14A jälkeen Alice antoi kaksi täsmentävää esimerkkiä ovista. Kun Alice saapui Suomeen ja pyysi apua laukkujen kantamisessa, tuntemattomat auttoivat häntä. Hän esitti positiivisen arvion suomalaisista: *altruistes polis* (’altruistisia kohteliaita’). Hänen toinen esimerkkinsä oli kyseenalaistava ja liittyi muuttoon: suomalaisille ei tullut mieleen pitää ovea auki, mikä hämmästytti Alicea. Keskustelu jatkui, kun Alice esitti muille kysymyksen ritarillisuuden ja kohteliaisuuden suhteesta (esimerkki 14B).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 14B.

21	ALI	est-ce que c'est d` la GALANterie d` la politesse/
		'onko se ritarillisuutta kohteliaisuutta'
22		est-ce que c'est:: [la même notion
		'onko se sama käsite'
23	MAR	[alors moi on m'a expliqué qu` c'était
		'no minulle selitettiin että se on'
24		du féminisme/ c'était pour pas/ que l'on ne se sente
		'feminismiä ettei nainen tuntisi oloaan'
25		inférieure/
		'alempiarvoiseksi'
26	ALI	hm mm
27	MAR	euh: moi j'adore ((rire)) j'adore la galanterie/
		'öö minä rakastan rakastan ritarillisuutta'
28		j'adore qu'on S'OCCUPE de moi/ (0.4) et
		'rakastan että minusta huolehditaan eikä'
29		je trouve pas que ça me diminue une seconde\
		'se ei mielestäni pienennä minua vähääkään'
30		(0.5)
31	JEA	h[m
32	MAR	[donc euh::: ça c'est une chose qui:: (0.4)
		'eli öö se on asia joka'
33		qui est [très très forte j` crois
		'joka on hyvin hyvin merkittävä uskon'
34	ALI	[hm
35	MAR	en tant que femme ici/ °c'est une [grande différence°
		'naisena täällä siinä on iso ero'
36	JEA	[hm

Alice kysyy, onko oven auki pitäminen ritarillisuutta vai kohteliaisuutta (rivi 21) ja onko kyseessä sama käsite (rivi 22). Marie alkaa puhua yhtä aikaa Alicen kanssa ja kertoo kuulemastaan: *on m'a expliqué* ('minulle kerrottiin') (rivi 23). Viittaamalla keskustelun ulkopuoliseen todellisuuteen Marie korostaa, ettei kyseessä ole

https://doi.org/10.21435/tl.284

hänen oma tulkintansa, mikä voi lisätä argumentin painoarvoa. Selityksen mukaan kyse on feminismistä ja siitä, ettei nainen tuntisi itseään alempiarvoiseksi (rivit 24–25). Marie esittää oman positiivisen arvionsa ritarillisuudesta – *j'adore la galanterie* ('rakastan ritarillisuutta') – toistaen kolmesti *j'adore* ('rakastan') (rivit 27–28). Marie liittää ritarillisuuteen huolenpidon (rivi 28) ja asettaa vastakkain raportoimansa feministisen käsityksen ja omansa: hän ei koe ritarillisuuden pienentävän itseään (rivi 29).

Marie kertoo, että naisena olemisessa on suuri ero Suomessa ja Ranskassa (rivi 35). Myös ranskalaiset feministit ovat kuitenkin vastustaneet ritarillisuutta, jonka he kokivat nöyryyttäväksi, seksistiseksi ja alempiarvoiseksi. Kun maailmanlaajuinen *#metoo*-liike rantautui Ranskaan (*#balancetonporc*, 'käräytä sikasi') ja rohkaisi naisia jakamaan kokemuksiaan seksuaalisesta ahdistelusta, kampanja herätti Ranskassa huolta ritarillisuuden katoamisesta. 100 naisintellektuellia, joukossa näyttelijä Catherine Deneuve, kirjoitti vuonna 2018 manifestin: "Raiskaus on rikos. Sinnikäs tai kömpelö flirttailu ei kuitenkaan sitä ole – eikä ritarillisuus ole machoilua" (ks. Heikkilä 2018, 26–27). Manifesti herätti runsaasti myös vastustusta. Sekä manifesti että esimerkki 14 osoittavat, että ritarillisuuteen voidaan liittää erilaisia arvioita, positiivisia ja negatiivisia. Ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska) jatkoivat pohtimalla, onko oven auki pitäminen ritarillista (esimerkki 14C).

Esimerkki 14C.

38 BRU l` problème de portes/ moi ça m` choque aussi beaucoup voilà:
'ongelma ovien kanssa minuakin se järkyttää paljon'
39 ((yhteistä naurua))
40 BRU donc euh::: c'est pas::: ((rire)) à mon avis
'joten öö se ei ole ((naurahdus)) mielestäni'
41 c'est pas SEULEMENT de la galanterie enfin en tant que:: qu'homme/
'se ei ole pelkästään ritarillisuutta eli miehenä'
42 JEA hm
43 BRU euh:: parail qu'on (0.3) r`garde PAS la personne derrière/ (.)
'öö sama juttu että ei katsota takana tulevaa ihmistä'

https://doi.org/10.21435/tl.284

44 BRU qu'on lui ferme la porte au nez
'että suljetaan ovi toisen nenän edestä'
45 JEA ouais
'joo'
46 BRU euh:: ça j'arrive absolument pas à m'y faire\
'öö siihen en missään tapauksessa totu'
47 JEA ouais non j'ai l` même problème avec les portes
'juu ei minulla on sama ongelma ovien kanssa'
48 ((yhteistä naurua))

Bruno osoittaa olevansa Marien kanssa samaa mieltä ovista (ks. esimerkkiä 14A) ja ilmaisee järkytyksensä (rivi 38), mihin muut reagoivat yhteisellä naurulla. Bruno ilmaisee mielipiteensä (*à mon avis*, 'mielestäni', rivi 40), jonka mukaan kyse ei ole pelkästään ritarillisuudesta, painottaen adverbia *seulement* ('pelkästään', rivi 41). Bruno kuvaa vaikutelmaansa, jonka mukaan miehellä on sama tilanne ovien kanssa, eli takana tulevaa ei katsota, painottaen kieltosanaa *pas* ('ei', rivi 43). Suomalainen Maria (FG1-Suomi) esitti reviiriin liittyvän syyn sille, miksi suomalaiset eivät pidä ovea auki: *ne elää siin omassa kuplas ne ei oo epäkohteliaita – – niille ei tuu mieleenkää – – et joku voi tulla takaa*. Bruno kuvaa suurella episteemisellä varmuudella (*absolument*, 'missään tapauksessa'), ettei hän totu oven sulkemiseen toisen nenän edestä (rivi 46). Seuraavaksi Jean ottaa vuoron ja kertoo, että hänellä on sama ongelma ovien kanssa kuin muillakin (rivi 47), mistä seuraa yhteistä naurua. Myöhemmin keskustelussa Jean kertoi, että oven avaamisella on ollut positiivisia seurauksia hänen rakkauselämälleen: *ma première petite amie je l'ai rencontrée parce que je lui ai tenu la porte* ('tapasin ensimmäisen tyttöystäväni koska pidin hänelle ovea auki').

Kun ranskalaiset (FG3-Ranska) pohtivat, mikä tuottaa heille ongelmia suomalaisessa kohteliaisuudessa, nimenomaan ovet mietityttivät heitä, vaikka he olisivat oleskelleet Suomessa pitkän aikaa (esimerkki 15).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 15. (FG3-Ranska: Marguerite (MAR), Philippe (PHI), Rebecca (REB))

01 PHI	la porte je n` sais pas encore\ je je n` sais pas très bien
	'ovi en tiedä vieläkään minä minä en oikein tiedä'
02	si il faut (0.8) LAISSER PASSER une femme par exemple (0.8)
	'täytyykö naisen antaa mennä ensin esimerkiksi'
03	euh:: systématiquement par [politesse c` que moi
	'öö systemaattisesti kohteliaisuuden vuoksi kuten minä'
04 MAR	[hm
05 PHI	je f` rai toujours/
	'teen aina'
06 MAR	ils le font dans mon immeuble [((toux))] les jeunes mecs (0.3)
	'he tekevät sitä taloyhtiössäni ((yskäisee)) nuoret miehet'
07 PHI	[ouais]
	'joo'
08 MAR	et j` pense pas [qu'ils m` prennent pour une vieille
	'enkä usko että he pitävät minua vanhuksena'
09 REB	[mais les JEUNES les jeunes le font (.) le font
	'mutta nuoret nuoret tekevät tekevät sitä'
10	beaucoup plus je [j'ai remarqué
	'paljon enemmän minä minä olen huomannut'
11 PHI	[peut-être
	'ehkä'
12 REB	ça fait
	'siitä lähtien'
13 PHI	peut-être [qu'ils voyagent plus
	'ehkä he matkustavat enemmän'
14 REB	[peut-être quelq- (.) quelques: depuis qu`
	'ehkä jot- jotkut sen jälkeen kun'
15	j` suis revenue/ j'ai: j'ai l'impression que
	'tulin takaisin minusta minusta on tuntunut että'
16	tous les les les hommes JEUNES
	'kaikki nuoret miehet'
17	maintenant le maintenant le font
	'nyt nyt tekevät niin'

https://doi.org/10.21435/tl.284

18 MAR oui moi j'ai l'imp[ression aussi]
'kyllä minusta tuntuu myös'
19 REB [euh systématiquement]
'öö systemaattisesti'
20 MAR enfin jeunes trente trente-cinq quoi
'siis nuoret kolmekymppiset kolmevitoset'
(Isosävi 2020a, 270–271)

Philippe kertoo, ettei hän ei tiedä, pitäisikö nainen päästää ensin ovesta kohteliaisuuden vuoksi (rivi 3), kuten hän itse kertoo tekevänsä (rivi 5). Marguerite vastaa antamalla täsmentävän esimerkin taloyhtiöstään, jossa nuoret miehet pitävät ovia auki (rivi 6). Margueriten mukaan syynä ei ole se, että he pitäisivät häntä vanhana (rivi 8). Rebecca alkaa puhua yhtä aikaa Margueriten kanssa ja osoittaa yhteistä tietoa. Painottaen sanaa *les jeunes* ('nuoret') Rebecca kertoo havaitsemastaan muutoksesta: nuoret pitävät aikaisempaa enemmän ovia auki (rivit 9–10). Philippe ehdottaa selitykseksi matkustamista, mutta pehmentää ehdotustaan hyödyntämällä sisäistä dialogismia (*peut-être*, 'ehkä', rivi 13). Myös Rebeccan lausuma sisältää sisäistä dialogismia, kun hän esittää kategorisoinnin omasta näkökulmastaan (*j'ai l'impression que*, 'on tuntunut että', rivi 15): kaikki nuoret miehet pitävät oven auki. Rebecca painottaa adjektiivia *jeunes* ('nuoret', rivi 16). Marguerite ilmaisee olevansa samaa mieltä (rivi 18) ja täsmentää ikäryhmäksi 30–35-vuotiaat (rivi 20).

Ranskalaisten osallistujien odotuskehykset oven auki pitämisestä olivat vahvoja. Esimerkiksi Rebecca (FG3-Ranska) kertoi itsestään näin: *je n'arrive pas à ne pas tenir la porte c'est impossible* ('en kykene olemaan pitämättä ovea auki se on mahdotonta', vrt. myös esimerkkeihin 14C ja 15). Philippe (FG3-Ranska) opasti humoristisesti Rebeccaa, joka raportoi kasvoille tulevista ovista Suomessa: *il faut que tu apprennes à – – glisser entre deux portes* ('sinun täytyy oppia – – liukumaan kahden oven välistä'). Suomessa oven auki pitämiseen liittyvät arviot eivät välttämättä olleet yhtä positiivisia kuin Ranskassa. Laura (FG1-Suomi) antoi esimerkkinä miehensä

https://doi.org/10.21435/tl.284

saaman negatiivisen reaktion, kun tämä piti ovea auki suomalaiselle naiselle: *mitä sä kuvittelet tekeväs*. Oven auki pitämiseen voi joidenkin naisten mielestä liittyä ritarillisuutta, joka saatetaan arvioida negatiivisesti (ks. edellä).

Yhteenveto

Koska Suomi ja Ranska kuuluvat molemmat Eurooppaan, maantieteellinen läheisyys voi synnyttää eurooppalaiseen kohteliaisuuteen liittyviä odotuksia. Esimerkiksi suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden saatetaan odottaa olevan lähempänä toisiaan kuin ne ovatkaan. Toisaalta käsitys kulttuurialueiden kohteliaisuuden samankaltaisuudesta tai erilaisuudesta on myös suhteellista. Erimielisyyttä esiintyi siitä, huomataanko eroja kohteliaisuudessa enemmän ensinäkemältä vai vasta pidemmän oleskelun ja ihmisiin tutustumisen myötä.

Osallistujien mukaan suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden taustalla oleva moraalinen perusta on vastakkainen: Suomessa on kohteliasta kunnioittaa toisen reviiriä, kun taas Ranskassa on kohteliasta reagoida toiseen ihmiseen. Odotuskehysten erot ilmenivät sekä kielellisessä että ei-kielellisessä kohteliaisuudessa: tervehdyksissä, anteeksipyynnöissä, ovien auki pitämisessä ja suhtautumisessa hiljaisuuteen. Osallistujien mielestä ranskalaiset tervehtivät ja esittivät anteeksipyyntöjä enemmän kuin suomalaiset. Ranskalaiset pitivät ovia enemmän auki kuin suomalaiset, mutta suomalaiset sietivät hiljaisuutta paremmin kuin ranskalaiset. Kun osallistujat esittivät arvioita näistä kohteliaisuuden muodoista, he ilmaisivat vahvoja affektiivisia asenteita. Ranskalaiset osallistujat kokivat kuitenkin myös ristiriitaa suomalaisen reviirin kunnioituksen ja toisen reviirille tunkeutumisen välillä. Heidän mukaansa suomalaiset eivät reagoineet silloinkaan, jos osuivat toisen reviirille esimerkiksi bussissa.

Osallistujat raportoivat myös kohteliaisuusnormien variaatiosta kulttuurin sisällä. Esimerkiksi tervehtimisessä havaittiin alueellista

https://doi.org/10.21435/tl.284

vaihtelua Suomessa ja Ranskassa. Osallistujien keskustelut osoittivat myös, että kohteliaisuusnormien koettiin olevan implisiittisempiä Suomessa kuin Ranskassa. Esimerkiksi suomalaisia tervehdystapoja oli haastavampi kuvata kuin ranskalaisia, ja ovien auki pitäminen tai pitämättä jättäminen saattoi herättää hämmennystä ja diskursiivista kiistaa pitkänkin oleskelun jälkeen Suomessa.

Millaista tietoa kielenpuhujien omat kertomukset antoivat odotuskehyksistä ja kohteliaisuuden ilmenemismuodoista? Jotkut tutkijat (esim. Terkourafi 2015, 958) ovat todenneet, että maallikkojen käsitykset kohteliaisuudesta ovat rajoittuneempia kuin tutkijoiden. Maallikot keskittyvät hyviin tapoihin, normin mukaiseen kielenkäyttöön tai stereotypioihin sukupuolesta ja yhteiskuntaluokasta, kun taas tutkijat huomioivat myös käytöstavat, joita ei eksplisiittisesti nimetä kohteliaiksi, kuten sisäpiirin vitsit ja kiusoittelun. Tässä tutkimuksessa oli tavoitteena selvittää, mitkä kohteliaisuuteen liittyvät aiheet nousevat esiin kulttuurien välisissä vuorovaikutustilanteissa Suomessa ja Ranskassa. Nämä aiheet liittyivät hyviin tapoihin erityisesti julkisissa tilanteissa, mutta jonkin verran myös yksityisissä tilanteissa. Aikaisemman tutkimuksen mukaan kulttuurieroja esiintyy siinä, liitetäänkö kohteliaisuus yksityisiin vai julkisiin tilanteisiin: britit yhdistivät kohteliaisuuden erityisesti julkisiin tilanteisiin, kun taas kreikkalaiset liittivät kohteliaisuuden sekä yksityisiin että julkisiin tilanteisiin (Ogiermann & Salostrou 2020, 18).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pohdittavaa

1. Millaisia odotuksia sinulla on eurooppalaiseen kohteliaisuuteen liittyen? Kun olet kohdannut eri Euroopan maista tulevia ihmisiä, ovatko odotuksesi toteutuneet?
2. Oletko havainnut eroja tervehtimisessä Suomen ja jonkin muun kieli- ja kulttuurialueen välillä? Millaisia?
4. Millaisia huomioita olet tehnyt hiljaisuudesta eri kulttuureista? Mitä hiljaisuus sinulle itsellesi tarkoittaa ja millaisia arvioita olet siitä tehnyt?
5. Oletko kiinnittänyt huomiota oven auki pitämiseen Suomessa tai muualla? Millaisia havaintoja olet tehnyt?
6. Millaista tutkimusta olisit kiinnostunut tekemään kohteliaisuuden kulttuurisista ilmenemismuodoista? Miten voisit tutkia niitä?

Lisäluettavaa

Sifianou, Maria 1992: *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. Oxford: Clarendon.

Fukushima, Saeko & Haugh, Michael 2014: The role of emic understandings in theorizing im/politeness: The metapragmatics of attentiveness, empathy and anticipatory inference in Japanese and Chinese. – *Journal of Pragmatics* 74 s. 165–179.

Ogiermann, Eva & Saloustrou, Vasiliki 2020: Conceptualising politeness in Greece and Great Britain. – *Glossologia* s. 1–25.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuuden erojen historiallisia syitä

Kun osallistujat pohtivat suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroja, he käsittelivät myös historiallisia syitä, jotka ovat johtaneet odotuskehysten eroihin. Aiheesta ei esitetty kysymyksiä osallistujille, vaan se nousi muutamissa fokusryhmissä esiin spontaanisti, minkä vuoksi tämä historiallisia syitä käsittelevä luku ei ole kovin laaja. Osallistujien pohdinnat tuottivat kuitenkin kiinnostavia kansanlingvistisiä tulkintoja historiallisesta kohteliaisuudesta, mitä on erittäin vähän tarkasteltu kohteliaisuustutkimuksessa. Esiin nousseet teemat olivat hierarkkinen yhteiskunta ja kaupungistuminen sekä kristinuskon eri suunnat.

Hierarkkinen yhteiskunta ja kaupungistuminen

Fokusryhmien suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat liittivät kohteliaisuuskoodien tarpeen erityisesti hierarkkisiin yhteiskuntiin, ja he pitivät Ranskaa hierarkkisempana yhteiskuntana kuin Suomea. Kielitieteessä kielenkäytön ja yhteiskuntaluokan suhde on ollut tärkeä teema sosiolingvistisessä tutkimuksessa, mutta sosiolingvistit itse eivät yleensä ole määritelleet luokan käsitettä, vaan he ovat hyödyntäneet sosiologista tutkimusta (Park 2019). Kielen ja luokan yhteys on kiinnostanut sosiolingvistejä varsinkin viime vuosina, mistä on osoituksena *Journal of Sociolinguistics* -lehden viisi teemanumeroa vuosina 2019–2020 (Park 2019).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Suomessa kielen ja luokan yhteyttä on tutkittu vain vähän. Yhtenä poikkeuksena on Haapamäen ja Wiknerin (2022) kyselytutkimus, jossa tarkasteltiin kielenpuhujien käsityksiä kielen ja luokan suhteesta suomenruotsissa. Koska tutkijoiden saamat tulokset osoittivat paitsi vaihtelevia myös ristiriitaisia käsityksiä aiheesta, he suosittelivat jatkossa kielen ja luokan suhteen tarkastelemiseen muuta aineistonkeruumenetelmää kuin kyselyä. Luokan merkitys on noussut esiin myös kohteliaisuustutkimuksessa, jossa on havaittu, että eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat ihmiset arvioivat kohteliaisuusmuotoja eri tavoin. Arviot riippuvat erityisesti siitä, miten kielenpuhujat asemoivat itsensä tiettyyn yhteiskuntaluokkaan, ja kohteliaisuudella on merkittävä rooli luokkaerojen ylläpitämisessä (Mills 2006). Kuten käytösoppaiden tarkastelu (ks. osa I) osoitti, vallassa oleva yhteiskuntaluokka voi määritellä ajan kohteliaisuuden ihanteen, kuten porvarillinen kohteliaisuus 1800-luvun Ranskassa.

Suomalaiset osallistujat keskustelivat hierarkian ja kohteliaisuuden yhteydestä Ranskassa. Max (FG1-Suomi) luonnehti ranskalaista kohteliaisuutta seuraavasti: *pitäisi myöskin miellyttää niinku toista*. Maria osoitti yhteistä tietoa täydentämällä hänen lausumaansa: *ja ylempää nimenomaan*. Max siteerasi ranskalaista filosofia: *Jean-Jacques Rousseau – – sanoi että – – kohteliaisuutta ei tarvita oikeastaan jos [ihmiset] on vapaita tasavertaisia*. Ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska) pohtivat hierarkian ja kohteliaisuuden suhdetta jo keskustelun alkuvaiheessa, kun he määrittelivät, mitä kohteliaisuus on (esimerkki 16).

Esimerkki 16. (FG1-Ranska: Jean (JEA), Marc (MARC))

01	MARC	c'est p`t-être plus développé dans les sociétés: euh:
		'se on ehkä kehittyneempää yhteiskunnissa öö'
02		(0.5) euh:: (0.2) enfin (0.4) pour attaquer le sujet direct
		'öö eli jos mennään suoraan asiaan'
03		((rire)) (0.5) qui sont beaucoup plus hiérarchisées que
		'((naurua)) jotka ovat paljon hierarkkisempia kuin'

https://doi.org/10.21435/tl.284

04		la Finlande (0.6) ou moi j` veux dire c'est p`t-être 'Suomi tai minä tarkoitan se on ehkä'
05		plus nécessaire dans des sociétés/ (0.3) où (.) où y a: 'tarpeellisempaa yhteiskunnissa joissa joissa on'
06		euh:: de manière assez euh apparente/ (0.3) des (0.6) 'öö melko selvällä tavalla'
07		des classes\ (1.5) à mon avis ça facilite la 'luokkia mielestäni se helpottaa'
08		la fluidité de communication/ (0.2) entre les gens/ qui ont 'kommunikaatiota sellaisten ihmisten välillä jotka'
09		l` sentiment d'appartenir à (.) `fin d'appartenir à 'tuntevat kuuluvansa siis kuuluvansa'
10		des des des GROUPES/ peut-être: euh différents/ 'kenties eri ryhmiin'
11		pour avoir un code commun/ 'jotta heillä olisi yhteinen koodisto'
12	JEA	h[m
13	MARC	e[t qui permet que chacun s'adresse à tout le monde/ 'ja jonka avulla jokainen voi puhutella kaikkia'
14		peut-être qu'en Finlande/ parfois/ (0.3) euh:: 'ehkä Suomessa joskus öö'
15		les gens ont ce sentiment ce- cette obsession de l'égalité/ 'ihmisillä on tällainen tunne tä- tämä pakkomielle tasa-arvosta'

Kun Marc esittää argumentteja, joissa hän liittää kohteliaisuuden tarpeen hierarkkisiin yhteiskuntiin, ne sisältävät sisäistä dialogismia. Marcin argumentin mukaan kohteliaisuus on kehittyneempää yhteiskunnissa, jotka ovat paljon hierarkkisempia kuin Suomi (rivit 1–4). Hän merkitsee adverbilla *p`t-être* ('ehkä', rivi 1) argumenttinsa epävarmaksi. Epäröinnit, tauot ja nauru osoittavat, että Marcin on vaikeaa ilmaista argumenttiaan, ja hän perustelee sen esittämistä suoraan asiaan menemisellä. Seuraavaksi Marc muotoilee argumenttinsa uudestaan, pehmentäen tätäkin adverbilla (*p`t-être*, 'ehkä', rivi 4). Marcin vuoro sisältää jälleen epäröintejä ja taukoja, kun hän perustelee kohteliaisuuden suurempaa tarvetta

https://doi.org/10.21435/tl.284

yhteiskunnassa, jossa on melko selviä luokkia (rivit 5–7). Tauon jälkeen Marc esittää oman näkökantansa (*à mon avis*, 'minun mielestäni', rivi 7), jonka mukaan kohteliaisuus helpottaa kommunikaation sujumista sellaisten ihmisten välillä, jotka tuntevat kuuluvansa eri ryhmiin. Marc painottaa sanaa *groupes* ('ryhmiin', rivi 10), mutta hän esittää jälleen varauksen (*peut-être*, 'ehkä', rivi 10). Hän mainitsee myös yhteisen koodiston, jonka avulla jokainen voi puhutella kaikkia (rivit 11 ja 13). Lopuksi Marc esittää Suomea koskevan kategorisoinnin, joka koskee pakkomiellettä tasa-arvosta (rivi 15), mutta pehmentää sitä adverbilla *peut-être* ('ehkä', rivi 14); kyseessä on neljäs varauksen ilmaisu samalla adverbilla.

Jos Marcin ilmaisema sisäinen dialogismi, epäröinnit ja tauot osoittivat, että yhteiskuntaluokista ei ole välttämättä helppoa puhua, sama vaikeus ilmeni suomalaisten keskustelijoiden puheessa. Danielin (FG1-Suomi) metapragmaattinen kommentti kertoi eksplisiittisesti siitä, että yhteiskuntaluokista puhuminen koettiin kiusalliseksi: *sana jota mielellään välttäisimme niin on on tämmönen yhteiskuntaluokat en pidä siitä sanasta sitä vois kuvata jollain vähän fiksummalla sanalla.* Daniel ilmaisee ensin, että hänen argumenttinsa ei tule pelkästään hänen omasta näkökulmastaan, vaan koskee laajemminkin suomalaisia: hän käyttää monikon ensimmäistä persoonaa *välttäisimme*. Tämän jälkeen Daniel ilmaisee oman negatiivisen arvionsa: *en pidä siitä sanasta*. Erolan (2010, 20) mukaan Suomessa on muita Pohjoismaita ja eurooppalaisia valtioita enemmän jätetty huomioimatta yhteiskuntaluokan merkitys, ja syynä on ollut erityisesti se, että luokkaerot on koettu araksi aiheeksi. Kun Maria vastasi Danielille, hän puolusti *yhteiskuntaluokka*-sanaa: *kyllä sitä pitää vaan jotenkin käyttää.* Tästä huolimatta Daniel viittasi yhteiskuntaluokkia väljemmin ranskalaisten taustaan ja kulttuuriin: *eri ranskalaisilla on hiukan erilainen perhetausta ja kulttuuriperimä ja sieltä tulee myöskin näitä kohteliaisuuskoodistoja.*

Ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska) jatkoivat keskustelua (vrt. esimerkkiin 16) pohtimalla historiallisia syitä kohteliaisuuden eroihin Suomessa ja Ranskassa (esimerkki 17).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 17. (FG1-Ranska: Jean (JEA), Marie (MARI), Marc (MARC))

17 MARI y a l'égalité/ mais y a aussi le fait que j` pense
'on tasa-arvo mutta on myös asia joka mielestäni'
18 la Finlande étant beaucoup plus rurale (0.3) et:
'koska Suomi on paljon maalaisempi ja'
19 urbaine depuis (0.2) peu de temps/ (0.7) euh: ces
'kaupungistunut vähän aikaa sitten öö nämä'
20 CODES de politesse/ sont TRÈS urbains (.) à mon sens\
'kohteliaisuuskoodit ovat hyvin urbaaneja mielestäni'
21 (0.6) sont TRÈS différents/ en campagne/ qu'en ville/
'ne ovat hyvin erilaisia maaseudulla ja kaupungissa'
22 et même en France/ j` pense que c'est très vrai\
'ja jopa Ranskassa mielestäni se pitää erittäin hyvin paikkansa'
23 (0.9)
24 MARC et c'est p`t-êt lié aussi à des systèmes monarchiques
'ja se ehkä liittyy myös monarkkisiin järjestelmiin'
25 ou j` veux dire
'tarkoitan'
26 MARI très [((rire))
'todellakin ((naurua))'
27 MARC [la culture de cour des des des choses [comme ça
'hovikulttuuriin sellaisiin asioihin'
28 JEA [ça oui
'juuri niin'
29 MARI hm
30 MARC et c'est vrai qu` la Finlande n'a pas eu la chance
'ja on totta ettei Suomella ole ollut onnea'
31 d'avoir de roi
'saada kuningasta'
32 MARI de roi
'kuningasta'
33 ((yhteistä naurua))
34 MARI très loin
'hyvin kaukana'

(Isosävi 2023a, 205)

https://doi.org/10.21435/tl.284

Marie ilmaisee olevansa samaa mieltä Marcin kanssa tasa-arvosta (rivi 17, vrt. esimerkkiin 16). Sen jälkeen hän esittää argumenttejaan, joissa hän hyödyntää sisäistä dialogismia, ja korostaa argumenttien tulevan hänen omasta näkökulmastaan. Marien näkökulman mukaan (*j`pense,* 'mielestäni', rivi 17) Suomi on maalaisempi kuin Ranska ja kaupungistunut vähän aikaa sitten (rivit 18–19). Marien mielestä (*à mon sens*, 'mielestäni') kohteliaisuuskoodit ovat urbaaneja, ja hän painottaa adverbia *très* ('hyvin', rivi 20). Hän asettaa vastakkain kohteliaisuuskoodit maaseudulla ja kaupungissa (rivi 21) korostaen niiden eroa adverbilla *très* (rivi 21), mikä pätee hänen mielestään (*j`pense*, 'mielestäni') myös Ranskaan (rivi 22). Erottelua kaupunkilaisten ja maalaisten koodien välillä on tehty jo antiikin aikana, ja Erasmus Rotterdamilainen kutsui huonoa käytöstä latinankielisellä sanalla *rusticus* ('maalainen') ja hyvää käytöstä sanalla *urbanus* ('kaupunkilainen') (Salmi 2005, 112). Marien käsitys Suomen myöhäisestä kaupungistumisesta pitää paikkansa, sillä kaupungistuminen ajoittui toisen maailmansodan jälkeen. Suomalaisia on pidetty metsäläisinä, ja tätä stereotypiaa on levitetty suomalaisissa 1900-luvun käytösoppaissa (Sinnemäki 1988, 48). Kun suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) keskustelivat suomalaisten vaikeudesta päästä mukaan ranskalaisiin keskusteluihin, Max mainitsi *ujon suomalaisen, joka on vähän hidas reagoimaan*, mitä Maria kutsui *kaikkien metsäkulttuurien ongelmaksi*.

Esimerkissä 17 Marc ottaa Marien jälkeen vuoron ja esittää varauksella (*p`t-être*, 'ehkä', rivi 24) argumentin, jonka mukaan kohteliaisuus liittyy monarkkisiin järjestelmiin. Marie ilmaisee samanmielisyytensä episteemisellä varmuudella (*très,* 'todellakin') nauraen päälle (rivi 26), ja Marc mainitsee hovikulttuurin (rivi 27). Myös Jean tuo esiin samanmielisyytensä (*ça oui*, 'juuri niin', rivi 28). Tämän jälkeen Marc esittää vastakkainasettelun Ranskan ja Suomen välillä ja toteaa, että Suomella ei ollut "onnea" saada kuningasta (rivit 30–31). Muut tulkitsevat lausuman humoristiseksi ja nauravat.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kristinuskon eri suuntaukset

Osallistujat nostivat esiin kristinuskon eri suuntaukset, kun he pohtivat syitä suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroihin. Voidaankin pitää yllättävänä, että uskontoa on tarkasteltu vain vähän aikaisemmassa kohteliaisuustutkimuksessa (ks. Kádár, Held & Paternoster 2023, 7). Culpeper ja Demmen (2011) osoittivat tutkimuksessaan, että individualistinen ethos, josta Brownin ja Levinsonin (1987) kohteliaisuusteoriaa on kritisoitu, ja negatiivisten kasvojen käsite ovat peräisin 1800-luvun viktoriaanisen ajan Britanniasta: näihin vaikuttivat muun muassa protestantismi ja teollistuminen. Ranska ja Suomi ovat valtauskonnoltaan kristittyjä maita, mutta kristinuskon eri suuntaukset ovat vallassa. Ranskassa suurin osa kristityistä (63–66 prosenttia väestöstä) on roomalaiskatolisia (83 prosenttia),[10] kun taas Suomessa valtaosa väestöstä eli 73 prosenttia kuuluu evankelisluterilaiseen kirkkoon.[11] Huttunen, Portman ja Sinnemäki(2021) ovat todenneet, että uskonto vaikuttaa laajasti arvoihin ja käsityksiin, eikä sen vaikutus rajoitu esimerkiksi pelkästään rituaaleihin. Vaikka ympäristö vaikuttaisi maallistuneelta, uskonnon vaikutusta ei kannata aliarvioida. Huttunen, Portman ja Sinnemäki (2021) vertaavatkin uskontoa paikallaan seisovaan kaappiin, jonka sisältöä ei ole alettu penkoa, ja kutsuvat suomalaisia ”kaappiluterilaiseksi kansaksi”.

Osallistujat liittivät uskonnon vaikutuksen yhtäältä suoruuteen ja rehellisyyteen ja toisaalta kehosuhteeseen. Ensin mainittu teema nousi esiin, kun osallistujilta oli kysytty, onko vielä kohteliaisuuteen liittyviä aiheita, joista ei ole keskusteltu. Alice kertoi tarinan suomalaisista opiskelijoista, joiden käytöksestä kävi ilmi odotuskehysten erilaisuus. Opiskelijat perustelivat poissaolonsa tunnilta sillä, että he olivat liian väsyneitä juhlimisen jälkeen. Alice arvioi opiskelijoiden perustelun negatiiviseksi ja kertoi pitäneensä parempana valhetta

10 https://www.worldatlas.com/articles/religious-demographics-of-france.html. Viitattu 11.3.2019.

11 https://minedu.fi/en/religious-communities. Viitattu 12.2.2019.

https://doi.org/10.21435/tl.284

sairaudesta. Alice opetti opiskelijoille ranskalaista kohteliaisuutta: *en France justement ça pouvait être perçu cette trop grande franchise comme – – un manque de respect* ('Ranskassa nimenomaan liiallinen suoruus voidaan tulkita– – kunnioituksen puutteeksi'). Alicen perustelu oli se, että opiskelija priorisoi juhlia eikä opettajan aamuluentoa. Hän ymmärsi kuitenkin eron suomalaisten ja ranskalaisten odotuskehysten välillä, eli opiskelijat itse arvioivat suoruutensa positiiviseksi. Alice antoi äänen virtuaalisille osallistujille ja siteerasi heidän puhettaan: *je suis honnête je dis la verité j` vais pas mentir au prof* ('olen rehellinen sanon totuuden en valehtele opelle').

Alicen esimerkki kertoo erilaisista tulkinnoista, jotka liittyvät kunnioitukseen. Suomalaiset opiskelijat voivat ajatella kunnioittavansa opettajaansa siten, että he kertoivat tälle totuuden. Alice oli epävarma, onko kyse kohteliaisuudesta: *je ne sais pas si ça a un lien direct avec la politesse* ('en tiedä onko sillä suoraa yhteyttä kohteliaisuuteen'). Marc vastasi Alicelle, ja osallistujat alkoivat pohtia valheen, suoruuden ja kohteliaisuuden suhdetta (esimerkki 18).

Esimerkki 18. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Jean (JEA), Marie (MARI), Marc (MARC))

01 MARC j` pense que c'est très lié à la poli- (.) à à à la politesse
'minusta se liittyy suuresti koht- kohteliaisuuteen'
02 parce que (0.4) y a la politesse et le menso[nge/
'koska kohteliaisuudella ja valheella'
03 JEA [t: tout à fait
'juuri näin'
04 (0.2)
05 MARC j` veux dire y a [quand même des liens très étroits
'tarkoitan että niiden välillä on hyvin läheinen suhde'
06 ALI [oui
'kyllä'
07 [((yhteistä naurua))
08 ALI [oui
'kyllä'

https://doi.org/10.21435/tl.284

09 JEA oui oui
’kyllä kyllä’
10 MARI par ce qu’on dissi[mule c` qu’on dira pas::: et euh oui
’siten että peitellään ei sanota’
11 MARC [°oui oui oui oui°
’kyllä kyllä kyllä kyllä’
12 JEA oui
’kyllä’
13 non non j` pense que la franchise/ (0.3) quoi
’no niinpä mielestäni suoruus niinku’
14 tu tu parlais tout à l’heure de de est-ce que
’sinä sinä puhuit äsken siitä onko’
15 la politesse est au même ni[veau
’kohteliaisuus samalla tasolla’
16 MARC [oui (.) oui oui
’kyllä kyllä kyllä’
17 JEA en quelque sorte j` pense que la franchise
’jotenkin mielestäni suoruus’
18 pas[se avant la poliTESSE/ en Finlande/
’menee kohteliaisuuden edelle Suomessa’
19 MARC [et beaucoup c’est ça c’est ça c’est ça
’ja selvästi juuri niin juuri niin juuri niin’
20 ALI ouais
’joo’
21 MARI hm
22 JEA a[lors qu’en France ce sera l’inverse ((petit ricanement))
’kun taas Ranskassa asia on päinvastoin’
23 MARC [alors qu’en France c’est exactement le contraire ((naurahdus))
’kun taas Ranskassa asia on täysin päinvastoin’
24 (0.5)
25 MARI là j` crois que c’est des valeurs religieuses
’uskon että kyse on uskonnollisista arvoista’
26 (0.8)
27 JEA peut-être
’ehkä’
28 MARC oui oui aussi c’est vrai oui oui’
’kyllä kyllä sekin on totta kyllä kyllä’

https://doi.org/10.21435/tl.284

Marc esittää oman näkökantansa (*j'pense*, 'mielestäni'), jonka mukaan suoruus liittyy suuresti kohteliaisuuteen (rivit 1–2). Perusteluna hän antaa kohteliaisuuden ja valheen läheisen suhteen (rivit 2 ja 5). Jean ja Alice ilmaisevat kahteen kertaan olevansa samaa mieltä, ja osallistujat myös nauravat (rivit 3, 6–9). Marie ottaa vuoron ja mainitsee peittelyn (rivi 10), ja Marc ryhtyy ilmaisemaan samanmielisyyttään Marien vielä puhuessa: Marc toistaa hiljaisella äänellä neljästi *oui* ('kyllä', rivi 11). Myös Jean ilmaisee jälleen olevansa samaa mieltä (rivi 12). Jean esittää mielipiteensä (*j`pense que*, 'mielestäni', rivi 17), jonka mukaan suoruus menee kohteliaisuuden edelle Suomessa (rivit 17–18). Marc ja Alice osoittavat olevansa samaa mieltä (rivit 19–20). Jean ja Marc osoittavat yhteistä tietoa puhumalla yhtä aikaa samasta asiasta: he kumpikin toteavat odotuskehysten olevan päinvastaisia Ranskassa (rivit 22–23). Pienen tauon jälkeen Marie ottaa vuoron ja esittää oman uskomuksensa (*j`crois*, 'uskon', rivi 25), jonka mukaan kyse on uskonnollisista arvoista. Seuraa 0,8 sekunnin tauko, joka osoittaa osallistujien pohtivan asiaa. Jean vastaa varauksella (*peut-être*, 'ehkä', rivi 27), kun taas Marcin vastaus sisältää episteemistä varmuutta (*aussi c'est vrai*, 'sekin on totta, rivi 28). Vaikka osallistujat ovat yhtä mieltä valheen ja kohteliaisuuden suhteesta, he ovat epävarmempia siitä, johtuvatko erilaiset odotuskehykset uskonnon vaikutuksesta. Myöhemmin keskustelussa Marc käytti termiä *honnêteté luthérienne* ('luterilainen rehellisyys'), kun osallistujat pohtivat, miten saksalainen kohteliaisuus sijoittuu suomalaiseen ja ranskalaiseen kohteliaisuuteen verrattuna.

Ranskalaiset osallistujat (FG3-Ranska) nostivat esiin protestanttisuuden, kun osallistujat pohtivat kehon ja kohteliaisuuden yhteyttä. Marguerite siteerasi suomalaista kollegaansa, joka arvioi negatiivisesti hänen fyysisen läheisyytensä: *comment tu colles toujours c'est épouvantable* ('miten aina liimaudut [minuun] se on kamalaa'). Kun osallistujat keskustelivat ensivaikutelmistaan suomalaisesta kohteliaisuudesta, Philippe pohti kohteliaisuuden ja läheisyyden suhdetta (esimerkki 19).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 19. (FG3-Ranska: Marguerite (MAR), Philippe (PHI))

01 PHI ce s` rait intéressant de voir quel est le lien
’olisi kiinnostavaa tietää mikä on yhteys’
02 au corps et: euh: la politesse/ (.) comment la politesse/
’kehon ja öö kohteliaisuuden välillä ja miten kohteliaisuus’
03 en tant qu` geste/ en tant que (.) PROXIMITÉ ou éloignement/
’eleenä ja läheisyytenä tai etäisyytenä’
04 (0.5) se positionne/ mais euh:
’asemoituu mutta öö’
05 MAR ben [c’est c- c’est la politesse/
’no se s- se on kohteliaisuutta’
06 PHI [j` crois:: c’est
’uskon se on’
07 MAR parce que dans le sens où pour ((prénom d’une collègue))/
’koska sillä hänelle ((kollegan etunimi))
08 c’était je respectais pas la [distance/ euh::
’se oli niin etten kunnioittanut etäisyyttä öö’
09 PHI [c’est vraiment
’se on todella’
10 MAR de respect: euh: tsk de son:: de de de son:: oui de (.)
’kunnioitusta öö tsk hänen hänen niin’
11 l- (.) la dis[tance entre les corps n’était pas correcte
’etäisyys kehojen välillä ei ollut oikea’
12 PHI [ouais oui hm
’joo kyllä hm’
13 MAR donc j’é[tais pas polie/ (0.4) je: je j’entrais dans son espace
’joten en ollut kohtelias minä tunkeuduin hänen reviirilleen’
14 REB [hm
15 (0.5)
16 PHI j` sais pas si c’est propre à la Finlande ça il me semble que
’en tiedä liittyykö se vain Suomeen minusta tuntuu että’
17 MAR ah: [non:
’aa ei’
18 PHI [c’est plutôt une sorte de type protestante

https://doi.org/10.21435/tl.284

’se on pikemminkin protestanttisuutta’
19 c’est-à-dire que les pays euh: (0.6) les pays protestants ont ce:
’eli että tietyissä maissa öö protestanttisissa maissa on’
20 cette relation au CORPS/ (1.1) i` m` semb’ moi qu’ i`
’tämä suhtautuminen kehoon minusta ainakin tuntuu että’
21 y a une distance au corps/et euh:: (0.5)
’pidetään etäisyyttä kehoon ja öö’
22 un JEU avec le regard (.) plus (0.4) DIFFÉrent/ (0.2)
’katseen kanssa pelataan eri tavalla’
23 dans les pays protestants/ on trouve ça en ALLEMAGNE/
’protestanttisissa maissa sitä esiintyy Saksassa’
24 on trouve ça en Alsace/ désolé mais (.)
’sitä näkee Alsacessa sori mutta’
25 mes amis alsaciens sont comme ça/
’alsacelaiset ystäväni ovat sellaisia’

Philippe pohtii, miten kohteliaisuus asemoituu läheisyyteen ja etäisyyteen (rivit 1–4). Marguerite vastaa, että kyseessä on kohteliaisuus (rivi 5). Philippe kilpailee vuorosta, mutta Marguerite jatkaa mainitsemalla kollegansa ja sen, ettei hän kunnioittanut etäisyyttä tähän (rivit 7–8). Marguerite epäröi ja etsii sanoja (rivi 10), minkä jälkeen hän toteaa, ettei etäisyys kehojen välillä ollut oikea (rivi 11). Hän esittää negatiivisen arvion omasta käytöksestään – *j’étais pas polie* (’en ollut kohtelias’) – jota hän perustelee kollegansa reviirille tunkeutumisella (rivi 13). Philippe ottaa vuoron ja ilmaisee epävarmuutta siitä, koskeeko edellä sanottu pelkästään Suomea (rivi 16). Hän esittää uskomuksensa *il me semble que* (’minusta tuntuu’, rivi 16, Nølke 1994, 90), jonka mukaan kyseessä on pikemminkin protestanttisuus (rivi 18).

Philippe mainitsee kehon lisäksi erilaisen katseen, jonka hän liitti Suomen lisäksi protestanttisiin alueisiin, kuten Saksaan ja Ranskan Alsaceen (rivit 22–25). Philippen objektiivista todellisuutta kuvaava esimerkki liittyy hänen alsacelaisiin ystäviinsä, mutta hän pyytää anteeksi esimerkkiään. Hän ei perustele anteeksipyyntöään, mutta vaikuttaa siltä, että hän kokee diskursiivisen kiistan sen vaati-

https://doi.org/10.21435/tl.284

van. Esimerkin 19 jälkeen Philippe jatkoi katseesta puhumista. Hän antoi esimerkkinä suomalaisen uimahallin, josta hän totesi näin: *le regard est omniprésent* (’katse on läsnä kaikkialla’). Philippen mukaan uimahallissa riisuudutaan julkisesti, vaikka vartalot ovat kaukana toisistaan. Ranskalaisissa uimahalleissa vierailleet tietävät, että niissä ei olla katseen alla alastomina, vaan vaatteet riisutaan kopeissa ja suihkussa käydään uima-asu päällä. Heikkilä (2018, 17–18) on kuvannut tietokirjassaan suomalaisten ja ranskalaisten erilaisia katseita:

> Suomalaisilla on todella avoin katse. Tuijottamiseen ei tarvita Suomessa edes erityistä syytä. Kotimaassani katsotaan ihmisiä herkästi ja peittelemättä suoraan ja uteliaasti silmiin. Me olemme luonnonlapsia, toisin kuin ranskalaiset. (Heikkilä 2018, 17–18.)

Pariisissa Heikkilä (2018, 17) itse ottaa mallia ranskalaisista: hän ei katso vastaantulijoita silmiin, koska katse voitaisiin tulkita kiinnostuksen osoitukseksi. Osallistujien keskustelut siitä, mitkä historialliset syyt ovat vaikuttaneet suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroihin, osoittavat yhtäältä, että tutkimusta aiheesta tarvitaan lisää, ja toisaalta sen, että historialliset syyt ovat vaikuttaneet sekä kielelliseen että ei-kielelliseen kohteliaisuuteen. Esimerkiksi katseen ja kohteliaisuuden suhdetta olisi syytä tarkastella jatkotutkimuksissa.

Yhteenveto

Vaikka en esittänyt fokusryhmille kysymystä historiallisista syistä, jotka ovat vaikuttaneet suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroihin, aihe nousi esiin. Osallistujien pohdinnat antoivat tietoa vähän tutkituista kansanlingvistisistä käsityksistä, jotka kohdistuivat historialliseen kohteliaisuuteen. Osallistujien mukaan suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuskulttuurin erot liittyivät erilaisiin hallintomuotoihin, kuten Ranskan vanhaan hovi-

https://doi.org/10.21435/tl.284

kulttuuriin, kaupungistumiseen ja uskontoon, erityisesti kristinuskon eri suuntauksiin ja protestantismiin.

Osallistujat liittivät kohteliaisuuden epätasa-arvoiseen yhteiskuntaan, jossa eri ryhmistä ja luokista tulevat ihmiset tarvitsevat yhteisiä sääntöjä kommunikaation helpottamiseksi. Kohteliaisuussääntöjen koettiin olevan erityisesti kaupunkilaisia, mikä vastaa myös historiallisissa käytösoppaissa annettuja ohjeita. Lisäksi kristinuskon eri suuntausten, kuten protestantismin, koettiin vaikuttaneen siihen, millainen suhde yhtäältä on valheella ja kohteliaisuudella, ja toisaalta keholla ja kohteliaisuudella.

Kun osallistujat tekivät ehdotuksia historiallisista syistä suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroihin, heidän puheessaan esiintyi sisäistä dialogismia. Osallistujat eivät esittäneet argumentteja episteemisellä varmuudella, vaan heidän puheessaan esiintyi varauksia (esim. *peut-être*, 'ehkä'), ja he korostivat omaa näkökulmaansa (esim. *il me semble que,* 'minusta tuntuu'). Osallistujat keskustelivat kohteliaisuuden ilmenemismuodoista (tervehdykset, ovet jne.) suuremmalla episteemisellä varmuudella kuin historiallisista syistä kohteliaisuuden eroihin. On luonnollista, että omista kokemuksista on helpompi puhua kuin pohtia syy-seuraussuhteita, jotka liittyvät historialliseen kohteliaisuuteen ja nykykohteliaisuuteen.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Pohdittavaa

1. Miksi ja miten kaukaiset tapahtumat ja yhteiskunnalliset tilanteet vaikuttavat nykypäivänkin kohteliaisuuteen?
2. Millaisia huomioita olet tehnyt yhteiskuntaluokista, hierarkiasta ja kohteliaisuudesta eri kieli- ja kulttuurialueilla? Millaisia eroja olet huomannut?
3. Miten uskonto voi vaikuttaa kohteliaisuusnormeihin? Löydätkö esimerkiksi mediasta juttuja, joissa kohteliaisuutta ja uskontoa olisi käsitelty?
4. Miten voisit tutkia ihmisten käsityksiä kohteliaisuuteen vaikuttaneista historiallisista syistä?

Lisäluettavaa

Ehlich, Konrad 2005 [1992]: On the historicity of politeness. Teoksessa Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad (toim.) *Politeness in language: Studies in its history, theory and practice*. Amsterdam: John Benjamins. 71–108.

Paternoster, Annick & Held, Gudrun & Kádár, Dániel Z. (toim.) 2023: *Politeness in and across Historical Europe. Special Issue*. – *Journal of Historical Pragmatics* 24(1) s. 1–15.

Kádár, Dániel Z. & Haugh, Michael 2013: *Understanding politeness* [Politeness and History, luku 8]. Cambridge: Cambridge University Press.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kohteliaisuusnormien oppiminen ja opettaminen

Kohteliaisuusnormien opettamista ja oppimista on tarkasteltu vain vähän, vaikka kyseessä on keskeinen pragmaattisen kielitaidon osa-alue. Suurin osa osallistujista raportoi muutoksista omassa käytöksessään toisessa kulttuurissa asumisen myötä. Osallistujat kertoivat muuttavansa kohteliaisuuskäytöstään, jotta he välttäisivät negatiivisia arvioita käytöksestä, joka ei vastaa kohdekulttuurin normeja. Osallistujien mukaan kohteliaisuuskäytös liittyy läheisesti myös identiteettiin: mitä on olla ranskalainen tai suomalainen? Vaikka osallistujat kertoivat sopeutuneensa toisen kulttuurin kohteliaisuusnormeihin, he halusivat opettaa lapsilleen lähdekulttuurinsa kohteliaisuusnormit.

Aikaisempia tutkimuksia kohteliaisuusnormien opettamisesta ja oppimisesta

Kohteliaisuusnormien oppimista ja opettamista on tutkittu vähän (ks. Pizziconi & Locher 2015, 1–3), mikä tuntuu yllättävältä, sillä kohteliaisuus on keskeinen osa vuorovaikutusta. Kielenopetuksessa on perinteisesti keskitytty kieliopin opettamiseen, ja pragmaattisten taitojen opettamista on pidetty vaikeana. Tutkijat korostavat kuitenkin, että pragmaattisten taitojen, kuten kohteliaisuuden, opettaminen olisi tärkeää (Bou-Franch & Garcés-Conejos 2003) ja se pitäisi sisällyttää kielenopettajien koulutukseen (Bella ym. 2015). Aikaisemmat tutkimukset ovat korostaneet luokassa ja sen ulkopuolella tapahtuvaa toimintaa, jonka avulla lisätään tietoi-

https://doi.org/10.21435/tl.284

suutta vieraan kielen kohteliaisuusnormeista ja niiden variaatiosta (Bou-Franch & Garcés-Conejos 2003; Bella ym. 2015; Liddicoat & McConachy 2019). Oma tutkimukseni (Isosävi, julkaistavana 2023) puhuttelumuotojen oppimisesta osoitti, että suomalaisilla oli haasteita oppia ranskan teitittelyä ja titteleiden *Monsieur* ('herra'), *Madame* ('rouva') ja *Mademoiselle* ('neiti') käyttöä, koska niitä käytetään vain vähän suomessa.

Useat mallit kohteliaisuuden opettamisesta pohjautuvat Brownin ja Levinsonin teoriaan. Vaikka Bou-Franch ja Garcés-Conejos (2003) sekä Bella, Sifianou ja Tzanne (2015) ovat hyödyntäneet Brownin ja Levinsonin teoriaa, he ovat tehneet sen eri tavoin. Ensinnäkin eroja esiintyy käsitteiden käytössä. Bou-Franch ja Garcés-Conejos (2003) ehdottavat kohteliaisuuden määrittelemistä opiskelijoille, mutta Bellan ja työtovereiden (2015) mielestä kohteliaisuuden käsite ei ole opetuksessa välttämätön, vaan voidaan puhua "sopivasta kielenkäytöstä" ja "kielellisistä ilmauksista, joilla ylläpidetään ihmisten välisiä suhteita". Toisena erona on Brownin ja Levinsonin mallin mahdollinen esitteleminen opiskelijoille. Bou-Franch ja Garcés-Conejos kannattavat, että malli esitellään opiskelijoille, ja he pitävät jakoa positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden kulttuureihin hyödyllisenä. Bella, Sifianou ja Tzanne (2015) eivät sen sijaan suosittele malliin kuuluvien käsitteiden käyttämistä opetuksessa. Heidän perustelunsa on, että käsitteet olisi ensin perusteellisesti selvitettävä opiskelijoille, sillä niiden merkitys voidaan ymmärtää väärin. Yhteistä molempien tutkijaryhmien ehdotuksissa on se, että Brownin ja Levinsonin mallin sisältämiä lähtöoletuksia pidetään hyödyllisinä erityisesti kohteliaisuuden kontrastiivisessa tarkastelussa. Lisäksi molemmissa tutkimuksissa annetaan käytännön esimerkkejä siitä, miten opiskelijoiden tietoisuutta kohteliaisuudesta ja sen kulttuurisidonnaisuudesta voidaan lisätä vieraan kielen opetuksessa (esim. eri genrejen ja puheaktien hyödyntäminen).

Tutkijat ovat kritisoineet kielenopetuksessa käytettävää materiaalia siitä, että niissä esiintyy yksinkertaistettuja sääntöjä, joiden mukaan tietyt kielelliset muodot olisivat kohteliaampia tai

https://doi.org/10.21435/tl.284

epäkohteliaampia kuin toiset (esim. englannin *Would you*…? olisi kohteliaampi kuin *Can you*…? (esim. van Compernolle 2014). Esimerkiksi Liddicoatin ja McConachyn (2019) käsitys vastaa toisen aallon kohteliaisuuskäsitystä: sen mukaan mikään yksittäinen kielellinen muoto ei ole toista kohteliaampi, ja kohteliaisuutta rakennetaan vuorovaikutuksessa. Liddicoat ja McConachy (2019) näkevät, että vieraan kielen (L2) kohteliaisuuden oppiminen on hermeneuttinen prosessi, eli oppiminen on yhteydessä laajempaan, ymmärtämiseen liittyvään tavoitteeseen. Kun ymmärrys lisääntyy, mielekäs toiminta mahdollistuu. Liddicoat ja McConachy (2019) esittelevät kaksi hermeneuttista periaatetta. Ensimmäinen koskee toiminnan historiallista kontekstia, ja toinen liittyy kielenoppijan toimijuuteen. Oppijan täytyy tulla tietoiseksi siitä, että kieli on resursseja sisältävä järjestelmä, jonka avulla toteutetaan sosiaalista toimintaa. Kun kielenoppijoiden metapragmaattinen tietoisuus kohteliaisuudesta osana vuorovaikutusta kasvaa, heidän kielelliset resurssinsa eivät pelkästään lisää heidän toimijuuttaan, vaan heille syntyy myös ymmärrys kielenkäyttöön liittyvistä symbolisista arvoista.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa on huomioitu myös epäkohteliaisuuden opettaminen. Szenden ja Alaon (2019) toimittamassa teoksessa käsitellään eri kieliä kohteliaisuuden ja kielenoppijoiden näkökulmasta, ja muutamassa luvussa pohditaan epäkohteliaisuuden opettamista (Kecskes 2019; Petrovic 2019). Petrovic (2019) kysyy, pitäisikö epäkohteliaisuutta opettaa, sillä kieltenopettajat haluavat usein näyttää vain parhaan puolen kielestä. Kun tutkija itse sai opiskelijoiltaan kysymyksiä kirosanojen käytöstä, hän huomasi, että opiskelijoiden täytyisi ymmärtää, jos joku haluaa loukata heitä vieraalla kielellä. Epäkohteliaisuuden opettamisessa hän hyödynsi elokuvaa, jota hän tarkasteli opiskelijoidensa kanssa. Kecskes (2019, 58) puolestaan tutki epäkohteliaisuutta osana vieraan kielen puhujien pragmaattista kompetenssia. Hänen mukaansa vieraan kielen puhujat hyödyntävät aikaisempia kokemuksia, jotka ovat peräisin heidän omasta äidinkielestään, ja keskittyvät siihen, ”mitä sanotaan” eikä siihen, mitä lausuma todellisuudessa viestittää. Kun

https://doi.org/10.21435/tl.284

vieraan kielen puhujat keskittyvät kirjaimellisiin merkityksiin, he eivät välttämättä tiedosta epäkohteliaisuutta, jota viestitään implisiittisesti tai paralingvistisin keinoin (esim. äänen voimakkuudella). Epäkohteliaisuuteen liittyy myös Mugfordin (2019) tutkimus, jossa tarkasteltiin sitä, miten vieraiden kielten käyttäjät selviävät vaikeista ja aggressiivisista tilanteista kohdekielellä.

Kohteliaisuuskäytös liittyy läheisesti identiteettiin. Kun oleskelemme vieraassa kulttuurissa, voimme samastua joko negatiivisesti tai positiivisesti erilaisiin identiteetteihin (Bucholtz 1999, 211–212), joihin kohteliaisuustutkimuksessa on viitattu käsitteillä *dissosiaatio* ja *assosiaatio* (Kádár & Haugh 2013, 239; ks. osa I). Hong työtovereineen (2000) on ehdottanut termiä kehyksen vaihtaminen (*frame switching*) kuvaamaan sitä, että tietyn kulttuurin tapoihin perustuvaa kehystä vaihdetaan toisen kulttuurin kehykseen ympäristön vihjeiden perusteella. Kehyksen vaihtamisen voi aiheuttaa kontekstin (esim. koti, koulu) tai kielen vaihtaminen. Kehyksen vaihtamista koskeva käsite sopii yhteen odotuskehysten käsitteen kanssa ja on hyödyllinen varsinkin silloin, kun analysoidaan kaksikulttuurisia lapsia ja kohteliaisuusnormeja.

Ranskalaisten raportoimat muutokset omassa käytöksessään

Suurin osa ranskalaisista osallistujista kertoi muokanneensa käytöstään kohdekulttuurin normien mukaiseksi. Muutokset omassa käyttäytymisessä ilmenivät, kun osallistujat vierailivat lähdekulttuurissaan, ja he saivat negatiivia arvioita käytöksestään. Oman käytöksen muuttuminen oli ranskalaisille osallistujille niin merkittävä teema, että he saattoivat keskustella siitä, ennen kuin olin moderaattorina esittänyt aiheesta kysymyksen. Ranskalaiset osallistujat (FG3-Ranska) raportoivat muutoksista käytöksessään, kun he pohtivat, mikä on kohteliasta Suomessa (esimerkit 20A ja 20B).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 20A. (FG3-Ranska: Philippe (PHI), Marguerite (MAR), Rebecca (REB))

01 MAR mais i` [= la politesse finlandaise] doit y avoir
’mutta sillä [= suomalaisella kohteliaisuudella] täytyy olla’
02 une (.) une influence quand même très nette parce que
’kuitenkin erittäin selvä vaikutus koska’
03 à chaque fois que je vais en France/ et:: c’est de mal en pis/
’joka kerta kun menen Ranskaan niin se pahenee’
04 on me dit que je suis EXTRÊMEMENT impolie\
’minulle sanotaan että olen äärimmäisen epäkohtelias’
05 PHI oui bien sûr
’kyllä tietysti’
06 MAR donc euh:: je (.) je suppose que la politesse finlandaise
’joten öö minä minä oletan että suomalainen kohteliaisuus’
07 a déteint sur moi de telle sorte/ que je ne:
’on tarttunut minuun sillä tavalla että minä en’
08 je n` fais plus part[ie des:: canons français\
’minä en enää noudata ranskalaisia tapoja’
09 PHI [ouais
’joo’
10 (0.4)
11 PHI ça [c’est sûr
’se on varmaa’
12 REB [hm mm
13 MAR les gens se plaignent\ d[onc (.) clairement en disant que
’ihmiset valittavat siis selvästi sanoen että’
14 PHI [bien sûr (.) et souvent
’tietysti ja usein’
15 MAR euh t’es va- (.) t’es VACHEMENT impolie et
’öö olet to- olet hirveän epäkohtelias’
16 les gens dans la rue/ font des remarques aussi\
’ihmiset kadulla tekevät huomautuksia myös’
17 (0.3)
18 PHI [dans la rue quand ils croisent comme ça/]
’kadullako kun he tulevat vastaan’

https://doi.org/10.21435/tl.284

19 MAR [parce que si j` bouscule/]
'koska jos tönäisen'
20 si j` bouscule quelqu'un/ euh j` m'en fiche quoi\
'jos tönäisen jotakuta öö en niinku välitä'
21 j` vais pas [commencer éh pardon// pardon:\ (.) donc on est: je
'en ryhdy pyytelemään anteeksi anteeksi joten ollaan minä'
22 PHI [ouais
'joo'
23 MAR mais: en France/ c'est c` qu'on fait/ quoi\
'mutta Ranskassa tehdään niin'
(Isosävi 2020b, 181–182)

Marguerite kertoo episteemisellä varmuudella (*i` doit*, 'täytyy olla') suomalaisen kohteliaisuuden selvästä vaikutuksesta häneen (rivi 1). Hän kertoo tilanteen pahenevan joka kerta, kun hän menee Ranskaan (rivi 3), eli jatkunut oleskelu Suomessa lisää suomalaisia vaikutuksia hänen käytöksessään. Argumenttinsa tueksi Marguerite antaa objektiivista todellisuutta kuvaavan esimerkin eli ranskalaisten negatiivisen arvion hänen käytöksestään: *on me dit que je suis extrêmement impolie* ('minulle sanotaan että olen äärimmäisen epäkohtelias', rivi 4). Marguerite käyttää vahvaa affektiivisen asenteen ilmausta ja painottaa adverbia *extrêmement* ('äärimmäisen'), kun hän kuvaa diskursiivista kiistaa. Kun Marguerite ei käyttäytynyt odotuskehysten mukaan, ranskalaiset antoivat hänelle negatiiviset kasvot. Philippe ilmaisee samanmielisyytensä suurella episteemisellä varmuudella: *oui bien sûr* ('kyllä tietysti', rivi 5). Marguerite jatkaa oletuksella (*je suppose*, 'minä oletan', rivi 6), jonka mukaan suomalainen kohteliaisuus on tarttunut häneen siten, ettei hän enää noudata ranskalaisia tapoja. Toisin sanoen Marguerite kokee kiinnittyneensä enemmän kohde- kuin lähdekulttuurin kohteliaisuusnormeihin. Philippe ilmaisee jälleen samanmielisyytensä ja merkitsee episteemisen asenteensa varmaksi: *ça c'est sûr* ('se on varmaa', rivi 11). Marguerite kertoo ranskalaisten valittavan (rivi 13).

Philippe yrittää ottaa vuoron (rivi 14), mutta Marguerite jatkaa antamalle äänen virtuaalisille osallistujille eli Ranskassa asuville

https://doi.org/10.21435/tl.284

ranskalaisille. Hän esittää heidän puheestaan lainauksen, joka lisää esimerkin autenttisuutta (Wästerfors & Holsanova 2005, 533): *t'es vachement impolie* ('olet todella epäkohtelias', rivi 15). Suorasta lainauksesta ilmenee ranskalaisten negatiivinen arvio ja Margueriteen liitetyt negatiiviset kasvot. Kuten edellä (rivi 4), Marguerite käyttää jälleen voimakasta affektiivisen asenteen ilmausta (*vachement*, 'hirveän', rivi 15), jota hän painottaa.

Seuraavaksi Marguerite mainitsee kadulla kohdatut ihmiset, jotka tekevät huomautuksia (rivi 16). Seuraa päällekkäispuhuntaa (rivit 18–19), mutta Marguerite jatkaa täsmentävällä esimerkillä: jos hän tönäisee jotakuta, hän ei välitä (rivi 20). Hän kertoo puuttuvasta reagoinnistaan tunnusmerkkisellä prosodialla: *j` vais pas commencer pardon pardon* ('en ryhdy sanomaan anteeksi anteeksi', rivi 21). Ensimmäinen *pardon* ('anteeksi') lausutaan voimakkaasti nousevalla intonaatiolla, joka korostaa anteeksipyytämisen puheaktia ja sen tunnusmerkkisyyttä Margueritelle. Lopuksi Marguerite kuvaa anteeksipyyntöön liittyviä ranskalaisia odotuskehyksiä, jotka ovat vastakkaisia hänen käytöksensä kanssa (rivi 23). Kun suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) kuvasivat muutoksia käytöksessään, he olivat, päinvastoin kuin ranskalaiset, oppineet viljelemään anteeksipyyntöjä. Laura vertasi käytöstään Ranskassa ja Suomessa paluunsa jälkeen: *pardon koko ajan mä sanoin ja nyt mä oon – – ihan suomalaistunut taas*.

Philippe (FG3-Ranska) jatkoi keskustelua, ja hänen kokemuksensa osoittivat, että hänellä oli yhteistä tietoa Margueriten kanssa (esimerkki 20B).

Esimerkki 20B.

26 PHI c'est vrai c` que tu dis ça:: ça déteint\
'se on totta mitä sanot se se tarttuu'
27 c`t-à-dire que quand on rentre en France/ (0.7)
'eli kun palaa Ranskaan'
28 c'est surtout moi dans ma manière de m'adresser aux gens et
'kyse on erityisesti tavastani puhutella ihmisiä ja'

https://doi.org/10.21435/tl.284

29 commencer de dire BONJOUR par exemple dans un magasin/ (0.6)
’alkaa sanoa päivää esimerkiksi kaupassa’
30 de commencer de dire bonjour/ (.) avant d` DEMANDER
’alkaa sanoa päivää ennen pyytämistä’
31 ce que tu veux/ et: moi je (.) comme ici euh je m`
’mitä haluat ja minä minä kuten täällä öö minä’
32 DIRECTEMENT quoi (0.4) j` veux ça:/ j` voudrais ça:/
’niinku suoraan haluan tämän haluaisin tämän’
33 MAR et i` repren[nent
’ja he aloittavat alusta’
34 PHI [et i` reprennent bonjour mon[sieur:::
’ja he aloittavat alusta hyvää päivää herra’
35 MAR [bonjour monsieur/
’hyvää päivää herra’
36 PHI [donc
’eli’
37 MAR [oui oui oui
’kyllä kyllä kyllä’
38 PHI i` faut un jour ou deux pour se remettre/
’tarvitaan päivä tai pari sopeutumiseen’
39 MAR oui
’kyllä’
(Isosävi 2020b, 182–183)

Philippe ilmaisee olevansa samaa mieltä Margueriten kanssa kohteliaisuuden tarttumisesta (rivi 26). Philippe antaa täsmentävän esimerkin siitä, miten hänen täytyy muuttaa käytöstään ranskalaisten odotuskehysten mukaiseksi asiointitilanteissa. Hänen on alettava tervehtiä (rivi 30), eikä hän voi enää esittää pyyntöä suoraan: *j` veux ça j` voudrais ça* (’haluan tämän haluaisin tämän’, rivi 32). Philippe ja Marguerite osoittavat yhteistä tietoa tuottamalla yhteisiä lausumia ja toistamalla toistensa lausumia. Marguerite täydentää ensin Philippen lausumaa asiointitilanteesta ja kertoo, mitä ranskalaisen myymälän henkilökunta tekee, jos asiakas menee suoraan asiaan: *et i` reprennent* (’ja he aloittavat alusta’, rivi 33). Sitten

https://doi.org/10.21435/tl.284

Philippe toistaa Margueriten lausuman ja täydentää sitä ranskalaisten myyjien puhetta koskevalla sitaatilla, jossa nämä tervehtivät puhuttelumuodon kera: *bonjour monsieur* ('päivää herra', rivi 34). Marguerite toistaa tervehdyksen puhuttelumuodon kanssa (rivi 35) ja osoittaa samanmielisyytensä toistamalla kolmesti *oui* (rivi 37). Lopuksi Philippe kuvaa nopeaa sopeutumistaan ranskalaisiin odotuskehyksiin, mihin tarvitaan päivä tai pari (rivi 38). Marguerite ilmaisee olevansa samaa mieltä Philippen kanssa (rivi 39).

Suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) kuvasivat samalla tavalla ranskalaisia odotuskehyksiä tervehtimisestä ja puhuttelusta asiointitilanteessa kuin Marguerite ja Philippe. Laura (FG1-Suomi) totesi näin: *kysyy anteeks missä on jauhot niin sit sanotaan bonjour madame ja sitten meidän jauhomme ovat tuolla tota noin nehän siis korjaa*. Vaikka puhuttelumuotojen *Monsieur* ja *Madame* käyttö on vähentynyt ranskassa, niitä esiintyy erityisesti asiointitilanteissa (Isosävi 2010a, 84–85). Osallistujien kertomukset osoittavat, että tervehdyksen puuttumista ennen pyyntöä saatetaan pitää tunnusmerkkisenä käytöksenä, joka voi johtaa vuorovaikutustilanteen uudelleen aloittamiseen ranskalaisessa myymälässä.

Ranskalaiset osallistujat kertoivat vähentäneensä tervehtimistä Suomessa (vrt. myös esimerkkiin 20B). Pierre (FG2-Ranska) kuvasi muutostaan näin: *t`as plus l'habitude de dire bonjour à tout le monde dans une pièce personnellement* ('et enää tervehdi kaikkia huoneessa olevia yksitellen'). Alice (FG1-Ranska) antoi esimerkin lääkärin odotushuoneesta, kun hän kuvasi erilaisia odotuskehyksiä Suomessa ja Ranskassa. Alicen mukaan ranskalaisessa odotushuoneessa tervehditään *Bonjour messieurs dames* ('päivää rouvat ja herrat'), kun taas Suomessa tervehtiminen saa aikaan pohdinnan: *si on va faire un discours si on va annoncer que le médecin n'est pas là* ('aikooko joku pitää puheen tai sanoa ettei lääkäri ole paikalla'). Alicen johtopäätös oli seuraava: *je rentre en interaction avec eux alors que je n'ai pas à le faire* ('ryhdyn vuorovaikutukseen heidän kanssaan vaikka minulla ei ole sellaista aikomusta'). Alicen kertomus osoittaa, että tervehtiminen lääkärin odotushuoneessa arvioidaan Suomessa tunnusmerkkiseksi käytökseksi. Hän ei raportoinut,

https://doi.org/10.21435/tl.284

onko suomalaisten arvio tervehtimisestä positiivisesti vai negatiivisesti tunnusmerkkinen. Alicen kertomuksesta voidaan kuitenkin päätellä, että odotuskehyksiin nähden liiallinen tervehtiminen voidaan tulkita Suomessa ylikohteliaisuudeksi. Aikaisemman tutkimuksen mukaan ylikohteliaisuus voidaan tulkita negatiiviseksi eli epäkohteliaaksi (Locher & Watts 2005, 11–12) tai ”epäonnistuneeksi kohteliaisuudeksi”, joka ei tosin välttämättä tarkoita epäkohteliaisuutta (Culpeper 2008, 27–28).

Suomessa asuvat ranskalaiset kertoivat tehneensä myös laadullisia muutoksia tervehtimiseen. Pierre (FG2-Ranska) mainitsi vähentyneet poskisuukot: *t`as plus l'habitude de faire la bise à tout le monde* ('et enää anna poskisuukkoja kaikille'). Jean (FG1-Ranska) puolestaan kertoi luoneensa uuden tervehdystavan miespuolisille suomalaisystävilleen: *j'ai imposé un truc à tous mes amis c'est que je leur serre la main* ('pakotin yhden tavan kavereilleni eli minä kättelen heitä'). Jeanin mukaan kättely ystävien kesken ei ole kovin ranskalaista, koska Ranskassa annettaisiin poskisuukkoja, mutta hän perustelee tapaa sydämellisyydellä: *mais serrer la main je trouvais ça – – suffisamment cordial pour – – créer un lien physique* ('mutta kättely oli mielestäni – – riittävän sydämellinen tapa luoda – – fyysinen kontakti').

Marc ottaa Jeanin ystävien näkökulman ja esittää suurella episteemisellä varmuudella positiivisen arvion kättelystä: *c'est sûrement très apprécié par tes amis* ('kaverisi varmasti arvostavat sitä kovasti'). Jeanin mukaan valtaosa ystävistä on arvioinut kättelyn positiivisesti: *ça marche très bien sauf qu'il y a certaines personnes qui m'ont dit mais ça va pas c'est trop formel* ('se toimii oikein hyvin paitsi että on joitakin ihmisiä jotka ovat sanoneet minulle ettei se käy se on liian muodollista'). Jean osoittaa kuitenkin ymmärrystä arvioiden moninaisuudesta: *il y a des visions différentes de ce que représente serrer la main à quelqu'un* ('eri ihmisillä on eri käsityksiä siitä mitä kättely merkitsee'). Jeanin kertomuksesta ei käy ilmi se, hyväksyvätkö suomalaiset ystävän kättelyn siksi, koska aloitteentekijä on ranskalainen. Ulkopuolisilta ei välttämättä odoteta sääntöjen noudattamista kuten sisäpiiriin kuuluvilta.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Suominen (2014) on väitöskirjassaan tarkastellut suomalaisten käsityksiä kättelystä 1800-luvulta 2000-luvulle. Kättely on säilyttänyt asemansa suomalaisessa tapakulttuurissa, vaikka se onkin vähentynyt, ja siihen liitetään muodollisia piirteitä (esim. tuntemattoman kättely), kuten Jeanin kertomuksesta edellä kävi ilmi. Kättelyä ovat korvanneet 2000-luvulla toiset eleet, kuten kädennosto ja halaaminen (Suominen 2014, 112). Jean ei ole ainoa, joka on korvannut poskisuukot kättelyllä suomalaisten ja ranskalaisten kohtaamisissa. Mäkihyppääjä Matti Hautamäki kuvasi kokemuksiaan tervehtimisestä Keski-Euroopan mäkiviikolta. Kun poskisuukkojen antaminen uhkasi, Hautamäki pelasti tilanteen kättelyllä: ”Kättä-päivää vain kylmästi. Käsi pitkälle eteen.” (Suominen 2014, 115). Hautamäki oli havainnut eron suomalaisten ja ranskalaisten kättelytiheydessä: ranskalaiset saattoivat kätellä jatkuvasti, jopa viidentoista minuutin välein, kun taas suomalaiset kättelevät pikemminkin naapuriaan, jota he eivät ole nähneet vuosiin (Suominen 2014, 115).

Ranskalaisten osallistujien kesken vallitsi laaja yhteisymmärrys siitä, että heidän on muokattava omaa käytöstään vastaamaan kohdekulttuurin dominoivia kohteliaisuusnormeja. Toisin sanoen ranskalaisten osallistujien tarinat kertoivat assosiaatiosta suomalaisiin kohteliaisuusnormeihin. Pitkään Suomessa asunut Philippe (FG3-Ranska) esitti kuitenkin kysymyksen, joka liittyy voimakkaaseen kiinnittymiseen kohdekulttuurin normeihin: *jusqu'où on va aller dans la perte de ce que nous on a été* ('kuinka paljon olemme valmiita kadottamaan sen mitä olemme olleet'). Philippen mukaan on kaksi vaihtoehtoa: *si on devient transparent dans nos gestes et dans nos mots ou si on résiste un peu* ('joko meistä tulee läpinäkyviä eleissämme ja sanoissamme tai vastustamme vähän'). Philippen kysymys kertoo siitä, miten kohteliaisuus, suhdetyö ja identiteetti liittyvät toisiinsa. Isot muutokset omassa käytöksessä voivat johtaa siihen, että ihminen kadottaa osan itsestään ja omasta identiteetistään. Kaikki kohdekulttuurissa asuvat eivät välttämättä edes halua kiinnittyä kohdekulttuurin kohteliaisuusnormeihin (ks. myös Moallemi 2019, 226). Jonkinasteinen assosiaatio kohdekulttuurin kohteliaisuusnormeihin voi

https://doi.org/10.21435/tl.284

kuitenkin johtua pelkästään halusta välttää käytös, jonka sisäpiiriin kuuluvat tulkitsevat negatiivisesti tunnusmerkkiseksi. Tämä ilmenee esimerkiksi Margueriten (FG3-Ranska) näkökannasta: *tu t'adaptes parce que t`as pas envie de t` faire remarquer* ('sopeudut koska et halua että sinulle huomautetaan'). Dissosiaatio kohdekulttuurin kohteliaisuusnormeista voi johtaa tunnusmerkkiseen käytökseen, joka ei jää muilta huomaamatta ja joka johtaa negatiivisiin kasvoihin.

Suomalaisten raportoimat muutokset omassa käytöksessään

Ranskalaisten tavoin myös suomalaiset osallistujat raportoivat muutoksista omassa käytöksessään toisessa kulttuurissa asuessaan. Suomalaisten keskusteluissa nousi esiin hiljaisuuteen liittyvä teema eli toisen puheen keskeyttäminen ja päälle puhuminen. Kun ryhmässä FG1-Suomi pohdittiin, mikä on kohteliasta Ranskassa, Maria (FG1-Suomi) ilmaisi affektiivisen asenteensa päällekkäin puhumiseen: *se oli vaikea ensin niinku opetella mut sit siitä on tosi vaikea opetella pois*. Maria palasi aiheeseen, kun osallistujat keskustelivat muutoksista omassa käytöksessään (esimerkit 21A ja 21B).

Esimerkki 21A. (FG1-Suomi: Daniel (DAN); Laura (LAU); Maria (MAR); Sofia (SOF))

01 MAR ja mulle tulee ongel- >niinku sanoin aikaisemmin
02 ongelmia siitä et mä oon< täysin (.) omaksunu
03 sen puhekulttuurin et saa
04 puhua toisten päälle; ja se on
05 kohteliaisuuden(h) (.)£kiinnostuksen osotus eikä (.)
06 eikä epäkohteliasta£ siiton ihan hirveän
07 vaikee päästä e[roon;
08 DAN [joo

https://doi.org/10.21435/tl.284

09 SOF	hm [mm
10 DAN	[°h.joo
11	(0.4)
12 MAR	Suomessa; [>mut siitä on ihan pakko päästä<
13 SOF	[hm
14 MAR	muuten saa todella kurjan ihmisen maineen
15	jos alkaa niinku @kes[keyttää@
16 LAU	[joo joo joo joo
	(Isosävi 2020b, 184)

Maria kuvaa diskursiivista kiistaa, joka liittyy muutokseen hänen omassa käytöksessään, kun hän on omaksunut ranskalaisen puhekulttuurin, jossa saa puhua toisten päälle (rivit 2–4). Maria asettaa vastakkain suomalaiset ja ranskalaiset arviot päällekkäin puhumisesta, ja hänen äänensä on hymyilevä: *kohteliaisuuden(h) kiinnostuksen osotus eikä – – epäkohteliasta* (rivit 5–6). Ensin mainittu viittaa Ranskaan ja jälkimmäinen Suomeen, eli Marian mukaan päällekkäin puhuminen arvioidaan Ranskassa positiivisesti ja Suomessa negatiivisesti. Myös toisen fokusryhmän osallistuja, Isabella (FG2-Suomi), kertoi oppineensa puhumaan toisten puheen päälle Ranskassa, ja hän liitti itseensä negatiiviset kasvot: *mä olen ehkä siin mieles epäkohteliaampi – – Suomessa et – – alko silleen puhumaan päälle ku Ranskassa*. Esimerkissä 21A Maria toistaa aikaisemmin ilmaisemansa affektiivisen asenteen, eli vaikeuden päästä eroon päällekkäispuhunnasta, jota hän vahvistaa intensiteettisanalla: *hirveän vaikee* (rivit 6–7). Daniel ilmaisee kahdesti olevansa samaa mieltä (*joo*, rivit 8 ja 10). Maria ilmaisee episteemistä varmuutta kertoessaan nopeutetulla puherytmillä, että Suomessa päällekkäispuhunnasta *on ihan pakko päästä [irti]* (rivi 12). Perusteluksi Maria sanoo puhujan saamat negatiiviset kasvot: *muuten saa todella kurjan ihmisen maineen* (rivi 14). Maria yhdistää päällekkäin puhumisen ”keskeyttämiseen”, jonka hän lausuu tunnusmerkkisellä äänensävyllä (rivi 15), joka korostaa toiminnan negatiivista arviota. Laura painottaa samanmielisyyttään toistamalla neljä kertaa vastauspartikkelin *joo* (rivi 16), mikä lisää hänen lausumansa intensiivisyyttä (VISK 2004, §799).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Mitä suomalaisten päällekkäispuhunnasta tiedetään aikaisemman tutkimuksen perusteella? Vatanen (2014) vertasi väitöskirjassaan suomalaisia ja virolaisia arkikeskusteluja. Hän keskittyi vuoroihin, joissa puhekumppani alkaa vastata edelliselle puhujalle ennen tämän puheenvuoron loppua, mitä on yleisesti pidetty keskeyttämisenä. Tällaisia vuoroja esiintyy runsaasti myös fokusryhmäkeskusteluissa, esimerkiksi edellä esimerkissä 21A, kun Daniel rivillä 8 lausuu *joo*-partikkelin yhtä aikaa Marian vuoron lopun kanssa. Vatanen havaitsi kuitenkin, että tällaiset vuorot ovat tarkoituksenmukaisia tilanteissa, joissa puhekumppani osoittaa tietävänsä asiasta enemmän kuin puhuja. Tutkimustulostensa perusteella Vatanen haluaa kumota kaksi käsitystä: keskeyttäminen ei aina ole negatiivista, eivätkä suomalaiset ole hiljaisia puhujia, jotka ”eivät keskeytä”. Osallistujien arviot osoittavat kuitenkin, että ranskalaista päällekkäispuhumisen kulttuuria pidetään erilaisena kuin suomalaista, mikä vaatii lisätutkimuksia ja spontaanien keskustelujen vertailua näissä kahdessa kielessä.

Suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) jatkoivat keskustelua esimerkin 21A jälkeen pohtimalla sitä, miten opittujen piirteiden näyttämiseen suhtaudutaan toisessa kulttuurissa (esimerkki 21B).

Esimerkki 21B.

17 SOF joo kyl mä [itse asias huomaan (.) myös (0.2) tarkkailevani
18 LAU [joo
19 SOF niit omia tervehdys (0.2) tapojani ja (0.2)
20 niinku eron hetkinä mitä tekee koska sit,?
21 (0.3) sä vaan sanoit siitä et niinku ihmiset alkaa
22 ajatella et mikä toi luulee olevansa;
23 se mu[st Suomessa on myös aika (0.2) vahvasti se et
24 MAR [näinhän (.) hm
25 SOF jos ne tietää et sä (.) tuut niinku (.) toisesta
26 (0.3) maasta mut >Suomessa sä oot kuitenki
27 suomalainen,?< sä et saa jotenki (0.8) näyttää
28 niitä opittuja(h)(h)tapoja

https://doi.org/10.21435/tl.284

29 S[uomessa et se on tosi (0.3) negatiivinen
30 LAU [joo:
31 MAR [ei missä- ei missään maassa saa se on uu- se on
32 universaali piirre,?
(Isosävi 2020b, 184–185)

Sofia kertoo tarkkailevansa omia tervehdystapojaan eron hetkinä (rivit 19–20). Jo aikaisemmin fokusryhmäkeskustelussa Sofia mainitsi tapaamisen ja eron hetket: koska Ranskassa on tällöin reagoitava toiseen ihmiseen, tapa jää päälle Suomen vierailullakin. Sofia viittaa Marian aikaisemmin esittämään negatiiviseen arvioon, joka liittyi tämän tapaan hyvästellä Suomassakin juhlista lähtiessä jokaisen ihmisen erikseen: *ihmiset alkaa ajatella et mikä toi luulee olevansa* (rivit 21–22). Sisäpiirin normien vastainen käytös arvioidaan negatiiviseksi: puhujan voidaan ajatella haluavan erottautua ryhmästä, jolloin häneen liitetään negatiiviset kasvot. Tätä voidaan verrata myös ylikohteliaisuuteen, joka saatetaan arvioida kielteisesti. Sofia esittää kulttuuriseen identiteettiin liittyvän kategorisoinnin, jota pehmentää se, että hän mainitsee puhuvansa omasta näkökulmastaan (*must*, ks. Rauniomaa 2007, 222–223). Sofian lausuu kategorisoinnin nopeutetulla puheryhmillä: *Suomessa sä oot kuitenki suomalainen* (rivit 26–27). Hänen mukaansa tästä seuraa, ettei opittuja tapoja saa näyttää (rivit 27–28), sillä ne arvioidaan negatiivisiksi (rivi 29). Laura osoittaa samanmielisyytensä (*joo*, rivi 30), ja Maria laajentaa Sofian argumenttia koskemaan muitakin kulttuureja: *universaali piirre* (rivi 32). Osallistujien kertomukset osoittavat kohteliaisuuden ja identiteetin yhteyden sekä vaatimuksen sisäpiirin kohteliaisuusnormien noudattamisesta tai muuten seurauksena on diskursiivista kiistaa.

Vaikka opitut tavat voivat aiheuttaa lähdekulttuurissa diskursiivista kiistaa, näin ei välttämättä ollut kaikkien tapojen kohdalla. Suomalaiset eivät kertoneet hylänneensä kaikkia oppimiaan tapoja, vaan jotkut tavat jäivät käyttöön. Vaikuttaa siltä, että jos tapa ei ollut kovin kaukana suomalaisista odotuskehyksistä tai jos suomalaiset normit eivät olleet kovin tiukat, osallistujat pystyivät käyttäytymään

https://doi.org/10.21435/tl.284

oppimallaan tavalla. Kun suomalaiset osallistujat (FG2-Suomi) keskustelivat muutoksista omassa käytöksessään, he etsivät yhdessä rajoja sille, mitä ranskalaisia tapoja voi noudattaa suomalaisessa bussissa (esimerkki 22).

Esimerkki 22. (FG2-Suomi: Anna (ANN); Riikka (RII); Stella (STE))

01	STE	Toulousessa aina bussissa (0.8) niinku
02		(0.7) öööö ↑tervehdittiin ja sit sen jälkeen ku poistuttiin nii
03		oltii vaa silleen (1.0) merci au revoir? (0.7) ja (0.6) niinku näin?
04		sit ku tulin takas Suomeen mä olin ihan sillee (0.5)
05		@mä haluaisin kiittää tota mut tää varmaan kuulostaa tosi heh
06		heh oudolta@ £jos mä nyt oon ainut joka sa[noo£
07	ANN	[kyl osa tekee si[tä (.)
08	RII	[hm
09	ANN	Suomes[sakin (0.4) mut ei kai- (0.4) se o vähän
10	STE	[osa tekee sitä joo:: mut se o jotenkin;?
11		mä en jotenki vaan saa enää mun ääntä kuuluviin en[ää
12	ANN	[hm:::
13	STE	siin vaiheessa ja mä oon vaa jotenki:;? (0.3) ja sit mä yritän ehkä
14		jotenki moik(h)kaa ((naurua)) tällee
16		(0.5)
17	STE	et must tuntuu [et ois jotenki kiva niinku moikata tai
18	ANN	[@joo-o(h)@
19	STE	mä ↑moikkaan kyllä aina nykyään bussikuskii et se tuli niinku
20		sen Ranskan va[ihdon jälkeen
21	RII	[hm
22		(0.6)
23	ANN	nii
24		(0.9)
25	STE	tuli heti (.) sen et mä en niinku ees halunnu luopuu siitä (0.9)
26		mut et sit se (0.5) kiitos näkemiin tai kiitos (0.2) sen (0.4)
27		siit kyydistä(hh) nii °se ei enää ehkä (0.3) tuu°

https://doi.org/10.21435/tl.284

Stella antaa kategorisoivan esimerkin käyttäytymisestä bussista Toulousessa Etelä-Ranskassa: aina tervehdittiin ja sanottiin kyydistä poistuessa *merci au revoir* eli kiitos näkemiin (rivit 1–3). Hän kertoo halustaan jatkaa bussinkuljettajan kiittämistä Suomessa, mutta epäilee kuitenkin, että se arvioitaisiin negatiivisesti: *varmaan kuulostaa tosi – – oudolta* (rivit 5–6). Stellan äänensävy on tunnusmerkkinen ja hän nauraa. Hän lausuu hymyillen perustelun, joka liittyy huoleen tunnusmerkkisestä käytöksestä: *jos mä nyt oon ainut joka sanoo* – Stella painottaa sanaa *ainut* (rivi 6). Anna ottaa vuoron ja ilmaisee osittaisen erimielisyytensä Stellan kanssa: *kyl osa tekee sitä Suomessakin* (rivit 7 ja 9). Stella vahvistaa Annan näkemyksen (rivi 10), mutta kertoo, ettei saa enää ääntään kuuluviin (rivi 11). Jos bussinkuljettajan kiittäminen tuntui vaikealta Suomessa, tervehtiminen koettiin helpommaksi. Stella kertoo, että hän ryhtyi tervehtimään bussinkuljettajaa Ranskan vaihdon jälkeen (rivit 19–20). Seuraa taukoja ja minimipalautteita, joiden jälkeen Stella palaa kyydistä kiittämiseen ja lopputervehdykseen ja toteaa hiljaisella äänellä, etteivät ne enää tule (rivit 26–27). Stellan pohdinta osoitti, että hän piti diskursiivista kiistaa liian suurena riskinä, jos hän ryhtyy kiittämään bussinkuljettajaa.

Jos opittu tapa arvioitiin Suomessa negatiiviseksi, osallistujat raportoivat lopettaneensa sen käytön. Tällaisia tapoja olivat suomalaisten osallistujien mukaan poskisuukot ja aamuinen kättely työpaikalla. Lauran (FG1-Suomi) poskisuukot (*bise*) herättivät pakoreaktioita työpaikalla: *mä olin bise olin tottunut niin kaikki kollegat pakeni mua omaan työhuoneeseen*. Vaikka poskisuukot eivät kuuluneet työpaikan odotuskehyksiin, toimintayhteisöjen käytännöt voivat olla erilaisia. Marian työpaikalla annettiin poskisuukkoja, ja hän arveli käytännön olevan laajempikin: *nythän Suomessa kaikki bisettelee – – meillä ainakin*. Daniel (FG1-Suomi) puolestaan kuvasi luopumistaan kättelystä: *mä saatoin taas kun mä muutin Suomeen niin kätellä – – kollegoita mut ei sitä nyt sit voinu*. Vaikka poskisuukot ja kättely eivät osallistujien mukaan vastanneet odotuskehyksiä ainakaan kaikilla suomalaisilla työpaikoilla, esitetyt arviot eivät sisältäneet kuvauksia epäkohteliaisuudesta. Sen

https://doi.org/10.21435/tl.284

sijaan osallistujat kuvasivat odotuskehysten vastaisia tapoja muilla negatiivisen asenteen ilmaisuilla. Laura antoi äänen kollegoilleen ja siteerasi heidän arviotaan poskisuukoista näin: *sehän on kammottavaa*. Daniel taas ilmaisi kättelystä oman arvionsa, joka perustui kollegoiden reaktioihin: *se tuntu oudolta*. Arviot osoittavat, että suhdetyössä kyse on jatkumosta: käytöksen arviointi ei aina kohdistu akselille kohtelias tai epäkohtelias, vaan muiden käytöstä arvioidaan monipuolisesti.

Kuten edellä nähtiin (esimerkki 20B), odotuskehysten vastainen käytös voi johtaa siihen, että puhekumppani aloittaa vuorovaikutustilanteen alusta. Anna (FG2-Suomi) kertoi, kuinka hänen ranskalainen ystävänsä opetti hänelle kohteliaisuusfraasin käyttöä. Kun Anna ei ollut lisännyt *s'il te plaît*[12] -fraasia pyyntöön, ystävä oli opettanut häntä kuin lasta: *t`as dit quoi – – s'il te plaît* ('mitä sanoit– – s'il te plaît'). Suomessa ei ole suoraa vastinetta hovikulttuurista tulevalle kohteliaisuusfraasille, joka esiintyy monissa eurooppalaisissa kielissä (esim. englanti, italia, ranska ja saksa, ks. myös Held 2023), mikä aiheuttaa haasteita suomenkielisille kielenoppijoille.

Holttisen (2020, 190) kielenoppijoiden pyyntöjä koskeva tutkimus osoitti, että jopa edistyneet kielenoppijat käyttivät kohteliaisuusfraasia *s'il vous / te plaît* vähemmän kuin äidinkielenään ranskaa puhuvat. Fokusryhmäkeskustelussa Anna (FG2-Suomi) kuvasi, miten ranskan kohteliaisuusfraasin oppiminen vaikutti hänen suomen kieleensä, sillä hän alkoi käyttää sen vastineena asiointitilanteissa sanaa *kiitos* esimerkiksi pyynnön yhteydessä: *yks kahvi kiitos*. Vaikka leksikaaliset kohteliaisuuden ilmaisut ovat melko harvinaisia suomessa (ks. Peterson & Vaattovaara 2014, 249), Annan mainitsema *kiitos* on omien havaintojeni mukaan yleistynyt pyynnöissä suomalaisissa asiointitilanteissa, mikä johtuu todennäköisesti vieraiden kielten, varsinkin englannin, vaikutuksesta. Myös Holttisen (2020, 217) pyyntötutkimuksessa suomenkieliset käyttivät jonkin verran kohteliaisuusfraasia *kiitos* asiointitilanteissa.

12 Ranskan *s'il te/vous plaît* -kohteliaisuusfraasi vastaa englannin fraasia *please*. Sen kirjaimellinen käännös kuuluu 'jos sinua/teitä miellyttää'.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kuten ranskalaisten osallistujien kertomukset, myös suomalaisten osallistujien kuvaukset kertovat assosiaatiosta toisen kulttuurin kohteliaisuusnormeihin. Assosiaatiosta aiheutui kuitenkin myös ongelmia: kun suomalaiset vierailivat kotimaassaan tai palasivat sinne kokonaan, he joutuivat ottamaan etäisyyttä oppimiinsa tapoihin ja kiinnittymään takaisin suomalaisiin kohteliaisuusnormeihin. Sisäpiiriin kuuluvina henkilöinä heidän käytöksensä arvioitiin muuten negatiiviseksi, ja heihin liitettiin negatiivisia kasvoja. Ranskalaisten käytöstapojen säilyttäminen onnistui vain, jos ne eivät olleet liian kaukana suomalaisista normeista.

Ei raportoituja muutoksia käytöksessä

Suurin osa osallistujista raportoi muutoksista omassa käytöksessään, jotta se vastaisi kohdekulttuurin normeja. Assosiaatioon liittyi käytännön syitä, sillä osallistujat eivät halunneet saada negatiivisia arvioita tunnusmerkkisestä käytöksestä. Muutamat osallistujat eivät kuitenkaan raportoineet muutoksia omassa käytöksessään tai ilmaisivat epäröintiä. Kyse oli useimmiten siitä, että osallistujat kokivat käytöksensä alun perinkin vastanneen enemmän kohde- kuin lähdekulttuurin normeja. Sen sijaan tietoinen dissosiaatio kohdekulttuurin kohteliaisuusnormeista oli poikkeuksellista.

Ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) ryhtyivät keskustelemaan muutoksista omassa käytöksessään jo ennen aiheeseen liittyvää kysymystä. Kun osallistujat keskustelivat siitä, mitä he arvostavat suomalaisessa kohteliaisuudessa, pitkään Suomessa asunut Anne ilmaisi negatiivisen arvionsa ranskalaisista tavoista: *quand je retourne en France y a des choses qui me dérangent c'est quand les gens me posent sans cesse tant de questions* ('kun palaan Ranskaan siellä on asioita jotka häiritsevät minua kun ihmiset esittävät jatkuvasti kysymyksiä'). Hän perusteli negatiivista arviotaan omalla muutoksellaan: *moi j'ai dû changé depuis toutes ces années* ('minä olen varmaankin muuttunut näiden vuosien aikana'). Annen arvio omasta muutoksestaan herätti keskustelua. Kaikki osallistujat eivät

https://doi.org/10.21435/tl.284

kokeneet muuttuneensa, vaan ajattelivat käytöksensä pysyneen samana. Julie totesi muuttumattomuudestaan näin: *moi j'ai toujours été comme ça* ('minä olen aina ollut tällainen'). Hän kertoi löytäneensä itselleen sopivan ympäristön Suomesta: *c'est pour ça que j'ai trouvé mon pays* ('ja sen vuoksi löysin itselleni sopivan maan'). Anne ryhtyi pohtimaan asiaa uudestaan ja arveli varauksin, että Julien kertoma voi päteä häneenkin: *peut-être moi aussi je pense aussi* ('ehkä minäkin minäkin luulen niin'). Ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) palasivat aiheeseen, kun olin esittänyt kysymyksen, joka koski muutoksia omassa käytöksessä (esimerkki 23).

Esimerkki 23. (FG2-Ranska: Colette (COL); Julie (JUL); Myriam (MYR); Pierre (PIE))

01 PIE donc j` pense qu'on a tous changé\ a[lors
'eli ajattelen että olemme kaikki siis muuttuneet'
02 MYR [hm
03 COL hm mm//
04 (0.3)
05 JUL mais moi je sais pas/ moi [j'avais l'impre- je je
'mutta minä en tiedä minä minusta tuntui'
06 PIE [t'as pas changé/
'sinäkö et ole muuttunut'
07 JUL j'avais [l'impression d'être déjà un peu bizarre/
'minusta tuntui että olin vähän outo jo'
08 PIE [non// (.) ça `a pas//
'ei se ei'
09 COL [((rire))
' ((naurua))'
10 JUL [euh::: d'origine en France/ non mais c'est (.)
'öö asuessani Ranskassa ei mutta se on'
11 je m- pas très souvent/ j` me sentais mal à l'aise/ j` pensais
'minä en kovin usein tunsin oloni epämukavaksi yritin'
12 trouver une sorte de (.) même si y a pleins de choses
'löytää jonkinlaisen vaikkakin on monia asioita'

https://doi.org/10.21435/tl.284

13 en Finlande qui euh: qui m'embêtent / enfin de:: ze- (.)
'Suomessa jotka öö jotka häiritsevät minun siis tä-'
14 ce manque de spontanéité parFOIS/ cette rigidité sur
'tällainen spontaaniuden puute joskus tällainen jäykkyys'
15 certaines CHOSES/ et cetera qui (0.6) mais euh: (0.4)
'tietyissä asioissa ja niin edelleen jotka mutta öö'
16 et: et donc euh au niveau d` la politesse de: l'espace
'ja ja eli öö reviirikohteliaisuuden tasolla'
17 na na ni: na na na:/ j'ai l'impression déjà
'ja niin edelleen minusta tuntui jo'
18 d'av- déjà/ avoir été comme ça avant/
'että olin jo aikaisemmin tällainen'
19 et donc je sais pas si j'ai vraiment changé/ euh::
'niinpä en tiedä olenko todella muuttunut öö'
(Isosävi 2020b, 186)

Pierre esittää mielipiteensä, jonka mukaan he ovat kaikki muuttuneet (rivi 1). Myriam ja Colette vastaavat minimipalautteilla (rivit 2–3). Julie ottaa vuoron ja ilmaisee epäröintinsä Pierren näkökantaa kohtaan. Julie käyttää painollista pronominia (*mais moi*, 'mutta minä'), jota seuraa epäröinnin ilmaus *je sais pas* ('mutta minä en tiedä', rivi 5, Detges & Waltereit 2014, 31–33 ja 40). Julie yrittää jatkaa, mutta Pierre ja esittää hänelle kysymyksen nousevalla intonaatiolla: *t'as pas changé* ('sinäkö et ole muuttunut', rivi 6). Julie vastaa hänelle kyseenalaistavalla esimerkillä: *j'ai l'impression d'être déjà un peu bizarre – – d'origine France* ('minusta tuntui että olin vähän outo jo – – asuessani Ranskassa', rivit 7 ja 10). Julie kiinnittää Ranskassa asuneeseen itseensä negatiivissävytteiset kasvot: *un peu bizarre* ('vähän outo'). Colette reagoi naurulla (rivi 9). Julie kertoo tunteneensa olonsa Ranskassa usein epämukavaksi (rivit 10–11), mutta kuvaa myös asioita, jotka häntä häiritsevät Suomessa (rivit 14–15). Julie viittaa reviirikohteliaisuuteen (rivi 16) ja kertoo oman tuntemuksensa käyttäen jo toisen kerran ilmausta *j'ai l'impression* ('minusta tuntuu', rivi 17): hän oli jo aikaisemmin samanlainen. Julien johtopäätös sisältää episteemisen epävarmuuden ilmauksen: hän ei tiedä,

https://doi.org/10.21435/tl.284

onko hän todella muuttunut (rivi 19). Esimerkki kertoo siitä, ettei omaa käytöstä ole välttämättä helppoa kuvata suhteessa aikaisempaan käytökseen. Tämä ilmeni sisäisenä dialogismina: epäröinnin sekä omien näkökantojen ja vaikutelmien ilmaisuina.

Keskustelu jatkui esimerkin 23 jälkeen, kun Pierre ja Anne ilmaisivat samankaltaisia affektiivisia asenteita kuin Julie oli ilmaissut. Pierre kertoi tuntemuksistaan Suomessa vain yhden viikon oleskelun jälkeen: *je me sens plus à la maison ici qu'en France* ('tunsin oloni kotoisammaksi täällä kuin Ranskassa'). Hänen arvionsa liittyi elämäntapaan, *la manière de vivre.* Anne puolestaan esitti identiteettiä koskevan arvion: *j'ai eu très vite le sentiment pouvoir être moi-même* ('tunsin hyvin nopeasti että voin olla oma itseni'). Pierren ja Annen kertomukset osoittavat, miten läheisesti suhdetyö liittyy identiteettiin: suhtautuminen kulttuurin dominoiviin kohteliaisuusnormeihin kytkeytyi siihen, tunsiko kohdekulttuuriin tullut olonsa kotoisaksi. Se, miten hyvin kohdekulttuurin vallalla olevat kohteliaisuusnormit vastaavat henkilön mieltymyksiä, voi vaikuttaa viihtymiseen ja jopa selittää sen, miksi lähdekulttuurista halutaan muuttaa asumaan toiseen kulttuuriin.

Aineistoissa esiintyi vain yksi tapaus, jossa suomalainen osallistuja osoitti tietoista dissosiaatiota ranskalaisista tavoista. Max (FG1-Suomi) ilmaisi negatiivisen arvionsa ranskalaisia kohteliaisuusnormeja kohtaan, joita hän kutsui sanalla *snobbailu*. Hän kuvasi omia käytöstapojaan näin: *mä en siinä mielessä niinku muuttunut lainkaan*. On mahdollista, ettei Max halunnut menettää osaa identiteetistään omaksumalla uusia tapoja, joita hän ei arvostanut.

Kohteliaisuusnormien opettaminen lapsille

Vaikka fokusryhmille esitetyt kysymykset eivät koskeneet lapsia, monet osallistujat olivat vanhempia, jotka puhuivat myös lapsistaan. Erityisesti ranskalaiset osallistujat nostivat esiin lapsensa, kun he pohtivat muutoksia omassa käytöksessään. Kaksikulttuuristen lasten suhde lähde- ja kohdekulttuurin kohteliaisuusnormeihin

https://doi.org/10.21435/tl.284

herätti keskustelua. Vanhemmilla on tärkeä rooli ensimmäisen tason kohteliaisuuden ohjaamisessa (Eelen 2001, 33), mutta kodin kohteliaisuusnormien kuvaaminen ei ollut helppoa kaikille osallistujille. Esimerkiksi yksi ranskalainen osallistuja (FG3-Ranska) kertoi, että heillä käytetään kotona ”sekasysteemiä” (*système mixte*). Sen kuvaaminen oli hänelle kuitenkin liian vaikeaa, koska osallistuja koki, ettei hän arjessa välttämättä itsekään ollut siitä tietoinen.

Ranskalaiset osallistujat korostivat yhtäältä omaa sopeutumistaan suomalaisiin kohteliaisuusnormeihin, mutta toisaalta heidän mielestään oli tärkeää opettaa lapsille ranskalaisia kohteliaisuusnormeja. Jälkimmäiseen liittyi kuitenkin haasteita, kuten Marc (FG1-Ranska) totesi: *c'est pas si simple* ('se ei ole niin helppoa'). Hän perusteli ranskalaisten kohteliaisuusnormien opettamista identiteetillä: *parce que tout en voulant respecter me plier aux normes finlandaises j'ai envie qu'il y ait chez mes [enfants] une identité française assez forte* ('koska vaikka haluankin kunnioittaa noudattaa suomalaisia normeja haluan että [lapsillani] olisi melko vahva ranskalainen identiteetti'). Kohteliaisuussääntöjen opettamiseen saattoi kuitenkin liittyä myös sisäistä ristiriitaa, joka liittyi kodin ja ympäristön eriäviin normeihin (esimerkki 24A).

Esimerkki 24A. (FG1-Ranska: Bruno (BRU); Jean (JEA); Marc (MARC))

01 BRU moi j'ai un peu::
'minä minulla on pientä'
((kolme riviä poistettu))
05 BRU un conflit interne euh:: par rapport à MES ENFANTS parce que
'sisäistä ristiriitaa öö lasteni suhteen koska'
06 (0.6) ÉVIDEMMENT/ je leur: euh:: (.) apprends
'tietysti minä öö opetan heille'
07 des règles de politesse FRANÇAISE/ mais d'un aut` côté/
'ranskalaisia kohteliaisuusnormeja mutta toisaalta'
08 j` veux pas non plus les TRAUMATISER (0.3) étant donné
'en myöskään halua traumatisoida heitä ottaen huomioon'

https://doi.org/10.21435/tl.284

09 qu'ils habitent ICI\ (0.3) et euh:: ils s` défendent
'että he asuvat täällä ja öö he valittavat'
10 d'ailleurs: beaucoup hein: euh
'muuten paljon niin öö'
11 ((imite un enfant)) pourquoi on fait ça parce que chez (.)
'((matkii lasta)) miksi meillä tehdään näin koska'
12 chez les copines/c'est pas comme ça/ (0.3) et euh
'kavereiden kotona ei ole tällaista ja öö'
13 donc j` trouve faut: faut quand même trouver un équilibre/
'eli uskon täytyy täytyy kuitenkin löytää tasapaino'
(Isosävi 2020b, 187–188)

Bruno kuvaa sisäistä ristiriitaansa (rivi 5). Hän ilmaisee suurella episteemisellä varmuudella (*évidemment*, 'tietysti'), että hän opettaa ranskalaisia kohteliaisuusnormeja lapsilleen (rivit 6–7). Bruno painottaa intensiteettiadverbia *évidemment* ('tietysti', rivi 6) ja adjektiivia *française* (rivi 7). Hän esittää kuitenkin toisen näkökulman: hän ei halua traumatisoida Suomessa asuvia lapsiaan. Bruno painottaa sekä verbiä *traumatiser* ('traumatisoida', rivi 8) että paikkaa ilmaisevaa adverbia *ici* ('täällä', rivi 9). Seuraavaksi Bruno antaa äänen lapsilleen ja muuttaa äänensävyään imitoidessaan heidän puhettaan: *pourquoi on fait ça parce que – – chez les copines c'est pas comme ça* ('miksi me tehdään näin koska kavereiden kotona ei ole tällaista', rivit 11–12). Eroavat odotuskehykset siis aiheuttivat diskursiivista kiistaa Brunon ja hänen lastensa välillä. Eelenin (2001, 234) mukaan nuoret haluavat usein kiinnittyä toisenlaisiin kohteliaisuusnormeihin kuin vanhempansa, joskus pelkän vastustuksen vuoksi. Lopuksi Bruno ilmaisee omaan kokemukseensa perustuvan mielipiteen (*j` trouve*, 'mielestäni', rivi 13) (Mullan 2010, 223), jonka mukaan on löydettävä tasapaino.

Esimerkin 24A jälkeen Bruno pohti ranskalaisen kohteliaisuuden merkityksiä: kohteliaisuutta voidaan käyttää myös etäisyyden luomiseksi. Bruno antoi esimerkin työtilanteesta, jossa hän tervehti hierarkiassa ylempänä olevaa henkilöä pelkällä tervehdyssanalla

https://doi.org/10.21435/tl.284

bonjour ('päivää'), mistä seurasi diskursiivista kiistaa. Ylempi henkilö pysäytti hänet ja ohjeisti häntä lisäämään puhuttelusanan, jolla tässä tapauksessa korostettiin hierarkiaa: *dorénavant vous me direz bonjour Monsieur* ('tästä lähtien sanotte minulle päivää herra'). Bruno jatkoi keskustelua kysymällä muilta osallistujilta neuvoja siihen, miten pitkälle ranskalaisten kohteliaisuusnormien opettamisessa tulisi mennä (esimerkki 24B).

Esimerkki 24B.

22 BRU	donc ça [= la politesse] peut quand même être utilisé euh:
	'eli sitä [= kohteliaisuutta] voidaan kuitenkin käyttää öö'
23 MARC	hm
24	(0.8)
25 BRU	pour établir cette cette GRANDE distance donc euh: (0.7)
	'luomaan tällaista tällaista suurta etäisyyttä eli öö'
26	donc euh: y` a y` a l` côté supérieur oui/ mais euh:: (0.5)
	'eli öö asiassa on on se ylempiarvoinen puoli kyllä mutta öö'
27	euh: i` peut y avoir aussi des des
	'öö siinä voi olla myös'
28	aspects à mon avis q[ue: négatifs donc euh (0.3) `fin
	'mielestäni negatiivisia puolia eli öö siis'
29 JEA	[hm
30 BRU	moi j` trouve par rapport à mon (0.9) tsk à mes enfants/
	'minun mielestäni liittyen minun tsk lapsiini'
31	je m` demande/ euh: bon ils ils habitent pas en France/
	'minä pohdin öö okei he he eivät asu Ranskassa'
32	sont (0.2) pas (.) purement des Français/ (0.7) donc
	'eivät ole täysin ranskalaisia eli'
33	jusqu'où faut-il aller\ (0.4) donc euh
	'kuinka pitkälle täytyy mennä eli öö'
34	[c'est (.) c'est
	'se on se on'
35 JEA	[moi j` pense que (.) il faut il faut (0.4) que (.) les enfants
	'minun mielestäni lasten täytyy täytyy'

https://doi.org/10.21435/tl.284

36 soient conscients du fait qu'il y a des différen[ces
'olla tietoisia siitä että on eroja'
37 BRU [ouais
'joo'
38 JEA entre cultures et puis que (0.3) certaines choses (.) peuvent
'kulttuurien välillä ja sitten että tiettyjä asioita voidaan'
39 se faire ici/ ne se font pas ailleurs\ (0.4) euh:: (0.4) et m-
'tehdä täällä niitä ei tehdä muualla öö ja m- '
40 je (.) PRÔNE absolument (0.5) une sorte de: de
'minä kannatan ehdottomasti tietynlaista'
41 RELAtivisme euh: culturel là-dessus/ parce que j` veux dire
'öö kulttuurirelativismia koska tarkoitan'
42 la politesse c'est jamais qu'une façon de faire/ (0.2)
'kohteliaisuus ei ole koskaan vain yksi tapa tehdä asioita'
43 et y a pas une meilleure politesse qu'une autre
'eikä ole yhtä kohteliaisuutta joka toista parempi'
(Isosävi 2020b, 188)

Bruno toteaa, että kohteliaisuutta voidaan käyttää luomaan suurta etäisyyttä ja hän painottaa adjektiivia *grande* ('suuri', rivi 25). Bruno viittaa siihen, mitä Marie sanoi aikaisemmin keskustelussa, ja ilmaisee osittaisen samanmielisyytensä kohteliaisuuden "ylempiarvoisesta" puolesta (rivi 26). Marie esitti nimittäin vahvan uskomuksen (*je crois vraiment que,* 'uskon todella että'): *la politesse fait partie des valeurs culturelles qui sont considérées comme supérieures* ('kohteliaisuus kuuluu kulttuurisiin arvoihin joita pidetään ylempiarvoisina'). Hän kategorisoi kohteliaisuuteen kuuluvat arvot positiivisesti tunnusmerkkisiksi: *bonnes positives cultivées éduquées* ('hyviä positiivisia sivistyneitä hyvin kasvatettuja'). Lisäksi hän ilmaisi oman affektiivisen asenteensa, joka oli positiivinen*: c'est mieux que d'être sauvage* ('se on parempi kuin olla villi'). Marie liitti ranskalaisiin kolonialistiset kasvot, pehmentäen argumenttiaan sisäisellä dialogismilla: *c'est un côté peut-être colonialiste chez nous* ('se on ehkä kolonialistinen puoli meissä'). Esimerkissä 24B Bruno asettaa vastakkain kohteliaisuuden ylempiarvoisen luonteen ja oman arvionsa

https://doi.org/10.21435/tl.284

(*à mon avis*, 'mielestäni', rivi 28), jonka mukaan kohteliaisuuteen liittyy myös negatiivisia puolia. Bruno esittää kysymyksen liittyen lapsiinsa, jotka elävät kahdenlaisten odotuskehysten välissä, eli he eivät asu Ranskassa eivätkä ole puhtaasti ranskalaisia: *jusqu'où faut-il aller* ('kuinka pitkälle täytyy mennä', rivi 33).

Jean ottaa vuoron ja ilmaisee mielipiteensä (*moi j` pense que*, 'minun mielestäni', rivi 35), jonka mukaan lasten täytyy olla tietoisia eroista. Hän erottaa kaksi erilaista odotuskehystä: toisia asioita voidaan tehdä "täällä", eli Suomessa, mutta ei muualla (rivit 38–39). Jean ilmaisee vahvan kannatuksensa (*absolument*, 'ehdottomasti, rivi 40) kulttuurirelativismille: kohteliaisuus ei ole vain yksi tapa tehdä asioita (rivi 42–43), eikä yksi kohteliaisuus ole toista parempi. Jeanin käsitys vastaa tavoitetta, jonka kohteliaisuustutkijat Bou-Franch ja Garcés-Conejos (2003) ovat antaneet kielenopetukselle: opiskelijoiden tietoisuutta tulisi lisätä siitä, etteivät jotkut kielet ole toisia kohteliaampia tai epäkohteliaampia, vaan kielissä käytetään erilaisia keinoja samojen päämäärien saavuttamiseksi. Jeanin näkökanta eroaa siten Marien käsityksestä (ks. edellä), jonka mukaan ranskalaisia kohteliaisuusnormeja pidetään ylempiarvoisina. Marie myös arvioi lastensa käytöksen positiivisemmaksi Ranskassa kuin Suomessa: *en France [les enfants] changent de comportement elles sont beaucoup plus polies* ('Ranskassa [lapset] muuttavat käytöstään he ovat paljon kohteliaampia'). Marien mukaan ranskalainen käytös katoaa lapsilta nopeasti Suomessa: *dès qu'on revient en Finlande ça dure une semaine et hop c'est reparti* ('heti kun tullaan Suomeen kestää viikon ja se alkaa taas').

Osallistujien kertomusten mukaan kaksikulttuuriset lapset ovat taitavia muuttamaan käytöstään kulttuurin odotuskehysten mukaisesti. Toisin sanoen lapset vaihtavat kehystä ilman, että eri kulttuurien sisäistetyt normit sekoittuisivat (Hong ym. 2000). Marc (FG1-Ranska) kuvaa muutosta lapsissa näin: *on peut vraiment avoir le sentiment qu'ils sont pas les mêmes personnes* ('voi todellakin tuntua siltä etteivät he ole samoja persoonia'). Kulttuurisen kehyksen vaihtamista voi edesauttaa se, ettei kaksikulttuurisille lapsille yhtä helposti anneta anteeksi dominoivien normien rikkomista kuten niille, jotka ovat kasvaneet toisessa kulttuurissa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Anne (FG2-Ranska) kertoi suomalaisten suhtautumisesta siihen, että hän rikkoo normeja: *je suis excusée j'ai une bonne raison – – si j'étais finlandaise ça ne marcherait pas comme ça* ('minulle annetaan anteeksi minulla on hyvä syy – – jos olisin suomalainen asiat eivät menisi näin'). Annen esimerkki vaikuttaa liittyvän tilanteisiin, joissa hänet tunnetaan, sillä hän siteeraa ihmisten arvioita etunimen kanssa: *c'est pas grave Anne – – t` es française* ('ei se mitään Anne – – sä olet ranskalainen'). Jos tiedetään, että henkilö on lähtöisin toisesta kulttuurista, hänen ei siis välttämättä liitetä negatiivisia kasvoja, vaikka hänen käytöksensä olisi tunnusmerkkistä. Kuten edellä kävi ilmi, Suomessa tai Ranskassa asuvat kuitenkin muokkaavat käytöstään kohdekulttuurin mukaan, sillä usein arviot tunnusmerkkisestä käytöksestä ovat negatiivisia. Jos henkilöä ei tunneta, muut eivät edes voi tietää, kuuluuko tämä kulttuurin sisäpiiriin vai ei. Vaikka tuttavat hyväksyvät Annen eriävän käytöksen, hänen lapsensa kokemus oli erilainen. Anne kertoi lapsensa lähteneen opiskelemaan Ranskaan ja yhtenä syynä vaikutti olevan ulkopuolisuuden kokemus: *elle se sentait différente en tant que Finlandaise* ('hän tunsi olonsa erilaiseksi suomalaisena'). On mahdollista, että Annen lapsi on kokenut olevansa enemmän kiinnittynyt ranskalaisiin kohteliaisuusnormeihin kuin suomalaisiin, minkä vuoksi häneen on liitetty vähemmän positiiviset kasvot Suomessa kuin Ranskassa.

Osallistujien kertomuksissa nousi esiin yksi poikkeava tapaus, jossa toisen kulttuurin kohteliaisuuden vaikutus arvioitiin positiiviseksi, ja puhujaan liitettiin positiiviset kasvot. Daniel (FG1-Suomi) kertoi, että muut arvioivat hänen lapsensa käytöksen positiiviseksi, kun perhe muutti Ranskasta Suomeen: *mä en tapaa koskaan ihmistä joka ei kommentoisi sitä miten kaunis käytös hänellä on*. Danielin mukaan hänen lapsensa sai pisteitä itselleen normaalilla käytöksellä, joka Suomessa arvioitiin positiivisesti: *nousee niinku tavanomaisen yläpuolelle.* Vaikuttaa siltä, että Danielin lapsi on onnistunut valikoimaan ranskalaisesta kohteliaisuudesta sellaisia piirteitä, jotka eivät liian paljon poikenneet vallalla olevista suomalaisista normeista. Danielin pojan käytöstä ei siten arvioitu Suomessa ylikohteliaaksi, mikä olisi voinut johtaa negatiivisiin arvioihin.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Yhteenveto

Suomalaisten ja ranskalaisten osallistujien keskustelut osoittivat, että kulttuurisiin kohteliaisuusnormeihin kiinnittyminen toimi heille resurssina. Suurin osa osallistujista kertoi muuttaneensa käytöstään vastaamaan kohdekulttuurin odotuskehyksiä. Kun osallistujat muokkaavat käytöstään kulttuurissa vallalla olevien kohteliaisuusnormien mukaisiksi, he voivat välttää negatiiviset arviot käytöksestään.

Suomessa asuvat ranskalaiset kertoivat vähentäneensä tervehtimistä ja anteeksi pyytämistä, kun taas Ranskassa asuvat tai asuneet suomalaiset kertoivat reagoivansa enemmän toiseen ihmiseen esimerkiksi tervehtimällä ja puhumalla päällekkäin. Muutokset käytöksessä tulivat ilmi, kun osallistujat vierailivat kohdekulttuurissaan tai palasivat sinne. Koska heidän käytöksensä ei enää vastannut lähdekulttuurin odotuskehyksiä, he saivat negatiivisia arvioita käytöksestään. Kun osallistujat raportoivat toisten antamista negatiivisista arvioista, he käyttivät vahvoja episteemisen ja affektiivisen asenteen ilmauksia. Kaikki osallistujat eivät kuitenkaan olleet alun perin kovinkaan kiinnittyneitä lähdekulttuurinsa kohteliaisuusnormeihin, vaan kokivat, että heidän käyttäytymisensä vastasi paremmin kohde- kuin lähdekulttuurin normeja. Osallistujien ei kuitenkaan ollut helppoa verrata käyttäytymistään kotimaassaan ja uudessa asuinmaassaan, vaan kuvaukset sisälsivät sisäistä dialogismia eli epävarmuuden ilmauksia ja argumenttien rajoittamista omiin tuntemuksiin.

Vaikka ranskalaiset osallistujat kertoivat olevansa sopeutuneita suomalaisiin kohteliaisuusnormeihin, he osoittivat myös arvostavansa lähdekulttuurinsa dominoivia kohteliaisuusnormeja, jotka he halusivat opettaa lapsilleen. Vaikka lapsille haluttiin antaa käytöstapojen avulla ranskalainen identiteetti, ristiriita kodin ja ympäristön odotuskehysten välillä aiheutti diskursiivista kiistaa. Haasteista huolimatta kaksikulttuuristen lasten kerrottiin olevan taitavia vaihtamaan kulttuurista kehystä ja muokkaamaan käytöstapojaan sen mukaan, kummassa kulttuurissa he oleskelivat. Osallistujien

https://doi.org/10.21435/tl.284

kertomukset osoittivat, että suomalaiselta tai ranskalaiselta henkilöltä edellytetään dominoivien normien mukaista käytöstä ja että suvaitsevaisuus pragmaattista variaatiota kohtaan oli vähäistä (vrt. Murray 2017, 190). On todettu, että yhteiskunnissa, joissa esiintyy kulttuurista diversiteettiä, monenlaiset käytökset voivat mennä huomaamatta (Murray 2017, 191). Tämän tutkimuksen mukaan näin ei ollut monikulttuurisessa valtiossa Ranskassakaan.

Pohdittavaa

1. Oletko asunut jollakin toisella kieli- ja kulttuurialueella niin kauan, että olet huomannut muutoksia omassa käytöksessäsi tai että toiset ovat huomauttaneet käytöstapojesi muuttuneen? Jos, niin millaisista muutoksista oli kyse? Tai oletko huomannut muutoksia Suomeen muuttaneen ulkomaalaisen käytöksessä?
2. Mikäli vastasit edelliseen kysymykseen omalta osaltasi myöntävästi, oletko joutunut muuttamaan käytöstäsi palattuasi Suomeen?
3. Millä perusteilla voidaan sanoa, että käytöstavat ja identiteetti liittyvät yhteen?
4. Mitä haittaa voi aiheutua, jos vallalla olevat kulttuuriset kohteliaisuusnormit ovat jäykät, eikä variaatiota suvaita?
5. Miksi kaksikulttuuristen lasten sanotaan olevan kuin eri persoonat sen mukaan, missä kieli- ja kulttuuriympäristössä he oleskelevat?
6. Miten voisimme lisätä tietoisuutta erilaisista kulttuurisista kohteliaisuusnormeista, ja mitä hyötyä siitä voisi olla?
7. Miten voisit tutkia kohteliaisuusnormien opettamista ja oppimista? Millaiset aiheet kiinnostavat sinua?

https://doi.org/10.21435/tl.284

Lisäluettavaa

Pizziconi, Barbara & Locher, Miriam A. (toim.) 2015: *Teaching and Learning (Im)Politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton.

Szende, Thomas & Alao, George (toim.) 2019: *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang.

Mugford, Gerrard 2019: *Addressing Difficult Situations in Foreign-Language Learning. Confusion, Impoliteness, and Hostility*. New York: Routledge.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Muuttuvat kohteliaisuusnormit

Kohteliaisuusnormit muuttuvat myös ajassa. Monet osallistujat olivat huomanneet suomalalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden muuttuneen heidän oman oleskelunsa aikana. Osallistujien mielestä suomalainen kohteliaisuus oli kehittynyt eurooppalaisen reagointikulttuurin suuntaan, kun taas ranskalaisen kohteliaisuuden nähtiin kulkeneen kohti eurooppalaista minimalismia. Kohteliaisuusnormien muutokseen vaikuttavat yhteiskunnalliset tekijät, joista osallistujat mainitsivat erityisesti globalisaation. Vertaan saamiani tuloksia myös aikaisempiin tutkimustuloksiin, jotka koskevat kielenkäyttäjien käsityksiä kohteliaisuuden muutoksesta eri kieli- ja kulttuurialueilla.

Muutoksia suomalaisessa kohteliaisuudessa

Ranskalaisten osallistujien kokemus oli, että suomalainen kohteliaisuus oli muuttunut reagointikulttuurin suuntaan heidän oman oleskelunsa aikana. Vain muutamat osallistujat eivät olleet huomanneet muutoksia, joko lyhyen oleskelunsa vuoksi tai pitkästä oleskelustaan huolimatta. Ranskalaiset osallistujat (FG1-Ranska) kertoivat kokemuksistaan, joiden mukaan suomalaiset ovat heränneet siihen, että toisia kohdatessa voitaisiin tehdä jotakin (esimerkki 25).

https://doi.org/10.21435/tl.284

Esimerkki 25. (FG1-Ranska: Alice (ALI), Jean (JEA), Marc (MARC))

01 JEA `fin (0.7) pour moi `Y A un changement qui est en train
’no minusta muutos joka on ollut’
02 de s` faire d’ailleurs\ `fin (0.2) qui date d`puis euh
’muuten käynnissä tarkoitan se alkoi öö’
03 pas mal de temps/ déjà mais euh: (0.9) et qu’on a
’melko kauan aikaa sitten mutta öö ja että’
04 cette espèce de confrontation/ aux influences d’ailleurs/
’kohdataan muualta tulevia vaikutteita’
05 et puis que p`tit à p`tit:/ et on s` rend compte: que
’ja pikku hiljaa huomataan että’
06 PEUT-être QU’EFFECtivement/ on: POURrait
’ehkä todellakin voitaisiin’
07 dans ce genre de situations/ FAIRE quelque chose/
’tällaisissa tilanteissa tehdä jotakin’
08 MARC hm
09 JEA DEmander pardon/ tenir la porte/ dire bonjour
’pyytää anteeksi pitää ovea auki tervehtiä’
((23 rivia poistettu))
33 MARC y a une époque/ (0.6) l’étudiant il me voyait/
’ennen kun opiskelija näki minut’
34 il baissait la tê[te\
’hän laski päänsä’
35 ALI [l’igno[rait oui (.) oui
’jätti huomaamatta kyllä kyllä’
36 JEA [oui
’kyllä’
37 MARC [et aujourd’hui/ j’ai l’impression que c’est beaucoup plus
’ja nykyään minusta tuntuu että on paljon enemmän’
38 JEA [oui
’kyllä’
39 MARC l- le le le le (0.7) l’interaction normale/ c’est qu’i`
’n- no- no- no- normaalia vuorovaikutusta että hän’

https://doi.org/10.21435/tl.284

40 i` va m` dire bonjour/ (0.4)
’tervehtii minua’
(Isosävi 2023a, 208)

Jean esittää argumentin omasta näkökulmastaan (*pour moi*, ’minulle’, rivi 1), jonka mukaan suomalainen kohteliaisuus on ollut muutoksessa jo melko kauan aikaa (rivit 2–3). Hän mainitsee muualta tulevat vaikutteet (rivi 4). Jean sanoo suomalaisten hiljalleen havahtuneen siihen, että tilanteissa voisi ”tehdä jotakin”, painottaen verbiä *faire* (’tehdä’, rivi 7). Hänen lausumansa sisältää varaukset *peut-être* (’ehkä’) ja konditionaalin *pourrait* (’voitaisiin’). Täsmentävinä esimerkkeinä Jean antaa fokusryhmäkeskusteluissa esiin nousseet keskeiset reagointitavat: anteeksipyytämisen, oven auki pitämisen ja tervehtimisen (rivi 9). Katkelmasta poistettujen rivien jälkeen Marc ottaa vuoron ja osoittaa yhteistä tietoa Jeanin kanssa. Hän antaa täsmentävän esimerkin omista opiskelijoistaan, joiden käytöstä hän vertaa kahtena ajankohtana: ennen (rivi 33) ja nykyään (rivit 33 ja 37). Marc kertoo, että ennen opiskelija laski päänsä alas, jos tämä näki hänet. Alice alkaa puhua yhtä aikaa Marcin kanssa ja osoittaa yhteistä tietoa (rivi 35). Marc esittää arvion nykytilanteesta omasta näkökulmastaan (*j’ai l’impression que,* ’minusta tuntuu että’, rivi 37): opiskelijan tervehtiminen on normaalia vuorovaikutusta (rivi 39). Marcin arvio on peräisin ranskalaisista odotuskehyksistä: opiskelijan tervehtiminen on tunnusmerkitön ja tilanteeseen sopiva käytöstapa.

Myös suomalaiset osallistujat olivat tehneet havaintoja suomalaisen kohteliaisuuden muuttumisesta reagointikulttuurin suuntaan. Maria (FG1-Suomi) viittasi hiljaisuuden kulttuuriin: *meidänkin kulttuuri on todella suuressa murroksessa tää hiljaisuuden kulttuuri*. Suomalaiset osallistujat (FG1-Suomi) ehdottivat, että internet, matkapuhelimet ja matkustaminen ovat vaikuttaneet hiljaisuuden kulttuuriin (ks. myös Wilkins & Isotalus 2009, 6–7). Tulviste työtovereineen (2003, 262) ehdottavat, että suomalais-ugrilaiset puhekulttuurit voivat muuttua, kun ne saavat vaikutteita puheeseen orientoituneimmista kulttuureista, kuten Ruotsissa on tapahtunut.

https://doi.org/10.21435/tl.284

”Eurooppalaistumisen” käsite esiintyi myös fokusryhmäkeskusteluissa. Kun ranskalaiset osallistujat (FG2-Ranska) keskustelivat muutoksista suomalaisessa kohteliaisuudessa, Pierre esitti arvionsa Suomen eurooppalaistumisesta (esimerkki 26).

Esimerkki 26.(FG2-Ranska: Anne (ANN), Colette (COL), Julie (JUL), Pierre (PIE))

01 PIE	je (.) PENSE qu'avec euh de- (.) même depuis quinze ans/
	’olen sitä mieltä että öö kuitenkin 15 vuoden aikana’
02	(0.3) é- é- (0.2) la Finlande s'est quand même (0.3)
	’ö- ö- Suomi on kuitenkin’
03	beaucoup (0.3) un petit peu plus (0.2) européanisée\ (0.2)
	’paljon vähän enemmän eurooppalaistunut’
04 COL	hm mm
05 PIE	ok donc c'est ça devient un peu plus quand même
	’ok joten on kuitenkin tullut vähän’
06	un petit plus flexible sur certains points/ (0.4)
	’vähän joustavampaa tietyissä asioissa’
07	t'entends un peu plus de monde (.) qui qui discute
	’kuulet enemmän ihmisiä jotka jotka keskustelevat’
08	et ains- (0.2) et ainsi [de suite
	’ja nii- ja niin edelleen’
09 ANN	[OUI bien sûr
	’kyllä totta kai’
10 PIE	j` pense que c'est (0.4) ça va quand même dans l` bon sens
	’mielestäni se on menossa kuitenkin hyvään suuntaan’
11	oui il il y a qua[nd même
	’kyllä on kuitenkin’
12 ANN	[oui
	’kyllä’
13 PIE	[assez stricte
	’aika tiukkaa’
14 JUL	[((rire)) ça va quand même dans l` bon sens
	’((naurua)) menossa kuitenkin hyvää suuntaan’

https://doi.org/10.21435/tl.284

15 PIE non [mais oui (.) dans dans dans le sens plus social
’ei mutta kyllä sosiaalisempaan suuntaan’
16 ANN [((rire)) dans le jugement/
’((nauraen)) tarkoittaen’
17 PIE plus ouvert après:::: (0.3) oui
’avoimempaan silti kyllä’
18 tout dépend bien sûr de c` qu’[tu désignes par le bon sens d’accord
’kaikki riippuu tietysti siitä mitä tarkoitat hyvällä suunnalla vai mitä’
19 [yhteistä naurua]

Pierre esittää mielipiteensä painottaen verbimuotoa *je pense* (’olen sitä mieltä’, rivi 1), joka rajoittaa argumentin hänen omaan näkökulmaansa. Epäröinnit (rivit 1–2) osoittavat, että Pierre punnitsee sanojaan. Kun Pierre kertoo muutoksesta Suomessa viimeisten 15 vuoden aikana, hän käyttää adjektiivia *européanisée* (’eurooppalaistunut’, rivi 3). Hän kuvaa eurooppalaistumista adverbilla *beaucoup* (’paljon’), mutta korjaa itseään ja kaventaa sen laajuutta: *un petit plus* (’vähän enemmän’, rivi 3). Pierre antaa kaksi täsmentävää esimerkkiä: Suomesta on tullut joustavampi, ja siellä kuulee enemmän keskustelevia ihmisiä (rivit 6–7). Vaikka Pierre ei mainitse enempää esimerkkejä, hän vihjaa niitä olevan lisää (*et ainsi de suite*, ’ja niin edelleen’, rivi 8). Anne ilmaisee samanmielisyytensä suurella episteemisellä varmuudella: *oui bien sûr* (rivi 9). Sen jälkeen Pierre esittää positiivisen arvionsa (*j’pense*, ’mielestäni’) muutoksesta: *ça va quand même dans le bon sens* (’menee kuitenkin hyvään suuntaan’, rivi 10). Julie toistaa nauraen Pierren positiivisen arvion (rivi 14), minkä jälkeen Pierre mainitsee lisääntyneen sosiaalisuuden (rivi 15) ja avoimuuden (rivi 17). Julien nauru voi liittyä siihen, että hän on itse kertonut olleensa jo Ranskassa kallellaan reviirikohteliaisuuteen (vrt. esimerkkiin 23). Lopuksi Pierre pehmentää arviotaan toteamalla kaiken riippuvan siitä, mitä ymmärretään ”hyvään suuntaan” menemisellä, ja osallistujat nauravat yhdessä (rivit 18–19).

”Eurooppalaistuminen” on käsitteenä kompleksinen. Suomalainen kohteliaisuus on osa eurooppalaista kohteliaisuutta ja saanut

https://doi.org/10.21435/tl.284

kautta aikojen vaikutteita esimerkiksi eurooppalaisista käytösoppaista ja niiden mukaelmista (vrt. osaan I). Ranskalaisten osallistujien lisäksi suomalaisetkin osallistujat kokivat, että suomalainen kohteliaisuus on tullut lähemmäksi ”eurooppalaista” kohteliaisuutta. Daniel (FG1-Suomi) viittasi eurooppalaistumiseen, kun osallistujat keskustelivat siitä, mitkä asiat tuottavat vaikeuksia ranskalaisessa kohteliaisuudessa (esimerkki 27).

Esimerkki 27. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR))

```
01 DAN  mä kehtasin (.) viitata tähän (0.3) Ranskan
02      luokkayhteiskuntaominaisuuteen ja ja (0.3)
03      semmoset mitkä m- (0.2) nää nyt on ihan jo anekdootteja
04      ja eikä kerro mitään ehkä niin (.) kauhean suuria
05      yleistotuuksia mutta (0.3) mut minusta on mainiota
06      se että et et Suomessa kun (0.3) ollaan vähän eurooppalaistuttu
07      nii on tullu (0.4) niinku tyylikkääks öö toivottaa
08      hyvää ruokahalua ja (0.3) ja ja ruuasta kovasti kiitellään ja
09      just niinkun (.) mainittiin täs[sä
10 LAU                                 [hm::
11 DAN  ö- ö- ö- sivumennen aikasemmin niin (0.4) niin niin (0.2)
12      hienoissa perheissä Ranskassa niin niin (.) ruokailun aikana
13      ei puhuta siitä ruuasta ja (0.2) ja [tämmönen
14 LAU                                      [h[m::
15 MAR                                        [joo
16 DAN  hyvän ruokahalun toivottaminen tai
17 MAR  se on [aivan maatiaista
18 LAU         [joo
19 DAN         [tai sanoa santé
20 MAR  nii-i
21 DAN  on on aivan niinku (.) siis (.) ne on semmosia kansan ta[poja
22 LAU                                                           [joo
23 MAR                                                           [nii
24 DAN  se on niinku vulgääriä öö se on niin- (.) ka-
25      kansa sanoo hyvää ruokahalua
```


https://doi.org/10.21435/tl.284

Daniel viittaa yhteiskuntaluokkiin (rivit 1–2), jotka hän on jo aikaisemmin maininnut. Hänen käyttämänsä verbi *kehtasin* (rivi 1) osoittaa, että hän kokee yhteiskuntaluokista puhumisen vaikeaksi. Daniel ilmaisee sisäistä dialogismia ja ottaa etäisyyttä väitteisiinsä mainitsemalla, että ne ovat *anekdootteja*, jotka eivät kerro *yleistotuuksia* (rivit 3, 5). Hän kuvaa Suomen muuttumista: *Suomessa kun ollaan vähän eurooppalaistuttu* (rivi 6). Kuten Pierre (vrt. esimerkkiin 26), myös Daniel kuvaa eurooppalaistumisen rajalliseksi ja käyttää adverbia *vähän* (rivi 6). Täsmentävinä esimerkkeinä hän antaa hyvän ruokahalun toivottamisen ja ruuasta kiittämisen, jotka arvioidaan hänen mukaansa Suomessa positiivisesti eli *tyylikkääks* (rivi 7).

Seuraavaksi Daniel antaa kyseenalaistavan esimerkin Ranskasta eli ”hienot perheet”, joissa ei ruokailun aikana puhuta ruuasta (rivi 13). Hän on jo aikaisemmin keskustelussa kertonut ranskalaiseen aatelistoon kuuluvista tuttavaperheistään, joissa teititellään. Daniel siteeraa aatelisperheiden negatiivista arviota, joka liittyy hyvän ruokahalun toivottamiseen: *on aivan maatiaista*. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *maatiainen* on usein halventava ja viittaa ihmiseen, joka on maalainen. Daniel mainitsee myös toivotuksen *santé* (rivi 19), eli jonkun terveydeksi juomisen, ja antaa jälleen äänen eliitin negatiivisille arvioille: *kansan tapoja* (rivi 21) ja *vulgääriä* (rivi 23). Danielin kertomus osoittaa, että hän on tietoinen kohteliaisuusnormien vaihtelusta kulttuurin sisällä. Aatelisto muodostaa oman kohteliaisuuden kehdon, joka yhtäältä erottautuu muista ryhmistä ja toisaalta tarjoaa sisäpiirilleen pääsylipun harvojen joukkoon (Rouvillois 2006, 401).

”Eurooppalaistuminen” on paitsi laaja myös ristiriitainen käsite, joka saa erilaisia merkityksiä eri kielissä ja kulttuurissa. Esimerkiksi Ranskassa ”Euroopalla” viitataan usein koko maanosan sijasta Euroopan unioniin. Ei liene sattumaa, että osallistujat sijoittavat kohteliaisuusnormien muutoksen sen jälkeen, kun Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995. Tällöin Suomi pääsi mukaan ihmisten, tavaroiden, palvelujen ja pääoman vapaaseen liikkuvuuteen unionin sisällä. Vapaan liikkuvuuden myötä Suomi on

https://doi.org/10.21435/tl.284

saanut enemmän vaikutteita, ja esimerkiksi Erasmus-vaihdot ovat olleet merkittävä liikkuvuutta edistävä tekijä nuorille aikuisille. Myös Kreikassa on huomattu merkittäviä sosiopoliittisia ja kielellisiä muutoksia sen jälkeen, kun maa vuonna 1981 liittyi Euroopan talousyhteisöön (ETY), joka oli Euroopan unionin edeltäjä (ks. Sifianou 2013, 97). Vaikka yhdenlaista ”eurooppalaisuutta” ei ole olemassa, tarvitaan tutkimuksia siitä, millaisia käytösnormeja eri Euroopan maissa asuvat ihmiset liittävät ”eurooppalaisen kohteliaisuuden” ytimeen.

Muutoksia ranskalaisessa kohteliaisuudessa

Kuten ranskalaiset osallistujat, myös suurin osa suomalaisista osallistujista kertoi havainneensa muutoksia ranskalaisessa kohteliaisuudessa oman oleskelunsa aikana. Suomalaiset osallistujat kuitenkin huomauttivat tekijöistä, jotka vaikeuttivat muutosten huomaamista: ikä, status ja kielitaito. Laura (FG1-Suomi) totesi, ettei hän voi suoraan verrata, kuinka häntä kohdeltiin yhtäältä *nuorena opiskelijana* ja toisaalta *solidina hyvin ansaitsevana –– vanhempana naishenkilönä*. Nuorena opiskelijana Stellan (FG2-Suomi) oli vaikea nähdä muutosta pitkältä ajalta, koska hän oli asunut Ranskassa myös alaikäisenä: *lapsena muutenki –– sua kohdellaan eri tavalla*. Jotkut opiskelijat (FG2-Suomi) liittivät ranskalaisiin positiivisemmat kasvot myöhemmillä vierailuillaan kuin ensimmäisellä. Riikka totesi ensimmäisestä vierailustaan Pariisissa näin: *lannistuin sen kielen kanssa koska mä sain aika tylyjä vastauksia usein niinku ja sit mul tuli muutenki vähän sellanen olo et musta ei kauheesti pidetty siellä kaupungissa*. Riikan arvio toiselta Pariisin vierailulta oli erilainen, ja hän yhdisti pariisilaisiin positiiviset kasvot: *yhtäkkiä ne kaikki ihmiset olikin tosi ystävällisiä ja jotenki rentoja*. Annalla oli sama kokemus ja hän pohti: *johtuukse se siitä et mun kielitaito on parantunut*. Yksi Ranskassa pitkään asunut osallistuja, Sofia (FG1-Suomi), koki vaikeuksia nähdä muutoksia, mutta hän painotti normien olemassaoloa: *tulee uutta ihmisten välillä on aina jotain koodistoa*.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Suomalaiset osallistujat mainitsivat globalisaation yhtenä vaikuttavana tekijänä ranskalaisen kohteliaisuuden muutokselle. Globalisaatio on kompleksinen käsite, jota ei ole yksinkertaista määritellä. Globalisaatiolla voidaan yksinkertaisesti viitata maailmassa alati kiihtyviin, toisiinsa kytköksissä oleviin prosesseihin, kun taas toisille globalisaatio tarkoittaa amerikkalaistumista – jälkimmäistä ja englannin vaikutusta pidetään usein uhkana, kun taas lisääntyvät kulttuurien väliset kontaktit voidaan nähdä positiivisena seikkana (Sifianou 2013, 87). Globalisaatiota ja sen seurauksia kohteliaisuuskäytännöille on kuitenkin tarkasteltu vain vähän kohteliaisuustutkimuksessa (Kádár & Ran 2019, 281). Suomalaiset osallistujat eivät tarkemmin määritelleet globalisaatiota, mutta antoivat kaksi esimerkkiä: maahanmuuttajat Ranskassa ja ulkomaille matkustavat ranskalaiset.

Max (FG1-Suomi) nosti esiin maahanmuuttajien sukupolven, joka on kasvanut ranskalaisissa lähiöissä ja *kapinoi ikään kuin isäntiä vastaan*. Hän kertoi oman näkökulmansa, jossa hän asetti vastakkain ranskalaiset normit ja maahanmuuttajien normit: *musta tuntuu ne – – rikkovat kohteliaisuussäännöt – – aivan tahallaan*. Myös Maria (FG1-Suomi) raportoi virtuaalisen osallistujan, eli 10 vuotta Ranskasta poissa olleen läheisensä, äänellä negatiivisen arvion kehityssuunnasta: *yleisen kulttuurin – – aggressivisoitumisen.* Daniel ja Laura (FG1–Suomi) puolestaan keskustelivat ranskalaisten ulkomailta saamista vaikutteista ja osoittivat yhteistä tietoa täydentämällä toistensa puhetta. Daniel totesi muutoksesta näin: *nuoret ranskalaiset ovat ulkomailla paljon enemmän*. Laura jatkoi Danielin lausumaa lisäämällä huomion kielitaidosta: *ja osaa puhua englantia toisel taval.*

Suomalaiset osallistujat liittivät ranskalaisen kohteliaisuuden muutokset myös eurooppalaiselle tasolle. Marian (FG1-Finland) argumentti sisälsi sisäistä dialogia, kun hän kertoi sen olevan hänen mielipiteensä: *tosi suuressa murroksessa tällä hetkellä mun mielestä koko Ranskan kohteliaisuuskoodisto*. Daniel ilmaisi samanmielisyytensä: *kyllä tärkeä huomio*. Maria asetti vastakkain omat kokemuksensa Ranskassa vuonna 1989 ja nykypäivänä. Vuotta 1989

https://doi.org/10.21435/tl.284

kuvatessaan Maria viittasi episteemistä epävarmuutta osoittaen *valtaetäisyyden* käsitteeseen: *se oli todella tarkkaa tämmönen eiks sitä sanota valtaetäisyydeks tämmönen konsepti*. Maria viitannee *valtaetäisyydellä* Hofsteden (2011, 9) käsitteeseen *power distance*, jolla mitataan seuraavaa: miten hierarkiassa alemmilla tasoilla olevat ihmiset suhtautuvat vallan epätasaiseen jakautumiseen yhteiskunnassa? Maria antoi objektiivista todellisuutta kuvaavan esimerkin puhuttelumuotojen käytöstä: *mä oikein opettelin bonjour madame au revoir monsieur esimerkiks tällä hetkellä ei enää sanota mun mielestä*. Maria jatkoi pohdintaansa ranskalaisesta kohteliaisuudesta vertaamalla sitä laajemmin eurooppalaiseen kohteliaisuuteen (esimerkki 28).

Esimerkki 28. (FG1-Suomi: Daniel (DAN), Laura (LAU), Maria (MAR), MAX (MAX))

01 MAR mun niinku se (0.4) väittämä ois ehkä se että siinä on
02 tapahtumassa nyt kun mä oon paljon Englannissa,? (0.7)
03 niin tuota siel on ihan sama ilmiö tapahtumassa
04 se (.) englantilainen kohteliaisuus mitä me koulussa
05 mitä meille alleviivattiin please esimerkiks
06 se on katoamassa siis
07 DAN yksinkertaistuu [kielenkäyttö
08 MAR [yksin- kieli yksin[kertaistuu
09 LAU [hm
10 MAR siitä katoaa tällaset madame monsieur please hommat (0.4)
11 ja tota ↑sitä mä tarkotin et mun mielestä niinku Ranska
12 joka ennen oli kaheksanyheksän kun mä menin niin se
13 oli (0.2) ihan erilainen maa ku mikään muu maa
14 minkä mä tunsin (0.4) nii se on mun mielest tulossa nyt
15 näis- ko- (.) puhuttelukohteliaisuudes mä en puhu
16 niistä niinkun
17 MAX hm
18 takana olevista näistä ,? (0.4) mut et se on tulossa
19 lähemmäksi semmost yleiseurooppalaista minimalismia

https://doi.org/10.21435/tl.284

20 niinku ↑nähdään ↑Suomessa (0.8)
21 ö kaks kahvii heh heh heh
20 DAN joo
(Isosävi 2023a, 211)

Marian argumentti – *mun niinku se väittämä ois ehkä se* (rivi 1) – sisältää runsaasti sisäistä dialogismia. Maria mainitsee eksplisiittisesti, että kyseessä on hänen oma näkökulmansa (*mun –– väittämä*), ja hän ilmaisee episteemistä epävarmuutta konditionaalilla (*ois*) ja adverbilla *ehkä*. Hänen argumenttinsa koskee ”samaa ilmiötä” (rivi 3), joka tapahtuu hänen mukaansa Ranskan lisäksi Englannissa: koulussa opetettu kohteliaisuus on katoamassa (rivit 4–5). Esimerkkinä Maria antaa englannin kohteliaisuusfraasin *please* (rivi 5). Daniel osoittaa yhteistä tietoa Marian kanssa ja täydentää tämän lausumaa: *yksinkertaistuu kielenkäyttö* (rivi 7). Maria puhuu yhtä aikaa Danielin kanssa ja ilmaisee samanmielisyytensä toistamalla tämän lausuman (rivi 8). Täsmentävinä esimerkkeinä kielen yksinkertaistumisesta Maria antaa kohteliaisuusfraasin lisäksi puhuttelumuodot *madame monsieur* (rivi 10).

Marian havainto vastaa Kerbrat-Orecchionin (2005, 40) tutkimustulosta, jonka mukaan titteleiden *Madame* ja *Monsieur* käyttö on nykyään vähäistä arkikeskusteluissa. Fokusryhmäkeskusteluissa mainittiin *Monsieur*'n käyttö asiointitilanteissa (vrt. esimerkkiin 20B), jossa aikaisemman tutkimuksen mukaan tätä puhuttelua esiintyy (ks. tarkemmin *Madame*- ja *Monsieur*-puhuttelusta: Isosävi 2013, 122–124; Isosävi 2015, 332–338). Globalisaation myötä ranskalaisiin (ja myös suomalaisiin) asiointitilanteisiin on tullut uusia puhuttelumuotoja, kuten etunimen käyttö Starbucks-kahviloissa (Isosävi & Lappalainen 2015), kun tavallisesti etunimeä on käytetty tilanteissa, joissa henkilö tunnetaan (Isosävi 2010a, 69–78; 2010b). Kyse on laajemmasta trendistä, joka koskee epämuodollisuuden lisääntymistä Euroopassa (ks. Sifianou 2013, 89–90; vrt. myös sinutteluun IKEAssa: House & Kádár 2020).

Esimerkissä 28 Maria asettaa vastakkain Ranskan vuonna 1989 ja hänen tuntemansa toiset maat (rivi 13). Maria ilmaisee mielipiteensä

https://doi.org/10.21435/tl.284

(*mun mielest*, rivi 14), jonka mukaan ranskalainen kohteliaisuus lähestyy *yleiseurooppalaista minimalismia* (rivi 19). Esimerkkinä hän antaa nauraen kahvin tilaamisen Suomessa: *kaks kahvii* (rivi 21). Vaikka Suomen kielessä ei ole vastinetta kohteliaisuusfraaseille *please / s'il vous plaît*, minimaaliset pyyntöstrategiat kioskeissa (Sorjonen, Raevaara & Lappalainen 2009, 96–97 ja 116) eivät ole vain suomalainen erikoisuus, vaan niitä on havaittu nopeissa asiointitilanteissa muissakin eurooppalaisissa kielissä (esim. Belgia: Danblon, Clerck & Noppen 2005, 50). Kerbrat-Orecchionin (2005, 36) tutkimuksessa elliptiset eli syntaktiselta rakenteeltaan vajaat nominaalilausekkeet esiintyivät pyynnöissä *s'il vous plait*'n kanssa (esim. *un café s'il vous plaît*), kun taas Holttisen (2016, 14) tutkimuksessa kohteliaisuusfraasin esiintymisessä oli variaatiota. Lisätutkimuksia aiheesta tarvitaan, kuten laajemminkin ranskalaisen kohteliaisuuden muutoksesta, ja erityisesti siitä, onko kohteliaisuus yksinkertaistumassa.

Kohteliaisuuden muutokset eurooppalaisissa kielissä

Osallistujat olivat huomanneet muutoksia suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa. He ehdottivat, että Suomi olisi menossa kohti reagointikohteliaisuutta ja Ranska kohti yleiseurooppalaista minimalismia. Miten nämä tutkimustulokset suhteutuvat aikaisempiin tutkimustuloksiin muissa kielissä ja kulttuureissa? Millaisia käsityksiä muiden kielten puhujilla on ollut kohteliaisuusnormien muutoksista? Kertovatko ne laajemmin eurooppalaisen kohteliaisuuden muuttumisesta? Aikaisemmissa tutkimuksissa on tarkasteltu kreikkaa, puolaa ja unkaria.

Sifianou ja Tzanne (2010) toteuttivat uudelleen Sifianoun (1992) laatiman kyselykaavaketutkimuksen, jossa informantteina oli nuoria kreikkalaisaikuisia. Tarkastelun kohteena olivat muun muassa kohteliaisuuden määritelmät ja yksi teema, joka ei esiintynyt Sifianoun alkuperäisessä kyselyssä: oliko kreikkalaisista tullut kohteliaampia vai epäkohteliaampia? Tutkimuksen mukaan käsitykset

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuudesta eivät olleet paljoakaan muuttuneet: positiivinen kohteliaisuus oli vallalla Kreikassa. Kohteliaisuuden määritelmät käsittivät edelleen toisen ihmisen huomioimisen (*consideration*) ja kunnioittamisen (*respect*). Valtaosa vastaajista (84,5 %) koki kreikkalaisten muuttuneen aikaisempaa epäkohteliaammiksi stressaavan ja hektisen sekä individualistisen elämäntavan vuoksi. Vähemmistö, joka koki kreikkalaisten tulleen kohteliaammiksi, näki syiksi globalisaation ja parantuneen koulutuksen. Kyselyn vertailuryhmäksi tutkijat valitsivat 43–60-vuotiaat, mutta sukupolvien välillä ei havaittu suuria eroja.

Bella ja Ogiermann (2019) tarkastelivat haastattelujen avulla kohteliaisuusnormien muuttumista Kreikassa, ja heidän näkökulmanaan oli erityisesti epäkohteliaisuus. Haastatteluissa 30–45-vuotiaita osallistujia pyydettiin määrittelemään kohteliaisuus ja muistelemaan tilanteita, jotka täyttivät seuraavat ehdot: mukana oli heidän vanhempiensa sukupolven edustajia ja tilanteisiin liittyi kohteliaisuusnormien rikkomista. Bellan ja Ogiermannin tulos erosi Sifianoun ja Tzannen (2010) tuloksesta: positiivisen kohteliaisuuden kulttuurina pidetyssä Kreikassa oli meneillään muutos kohti individualismia ja negatiivista kohteliaisuutta: nuoremmat vastaajat kokivat vanhempiensa ikäpolven osallistumisen (*involvement*) ja läheisyyden (*intimacy*) uhaksi heidän negatiivisille kasvoilleen. Nuoremman sukupolven informantit kokivat eriävien kohteliaisuusnormien syiksi pääsyn koulutukseen, opiskelun ja asumisen ulkomailla (Bella & Ogiermann 2019, 189).

Ogiermann ja Suszczyńska (2011) tarkastelivat puolalaista ja unkarilaista kohteliaisuutta ennen ja jälkeen rautaesiripun haastattelemalla henkilöitä, jotka muistavat kommunismin ajan. Tulosten mukaan taloudellinen ja poliittinen tilanne on vaikuttanut kohteliaisuuteen. Puolalaisten mielestä kommunismin ajan ruokapula ja valtasuhteet tekivät asiointitilanteista epäkohteliaita, kun taas kohteliaisuus oli lisääntynyt kommunismin kaatumisen jälkeen, vaikka sitä saatettiinkin pitää pinnallisena ja epäaitona. Sen sijaan samassa asemassa olevien kohteliaisuuden koettiin muuttuneen negatiivisesti, sillä positiivinen kohteliaisuus oli vähentynyt ja

https://doi.org/10.21435/tl.284

etäisyys kasvanut, minkä uskottiin johtuvan läntisistä vaikutuksista (esim. televisio). Unkarilaiset raportoivat rautaesiripun jälkeen paluusta vanhaan puhuttelukohteliaisuuteen, myyjien lisääntyneestä kohteliaisuudesta asiointitilanteissa, epämuodollisuuden ja sinuttelun kasvusta mutta myös lisääntyneestä epäkohteliaisuudesta ja kunnioituksen puutteesta. Johtopäätöksenään Ogiermann ja Suszczyńska (2010, 211) toteavat puolalaisen kohteliaisuuden olevan positiivista, vaikkakin negatiivinen kohteliaisuus on lisääntynyt, kun taas unkarilainen kohteliaisuus yhdistää vetäytymistä ja reagointia siten, että pääpaino on ensin mainitulla.

Koska aikaisempia tutkimuksia, joissa on tarkasteltu kielenpuhujien omia käsityksiä kohteliaisuuden muutoksesta, on vain vähän, ei voida tehdä johtopäätöksiä laajemmista eurooppalaisista kohteliaisuustrendeistä. Sekä aikaisemmista tutkimuksista että omista tuloksistani ilmeni kuitenkin, että ihmiset kokevat yhteiskunnallisten muutosten vaikuttavan kohteliaisuuteen. Ulkomaiset vaikutukset vaikuttavat lisääntyneen globalisaation myötä. Tarkoittaako tämä, että kohteliaisuuskäsitykset olisivat menossa samaan suuntaan Euroopassa? Oman tutkimukseni mukaan suomalainen ja ranskalainen kohteliaisuus olisivat lähenemässä toisiaan, kun taas Puola ja Kreikka saattavat olla siirtymässä positiivisesta kohteliaisuudesta negatiivisen kohteliaisuuden suuntaan (Ogiermann & Suszczyńska 2011; Bella & Ogiermann 2019). On mahdollista, että eurooppalainen kohteliaisuus olisi suuntautumassa kohti keskitietä, joka sijaitsee Browninin ja Levinsonin käsittein jossakin positiivisen ja negatiivisen kohteliaisuuden – tai toisin sanoen reviirin kunnioituksen ja reagoinnin – välimaastossa, mutta lisätutkimuksia tarvitaan. Oli muutos tämän suuntainen tai toisenlainen, globalisaatio on vain yksi tekijä muutoksessa. Sen sijaan että yrittäisimme selittää kaikki muutokset globalisaatiolla, meidän tulee huomioida muitakin kehitykseen vaikuttavia tekijöitä, jotka aiheuttavat normien variaatiota ja muuttumista (Sifianou 2013, 94). Kádár ja Ran (2019, 282) kysyvät, onko globalisaatio edes aikamme uusi ilmiö, sillä kulttuurien välisiä kohtaamisia on ollut ainakin antiikin ajoista lähtien.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Yhteenveto

Suurin osa osallistujista oli huomannut muutoksia suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa oman oleskelunsa aikana. Globalisaation koettiin vaikuttaneen molempien kulttuurien kohteliaisuuteen siten, että suomalaiset ja ranskalaiset odotuskehykset saattavat olla menossa samaan suuntaan. Suomalainen kohteliaisuus oli osallistujien mielestä muuttunut reagointikulttuurin suuntaan, mikä näkyy esimerkiksi lisääntyneenä tervehtimisenä. Ranskalaisessa kohteliaisuudessa puolestaan valtaetäisyyden uskottiin olevan vähenemässä, mikä näkyi esimerkiksi vähäisempänä *Monsieur-* ja *Madame*-puhuttelusanojen käyttönä. Osallistujat eivät kuitenkaan esittäneet argumentteja kohteliaisuuden yhteiskunnallisista muutoksista ilman sisäistä dialogismia: he esittivät argumentit omasta näkökulmastaan ja varauksin. Vaikka argumentteja ei esitetty suurella episteemisellä varmuudella, osallistujat ilmaisivat samanmielisyyttään ja osoittivat siten yhteistä tietoa.

Keskusteluissa nousi esiin kaksi Eurooppaan liittyvää käsitettä. Eurooppalaistumisella viitattiin muutoksiin suomalaisessa kohteliaisuudessa kohti reagointikulttuuria, mikä on todennäköisesti yhteydessä Suomen liittymiseen Euroopan unioniin vuonna 1995. Yleiseurooppalaisella minimalismilla puolestaan kuvattiin muutoksia ranskalaisessa kohteliaisuudessa kohti yksinkertaisempia kohteliaisuusmuotoja. Myös aikaisemmissa tutkimuksissa on esitetty, että status ja ikä ovat tulleet länsimaissa vähempiarvoisiksi, kun taas ystävälliseen suhteeseen perustuva kohteliaisuus on arvostetumpaa kuin etäisyyteen ja valtaan perustuva kohteliaisuus (Kerbrat-Orecchioni 1992, 313–321; Larjavaara 1999, 9–10; Sifianou 2013, 95). Nämä havainnot vastaavat myös historiallisissa käytösoppaissa näkyviä trendejä, joissa kohteliaisuus on 1900-luvulle tultaessa yksinkertaistunut.

Kun verrataan suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa raportoituja muutoksia muiden eurooppalaisia kielten tutkimustuloksiin, havaitaan, että monissa positiivisen kohteliaisuuden kulttuureissa on muutoksia kohti negatiivista kohteliaisuutta. Sen selvittämiseksi, onko eurooppalainen kohteliaisuus menossa samaan suuntaan

https://doi.org/10.21435/tl.284

ja kohti keskitietä, tarvitaan lisätutkimusta. Vaikka globalisaatio on yksi vaikuttava tekijä kohteliaisuusnormien muutoksessa, sen merkitystä ei kannata liioitella. Tutkimuksessa onkin huomioitava monia yhteiskunnallisia tekijöitä, jotka vaikuttavat normeihin.

Pohdittavaa

1. Mitkä tekijät ovat mielestäsi vaikuttaneet suomalaisen kohteliaisuuden muutokseen?
2. Mihin suuntaan suomalainen kohteliaisuus on mielestäsi menossa? Perustele väitteesi ja anna esimerkkejä omista kokemuksistasi ja mediasta.
3. Pohdi väitettä Suomen "eurooppalaistumisesta". Mitä kaikkea sillä voidaan tarkoittaa? Onko käsitteessä mielestäsi jotakin ongelmallista tai ristiriitaista?
4. Miten voisit tutkia kohteliaisuusnormien muuttumista joissakin kielissä ja kulttuureissa?
5. Miten käsityksiä "eurooppalaisista kohteliaisuusnormeista" voisi tutkia?

Lisälukemista

Sifianou, Maria & Tzanne, Angeliki 2010: Conceptualizations of politeness and impoliteness in Greek. – *Intercultural Pragmatics* 7(4) s. 661–687.

Ogiermann, Eva & Suszczyńska, Małgorzata 2011: On Im/Politeness Behind the Iron Curtain. Teoksessa Bargiela-Chiappini, Francesca & Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness Across Cultures*. 194–215. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Bella, Spyridoula & Ogiermann, Eva 2019: An Intergenerational Perspective on (Im)politeness. – *Journal of Politeness Research* 15(2) s. 163–193.

Sifianou, Maria 2013: The impact of globalisation on politeness and impoliteness? – *Journal of Pragmatics* 55 s. 68–102.

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

III
Johtopäätökset ja epilogi

https://doi.org/10.21435/tl.284

Teoksen kolmas osa sisältää johtopäätökset ja epilogin, jossa pohdin, lähenevätkö suomalainen ja ranskalainen kohteliaisuus toisiaan. Luvun lopussa on esitetty litterointikonventiot ja kirjallisuusluettelo.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Johtopäätökset

Tämä kirja on ensimmäinen kattava suomenkielinen esitys kohteliaisuustutkimuksesta, ja teoksen painopiste on kielitieteellinen. Ensimmäinen osa oli teoreettinen ja historiallinen. Se antoi perustiedot kohteliaisuudesta ja kohteliaisuustutkimuksen lähestymistavoista sekä kuvasi kohteliaisuuden paikallista ja ajallista ulottuvuutta. Teoksen toinen osa oli puolestaan empiirinen. Se antoi esimerkin siitä, miten käsityksiä kohteliaisuudesta voidaan tarkastella suomalaisten ja ranskalaisten nykypuhujien keskuudessa, ja toi uutta tietoa kulttuurien välisestä kohteliaisuudesta.

Kohteliaisuustutkimusta on kehitetty erityisesti 1970-luvulta lähtien kielitieteessä ja varsinkin pragmatiikan alalla. Kohteliaisuustutkimuksen lähestymistavat ovat kehittyneet kronologisesti, ja niitä luokitellaan kolmeen aaltoon. Kun tuntee kohteliaisuustutkimuksen teoreettiset ja metodologiset lähestymistavat, osaa valita oman lähestymistapansa. Lisäksi ymmärtää, mitä lähestymistapoja voi yhdistää toisiinsa ja mitkä lähestymistavat ovat lähtökohdiltaan liian erilaisia yhdistettäväksi.

Ensimmäisen aallon tutkimukset pohjautuvat Gricen ajatuksiin. Erityisesti Brownin ja Levinsonin (1987) kasvotyötä koskeva teoria, jossa erotetaan negatiivinen ja positiivinen kohteliaisuus, on ollut vaikutusvaltainen, vaikka teoriaa on kritisoitu muun muassa universaaliudesta ja puheakteihin keskittymisestä. Kohteliaisuustutkimuksen toinen aalto alkoi diskursiivisen käänteen myötä 2000-luvun alussa. Kohteliaisuutta alettiin tarkastella laajemmissa kuin lausumatason yksiköissä, ja tutkijat kiinnostuivat kielenpuhujien omista kohteliaisuuskäsityksistä. Kolmannen aallon myötä

https://doi.org/10.21435/tl.284

kohteliaisuustutkimus on pirstaloitunut entisestään, mutta yhteistä lähestymistavoille on, että etsitään tasapainoa tutkijan ja kielenpuhujien näkökulmien, eli ensimmäisen ja toisen tason kohteliaisuuden, välillä. Osa kolmannen aallon lähestymistavoista on enemmän kallellaan sosiaaliseen, toiset pragmaattiseen lähestymistapaan. Ehdotin teorioiden luokittelua myös sen mukaan, ammentavatko ne ensimmäisen vai toisen aallon teorioista. Kohteliaisuustutkimuksen kehityksestä huolimatta vanhojen teorioiden perusteet vaikuttavat edelleen, eikä niitä ole syytä kokonaan hylätä. Meidän on kuitenkin jatkettava kohteliaisuuden teoretisointia ja tarvitsemme uusia metaforia suositun kasvojen käsitteen rinnalle.

Teoreettinen ja historiallinen tarkastelu osoitti, että kohteliaisuus liittyy paikkaan (kulttuuri) ja aikaan (historia). Kulttuurin käsite on kompleksinen, eivätkä tutkijat ole yksimielisiä siitä, mikä on säännönmukaisuuden ja variaation suhde ihmisten käyttäytymisessä. Kohteliaisuustutkimuksessa kulttuurin käsitteeseen on suhtauduttu eri tavoin riippuen lähestymistavasta. Ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa kulttuurin ja kohteliaisuuden suhdetta pidettiin suhteellisen suoraviivaisena, ja kontrastiiviset kohteliaisuustutkimukset olivat suosittuja. Toisen aallon kohteliaisuustutkimuksissa kulttuurin käsite on problematisoitu, ja kulttuuri nähdään resurssina, jota puhujat voivat hyödyntää. Tästä on kuitenkin seurannut se, että kulttuureja on tarkasteltu vähemmän kuin ensimmäisen aallon tutkimuksissa. Tämä on mielestäni ongelmallista, ja kohteliaisuustutkijoiden olisi löydettävä tasapaino käsitteen monimutkaisuuden ja sen hyödyntämisen välillä; kulttuuri on liian tärkeä käsite, jotta sen voisi sivuuttaa. Toinen haaste on, että kulttuurien välinen kohteliaisuustutkimus, jossa puhujat tulevat eri kulttuuritaustoista, on jäänyt vähemmistöön. Globaalissa maailmassa kulttuurien väliset kohtaamiset ovat kuitenkin arkipäivää, ja tarvitsemme tutkimustietoa niiden kohteliaisuudesta.

Paikallisen ulottuvuuden lisäksi kohteliaisuudella on ajallinen ulottuvuus, jota tarkastelin suomalaisten ja ranskalaisten historiallisten käytösoppaiden avulla. Käytösoppaat antoivat tietoa vallalla olevista kohteliaisuusnormeista ja siitä, miten käyttäytymistä

https://doi.org/10.21435/tl.284

ohjeistettiin. Historiallisten käytösoppaiden tarkastelu kertoi normien muutoksesta sekä mahdollisti vertailun kahden kulttuurin välillä. Suomalaisilla ja ranskalaisilla käytösoppailla on yhteiset eurooppalaiset juuret, sillä esimerkiksi Erasmus Rotterdamilaisen *Kultainen kirja* on ollut vaikutusvaltainen molemmissa kulttuureissa. Sen sijaan Ranskassa tärkeitä hovioppaita ei ole julkaistu Suomessa. Yhteiskunnalliset muutokset, kuten porvariston nousu, kaupungistuminen ja teollistuminen, vaikuttivat sekä suomalaiseen että ranskalaiseen kohteliaisuuteen, mutta muutokset tapahtuivat Suomessa myöhemmin kuin Ranskassa. Käytösoppaiden kulta-aika oli Ranskassa porvarillisen kohteliaisuuden aikana 1800-luvulla, kun taas Suomessa oppaita julkaistiin eniten 1900-luvulla. Käytösoppaat kertoivat samasta trendistä Suomessa ja Ranskassa: tavat ovat yksinkertaistuneet ja yhtenäistyneet eri yhteiskuntaluokkien välillä, erityisesti toisen maailmansodan jälkeen. Käytösoppaiden tiedot kohteliaisuusnormien trendeistä antoivat pohjan myös nykypuhujien käsitysten tarkastelulle.

Teoksen empiirinen osa perustui omaan tutkimukseeni, joka kohdistui kulttuurien väliseen kohteliaisuuteen, jota on kansainvälisestikin tarkasteltu niukasti. Tutkimukseni lähestymistapa oli diskursiivinen, sillä tarkasteluni kohteena olivat kielenpuhujien omat käsitykset eli ensimmäisen tason kohteliaisuus. Tutkimukseni keskittyi vähän tarkasteltuun ulkopuolisten näkökulmaan: Suomessa asuvien ranskalaisten käsityksiin suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvien tai asuneiden suomalaisten käsityksiin ranskalaisesta kohteliaisuudesta. Aineistonani olivat fokusryhmäkeskustelut, jotka antavat tietoa yhteisistä käsityksistä ja niiden rajoista. Annoin myös ohjeita fokusryhmätutkimuksen toteuttamiseen. Teoreettisena viitekehyksenä sovelsin *relational work* -teoriaa (esim. Locher & Watts 2005), joka huomioi, että kohteliaisuutta koskevat arviot ovat osa laajempaa suhdetyötä. Analysoin fokusryhmäkeskusteluja dialogisen diskurssianalyysin avulla, joka sopii monenkeskisten keskustelujen analyysiin. Tutkimukseni toi uutta tietoa suomalaisista ja ranskalaisista kohteliaisuuskäsityksistä: kohteliaisuuden määrittelemisestä, kohteliaisuuden eroista ja historiallisista

https://doi.org/10.21435/tl.284

syistä eroihin, kohteliaisuuden oppimisesta ja opettamisesta sekä kohteliaisuuden yhteiskunnallisista muutoksista.

Tutkimukseni toi uutta tietoa kielenpuhujien metalingvistisestä tietoisuudesta eli siitä, miten suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat määrittelevät käsitteen *kohteliaisuus* tai *politesse*. Määritelmissä toistuivat toisen huomioiminen ja kunnioitus, jotka ovat nousseet esiin myös muiden kielten kohteliaisuustutkimuksissa. Osallistujat tekivät myös eron sydämen kohteliaisuuden ja kulttuurisen koodiston välillä, mutta nämä keskustelut sisälsivät enemmän sisäistä dialogismia, eli epävarmuuden ilmaisuja, varauksia ja argumenttien rajaamista puhujan omaan näkökulmaan, kuin keskustelut kohteliaisuuden yleisistä määritelmistä. Osallistujat olivat erimielisiä siitä, miten kielenpuhujat tiedostavat sen, että kohteliaisuusnormit vaihtelevat kulttuurista toiseen. Osallistujien käsitykset kohteliaisuuden määritelmästä osoittivat käsitteen monikerroksisuuden.

Vaikka suomalaiset ja ranskalaiset osallistujat liittivät kohteliaisuuden määritelmään toisen huomioimisen ja kunnioituksen, käsitteitä ei ymmärretty samalla tavalla. Suomalaisille kohteliaisuus tarkoitti toisen reviirin kunnioitusta, kun taas ranskalaiset yhdistivät kohteliaisuuteen reagoinnin toiseen ihmiseen. Odotuskehykset olivat siis päinvastaiset. Kun tätä tulosta vertaa aikaisempiin kansainvälisiin kohteliaisuustutkimuksiin, voi ajatella, että Ranska on Suomeen verrattuna lähempänä monia eurooppalaisia kulttuureita, joita on kuvattu Brownin ja Levinsonin (1987) käsitteellä positiivisen kohteliaisuuden kulttuureiksi.

Suomalaisten ja ranskalaisten osallistujien mukaan kohteliaisuus on sekä kielellistä että ei-kielellistä. Toistaiseksi ei-kielellistä kohteliaisuutta on kansainvälisestikin tarkasteltu vain vähän, joten tutkimukseni toi siitä uutta tietoa: varsinkin ovet olivat ranskalaisille tärkeä teema. Erot suomalaisissa ja ranskalaisissa odotuskehyksissä johtivat osallistujien mukaan seuraaviin eroihin: Ranskalaiset esittävät enemmän anteeksipyyntöjä ja tervehdyksiä kuin suomalaiset, ja he pitävät ovia auki enemmän kuin suomalaiset. Suomalaiset sen sijaan sietävät paremmin hiljaisuutta kuin ranskalaiset. Erot odotuskehyksissä aiheuttivat diskursiivista kiistaa kulttuurien välisissä

https://doi.org/10.21435/tl.284

vuorovaikutustilanteissa, ja osallistujat kuvasivat niitä omista näkökulmistaan, vahvoja affektiivisia asenteita ilmaisten. Osallistujat raportoivat myös kohteliaisuusnormien alueellisesta variaatiosta, mikä vahvistaa aikaisempia toisen aallon tutkimustuloksia.

Vaikka en esittänyt osallistujille kohteliaisuuden historiaan liittyviä kysymyksiä, aihe nousi useassa ryhmässä spontaanisti esiin. Tutkimukseni tuotti siis uutta tietoa historiallista kohteliaisuutta koskevista kansanlingvistisistä käsityksistä, joita on tarkasteltu niukasti myös kansainvälisessä kohteliaisuustutkimuksessa. Osallistujien mukaan suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden erot johtuvat historiallisista hallintomuodoista ja hierarkiasta, kaupungistumisesta sekä kristinuskon eri suuntauksista (protestantismi). Osallistujien käsityksiä vastaavia ajatuksia löytyi myös historiallisista käytösoppaista, joissa on korostettu kohteliaisuuden kaupunkilaista luonnetta ja hovikohteliaisuuden mallia. Osallistujat ilmaisivat kuitenkin episteemistä epävarmuutta esittäessään historiaa koskevia argumentteja, ja he välttivät yleistyksiä.

Tutkimuksestani ilmeni, että kulttuurisiin kohteliaisuusnormeihin kiinnittyminen toimii resurssina suomalaisille ja ranskalaisille osallistujille. Suurin osa kertoi muuttaneensa käytöstään vastaamaan kohdekulttuurin odotuskehyksiä välttääkseen tunnusmerkkisen käytöksen ja heihin liitetyt negatiiviset kasvot. Ranskassa asuvat tai asuneet suomalaiset kertoivat reagoivansa aikaisempaa enemmän toiseen ihmiseen: he tervehtivät enemmän ja puhuvat toisten päälle ranskalaisen puhekulttuuriin mukaisesti. Suomessa asuvat ranskalaiset sen sijaan raportoivat kunnioittavansa enemmän toisen ihmisen reviiriä, eli he olivat vähentäneet esimerkiksi tervehtimistä ja anteeksi pyytämistä. Osallistujat huomasivat käytöksensä muuttuneen, kun he saivat negatiivisia arvioita käytöksestään ollessaan vierailulla lähdekulttuurissa tai palattuaan sinne. Kaikki osallistujat eivät kuitenkaan kokeneet muuttuneensa, vaan he olivat kokeneet diskursiivista kiistaa jo kotimaassaan. Tämän vuoksi heidän käytöksensä sopi alun perinkin paremmin kohdekulttuurin kuin lähdekulttuurin vallitseviin normeihin, mikä lienee yksi syy kohdekulttuurissa viihtymiselle. Oman käytöksen

https://doi.org/10.21435/tl.284

muuttumattomuutta kuvattiin kuitenkin sisäistä dialogia sisältävin ilmauksin, mikä osoitti epävarmuutta.

Tutkimukseni vahvistaa aikaisempien kohteliaisuustutkimusten havainnot siitä, että kohteliaisuus ja identiteetti liittyvät toisiinsa. Vaikka Suomessa asuville ranskalaisille oli tärkeää, että lapset oppivat myös ranskalaiset kohteliaisuusnormit, niiden opettamiseen liittyi diskursiivista kiistaa. Haasteita aiheuttivat suomalaisen ympäristön ja ranskalaisen kodin erilaiset odotuskehykset. Niistä huolimatta ranskalaiset osallistujat raportoivat, että heidän lapsensa muuttivat käytöstään kulttuuristen odotuskehysten mukaan.

Kohteliaisuuden ajallinen ulottuvuus ei koske pelkästään suuria historiallisia linjoja, vaan osallistujat olivat huomanneet muutoksia suomalaisessa ja ranskalaisessa kohteliaisuudessa lähimenneisyydessä eli oman oleskelunsa aikana. Osallistujien kertomusten perusteella voidaan arvella, että suomalaiset ja ranskalaiset odotuskehykset saattavat olla lähentymässä toisiaan. Suomalaisen kohteliaisuuden nähtiin muuttuneen kohti reagointikulttuuria, kun taas ranskalaisessa kohteliaisuudessa uskottiin valtaa koskevan epätasaarvon vähentyneen. Yhtenä muutoksen syynä osallistujat mainitsivat globalisaation. Vaikka suurin osa osallistujista oli havainnut muutoksia yhteiskunnallisessa kohteliaisuudessa, ja he osoittivat yhteistä tietoa, muutoksia kuvattiin episteemisellä epävarmuudella.

Tutkimukseni osoitti, että fokusryhmäkeskustelut toimivat hyvin aineistonkeruumenetelmänä, kun tutkija haluaa saada tietoa aiheesta, josta on vain vähän aikaisempaa tutkimusta. Suomessa asuvien ranskalaisten käsitykset suomalaisesta kohteliaisuudesta ja Ranskassa asuvien tai asuneiden suomalaisten käsitykset ranskalaisesta kohteliaisuudesta oli aihe, jota ei ollut tietääkseni aikaisemmin tarkasteltu. Näin ollen tutkimukseni pohjaksi ei ollut saatavilla aikaisempia tutkimustuloksia. Tutkijana en myöskään voinut tietää etukäteen, mitkä kohteliaisuuteen liittyvät aiheet nousisivat fokusryhmäkeskusteluissa esiin: fokusryhmäkeskusteluissa suositaan avoimia kysymyksiä, jotta tutkija saa tietoa osallistujille itselleen merkityksellisistä aiheista. Fokusryhmäkeskusteluissa osallistujat ottivat vapaasti puheenvuoroja, jolloin ne muistuttivat enemmän

https://doi.org/10.21435/tl.284

ryhmäkeskusteluja kuin haastatteluja. Etuna oli myös se, että esiin nousi teemoja, joista en tutkijana ollut osannut esittää etukäteen kysymystä, kuten historialliset syyt suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroista ja kohteliaisuusnormien opettaminen lapsille.

Fokusryhmiä on hyödynnetty eri tavoin eri tieteenaloilla, ja esimerkiksi yhteiskuntatieteissä niitä on tarkasteltu enimmäkseen sisällönanalyysin avulla. Tutkimukseni osoitti, että fokusryhmät sopivat laadulliseen kielitieteelliseen analyysiin. Dialogisen diskurssianalyysin avulla tutkija ei saa tietoa pelkästään siitä, millaisia osallistujien käsitykset ovat, vaan myös siitä, miten osallistujat esittävät argumenttejaan ja millaisin kielellisin keinoin yhteistä ymmärrystä rakennetaan. Osallistujilla oli runsaasti yhteistä tietoa kohteliaisuudesta, mikä ilmeni samanmielisyyden ilmauksina ja yhteisinä lausumina, joissa yksi puhuja jatkoi toisen aloittamaa lausumaa. Tutkimukseni osoitti myös, että keskustelun aihe vaikutti siihen, millaisia kielellisiä keinoja osallistujat käyttivät. Osallistujat esittivät vahvoja affektiivisen asenteen ilmauksia silloin, kun he ilmaisivat omia arvioitaan lähde- tai kohdekulttuurin kohteliaisuudesta tai kun he raportoivat muiden arvioita heidän omasta käytöksestään. Sen sijaan osallistujat hyödynsivät sisäistä dialogismia ja ilmaisivat episteemistä epävarmuutta, kun he pohtivat historiallisia syitä kohteliaisuuskulttuurien eroihin tai kohteliaisuuden muutosta yhteiskunnan tasolla.

Millaista on tieto, joka on saatu selville fokusryhmäkeskusteluista koostuvan aineiston avulla? Osallistujien määrä oli pieni (22), joten aineiston analyysi oli laadullista. Kvalitatiivisen tutkimuksen tavoitteena on kuvata ja ymmärtää syvällisesti jotakin ilmiötä, tässä tapauksessa käsityksiä kohteliaisuudesta kulttuurien välisissä kohtaamisissa. Fokusryhmäaineiston avulla ei ole tarkoitus tehdä laajoja yleistyksiä tai saada mitattavia tuloksia. Fokusryhmäaineiston perusteella ei siis voida väittää, että tulokset kuvaisivat kokonaan suomalaista tai ranskalaista kohteliaisuutta.

Toisaalta aineiston laadullinen tarkastelu ei myöskään tarkoita sitä, että tulokset vastaisivat vain parinkymmenen osallistujan yksilöllisiä käsityksiä, joilla ei ole mitään yhteyttä ympäröivään

https://doi.org/10.21435/tl.284

yhteiskuntaan. Tähän on kolme syytä. Ensinnäkin kohteliaisuusnormit eivät synny tyhjiössä, vaan kulttuurin vallitsevat normit vaikuttavat käsityksiimme. Toiseksi osallistujat eivät ole tekemisissä vain oman ryhmänsä kanssa, vaan heillä on kokemusta ja tietoa erilaisista toimintayhteisöistä ja suhdeverkostoista, vaikkeivat he itse niihin kaikkiin kuuluisikaan. Esimerkiksi yksi suomalainen osallistuja osasi kuvata ranskalaisen aateliston tapoja. Kolmanneksi kaikki osallistujat eivät esittäneet keskusteluissa pelkästään omia kokemuksiaan ja mielipiteitään. Esimerkiksi yksi suomalainen osallistuja oli valmistautunut fokusryhmäkeskusteluun siten, että hän oli kysynyt lähipiirinsä ranskalaiselta henkilöltä tämän kokemuksista ja toi muistiinpanot mukanaan. Vaikka osallistujat eivät olleet saaneet etukäteen kysymyksiä, he tiesivät, että keskustelun aiheena on kohteliaisuus Suomessa ja Ranskassa. Aikaisemmissa tutkimuksissa on korostettu, että fokusryhmäkeskustelut voivat olla niin rikkaita, että niistä saatuja tuloksia voidaan verrata jopa etnografiseen kenttätyöhön.

Laadullisessa fokusryhmätutkimuksessa on rajoituksensa, jotka kohdistuvat esimerkiksi osallistujien taustoihin ja valittuun näkökulmaan. Ensinnäkin osallistujien koulutustausta oli homogeeninen, eli he olivat korkeakoulutettuja tai opiskelemassa korkeakoulututkintoa. Osallistujat eivät siis edusta kaikkia yhteiskuntaluokkia Suomessa ja Ranskassa, mikä vaikuttaa tutkimustulosten yleistettävyyteen. Toiseksi tutkimus kohdistui ensimmäisen tason kohteliaisuuteen eli kielenkäyttäjien omiin käsityksiin. Tämä tarkoittaa, että tutkimuksen ulkopuolelle oli rajattu se, miten kohteliaisuus toteutuu spontaaneissa vuorovaikutustilanteissa. Osallistujien käsityksiä tarkastelemalla ei voida olla varmoja siitä, miten hyvin ne vastaavat todellisuutta. Osallistujien on kuitenkin helpompaa arvioida kohteliaisuuteen liittyviä kielellisiä ja ei-kielellisiä piirteitä kuin esimerkiksi puheen foneettisia piirteitä. Lisäksi kohteliaisuuteen kiinnitetään huomiota varsinkin silloin, kun toisen käytös ei vastaa odotuskehyksiä, mitä tapahtuu kulttuurien välisissä kohtaamisissa. Fokusryhmäkeskustelut osoittivat, että kulttuurien välinen kohteliaisuus oli aihe, josta osallistujilla oli runsaasti sanottavaa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Voidaanko fokusryhmistä saatua tietoa kohteliaisuuskäsityksistä syventää muita aineistoja, kuten spontaaneja puheaineistoja, tarkastelemalla? Tämä on ollut oma tavoitteeni tutkimushankkeeni alusta lähtien. Olen tallentanut noin 12 tuntia spontaaneja kulttuurien välisiä keskusteluja, joissa suomen- ja ranskankieliset puhuvat keskenään Helsingissä, Lyonissa ja Pariisissa (2016–2017). Aineistoa tarkastellessani olen huomannut, että aikaisemmassa tutkimuksessa esitetyt havainnot pitävät paikkansa, eli kohteliaisuutta kommentoidaan vain harvoin vuorovaikutustilanteissa. Tällaista aineistoa tarkastellessaan tutkija voi keskittyä toisen tason kohteliaisuuden tutkimiseen tai hän voi hankkia tietoa kielenpuhujien omista käsityksistä muilla menetelmillä ja lisäaineistoilla, kuten jälkihaastatteluilla tai kyselykaavakkeilla. Uudessa tutkimuksessani (Isosävi 2023c) tarkastelen kulttuurien välistä vuorovaikutustilannetta, jossa ranskalaiset arvioivat suomalaisen sormella osoittamista. Vaikka ranskalaisten arviot käyvät ilmi itse vuorovaikutustilanteesta, suomalainen ei paljastanut omia tuntemuksiaan, joten hankin niistä tietoa jälkihaastattelun avulla. Jotta vuorovaikutustilanteen kohteliaisuudesta saisi kokonaiskuvan, menetelmätriangulaatio voi olla tarpeen.

Tutkimukseni on tuottanut uutta tieteellistä tietoa kulttuurien välisestä kohteliaisuudesta, varsinkin suomalaisten ja ranskalaisten puhujien kohteliaisuuskäsityksistä. Tutkimuksessani kehitin eteenpäin kohteliaisuustutkimuksen menetelmiä ja osoitin fokusryhmäkeskustelujen hyödyllisyyden ja rikkauden kohteliaisuuskäsitysten tarkastelussa. Tulokseni osoittavat myös, että kohteliaisuutta koskevat arviot ovat moninaisia, ja ne kattavat koko niin kutsutun suhdetyön. Fokusryhmätutkimukseni tulokset antavat myös pohjaa suomen- ja ranskanpuhujia sekä muita kieliä ja kulttuureja koskeville jatkotutkimuksille.

Elämme globaalissa maailmassa, jossa kulttuurien väliset kohtaamiset ovat arkipäivää. Tutkimukseni antaa yhteiskunnallisesti relevanttia tietoa, jonka avulla voimme parantaa kulttuurien välisiä kohtaamisia. Tulokseni osoittavat, että tarvitaan lisää tietoisuutta pragmaattisesta variaatiosta eli kulttuuristen kohteliaisuusnormien

https://doi.org/10.21435/tl.284

eroista. Osallistujat raportoivat, että odotuskehyksistä poikkeava käytös arvioitiin negatiiviseksi Suomessa ja Ranskassa, mikä aiheutti diskursiivista kiistaa. Meidän tulisi lisätä tietoisuutta siitä, että dominoivat kohteliaisuusnormit vaihtelevat kieli- ja kulttuurialueesta toiseen, emmekä voi arvioida toisen käytöstä omista odotuskehyksistämme käsin. Emme myöskään aina voi tietää, onko henkilö tarkoituksellisesti epäkohtelias vai johtuuko tunnusmerkkinen käytös toisen kulttuurin odotuskehyksistä. Kun olemme tietoisia erilaisten odotuskehysten olemassaolosta, emme ryhdy välittömästi arvioimaan toisen tunnusmerkkistä käytöstä negatiiviseksi.

Tutkimukseni tulokset ovat yhteiskunnallisesti merkittäviä myös siten, että ne murtavat myyttiä eri kieli- ja kulttuurialueiden kohteliaisuudesta tai epäkohteliaisuudesta. Argumenttini on, että yksi kulttuuri ei ole toista kohteliaampi tai epäkohteliaampi, vaikka tällaisia arviointeja esiintyy esimerkiksi mediassa. Suomessa on viime vuosina keskusteltu siitä, että suomalaiset pelkäävät muista kulttuureista tulevien pitävän meitä epäkohteliaina, koska Suomessa esimerkiksi tervehditään vähemmän kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa (Isosävi 2017). Monelle suomalaiselle saattaakin tulla yllätyksenä tutkimukseni tulos, jonka mukaan useat Suomessa asuvat ranskalaiset suhtautuivat alkuvaikeuksien jälkeen positiivisesti suomalaisiin kohteliaisuusnormeihin tai kokivat, että heidän käytöksensä alun perinkin vastasi enemmän suomalaisia kuin ranskalaisia kohteliaisuusnormeja.

Tutkimukseni herätti monia jatkotutkimusaiheita niin kielitieteen alalla kuin laajemminkin. Tutkimuksessani nousi esiin kohteliaisuusnormien alueellinen vaihtelu, josta tarvitaan lisätietoa. Ovatko suomalaiset ja ranskalaiset kohteliaisuusnormit kaupungissa tai maaseudulla enemmän toistensa kaltaisia kuin näiden kulttuurien vallalla olevat normit? Tutkimuksessani sivusin stereotypiaa hiljaisesta suomalaisesta, mutta siitä tarvitaan lisätutkimuksia. Mistä tämä myytti on peräisin? Miten sitä ylläpidetään ja uusinnetaan diskurssissa? Ovatko suomalaiset hiljaisempia kuin esimerkiksi muiden eurooppalaisten kulttuurien edustajat ja mitä ”hiljaisuus” oikeastaan tarkoittaa? Tarvitsemme ylipäänsä lisätietoa

https://doi.org/10.21435/tl.284

ei-kielellisestä kohteliaisuudesta, ja kiinnostus multimodaalisen kohteliaisuuden tutkimusta kohtaan onkin kasvanut. Oma jatkotutkimukseni (Isosävi 2023c) osoittaa, että sormella osoittaminen voi aiheuttaa diskursiivista kiistaa kulttuurien välisessä keskustelussa suomen- ja ranskankielisten välillä. Olisi tarpeen tarkastella multimodaalista kohteliaisuutta sekä yhdessä kulttuurissa että kulttuurien välisissä vuorovaikutustilanteissa.

Kohteliaisuusnormien oppimisesta ja opettamisesta tarvitaan lisää tutkimustietoa. Tiedämme yllättävän vähän esimerkiksi kaksikulttuuristen lasten kohteliaisuuskäsityksistä. Myös omassa tutkimuksessani heidän äänensä jäi kuulumatta, kun vanhemmat raportoivat lapsistaan. Miten kaksikieliset ja -kulttuuriset lapset kokevat lähde- ja kohdekulttuurin kohteliaisuusnormit? Arvottavatko he niitä? Miltä tuntuu muokata käytöstä ympäristön mukaan? Millaista palautetta lapset saavat käytöksestään eri ympäristöissä? Millaisia tunteita ristiriidat kodin ja ympäristön kohteliaisuusnormien välillä herättävät?

Historiallisen kohteliaisuuden tutkimuksessa on vielä monia aukkoja. Synteesini suomalaisten ja ranskalaisten käytösoppaiden aikaisemmasta tutkimuksesta osoitti, että suomenkielisten käytösoppaiden systemaattinen analyysi puuttuu. Omassa tutkimuksessani esiin nousivat osallistujien käsitykset siitä, mitkä historialliset syyt ovat vaikuttaneet suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden eroihin, mutta esimerkiksi luokan ja uskonnon rooli kohteliaisuudessa vaatii aiheeseen keskittyviä tutkimuksia. Suomi on osa eurooppalaista kohteliaisuutta, mutta meillä ei kuitenkaan ole tutkimustietoa siitä, miten esimerkiksi eri puolilla Eurooppaa asuvat kielenpuhujat käsittävät ”eurooppalaisen kohteliaisuuden”. Millainen moraalinen perusta on eurooppalaisen kohteliaisuuden ytimessä? Ovatko toiset kieli- ja kulttuurialueet lähempänä eurooppalaisen kohteliaisuuden ydintä ja sijoitetaanko toiset reunamille?

Eurooppa ei myöskään elä tyhjiössä eikä säästy globaaleilta vaikutuksilta. Miten globalisaatio on vaikuttanut suomalaiseen tai ranskalaiseen kohteliaisuuteen? Mitkä muutokset kohteliaisuudesta eivät johdu globalisaatiosta? Ovatko jotkut kulttuuriset normit

https://doi.org/10.21435/tl.284

erityisen vastustuskykyisiä globalisaatiolle ja miksi? Elämme tällä hetkellä suurten muutosten aikaa, kun suuriin kielimalleihin perustuvat tekoälysovellukset, kuten ChatGPT, ovat kehittyneet harppauksin ja jatkavat kehittymistä. Kohteliaisuustutkijat saavat uusia tutkimuskohteita: Voiko tekoäly olla kohtelias? Ovatko kielenpuhujat kohteliaita keskustellessaan tekoälyn kanssa?

Tämän tiedekirjan näkökulma on ensisijaisesti kielitieteellinen, mutta kielitieteessä harjoitettava kohteliaisuustutkimus on saanut vaikutteita muilta tieteenaloilta, kuten yhteiskuntatieteellisistä teorioista. Esimerkiksi Bourdieun ja Foucault'n ajatuksia on hyödynnetty diskursiivisessa lähestymistavassa. Olisi kiinnostavaa tehdä poikkitieteellinen katsaus siitä, miten kohteliaisuutta tai suhdetyötä on tarkasteltu muilla tieteenaloilla, esimerkiksi kulttuurihistoriassa, viestintätieteissä ja yhteiskuntatieteissä. Miten kielitieteellisen kohteliaisuustutkimuksen teorioita on sovellettu muilla tieteenaloilla? Mitä kohteliaisuuteen ja käytöstapoihin liittyviä käsitteitä on käytetty muiden tieteenalojen tutkimuksessa? Miten kohteliaisuutta ja muita käsitteitä on teoretisoitu muilla tieteenaloilla?

Tämän tiedekirjan tavoite on vakiinnuttaa kohteliaisuustutkimusta Suomessa. Sen vuoksi olen teosta kirjoittaessani määritellyt kohteliaisuuteen liittyviä käsitteitä suomen kielellä. Jotta käsitteet ja määritelmät olisivat laajasti suomenkielisen tiedeyhteisön saatavilla, olen syöttänyt ne Tieteen termipankkiin (https://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu.):

deskriptiivinen normi
diskursiivinen kiista
elisitaatio
ensimmäisen aallon kohteliaisuustutkimus
ensimmäisen tason kohteliaisuus
diskursiivinen käänne
epäsuora puheakti
emic
etic

https://doi.org/10.21435/tl.284

kasvoja imarteleva puheakti
kasvoja uhkaava puheakti
kasvot
kohteliaisuus
kohteliaisuus1
kohteliaisuus2
kohteliaisuuden tutkimus
kolmannen aallon kohteliaisuustutkimus
kontrastiivinen kohteliaisuustutkimus
kulttuurien välinen kohteliaisuustutkimus
maksiimi
moraalinen perusta
negatiivinen kohteliaisuus
negatiiviset kasvot
odotuskehykset
positiivinen kohteliaisuus
positiiviset kasvot
postmoderni lähestymistapa
preskriptiivinen normi
relational work
sisäpiirinäkökulma
suullinen täydennystehtävä
toisen aallon kohteliaisuustutkimus
toisen tason kohteliaisuus
täydennystehtävä
ulkopuolisten näkökulma
vapaa täydennystehtävä

Lopuksi katson epilogissa kristallipalloon ja pohdin, mikä on suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden suunta tulevaisuudessa.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Epilogi

Suomi ja Ranska ovat molemmat eurooppalaisen kohteliaisuuden perillisiä, mutta dominoivissa kohteliaisuuskäsityksissä esiintyy kulttuurieroja. Osallistujat kuvasivat Ranskaa reagointikulttuuriksi, kun taas Suomen koettiin edustavan reviirikohteliaisuutta. Osallistujat olivat kuitenkin havainneet muutoksia kohteliaisuudessa. Heidän mielestään Suomi oli "eurooppalaistunut" ja Ranska oli menossa kohti "yleiseurooppalaista minimalismia". Voidaanko siis todeta, että suomalainen ja ranskalainen kohteliaisuus ovat lähentymässä toisiaan?

Kohteliaisuustutkijana olen huomannut merkkejä siitä, että suomalainen kohteliaisuus on murroksessa. Kun Yle (Nelskylä 2018) teki kyselyn suomalaisista tervehdystavoista, paljastui, että asenteet olivat polarisoituneet: osa suomalaisista toivoi lisää tervehtimistä, kun taas toisten mielestä nykyiset tervehdystavat olivat sopivia. Yle teki kyselyn omasta aloitteestaan, mikä osoittaa kohteliaisuuden ja tervehdystapojen kiinnostavan mediaa ja suurta yleisöä, ja haastatteli juttua varten suomen kielen dosentti Hanna Lappalaista ja allekirjoittanutta. Vaikka tulevaisuuden ennustaminen on vaikeaa, asenteiden polarisoituminen kielii mielestäni siitä, ettei Suomessa ole tällä hetkellä selkeitä normeja esimerkiksi tervehtimisestä, vaan niistä käydään neuvottelua. Muutospaineesta kertovat myös yleisönosastossa ja muussa mediassa ilmestyneet jutut, joissa suomalaisia kohteliaisuusnormeja on verrattu keskieurooppalaisiin normeihin ja esitetty huolenaihe, että vaikutamme muiden silmissä epäkohteliailta (Isosävi 2017).

Mikä on tilanne kohteliaisuusnormien suhteen Ranskassa? Suomalaisista voi tuntua yllättävältä, että sielläkin on keskusteltu

https://doi.org/10.21435/tl.284

liian vähäisestä tervehtimisestä. Ranskalainen lehti *l'Obs* (Rocfort-Giovanni 2018) kuvasi tervehtimistä ”monimutkaiseksi”, ja jutussa haastatellut henkilöt kertoivat tervehtimisen ja puhuttelusanojen käytön vähentymisestä Ranskassa. Jutussa haastateltu nelikymppinen Clara kertoo vanhempiensa opettaneen hänet sanomaan *bonjour Madame, bonjour Monsieur*, kun astutaan myymälään. Clara ei kuitenkaan enää uskaltanut tervehtiä näin, koska hän koki häiritsevänsä muita asiakkaita. Claran mukaan ”normaalista” on tullut ”outoa”, eli tunnusmerkittömästä käytöksestä oli tullut negatiivisesti tunnusmerkkistä. Aurore, joka on 21-vuotias opiskelija ja myyjä, kertoi tuntemuksensa, kun kaikki asiakkaat eivät tervehtineet häntä: hän koki olevansa kuin kone eikä ihminen. Havaintoja vähentyneestä tervehtimisestä on tehty myös ranskalaisissa kahviloissa. *Le Parisien* -lehti (Torgemen 2016) kertoo kahviloista, jotka ovat listanneet eri hinnan sen mukaan, millaista kohteliaisuutta asiakkaan esittämä pyyntö sisältää tai ei sisällä. Halvimman kahvin (1 €) saa tervehtimällä ja kohteliaisuusfraasilla: *Bonjour, un café, s'il vous plaît* ('Päivää, yksi kahvi, kiitos'). Kohteliaisuusfraasi ilman tervehdystä nostaa hintaa 1,3 euroon: *un café, s'il vous plaît*. Jos töksäyttää pelkästään *un café*, joutuu maksamaan 1,5 euroa.

Jos me suomalaiset pelkäämme, että muut pitävät meitä epäkohteliaina, emme ole ainoita. Videosarja *innerFrench* (2019) kysyy eräässä jaksossaan näin: ”Ovatko ranskalaiset epäkohteliaita?” Video alkaa julkisuutta saaneella esimerkillä: ranskalaistarjoilija sai potkut Vancouverissa, koska hän oli epäkohtelias ja aggressiivinen muita henkilökunnan jäseniä kohtaan. Tarjoilija nosti oikeusjutun ja väitti, että häntä oli syrjitty ranskalaisen kulttuuritaustansa vuoksi: hänen mukaansa ranskalaisessa kulttuurissa ilmaistaan asiat suoremmin kuin Kanadassa. Ranskalaisten epäkohtelias maine ei jäänyt videossa tähän tapaukseen, vaan seuraavaksi käsiteltiin kyselyjä, joissa ranskalaiset olivat saaneet epäkohteliaan maineen. Vuonna 2012 Skyscanner teki kyselyn, jossa selvitettiin, missä maassa ihmiset ovat epäkohteliaimpia turisteja kohtaan. Voittajaksi selviytyi Ranska, sillä ranskalaisia ei pidetty sympaattisina eikä hymyilevinä. Vuonna 2009 Ranska oli saanut

https://doi.org/10.21435/tl.284

Expedian kyselyssä kyseenalaista kunniaa voittamalla tittelin ”maailman pahimmat turistit”. Syynä oli se, että ranskalaiset eivät puhuneet englantia eivätkä jättäneet juomarahaa. Videon juontaja piti ranskalaisia vaativina kohteliaisuuden suhteen: hänen mukaansa asiakkaan tehtävä (ei siis myyjän) on sanoa *bonjour* ja aamulla on tervehdittävä kaikkia kollegoita.

Voidaanko ajatella, että kun globalisaation myötä kulttuurien välinen vuorovaikutus on lisääntynyt, se aiheuttaa kohteliaisuusnormien samankaltaistumista? Mitä vähemmän odotuskehyksissä esiintyy eroja, sitä vähemmän syntyy diskursiivista kiistaa kulttuurien välisissä kohtaamisissa. Suomalaiset matkustavat ja maahanmuuttajien määrä on kasvanut Suomessa. On mahdollista, että kun huomaamme muiden käyttäytyvän mielestämme ”kohteliaasti” tai ”miellyttävästi”, haluamme itsekin käyttäytyä samalla tavalla. Toiseen ihmiseen reagointi esimerkiksi tervehtimällä voi tuoda hyvää mieltä. Ranskalaiset ovat saattaneet huomata, että joissakin muissa kulttuureissa on pärjätty vähemmälläkin tervehtimisellä, joten he ovat muuttaneet käytöstään esimerkiksi nopeissa asiointitilanteissa.

Kohteliaisuuden murrostilanteissa esiintyy diskursiivista kiistaa, kun osa haluaisi muuttaa tapoja ja osa pitää kiinni vanhoista tavoista, mistä kertovat edellä mainitut mediajutut. Dominoivien normien muutokseen tarvitaan kielenpuhujien enemmistö, mutta on myös muistettava, että käytösnormeissa esiintyy variaatiota eri ryhmien ja yksilöiden välillä. On lopulta vaikea ennustaa, eteneekö suomalaisen ja ranskalaisen kohteliaisuuden kehitys siihen suuntaan, mihin trendi tällä hetkellä osoittaa. Varminta on sanoa, että kohteliaisuus on jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa – ja myös katsojan silmässä. Kohteliaisuudessa riittää tutkittavaa tulevaisuudessa, eikä vähiten siksi, että virtuaalitodellisuus, tekoäly ja robotit luovat uusia mahdollisuuksia vuorovaikutukselle, jossa osallisena eivät enää ole pelkästään ihmiset. Miten tämä teknologian kehitys tulee vaikuttamaan suomalaiseen ja ranskalaiseen kohteliaisuuteen ja esimerkiksi tervehtimistapoihin? Kohteliaisuuden tutkijalle on tiedossa kiinnostavaa havainnoitavaa tulevaisuudessakin.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Litterointimerkit

Suomi

Suomenkielinen puhe on litteroitu keskustelunanalyysissa käytettyjen konventioiden mukaisesti.

.	(prosodisen kokonaisuuden lopussa) laskeva intonaatio
,?	(prosodisen kokonaisuuden lopussa) lievästi nouseva intonaatio
?	(prosodisen kokonaisuuden lopussa) nouseva intonaatio
↑	ympäristöä korkeammalta tuotettu jakso
koodisto	painotus
>niin sä sanot<	nopeutettu puhejakso
joo:	venytetty äänne
@keskeyttää@	äänenlaadun muutos
kohteliaisuuden(h)	nauraen tuotettu puhejakso
£jotenki£	hymyillen tuotettu puhejakso
°joo°	ympäristöä hiljaisemmalla äänellä tuotettu puhejakso
[	päällekkäispuhunta alkaa
]	päällekkäispuhunta päättyy
(.)	mikrotauko, alle 0,2 sekuntia
(0.6)	tauko, pituus sekunteina
((naurua))	litteroijan kommentteja ja selityksiä

https://doi.org/10.21435/tl.284

Ranska

Ranskankielinen puhe on litteroitu ICOR-ryhmän (ICAR, Lyon) ranskan kielelle kehittämien konventioiden mukaisesti: http://icar.cnrs.fr/documents/2013_Conv_ICOR_250313.pdf.

/ \	(prosodisen kokonaisuuden lopussa) nouseva tai laskeva intonaatio
//	(prosodisen kokonaisuuden lopussa) voimakkaasti nouseva intonaatio
.	mikrotauko, alle 0,2 sekuntia
(1.2)	tauko, pituus sekunteina
[ ]	päällekkäispuhunta alkaa ja päättyy
EMPIÉTER	painotus
°ouais°	ympäristöä hiljaisemmalla äänellä tuotettu puhejakso
:	venytetty äänne
s-	keskeytetty äänne
((rire))	litteroijan kommentteja (esim. naurua)
`	poikkeava elisio

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kirjallisuus

Agha, Asif 2007: *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ahearn, Laura M. 2001: Language and agency. – *Annual Review of Anthropology* 30 s. 109–137.

Armostis, Spyros & Terkourafi, Marina 2019: Not all positive: on the landscape of thanking items in Cypriot Greek. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness. Multilingual and Multicultural Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press. 117–145.

Arundale, Robert B 1999: An alternative model and ideology of communication for an alternative to politeness theory. – *Pragmatics* 9(1) s. 119–153.

Austin, John L 1962: *How to do things with words.* Oxford: Clarendon Press.

Bakhtin, Mikhail M 1984: *Problems of Dostoyevsky's poetics*. Toim. Caryl Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bakhtin, Mikhail M. 1986: *Speech genres and other late essays.* Toim. Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas.

Baldwin, John R. & Faulkner, Sandra L. & Hecht Michael L. & Lindsley Sheryl L. 2006: *Redefining culture: Perspective across Disciplines.* Lontoo: Routledge.

Bargiela-Chiappini, Francesca 2009: Facing the future: some reflections. Teoksessa Bargiela-Chiappini, Francesca. & Haugh, Michael (toim.) *Face, Communication and Social Interaction.* Lontoo: Equinox. 307–326.

Bargiela-Chiappini, Francesca & Haugh, Michael (toim.) 2009: *Face, Communication and Social Interaction.* Lontoo: Equinox.

Barros García, María Jesús & Terkourafi, Marina 2014: First-Order Politeness in Rapprochement and Distancing Cultures: Understandings and Uses of Politeness by Spanish Native Speakers from Spain and Spanish Nonnative Speakers from the U.S. – *Pragmatics* 24(1) s. 1–34.

Barron, Anne 2003: *Acquisition in Interlanguage Pragmatics: Learning how to do things with words in a study abroad context*. Amsterdam: John Benjamins.

Bataller, Rebeca 2013: Role-plays vs. natural data: asking for a drink at a cafeteria in peninsular Spanish. – *Íkala, revista de lenguaje y cultura* 18(2) s. 111–126.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Béal, Christine 1994: Keeping the peace: A cross-cultural comparison of questions and requests in Australian English and French. – *Multilingua* 13(1–2) s. 35–58.

Béal, Christine & Traverso, Véronique 2010: 'Hello, we're outrageously punctual': Front door rituals between friends in Australia and France. – *Journal of French Language Studies* 20(1) s. 17–29.

Beauvoir, Simone de 1949: *Le Deuxième Sexe*. Pariisi: Gallimard.

Beeching, Kate 2006: Politeness markers in French: post-posed quoi in the Tourist Office. – *Journal of Politeness Research* 2(1) s. 143–167.

Bella, Spyridoula & Sifianou, Maria & Tzanne, Angeliki 2015: Teaching politeness? Teoksessa Pizziconi, Barbara & Locher, Miriam A. (toim.) *Teaching and Learning (Im)Politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton. 23–51. https://doi.org/10.1515/iral.2003.001.

Bella, Spyridoula & Ogiermann, Eva 2019: An Intergenerational Perspective on (Im)politeness. – *Journal of Politeness Research* 15(2) s. 163–193.

Billig, Michael 1996: *Arguing and thinking. A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press and Maison des Sciences de l'Homme.

Blommaert, Jan 1991: How much culture is there is intercultural communication? Teoksessa Blommaert, Jan & Verschueren, Jef (toim.) *The Pragmatics of Intercultural and International Communication: Selected Papers of the International Pragmatics Conference, Antwerp, August 17–22 1987 Volume III, and the Ghent Symposium on Intercultural Communication*. Amsterdam: John Benjamins. 13–31.

Bloor, Michael & Frankland, Jane & Thomas, Michelle & Robson, Kate 2001: *Focus groups in social research*. Lontoo: Sage.

Blum-Kulka, Shoshana 1987: Indirectness and politeness in requests: Same or different? – *Journal of Pragmatics* 11(2) s. 131–146.

Blum-Kulka, Shoshana & House, Juliane & Kasper, Gabriele (toim.) 1989: *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.

Blum-Kulka, Shoshana & House, Juliane 1989: Cross-Cultural and Situational Variation in Requesting Behaviour. Teoksessa Blum-Kulka, Shoshana & House, Juliane & Kasper, Gabriele (toim.) *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 123–154.

Bom, Isabelle van der & Grainger, Karen 2015: Journal of Politeness Research: Introduction. – *Journal of Politeness Research* 11(2) s. 165–178. https://doi.org/10.1515/pr-2015-0007.

Bou-Franch, Patricia & Garcés-Conejos, Pilar 2003: Teaching linguistic politeness: A methodological proposal. – *IRAL - International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 41(1) s. 1–22. https://doi.org/10.1515/iral.2003.001.

Bourdieu, Pierre 1990: *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1987: *Politeness: Some Universals in Language Use* (korj.p.). Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, Lucien & Prieto, Pilar 2017: (Im)politeness, Prosody and Gesture. Teoksessa Culpeper, Jonathan & Haugh, Michael & Kádár, Dániel Z. (toim.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)Politeness*. Lontoo: Palgrave Macmillan. 357–37.

Brown, Lucien & Hübscher, Iris & Jucker, Andreas H. 2023: Multimodal im/politeness. Introduction. Teoksessa Jucker, Andreas H. & Hübscher, Iris & Brown, Lucien (toim.) *Multimodal Im/politeness. Signed, spoken, written*. Amsterdam: John Benjamins. 1–23.

Buchart, Mélanie 2010: Dimensions culturelles dans l'enseignement du FLE en Finlande. Teoksessa Alao, George & Medhat-Lecocq, Héba & Soyong, Yun-Roger & Szende, Thomas (toim.) *Implicites, stéréotypes, imaginaires. La composante culturelle en langue étrangère*. Pariisi: Éditions des archives contemporaines. 97–104.

Bucholtz, Mary 1999: 'Why be normal?': language and identity practices in a community of nerd girls. – *Language in Society* 28(2) s. 203–223.

Burke, Peter 1996: *The Fortunes of the Courtier: The European Reception of Castiglione's Cortegiano*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Chang, Wei-Lin Melody & Haugh, Michael 2011: Evaluations of im/politeness in an intercultural apology. – *Intercultural Pragmatics* 8(3) s. 411–442.

Chomsky, Noam 1957: *Syntactic Structures*. Berliini: Walter de Gruyter.

Christie, Christine 2015: Epilogue. Politeness research: Sociolinguistics as applied pragmatics. – *Journal of Politeness Research* 11(2) s. 355–364. https://doi.org/10.1515/pr-2015-0014.

Cialdini, Robert B. 2012: The focus theory of normative conduct. Teoksessa Lange, Paul A. M. van & Kruglanski, Arie W. & Higgins, E. Tory (toim.) *Handbook of Theories of Social Psychology*. Lontoo: Sage. 295–312.

Clark, Herbert H. & Gerrig, Richard J. 1990: Quotations as Demonstrations. – *Language* 66(4) s. 764–805.

Claudel, Chantal 2015: Apologies and thanks in French and Japanese personal emails: a comparison of politeness practices. – *Russian Journal of Linguistics* 19(4) s. 127–145.

Claudel, Chantal 2021: *L'e-politesse dans les courriels en français et en japonais*. Pariisi: Presses Sorbonne Nouvelle.

Col, Gilles & Danino, Charlotte & Knutsen, Dominique & Rault, Julien 2016: Rôle de voilà dans l'affirmation: valeur confirmative et marque d'intégration d'informations. https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01377898. Viitattu 8.9.2017.

Culpeper, Jonathan 2005: Impoliteness and entertainment in the television quiz show: *The Weakest Link*. – *Journal of Politeness Research* 1(1) s. 35–72.

Culpeper, Jonathan 2008: Reflections on impoliteness, relational work and

https://doi.org/10.21435/tl.284

power. Teoksessa Bousfield, Derek & Locher, Miriam A. (toim.) *Impoliteness in Language: Studies on Its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton. 17–44.

Culpeper, Jonathan 2011a: Politeness and Impoliteness. Teoksessa Aijmer, Karin & Andersen, Gisle (toim.) *Sociopragmatics, Vol.5: Handbook of Pragmatics*. Berliini: De Gruyter Mouton. 391–436. https://doi.org/10.1515/9783110214420.393.

Culpeper, Jonathan 2011b: *Impoliteness. Using language to cause offence*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511975752.

Culpeper, Jonathan 2011c: 'It's not what you said, it's how you said it!' Prosody and impoliteness. Teoksessa Linguistic Politeness Group (toim.) *Discoursive Approaches to Politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton. 57–83.

Culpeper, Jonathan 2015: Impoliteness Strategies. Teoksessa Capone, Alessandro & Mey, Jacob (toim.) *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. New York: Springer. 421–445.

Culpeper, Jonathan & Marti, Leyla & Mei, Meilian Mei & Nevala, Minna & Schauer, Gila 2010: Cross-cultural variation in the perception of impoliteness: A study of impoliteness events reported by students in England, China, Finland, Germany, and Turkey. – *Intercultural Pragmatics* 7(4) s. 597–624.

Culpeper, Jonathan & Demmen, Jane 2011: Nineteenth-century English politeness: Negative politeness, conventional indirect requests and the rise of the individual self. – *Journal of Historical Pragmatics* 12(1–2) s. 49–81.

Culpeper, Jonathan & O'Driscoll, Jim & Hardaker, Claire 2019: Notions of politeness in Britain and North America. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness. Multilingual and Multicultural Perspectives.* Cambridge: Cambridge University Press. 177–200.

Danblon, Emmanuelle & Clerck, Bernard de & Noppen, Jean-Pierre van 2005: Politeness in Belgium: Face, Distance and Sincerity in Service-exchange Rituals. Teoksessa Hickey, Leo & Stewart, Miranda (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 45–57.

Detges, Ulrich & Waltereit, Richard 2014: Moi je ne sais pas vs. Je ne sais pas moi: French Disjoint Pronouns in the Left vs. Right Periphery. Teoksessa Detges, Ulrich & Beeching, Kate (toim.) *Discourse Functions at the Left and Right Periphery: Crosslinguistic Investigations of Language Use and Language Change*. Leiden: Brill. 24–46.

Dimachki, Loubna & Traverso, Véronique 2015: Commentaires de site et compliments sur la personne : des rituels de la visite en France et au Liban. Teoksessa Diao-Klaeger, Sabine & Thörle, Britta (toim.) *Linguistique interactionnelle contrastive : Grammaire et interaction dans les langues romanes*. Tübingen: Stauffenburg Linguistik. 41–61.

Dynel, Marta 2012: Setting our House in order: The workings of impoliteness in multi-party film discourse. – *Journal of Politeness Research* 8(2) s. 161–194.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Eelen, Gino 2001: *A critique of politeness theory*. Lontoo: Routledge.
Erola, Jani 2010: Luokkarakenne ja luokkiin samastuminen Suomessa. Teoksessa Erola, Jani (toim.) *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus. 27–44.
Félix-Brasdefer, J. César 2008: *Politeness in Mexico and the United States. A contrastive study of the realization and perception of refusals*. Amsterdam: John Benjamins.
Fischer, Ronald & Schwartz, Shalom H. 2011: Whence differences in value priorities? Individual, cultural, or artifactual sources. – *Journal of Cross-Cultural Psychology* 42(7) s. 1127–1144.
Forsman Svensson, Pirkko 1995: Cullaisen Kirian suomentajaa jäljittämässä. Teoksessa Kataja, Riitta & Suikkari, Kristiina (toim.) *XXI kielitieteen päivät Oulussa 6.-7.5.1994*. Oulu: Acta Universitatis Ouluensis B. Humaniora 19. 33–41.
France, Peter 1992: *Politeness and its discontents*. Cambridge: Cambridge University Press.
Fukushima, Saeko 2015: In search of another understanding of politeness: From the perspective attentiveness. – *Journal of Politeness Research* 11(2) s. 261–287.
Fukushima, Saeko 2019: A Metapragmatic Aspect of Politeness: With a Special Emphasis on Attentiveness in Japanese. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 226–247.
Fukushima, Saeko 2000: *Requests and Culture: Politeness in British English and Japanese*. Bern: Peter Lang.
Fukushima, Saeko & Haugh, Michael 2014: The role of emic understandings in theorizing im/politeness: The metapragmatics of attentiveness, empathy and anticipatory inference in Japanese and Chinese. – *Journal of Pragmatics* 74 s. 165–179.
Fukushima, Saeko & Sifianou, Maria 2017: Conceptualizing politeness in Japanese and Greek. – *Intercultural Pragmatics* 14(4) s. 525–555.
Gagne, Christophe 2014: *Les interactions verbales en France et en Grande-Bretagne*. Väitöskirja. Université Lumière Lyon 2. http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2014/gagne_c/pdfAmont/gagne_c_these.pdf. Viitattu 25.11.2022.
Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2010: A Genre Approach to the Study of Impoliteness. – *International Review of Pragmatics* 2(1) s. 46–94.
Garcés-Conejos Blitvich, Pilar & Lorenzo-Dus, Nuria & Bou-Franch, Patricia 2010: A Genre Approach to impoliteness in a Spanish television talk show: evidence from corpus-based analysis, questionnaires and focus groups. – *Intercultural Pragmatics* 7(4) s. 689–723.
Goffman, Erving 1967: On Face-Work. An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. Teoksessa Goffman, Erving (toim.) *Interaction Ritual: Essays on*

https://doi.org/10.21435/tl.284

Face-to-Face Behavior. New York: Doubleday. 5–45.

Grainger, Karen 2011: First order and second order politeness: Institutional and intercultural contexts. Teoksessa Linguistic Politeness group (toim.) *Discursive approaches to politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton. 167–188.

Grainger, Karen 2013: Of babies and bath water: Is there any place for Austin and Grice in interpersonal pragmatics? – *Journal of Pragmatics* 58 s. 27–38.

Grainger, Karen & O´Driscoll, Jim 2022: Editorial: where we have been and where we are going. – *Journal of Politeness Research* 18(1) s. 1–9. https://doi.org/10.1515/pr-2021-2041.

Grice, Paul H. 1975: Logic and Conversation. Teoksessa Cole, Peter & Morgan, Jerry L. (toim.) *Syntax and Semantics, Vol 3, Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.

Gu, Yueguo 1990: Politeness phenomena in modern Chinese. – *Journal of Pragmatics* 14(2) s. 237–257.

Haapamäki, Saara & Wikner, Sarah 2022: Uppfattningar om relationen mellan språk och klass i finlandssvenskan. – *Puhe ja kieli* 42(2) s. 149–174. https://doi.org/10.23997/pk.121408.

Haikari, Janne & Hakanen, Marko & Lahtinen, Anu & Snellman, Alex 2020: Aatelin historian äärellä. Teoksessa Haikari, Janne & Hakanen, Marko & Lahtinen, Anu & Snellman, Alex (toim.) *Aatelin historia Suomessa.* Helsinki: Siltala. 11–16.

Hakulinen, Auli 1987: Avoiding personal reference in Finnish. Teoksessa Verschueren, Jef & Bertuccelli-Papi, Marcella (toim.) *The pragmatic Perspective. Selected Papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Amsterdam: John Benjamins. 140–153.

Harjunpää, Katariina & Mondada, Lorenza & Svinhufvud, Kimmo 2019: Multimodaalinen litterointi keskustelunanalyysissa. – *Puhe ja kieli* 39(3) s. 195–220. https://journal.fi/pk/article/view/77350/48095.

Harris, Sandra 2011: The limits of politeness re-visited: courtroom discourse as a case in point. Teoksessa Linguistic Politeness Research Group (toim.) *Discoursive Approaches to Politeness.* Berliini: De Gruyter Mouton. 85–108.

Haugh, Michael 2004: Revisiting the conceptualisation of politeness in English and Japanese. – *Multilingua* 23(1) s. 85–109.

Haugh, Michael 2007: The discursive challenge to politeness research: An interactional alternative. – *Journal of Politeness Research* 3(2) s. 295–317. https://doi.org/10.1515/PR.2007.013.

Haugh, Michael 2010: Intercultural (im)politeness and the micro-macro issue. Teoksessa Trosborg, Anna (toim.) *Pragmatics Across Languages and Cultures*. Berliini: De Gruyter Mouton. 139–166.

Haugh, Michael 2011: Epilogue: Culture and norms in politeness research. Teoksessa Kádár, Dániel Z. & Mills, Sara (toim.) *Politeness in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press. 252–264.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Haugh, Michael 2015: *Im/politeness Implicatures*. Berliini: De Gruyter Mouton.
Haugh, Michael 2019: The Metapragmatics of Consideration in (Australian and New Zealand) English. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 201–225.
Haugh, Michael & Kádár, Dániel 2017: Intercultural (Im)politeness. Teoksessa Culpeper, Jonathan & Haugh, Michael & Kádár, Dániel Z. (toim.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)Politeness*. Lontoo: Palgrave Macmillan. 601–632.
Haugh, Michael & Watanabe, Yasuhisa 2017: (Im)politeness theory. Teoksessa Vine, Bernadette (toim.) *The Routledge Handbook of Language in the Workplace*. New York: Routledge. 65–76.
Haugh, Michael & Culpeper, Jonathan 2018: Integrative pragmatics and (im) politeness theory. Teoksessa Ilie, Cornelia & Norrick, Neal R. (toim.) *Pragmatics and its Interfaces*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 213–239.
Heikkilä, Annastiina 2018: *Bibistä burkiniin. Totuuksia ranskatar-myytin takaa*. Helsinki: Kustantamo S & S.
Heikkilä, Elina 2019: Käytösopas käteen ja 1600-luvulle! *Elävät päät* -blogi [verkkoaineisto]. Helsinki: Kotimaisten Kielten Keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/elavat_paat/kaytosopas_kateen_ja_1600-luvulle!.29350.blog#:~:text=Vanhin%20suomeksi%20julkaistu%20k%C3%A4yt%C3%B6sopas%20on,alkuteos%20ilmestyi%20jo%20vuonna%201530. Viitattu 14.10.2022.
Held, Gudrun 2023: A culture of 'pleasing'? Conceptual observations on the development of European 'politeness'-behavior between aesthetics and ethics. Teoksessa Paternoster, Annick & Held, Gudrun & Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness in and across Historical Europe. Special Issue. – Journal of Historical Pragmatics* 24(1) s. 49–67. https://doi.org/10.1075/jhp.00065.hel.
Hofstede, Geert 1991: *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. Lontoo: McGraw-Hill.
Hofstede, Geert 2001: *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations* (2. p.). Lontoo: Sage.
Hofstede, Geert 2011: Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. – *Online Readings in Psychology and Culture* 2(1) s. 1–26. https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=orpc. Viitattu 25.11.2022.
Hogg, Michael A. & Vaughan, Graham M. 2002: *Social Psychology* (3. p.). Harrow: Prentice Hall.
Holmes, Janet 2005: Politeness and postmodernism - an appropriate approach to the analysis of language and gender? – *Journal of Sociolinguistics* 9(1) s. 108–117. https://doi.org/10.1111/j.1360-6441.2005.00284.x.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Holmes, Janet & Marra, Meredith & Vine, Bernadette 2012: Politeness and impoliteness in ethnic varieties of New Zealand English. – *Journal of Pragmatics* 44(9) s. 1063–1076.

Holttinen, Tuuli 2016: Stratégies de requête dans un bureau de tabac et dans son équivalent finlandais R-kioski. *Congrès Mondial de Linguistique Française (CMLF)* s. 1–17. https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2016/05/shsconf_cmlf2016_02007.pdf. Viitattu 17.9.2017.

Holttinen, Tuuli 2020: *Le développement des requêtes en langue étrangère : Comparaison entre le français L2, le finnois L1 et le français L1*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/321003. Viitattu 25.11.22.

Hong, Ying-yi & Morris, Michael W. & Chiu, Chi-yue & Benet-Martínez, Verónica 2000: Multicultural minds: A dynamic constructivist approach to culture and cognition. – *American Psychologist* 55(7) s. 709–20.

Holttinen, Tuuli & Isosävi, Johanna 2022: Forms of address choices among Finnish and French university students and French teachers. – *Ampersand* 9. https://doi.org/10.1016/j.amper.2022.100084. Viitattu 25.11.22.

House, Juliane 1986: Cross-cultural pragmatics and foreign language teaching. Teoksessa Probleme und perspective Der Sprachlehrforschung (toim.) *Seminar für Sprachlehrforschung Der Ruhr-Universität Bochum*. Frankfurt: Scriptor. 281–295.

House, Juliane 2008: (Im)politeness in English as lingua franca discourse. Teoksessa Locher, Miriam A. & Strässler, Jürg (toim.) *Standards and Norms in the English Language.* Berliini: De Gruyter Mouton. 351–366.

House, Juliane & Kádár, Dániel. Z. 2020: T/V pronouns in global communication practices: The case of IKEA catalogues across linguacultures. – *Journal of Pragmatics* 161 s. 1–15. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.03.001.

House, Robert J. & Hanges, Paul J. & Javidan, Mansour & Dorfman, Peter W. & Gupta, Vipin (toim.) 2004: *Culture, Leadership, and Organizations: The GLOBE Study of 62 Societies*. Lontoo: Sage.

Huttunen Niko, Portman, Anneli & Sinnemäki, Kaius 2021: Kaappiluterilainen kansa: Suomi sekularismin varjossa. – *Politiikasta.* https://politiikasta.fi/kaappiluterilainen-kansa-suomi-sekularismin-varjossa/. Viitattu 25.11.2022.

Härmä, Juhani 2015: Stratégies de politesse dans des lettre finlandaises écrites en français au XIXe siècle. Teoksessa Eiríksdóttir, Sigrún Á. (toim.) *Actes du XIXème Congrès des romanistes scandinaves: du 12 au 15 août 2014*. Université d'Islande. http://conference.hi.is/rom14/files/2015/08/JUHANIHARMA.pdf. Viitattu 25.11.2022.

Ide, Sachiko 1989: Formal forms and discernment: two neglected aspects of linguistic politeness. – *Multilingua* 8(2–3), s. 223–248.

Ide, Sachiko & Hill, Beverly & Carnes, Yukiko M. & Ogino, Tsunao & Kawasaki, Akiko 2005 [1992]: The concept of politeness: An empirical study of American English and Japanese. Teoksessa Watts, Richard J. & Ide, Sachiko &

https://doi.org/10.21435/tl.284

Ehlich, Konrad (toim.) *Politeness in Language: Studies in its History, Theory, and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton. 281–297.

Isosävi, Johanna 2010a: *Les formes d'adresse dans un corpus de films français et leur traduction en finnois*. Väitöskirja. Helsinki: Société Néophilologique de Helsinki. http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5944-5.

Isosävi, Johanna 2010b: *Tu sais quoi, Michel…* Les fonctions pragmatiques des noms propres dans les dialogues de film. Teoksessa Pepin, Nicolas & De Stefani, Elwys (toim.) *Eigennamen in der gesprochenen Sprache*. Tübingen: Francke Verlag. 224–242.

Isosävi, Johanna 2013: Les valeurs sémantiques et pragmatiques des formes d'adresse. Teoksessa Suomela-Härmä, Elina & Härmä, Juhani & Havu, Eva (toim.) *Représentations des formes d'adresse dans les langues romanes*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki LXXXIX. Helsinki: Société Néophilologique. 109–141.

Isosävi, Johanna 2015: *Bonjour, Monsieur – Bonjour, Monsieur Durand*. Puhuttelu ranskassa. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 316–346.

Isosävi, Johanna 2020a: Cultural outsiders' evaluations of (im) politeness in Finland and in France. – *Journal of Politeness Research* 16(2) s. 249–280. https://doi.org/10.1515/pr-2017-0051.

Isosävi, Johanna 2020b: Cultural outsiders' reported adherence to Finnish and French politeness norms. – *Journal of Pragmatics* 155 s. 177–192. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.10.015

Isosävi, Johanna 2023a: Historical changes in politeness norms: Are Finnish and French conceptions of politeness moving closer to one other? Teoksessa Paternoster, Annick & Held, Gudrun & Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness in and across Historical Europe. Special Issue. – Journal of Historical Pragmatics* 24(1) s. 198–216. https://doi.org/10.1075/jhp.00062.iso.

Isosävi, Johanna 2023b: Finnish and French public signs from commercial premises during the Covid-19 pandemic. Teoksessa Ogiermann, Eva (toim.) *Special issue. – Pragmatics and Society* 14(2) s. 301–328. https://doi.org/10.1075/ps.22012.iso.

Isosävi, Johanna 2023c: Evaluations Related to Finger Pointing in a Request: A multi-method, cross-cultural pragmatic analysis of an intercultural encounter. – *Contrastive Pragmatics*. https://doi.org/10.1163/26660393-bja10108.

Isosävi, Johanna (julkaistavana, 2023): L'emploi de formes d'adresse dans les interactions interculturelles – perceptions et discussions authentiques entre francophones et finnophones. – *Discours*.

Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna 2015: First names in Starbucks: A clash of cultures? Teoksessa Norrby, Catrin & Wide, Camilla (toim.) *Address Prac-*

https://doi.org/10.21435/tl.284

tice as Social Action: European Perspectives. Lontoo: Palgrave Macmillan. 97–118. https://doi.org/10.1057/9781137529923_6.

Isosävi, Johanna & Vecsernyés, Ildikó 2022: Addressing, Greeting and Related Gestures in the Opening Sequences of Finnish, French and Hungarian YouTube videos. – *Contrastive Pragmatics* 3(3) s. 363–396. https://doi.org/10.1163/26660393-bja10042.

Jucker, Andreas H. & Taavitsainen, Irma & Schneider, Gerold 2012: Semantic corpus trawling: Expressions of ”courtesy” and ”politeness” in the Helsinki Corpus. Teoksessa Suhr, Carla & Taavitsainen, Irma (toim.) *Developing Corpus Methodology for Historical Pragmatics*. Helsinki: Research Unit for Variation, Contacts and Change in English, 1. https://varieng.helsinki.fi/series/volumes/11/jucker_taavitsainen_schneider/. Viitattu 25.11.2022.

Jucker, Andreas H. & Taavitsainen, Irma 2014: Complimenting in the History of American English: A Metacommunicative Expression Analysis. Teoksessa Taavitsainen, Irma & Jucker, Andreas H. & Tuominen, Jukka (toim.) *Diachronic Corpus Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins. 257–276.

Jucker, Andreas H. & Staley, Larssyn 2017: (Im)politeness and Developments in Methodology. Teoksessa Culpeper, Jonathan & Haugh, Michael & Kádár, Dániel Z. (toim.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. Lontoo: Palgrave Macmillan. 403–429. https://doi.org/10.1057/978-1-137-37508-7_16.

Jucker, Andreas H. & Hübscher, Iris & Brown, Lucien 2023: *Multimodal Im/politeness. Signed, spoken, written*. Amsterdam: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/pbns.333.

Kádár, Dániel Z. & Bargiela-Chiappini, Francesca 2010: Introduction: politeness research in and across cultures. Teoksessa Bargiela-Chiappini, Francesca ja Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness Across Cultures*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–14.

Kádár, Dániel Z. & Culpeper, Jonathan 2010 (toim.): *Historical (Im)politeness*. Bern: Peter Lang.

Kádár, Dániel Z. & Haugh, Michael 2013: *Understanding politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kádár, Dániel Z. & Ran, Yongping 2019: Globalisation and Politeness: A Chinese Perspective. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness. Multilingual and Multicultural Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press. 280–300.

Kádár, Dániel Z. & Held, Gudrun & Paternoster, Annick 2023: Introduction: Politeness In and Across Historical Europe. Teoksessa Paternoster, Annick & Held, Gudrun & Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness in and across Historical Europe. Special Issue*. – *Journal of Historical Pragmatics* 24(1) s. 1–15. https://doi.org/10.1075/jhp.00064.kad.

Kecskes, Istvan 2015: Intercultural impoliteness. – *Journal of Pragmatics* 86 s. 43–47.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kecskes, Istvan 2017: Context-dependency and impoliteness in intercultural communication. – *Journal of Politeness Research* 13(1) s. 7–31.

Kecskes, Istvan 2019: Impoliteness as a part of pragmatic competence in L2. Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 51–68.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1992: *Les interactions verbales*. Tome II. Pariisi: Armand Colin.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2001: Oui, Non, Si: un trio célèbre et méconnu. – *Marges Linguistiques* 2 s. 95–119.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2005: Politeness in France: How to Buy Bread Politely. Teoksessa Hickey, Leo & Stewart, Miranda (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 29–44. https://doi.org/10.21832/9781853597398-004.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2009 [2005]: *Le discours en interaction* (korj. p.). Pariisi: Armand Colin.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine 2011: From good manners to facework. Politeness variations and constants in France, from the classic age to today. – *Journal of Historical Pragmatics* 1–2 s. 133–155.

Kleinke, Sonja & Bös, Birte 2015: Intergroup rudeness and the metapragmatics of its negotiation in online discussion fora. – *Pragmatics* 25(1) s. 47–71.

Kroeber, Alfred & Kluckhohn, Clyde 1952: *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Papers of the Peabody Museum, Vol. 47, No.1). Cambridge: Peabody Museum.

Krueger, Richard A. & Casey, Mary Anne 2015: *Focus groups: a practical guide for applied research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Kovács, Magdolna & Tánczos, Outi 2015: Hapuilua pimeässä? Unkarin muuttuvat puhuttelukäytännöt. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 241–261.

Kuusi, Matti 1989: Miten suomennettiin Erasmuksen Libellus Aureus? – *Virittäjä* 93(3) s. 457–465.

Laatikainen, Satu (toim.) 2010: *Pieni käytöskirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lacroix, Michel 1990: *De la politesse. Essaie sur la littérature du savoir-vivre*. Pariisi: Commentaire/Julliard.

Laitinen, Lea 1995: Nollapersoona. – *Virittäjä* 3 s. 337–358.

Lakoff, Robin 1973: The Logic of Politeness: or, Minding Your P's and Q's. – *Proceedings from the Annual Meeting of the Chicago Linguistic Society* 9(1) s. 292–305.

Lakoff, Robin 1975: Language and Woman's Place. – *Lang.Soc* 2 s. 45–80.

Lakoff, Robin 1977: What you can do with words: Politeness, pragmatics and

https://doi.org/10.21435/tl.284

performatives. Teoksessa Rogers, Andy & Wall, Robert Eugene & Murphy, John P. (toim.) *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures*. Arlington: Center for Applied Linguistics. 79–106.

Lakoff, Robin 2005: Civility and its discontents: or, getting it in your face. Teoksessa Lakoff, Robin T. & Ide, Sachiko (toim.) *Broadening the horizon of linguistic politeness.* Amsterdam: John Benjamins. 23–44.

Landone, Elena 2022: *Methodology in Politeness Research*: *Salient Points and Routes through Dep Waters*. (Advances in (Im)politeness Studies). Cham: Springer International Publishing.

Lappalainen, Hanna 2020: Millaista kohteliaisuutta suomalaiset arvostavat asiakaspalvelussa? Teoksessa Hippi, Kaarina & Lappalainen, Hanna & Nuolijärvi, Pirkko (toim.) *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 253–287.

Larjavaara, Matti 1999: Kieli, kohteliaisuus ja puhuttelu. – *Kielikello* 2/1999 s. 4–10. http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=510. Viitattu 14.9.2017.

Larjavaara, Matti 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lave, Jean & Wenger, Etienne 1991: *Situated Learning: Legitimate Peripheral Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leech, Geoffrey 1983: *The Principles of Pragmatics*. Lontoo: Longman.

Leech, Geoffrey 2007: Politeness: Is there an East-West divide? – *Journal of Politeness Research* 3(2) s. 137–206. https://doi.org/10.1515/PR.2007.009.

Leech, Geoffrey 2014: *The Pragmatics of Politeness*. New York: Oxford University Press.

Lehečková, Helena 2015: ”Rouva dosentti” vai ”Hei Helena”? Puhuttelu tšekin kielessä suomen taustaa vasten. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 183–209.

Lempert, Michael 2012: Indirectness. Teoksessa Paulston, Christina Bratt & Kiesling, Scott F. & Rangel, Elizabeth S. (toim.) *The Handbook of Intercultural Discourse and Communication*. Oxford: Wiley-Blackwell. 180–204.

Liddicoat, Anthony J. & McConachy, Troy 2019: Meta-pragmatic awareness and agency in language learners' constructions of politeness. Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 11–25.

Locher, Miriam A. 2006: Polite behavior within relational work: The discursive approach to politeness. – *Multilingua* 25(3) s. 249–267. https://doi.org/10.1515/MULTI.2006.015.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Locher, Miriam A. 2010: Introduction: politeness and impoliteness in computer-mediated communication. – *Journal of Politeness Research* 6(1) s. 1–5.
Locher, Miriam A. 2012: Politeness research from past to future, with a special focus on the discursive approach. Teoksessa Fernández Amaya, Lucía & O Hernández López, Maria de la & Gómez Morón, Reyes & Padilla Cruz, Manuel & Mejias Borrero, Manuel & Relinque Barranca, Mariana (toim.) *New Perspectives on (Im)Politeness and Interpersonal Communication*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 36–60.
Locher, Miriam A. 2015: Interpersonal pragmatics and its link to (im)politeness research. –*Journal of Pragmatics* 86 s. 5–10. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.05.010.
Locher, Miriam A. & Watts, Richard J. 2005: Politeness Theory and Relational Work. – *Journal of Politeness Research* 1 s. 9–33.
Locher, Miriam A. & Watts, Richard J. 2008: Relational work and impoliteness: Negotiating norms of linguistic behaviour. Teoksessa Bousfield, Derek & Locher, Miriam A. (toim.) *Impoliteness in Language: Studies on Its Interplay with Power in Theory and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton. 77–99.
Louhiala-Salminen, Leena & Charles, Mirjaliisa & Kankaanranta, Anne 2005: English as a lingua franca in Nordic corporate mergers: Two case companies. – *English for Specific Purposes* 24(4) s. 401–421.
LuMing, Mao Robert 1994: Beyond politeness theory: 'Face' revisited and renewed. – *Journal of Pragmatics* 21(5) s. 451–486.
Marková, Ivana & Linell, Per & Grossen, Michèle & Salazar-Orvig, Anne 2006: *Dialogue in focus groups. Exploring socially shared knowledge*. Lontoo: Equinox Publishing Ltd.
Mills, Sara 2006: Class, gender and politeness. – *Multilingua* 23 s. 171–190.
Mills, Sara 2009: Impoliteness in a cultural context. – *Journal of Pragmatics* 41 s. 1047–1060.
Mills, Sara 2011a: Discursive approaches to politeness and impoliteness. Teoksessa Linguistic Politeness Research Group (toim.) *Discursive Approaches to Politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton. 19–56. https://doi.org/10.1515/9783110238679.19.
Mills, Sara 2011b: Communities of Practice and Politeness. Teoksessa Davies, Bethan L. & Haugh, Michael & Merrison, Andrew (toim.) *Situated Politeness*. Lontoo: Bloomsbury Publishing. 73–87.
Mills, Sara 2017: Materialist Discursive Approach to Politeness, Culture and Norms. – *English Politeness and Class* s. 101–124.
Mills, Sara & Kádár, Dániel Z. 2011: Politeness and culture. Teoksessa Kádár, Dániel Z. & Mills, Sara (toim.) *Politeness in East Asia*. Cambridge: Cambridge University Press. 21–44.
Mitchell, Nathaniel & Haugh, Michael 2015: Agency, accountability and evaluations of impoliteness. – *Journal of Politeness Research* 11(2) s. 207–238.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Moallemi, Shima 2019: L2 socialization, construction of bilingual pragmatic competence and the Persian politeness system "ta'ârof". Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 219–231.

Montandon, Alain 1997: *Politesse et Savoir-vivre*. Pariisi: Anthropos.

Muchembled, Robert 1998: *La société policée. Politique et politesse en France du XVe au XXe siècle*. Pariisi: Éditions du Seuil.

Mugford, Gerrard 2019: *Addressing Difficult Situations in Foreign-Language Learning. Confusion, Impoliteness, and Hostility*. New York: Routledge.

Muikku-Werner, Pirkko 1993: *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskustelujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto.

Mullan, Kerry 2010: *Expressing opinions in French and Australian English discourse: a semantic and interactional analysis*. Amsterdam: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/pbns.200.

Murray, Jill C. 2017: Politeness and the Greek diaspora: Emic perceptions, situated experience, and a role for communicative context in shaping behaviors and beliefs. – *Intercultural Pragmatics* 14(2) s. 165–205. https://doi.org/10.1515/ip-2017-0009.

Nakane, Ikuko 2007: *Silence in Intercultural Communication: Perceptions and Performance*. Amsterdam: John Benjamins.

Nevile, M. 2015: The embodied turn in Research on Language and Social Interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 48 s. 121–151.

Nølke, Henning 1994: La dilution linguistique des responsabilités. Essai de description polyphonique des marqueurs évidentiels il semble que et il parait que. – *Langue française* 102(1) s. 84–94. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lfr_0023-8368_1994_num_102_1_5716. Viitattu 25.11.2022.

Obana, Yasuko & Tomoda, Takako 1994: The sociological significance of 'politeness' in English and Japanese languages: report from a pilot study. – *Japanese Studies Bulletin* 14(2) s. 37–49.

Ochs, Elinor 1996: Linguistic Resources for Socialising Humanity. Teoksessa Gumperz, Johan Joseph & Levinson, Stephen C. (toim.) *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press. 407–437.

Ogiermann, Eva 2009: *On Apologising in Negative and Positive Politeness Cultures.* Amsterdam: John Benjamins.

Ogiermann, Eva 2019: Researching Im/politeness in Face-to-Face Interactions: On Disagreements in Polish Homes. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness.* Cambridge: Cambridge University Press. 146–174.

Ogiermann, Eva & Suszczyńska, Małgorzata 2011: On Im/Politeness Behind the Iron Curtain. Teoksessa Bargiela-Chiappini, Francesca & Kádár, Dániel Z. (toim.) *Politeness Across Cultures*. 194–215. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Ogiermann, Eva & Saloustrou, Vasiliki 2020: Conceptualising politeness in Greece and Great Britain. – *Glossologia* s. 1–25. https://kclpure.kcl.ac.uk/ws/portalfiles/portal/132544203/Ogiermann_Saloustrou.pdf.

Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2019: Im/politeness between the Analyst and Participant Perspectives: An Overview of the Field. Teoksessa Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness.* Cambridge: Cambridge University Press. 1–24.

Ogiermann, Eva & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar (toim.) 2019: *From Speech Acts to Lay Understandings of Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olbertz-Siitonen, Margarethe & Siitonen, Marko 2015: The Silence of the Finns Exploring the Anatomy of an Academic Myth. – *Sosiologia* 4 s. 318–333.

Paalumäki, Heli & Salmi, Hannu (toim.) 2005: *Erasmus Rotterdamilainen. Kultainen kirja. Nuorten hyvistä tavoista*. Turku: Faros.

Paloposki, Päivi 2015: Puolan paanit. Puolan kielen puhuttelukäytännöistä. Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 210–240.

Park, Joseph Sung-Yul 2019: Rethinking class in sociolinguistics: Series introduction. – *Journal of Sociolinguistics* 23(4) s. 331.

Paternoster, Annick & Fitzmaurice, Susan (toim.) 2019: *Politeness in Nineteenth-Century Europe*. Amsterdam: John Benjamins.

Paternoster, Annick 2019: Politeness and evaluative adjectives in Italian turn-of-the-century etiquette books (1877–1914). Teoksessa Paternoster, Annick & Fitzmaurice, Susan (toim.) *Politeness in Nineteenth-Century Europe*. Amsterdam: John Benjamins. 107–144.

Paternoster, Annick 2022: *Historical Etiquette. Etiquette Books in Nineteenth-Century Western Cultures*. Lontoo: Palgrave Macmillan.

Paternoster, Annick & Held, Gudrun & Kádár, Dániel Z. (toim.) 2023: *Politeness in and across Historical Europe. Special Issue. – Journal of Historical Pragmatics* 24(1).

Pernot, Camille 1996: *La politesse et sa philosophie*. Pariisi: Presses universitaires de France.

Péroz, Pierre 2009 : "On ne dit pas ouais!". – *Langue française* 161(1) s. 115–134.

Peterson, Elizabeth 2010: Perspective and politeness in Finnish requests. – *Pragmatics* 20(3) s. 401–423.

Peterson, Elizabeth & Vaattovaara, Johanna 2014: Kiitos and pliis: The relationship of native and borrowed politeness markers in Finnish. – *Journal of Politeness Research* 10(2) s. 247–269.

Petrovic, Marijana 2019: Should impoliteness be taught? Teoksessa Thomas

https://doi.org/10.21435/tl.284

Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 205–217.

Picard, Roger 2018: *Salonkien aika.* Suomentanut Osmo Pekonen & Juhani Sarkava. Helsinki: Art House. Ranskankielinen alkuteos 1943.

Pike, Kenneth 1967: *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* (2. p.). Haag: Mouton.

Pizziconi, Barbara 2007: The lexical mapping of politeness in British English and Japanese. – *Journal of Politeness Research* 3(2) s. 207–241.

Pizziconi, Barbara & Locher, Miriam A. 2015: Introducing the ”teaching” and ”learning” of (im)politeness. Teoksessa Pizziconi, Barbara & Locher, Miriam A. (toim.) *Teaching and Learning (Im)Politeness*. Berliini: De Gruyter Mouton. 1–19.

Poncini, Gina 2004: *Discursive Strategies in Multicultural Business Meetings*. Bern: Peter Lang.

Raevaara, Liisa 2009: Epilogi. *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 296–315.

Rauniomaa, Mirka 2007: Stance markers in spoken Finnish: Minun mielestä and minusta in assessments. Teoksessa Englebretson, Robert (toim.) *Stancetaking in discourse. Subjectivity, evaluation, interaction*. Amsterdam: John Benjamins. 221–252.

Revel, Jacques 1986: Les usages de la civilité. Teoksessa Ariès, Philippe & Duby, Georges (toim.) *Histoire de la vie privée. Tome 3. De la Renaissance aux Lumières*. Pariisi: Seuil. 169–209. [Ariès, Philippe & Duby, Georges & Chartier, Roger (toim.) 2001: *Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen.* Suomentanut Johanna Ilmakunnas. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo. Ranskankielinen alkuteos 1986.]

Rouvillois, Frédéric 2006: *Histoire de la politesse de 1789 à nos jours*. Pariisi: Seuil.

Salmi, Hannu 2005: Erasmus Rotterdamilainen ja hyvien tapojen historia. Teoksessa Paalumäki, Heli & Salmi, Hannu (toim.) *Erasmus Rotterdamilainen. Kultainen kirja. Nuorten hyvistä tavoista*. Turku: Faros. 96–122.

Scollon, Ron & Scollon, Suzanne Wong 1995: *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Oxford: Basil Blackwell.

Scollon, Ron & Scollon, Suzanne Wong & Jones, Rodney H. 2012: *Intercultural Communication: A Discourse Approach* (3. p.). Somerset: John Wiley & Sons.

Searle, John R. 1969: *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, John R. 1975: Indirect speech acts. Teoksessa Cole, Peter & Morgan, Jerry L. (toim.) *Syntax and Semantics, Vol 3: Speech Act*. New York: Academic Press. 59–82.

Searle, John R. 1979: *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts.* Cambridge: Cambridge University Press.

Sifianou, Maria 1992: *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. Oxford: Clarendon.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Sifianou, Maria 1995: Do we need to be silent to be extremely polite? Silence and FTAs. – *International Journal of Applied Linguistics* 5(1) s. 95–110.

Sifianou, Maria 2013: The impact of globalisation on politeness and impoliteness? – *Journal of Pragmatics* 55 s. 68–102.

Sifianou, Maria 2019: Im/politeness and in/civility: a neglected relationship? – *Journal of Pragmatics* 147 s. 49–64.

Sifianou, Maria & Antonopoulou, Eleni 2005: Politeness in Greece: The politeness of involvement. Teoksessa Hickey, Leo & Stewart, Miranda (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 263–276.

Sifianou, Maria & Tzanne, Angeliki 2010: Conceptualizations of politeness and impoliteness in Greek. – *Intercultural Pragmatics* 7(4) s. 661–687.

Sifianou, Maria & Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2017: (Im)politeness and Cultural Variation. Teoksessa Culpeper, Jonathan & Haugh, Michael & Kádár, Dániel Z. (toim.) *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)politeness*. Lontoo: Palgrave Macmillan. 571–599.

Sinnemäki, Aino 1988: *Käytösoppaat tutkimuksen kohteena. Lähikuvassa suomenkieliset käytösoppaat 1886–1986*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Snellman, Axel 2020: Suomen aatelin aika. Teoksessa Haikari, Janne & Hakanen, Marko & Lahtinen, Anu & Snellman, Alex (toim.) *Aatelin historia Suomessa*. Helsinki: Siltala. 31–336.

Sorjonen, Marja-Leena 1999: Dialogipartikkelien tehtävistä. – *Virittäjä 2* s. 170–194.

Sorjonen, Marja-Leena & Raevaara, Liisa & Lappalainen, Hanna 2009: Mä otan tän. Käynnin syyn esittämisen tavat kioskilla. Teoksessa Lappalainen, Hanna & Raevaara, Liisa (toim.) *Kieli kioskilla. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 90–119.

Soyoye, Festus A. 2019: Politeness and terms of address and reference in French and Yorùbà. Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 115–127.

Soyoye, Festus A. & Osunniran, Tajudeen A. & Nnabuife, Joy C. 2019: A contrastive analysis of politeness strategies in West African Francophone and Igbo commercial interactions. Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness.* Bern: Peter Lang. 233–243.

Spencer-Oatey, Helen 2005: Rapport management theory and culture. – *Intercultural Pragmatics* 3(3) s. 335–346.

Spencer-Oatey, Helen 2011: Conceptualising ’the Relational’ in Pragmatics: Insights from Metapragmatic Emotion and (Im)Politeness Comment. – *Journal of Pragmatics* 43 s. 3565–3578.

Spencer-Oatey, Helen 2018: Transformative learning for social integration: Overcoming the challenge of greetings. – *Intercultural Education* 29(2) s. 301–315.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Spencer-Oatey, Helen & Franklin, Peter 2009: *Intercultural communication: a multidisciplinary approach to intercultural communication*. New York: Basingstoke.

Spencer-Oatey, Helen & Kádár, Dániel Z. 2021: *Intercultural politeness. Managing Relations across Cultures.* Cambridge: Cambridge University Press.

Spencer-Oatey, Helen & Xing, Jianyu 2003: Managing rapport in intercultural business interactions: A comparison of two Chinese-British welcome meetings. – *Journal of Intercultural Studies* 24(1) s. 33–46.

Spencer-Oatey, Helen & Xing, Jianyu 2004: Rapport management problems in Chinese-British business interactions: A case study. Teoksessa House, Juliane & Rehbein, Jochen (toim.) *Multilingual Communication*. Amsterdam: John Benjamins. 197–221.

Spencer-Oatey, Helen & Xing, Jianyu 2005: Managing talk and non-talk in intercultural interactions: insights from two Chinese–British business meetings. – *Multilingua* 24 s. 55–74.

Stockinger, Peter 2019: The topos of polite behaviour. Exploring thematic, narrative and discursive structures of a lexical field. Teoksessa Szende, Thomas & Alao, George (toim.) *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang. 27–49.

Suszczyńska, Małgorzata 1999: Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different languages, different strategies. – *Journal of Pragmatics* 31 s. 1053–1065.

Suolahti, Gunnar 1993: *Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta.* Toimittanut Matti Klinge. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Suomela-Härmä, Elina 2015: Kun anopista tulee *mamma*. Miten italiaksi puhutellaan? Teoksessa Isosävi, Johanna & Lappalainen, Hanna (toim.) *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä*. Tietolipas 246. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 347–372.

Suominen, Annakaisa 2014: *Kättelyn merkitykset suomalaisessa tapakulttuurissa 1800-luvulta 2000-luvulle*. Väitöskirja. Turun yliopisto: Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 392. https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/100126/AnnalesC392Suominen.pdf?sequence=2&isAllowed=y.

Szende, Thomas & Alao, George (toim.) 2019: *Pragmatic and Cross-Cultural Competences: Focus on Politeness*. Bern: Peter Lang.

Tannen, Deborah 1985: Silence: Anything but. Teoksessa Tannen, Deborah & Saville-Troike, Muriel (toim.) *Perspectives on Silence*. Norwood: Ablex Publishing Corporation. 93–112.

Tanner, Johanna 2012: *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyynnöt S2-oppikirjoissa ja autenttisissa keskusteluissa.* Väitöskirja. Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/32474.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Terkourafi, Marina 2005: Beyond the micro-level in politeness research. – *Journal of Politeness Research. Language, Behaviour, Culture* 1(2) s. 237–262. https://doi.org/10.1515/jplr.2005.1.2.237.

Terkourafi, Marina 2007: Toward a universal notion of face for a universal notion of cooperation. Teoksessa Kecskes, Istvan & Horn, Laurence R. (toim.) *Explorations in Pragmatics: Linguistic, Cognitive and Intercultural Aspects*. Berliini: De Gruyter Mouton.

Terkourafi, Marina 2011: From Politeness1 to Politeness2: Tracking norms of im/politeness across time and space. – *Journal of Politeness Research* 7(2) s. 159–185.

Terkourafi, Marina 2015: *The Pragmatics of Politeness by Geoffrey Leech* [kirja-arvostelu]. – *Language* 91(4) s. 957–960.

Tiililä, Ulla 1992: Keskustelun periaatteista kohteliaisuuteen. Uusia näkökulmia virkakirjeiden ongelmiin. – *Kielikello* 3/1992. http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=854. Viitattu 14.9.2017.

Tikanoja, Tuomas 2009: *The "Honnête Homme" and the Art of Pleasing: Politeness and Sociability in French Thought, 1660–1700*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/19454.

Traverso, Véronique 1996: *La conversation familière: analyse pragmatique des interactions*. Lyon: Presses universitaires de Lyon.

Truss, Lynne 2005: *Talk to the hand. The Utter Boody Rudeness of the World Today, or Six Good Reasons to stay Home and Bolt the Door.* New York: Gotham.

Tryggvason, Marja Terttu 2006: Communicative behavior in family conversation: Comparison of amount of talk in Finnish, SwedishFinnish, and Swedish families. – *Journal of Pragmatics* 38 s. 1795–1810.

Tulviste, Tiia & Mizera, Luule & De Geer, Boel & Tryggvason, Marja-Terttu 2003: A Silent Finn, a Silent Finno-Ugric, or a Silent Nordic? A Comparative Study of Estonian, Finnish, and Swedish Mother-Adolescent Interactions. – *Applied Psycholinguistics* 24 s. 249–265.

Compernolle, Rémi A. van 2014: *Sociocultural theory and L2 instructional pragmatics*. Bristol: Multilingual Matters.

Vatanen, Anna 2014: *Responding in overlap: Agency, epistemicity and social action in conversation*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. http://hdl.handle.net/10138/136165. Viitattu 14.9.2017.

VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Irja Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi.* [verkkoversio]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavissa: http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php. Viitattu 25.11.2022.

Warelius, Antero 1855: *Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853, kartan kanssa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. https://www.doria.fi/handle/10024/101541. Viitattu 25.11.2022.

Wästerfors, David & Holsanova, Jana 2005: Examples as crucial arguments in

https://doi.org/10.21435/tl.284

discourse on others. – *Text* 25(4) s. 519–554.
Watts, Richard J. 2003: *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
Watts, Richard J. 2005: Linguistic Politeness Research: *Quo vadis*? Teoksessa Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad (toim.) *Politeness in Language: Studies in Its History, Theory and Practice* (2. p.). Berliini: De Gruyter Mouton. 11–47.
Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad (toim.) 1992a: *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton.
Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad 1992b: Introduction. Teoksessa Watts, Richard J. & Ide, Sachiko & Ehlich, Konrad (toim.) *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*. Berliini: De Gruyter Mouton.
Wenger, Etienne 1998: *Communities of Practice*: *learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
Vergis, Nikos & Pell, Marc D. 2020: Factors in the perception of speaker politeness: the effect of linguistic structure, imposition and prosody. – *Journal of Politeness Research* 16(1) s. 45–84.
Virtanen, Leea 1988: *Suomalainen kansanperinne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Wibeck, Victoria & Adelswärd, Viveka & Linell, Per 2004: Comprendre la complexité: les focus groups comme espace de pensée et d’argumentation à propos les aliments génétiquement modifiés. – *Bulletin de Psychologie* 57(3) s. 253–261.
Wilkins, Richard & Isotalus, Pekka 2009: Finnish Speech Culture. Teoksessa Wilkins, Richard & Isotalus, Pekka (toim.) *Speech Culture in Finland*. Lanham: University Press of America. 1–16.
Yli-Vakkuri, Valma 2005: Politeness in Finland: Evasion at All Costs. Teoksessa Hickey, Leo & Stewart, Miranda (toim.) *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. 189–202.
Yuan, Yi 2001: An inquiry into empirical pragmatics data-gathering methods: Written DCTS, oral DCTs, field notes, and natural conversations. – *Journal of Pragmatics* 33(2) s. 271–292.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Plenaariluennot

Culpeper, Jonathan 2019: (Im)politeness: The development of a field of research. Konferenssissa ”12th International Conference on (Im)politeness” 17.–19.7.2019. Yhdistynyt kuningaskunta: Cambridge, Anglia Ruskin University.

Sifianou, Maria 2021: Understandings of politeness in the COVID-19 era and beyond. Konferenssissa ”17th International Pragmatics Conference” 27.6.–2.7.2021 [verkossa]. Sveitsi: Winterthur, Zurich University of Applied Sciences.

Käytösoppaat

Ei sovi. Neuvoja sievään käytöstapaan kuuluvissa asioissa. 2009 [1886]. Helsinki: Lasipalatsi [K. E. Holm].

Hemdal, Dag 1944: *Käyttäytymisen taito*. Helsinki: Lehtipaino Oy.

Äkäpussi (nimimerkki) 1926: *Huoneen peili. Saarnoja huonoista tavoista.* Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Saarenheimo, Helmi 1909: *Hieno käytös. Seurusteluohjeita*. Helsinki: Kirjapaino-osakeyhtiö Sana.

Seppälä, Anu & Virkkunen, Anu 1978: *Hyvän käytöksen kirja*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö & Oy Valitut Palat.

Elmgren-Heinonen, Tuomi & Virkkunen, Anu 1970: *Ne hyvät tavat. Käytöksen abc*. (3. p.). Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Hieno käytös eli Seurusteluopas. 1800–1900-luvun vaihde. Tampere: Hämeen Kirjapaino Oy. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/83077/fd2012-pp00000659-pdf001.pdf. Viitattu 25.11.2022.

Internet-lähteet (verkkosivut, lehtijutut, blogit)

Hallikainen, Iida 2021: Sanna Marinin olemus dokumenttisarjassa aiheutti somessa kuohuntaa – pääministerin esikunnasta ja Yleltä kerrotaan, mitä kulisseissa tapahtui. – *Ilta-Sanomat* 10.3.2021. https://www.is.fi/kotimaa/art-2000007851973.html. Viitattu 10.3.2021.

Heiskanen, Jukka-Pekka 2017: Käy vieraissa oikein – sadan vuoden takaiset ohjeet onnistuneeseen vierailukäyntiin. – Yle 6.7.2017. https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/07/06/kay-vieraissa-oikein-sadan-vuoden-takaiset-ohjeet-

https://doi.org/10.21435/tl.284

onnistuneeseen. Viitattu 25.11.2022.
InnerFrench. 2019. ”Les Français sont-ils impolis?” 15.1.2019. https://www.youtube.com/watch?v=a-gVSPAYC7s. Viitattu 25.11.2022.
Isosävi, Johanna 2017: Ovatko suomalaiset epäkohteliaita? Blogikirjoitus 24.1.2017. https://johanna.isosavi.com/ovatko-suomalaiset-epakohteliaita/. Viitattu 25.11.2022.
Isosävi, Johanna 2021: Pääministeri Sanna Marin ja kohteliaisuuskiista. Blogikirjoitus 10.3.2021. https://johanna.isosavi.com/paaministeri-sanna-marin-ja-kohteliaisuuskiista/. Viitattu 25.11.2022.
”Naisten ääni” -hanke. Tuomi Elmgren-Heinonen – kirjailija, tapakulttuurin opettaja. [verkkoaineisto]. https://www.naistenaani.fi/tuomi-elmgren-heinonen-kirjailija-tapakulttuurin-opettaja/. Viitattu 8.12.2021.
Nelskylä, Lena 2018: Suomalainen tervehtimiskulttuuri hämmentää: moikata vai ei? – ”En tervehdi bussikuskia, enhän tervehdi aamulla kahvinkeitintäkään”. – Yle 23.4.2018. https://yle.fi/uutiset/3-10169119. Viitattu 25.11.2022.
Rocfort-Giovanni, Bérénice 2018: Dire ”bonjour” serait-il devenu une ”bizarrerie”? – *L’Obs* 22.3.2018. https://www.nouvelobs.com/rue89/notre-epoque/20180322.OBS4037/dire-bonjour-serait-il-devenu-une-bizarrerie.html. Viitattu 25.11.2022.
Sawe, Benjamin Elisha 2018: Religious Demographics Of France. [verkkoaineisto]. WorldAtlas. https://www.worldatlas.com/articles/religious-demographics-of-france.html. Viitattu 11.3.2019.
Torgemen, Émilie 2016: C’est combien, le café ? Ça dépend de votre politesse... – *Le Parisien* 13.3.2016. https://www.leparisien.fr/archives/c-est-combien-le-cafe-ca-depend-de-votre-politesse-13-03-2016-5621387.php Viitattu 25.11.2022.
”Uskonnolliset yhdyskunnat”. Opetus- ja kulttuuriministeriö. [verkkoaineisto]. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö. https://okm.fi/uskonnolliset-yhdyskunnat. Viitattu 12.2.2019.

Sanakirjat

Kielitoimiston sanakirja. 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. https://www.kielitoimistonsanakirja.fi. Viitattu 25.11.2022.
Larousse. https://www.larousse.fr/. Viitattu 25.11.2022.
Le Robert Dico en ligne. https://dictionnaire.lerobert.com/. Viitattu 25.11.2022.
Tieteen termipankki. https://tieteentermipankki.fi. Viitattu 25.11.2022.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Kirjoittaja

Johanna Isosävi on filosofian tohtori ja ranskan kielen dosentti, joka toimii ranskan kielen ja kulttuurin määräaikaisena yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Isosävin erityisalueita ovat kohteliaisuus, puhuttelu ja tasa-arvoinen kielenkäyttö, jota hän tarkastelee uudessa hankkeessaan. Tutkimuksissaan hän on usein verrannut ranskaa ja suomea. Isosävi on tekijänä ja toimittajana julkaissut tieteellisiä teoksia ja artikkeleita suomeksi, englanniksi ja ranskaksi. Hän on toimittanut Hanna Lappalaisen kanssa teoksen *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä* (SKS, 2015). Isosävin artikkeleita on julkaistu useissa kansainvälisissä pragmatiikan alan lehdissä (esim. *Journal of Pragmatics*, *Journal of Politeness Research*, *Pragmatics and Society* ja *Journal of Historical Pragmatics*). Lisäksi Isosävi on kirjoittanut Camilla Lindholmin kanssa teokset *Väitöksen jälkeen: opas akateemiselle uralle* (2021) ja *Yhteisöllisen kirjoittamisen opas* (2023), jotka on julkaissut Art House.

https://orcid.org/0000-0003-2327-9799

https://doi.org/10.21435/tl.284

Abstract

How to study politeness? Perceptions of Finnish and French politeness

Politeness is a key means by which we maintain interpersonal relationships. This book is the first comprehensive study of politeness in Finnish. Based on linguistic and pragmatic research, the book spans three parts. The first part is theoretical and historical, summarising three waves of politeness research, describing politeness as a cultural and historical phenomenon. The second part is empirical, providing an example of the study of im/politeness from outsiders' perspectives—that, is French people living in Finland and Finns living or having lived in France. The focus group discussions ranged from definitions of politeness and differences of behaviour, to learning and teaching as well as to changes to politeness norms within society. The third part summarises the conclusions and offers an epilogue. This reader-friendly book includes exercises and recommended readings, and is welcomed by researchers and students working on politeness and, more broadly, relational work.

https://doi.org/10.21435/tl.284

Asiahakemisto

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

https://doi.org/10.21435/tl.284

Tietolipas-sarja

200 Tom Sjöblom *Druidit*
201 Maija-Leena Hänninen & Maijastina Kahlos toim. *Roomalaista arkea ja juhlaa*
202 Maarit Knuuttila ym. toim. *Suulla ja kielellä*
203 Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo *Paholainen, noituus ja magia*
204 Riku Hämäläinen toim. *Pohjois-Amerikan Intiaaniuskonnot*
205 Outi Fingerroos toim. *Uskonnon paikka*
206 Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski toim. *Referointi ja moniäänisyys*
207 Pirjo Lyytikäinen ym. toim. *Lajit yli rajojen*
208 Helena Saarikoski *Leikkikentiltä*
209 Eija Timonen *Perinteestä mediavirtaan*
210 Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara toim. *Arjen asiointia*
211 Jaana Hallamaa ym. toim. *Etiikkaa ihmistieteille*
212 Tuomas Martikainen toim. *Ylirajainen kulttuuri*
213 Anne Mäntynen ym. toim. *Genre – tekstilaji*
214 Outi Fingerroos ym. toim. *Muistitietotutkimus*
215 Tapani Lehtinen *Kielen vuosituhannet*
216 Marjo Mela & Pirjo Mikkonen *Suomi kakkonen ja kirjallisuuden opetus*
217 Satu Grünthal & Elina Harjunen toim. *Näköaloja äidinkieleen ja kirjallisuuteen*
218 Heikki Pihlajamäki ym. *Keskiajan oikeushistoria*
219 Hanna Lappalainen & Liisa Raevaara toim. *Kieli kioskilla*
220 Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila *Nuoret kielikuvassa*
221 Terhi Ainiala ym. *Nimistöntutkimuksen perusteet*
222 Toni Lahtinen & Markku Lehtimäki toim. *Äänekäs kevät*
223 Tuomas Martikainen ym. *Islam suomessa*
224 Sirpa Leppänen ym. toim. *Kolmas kotimainen*
225 Jari Niemelä *Talonpoika toimessaan*
226 Samuli Hägg ym. toim. *Näkökulmia kertomuksen tutkimiseen*
227 Jyrki Kalliokoski & Lari Kotilainen *Kielet kohtaavat*
228 Anna Idström & Sachico Sosa toim. *Kielissä kulttuurien ääni*

https://doi.org/10.21435/tl.284

229 Vesa Heikkinen toim. *Kielen piirteet ja tekstilajit*
230 Maarit Grahn & Maunu Häyrinen toim. *Kulttuurituotanto*
231 Lars Levi Laestadius *Lappalaisten mytologian katkelmia*
232 Veikko Anttonen *Uskontotieteen maastot ja kartat*
233 Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola toim. *Maahanmuutto ja sukupolvet*
234 Irja Seurujärvi-Kari ym. toim. *Saamentutkimus tänään*
235 Maria Laakso ym. toim. *Tapion tarhoista turkistarhoille*
236 Siru Kainulainen ym. toim. *Työmaana runous*
237 Antti Salminen ym. toim. *Kirjallisuus ja filosofia*
238 Aino Mäkikalli & Liisa Steinby *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*
239 Kaisa Ahvenjärvi & Leena Kirstinä *Kirjallisuuden opetuksen käsikirja*
240 Anna Rastas toim. *Kaikille lapsille*
241 Anneli Kauppinen toim. *Oppimistilanteita ja vuorovaikutusta*
242 Aino Koivisto & Elise Nykänen toim. *Dialogi kaunokirjallisuudessa*
243 Outi Tuomi-Nikula ym. toim. Mitä on kulttuuriperintö?
244 Pirjo Kristiina Virtanen ym. toim. *Alkuperäiskansat tämän päivän maailmassa*
245 Marleena Mustola toim. *Lastenkirja. Nyt*
246 Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen toim. *Saako sinutella vai täytyykö teititellä?*
247 Johanna Ahonen & Elina Vuola toim. *Uskonnon ja sukupuolen risteyksiä*
248 Simo Häyrynen *Kulttuuripolitiikan liikkuvat rajat*
249 Elina Vuola toim. *Uskonto ja kehitys*
250 Jukka Kortti *Mediahistoria*
251 Harri Kalha toim. *Kummat kuvat*
252 M. A. Castrén *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Toim. ja suom. Joonas Ahola
253 Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen toim. *Kuvatut kulttuurit*
254 Mikko Kauko & Marko Lamberg toim. *Naantalin luostarin kirja*
255 Outi Fingerroos ym. toim. *Yhteiskuntaetnologia*
256 Anneli Sarhimaa *Vaietut ja vaiennetut*
257 Terhi Utriainen *Enkeleitä työpöydällä*
258 Maunu Häyrynen & Antti Wallin toim. *Kulttuurisuunnittelu*
259 Pilvi Hämeenaho ym. toim. *Soveltava kulttuurintutkimus*
260 Toini Rahtu ym. toim. *Kirjoitettu vuorovaikutus*
261 Harri Mantila ym. toim. *Oulu kieliyhteisönä*
262 Lari Kotilainen ym. toim. *Kielenoppiminen luokan ulkopuolella*
263 Arja Nurmi ym. toim. *Kielten ja kirjallisuuksien mosaiikki*
264 Aila Viholainen ym. toim. *Kuvittelu ja uskonto*
265 Elina Vuola toim. *Eletty uskonto*
266 Sulevi Riukulehto & Ari Haasio *Virtuaalinen kotiseutu*

https://doi.org/10.21435/tl.284

267 Irmeli Hautamäki toim. *Avantgarde Suomessa*
268 Ulla-Maija Peltonen & Outi Hupaniittu toim. *Arkistot ja kulttuuriperintö*
269 Laura Assmuth ym. toim. *Arjen turvallisuus ja muuttoliikkeet*
270 Titus Hjelm toim. *Uskonto, kieli ja yhteiskunta*
271 Maija Saviniemi toim. *Kalle Päätalo tutkijoiden silmin*
272 Sari Kivistö & Sami Pihlström *Toista ajatellen*
273 Tapio Nykänen *Lapin ihminen*
274 Outi Fingerroos & Konsta Kajander ym. toim. *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*
275 Tiina Mahlamäki & Minna Opas toim. *Uushenkisyys*
276 Asta Kihlman toim. *Tekstin nautinnosta*
277 Mikko Kauko *Pyhän Mechtildin ilmestykset*
278 Jyrki Siukonen *Humpuukia ja hulluutta*
279 Kaarina Koski & Tuomas Hovi toim. *Kansanperinne 2.0*
280 Yrjö Varpio *Elää, kokea, ymmärtää*
281 Jyrki Siukonen *Ensimmäinen*
282 Ulla Piela *Toiveiden maa*
283 Soile Veijola toim. *Matkailunkestävä Suomi?*
284 Johanna Isosävi *Miten tutkia kohteliaisuutta?*

https://doi.org/10.21435/tl.284